ISBN 978-966-914-453-9

Українська мова 9

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА, Анастасія КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА

2026

Тетяна ФОНАРЮК
Олена КУЛЬБАБСЬКА
Анастасія КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА

УКРАЇНСЬКА МОВА

9

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА,
Анастасія КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА

Українська мова

Підручник для 9 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Львів
Видавництво «Світ»
2026

УДК
Ф 77

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Українська мова для класів з навчанням румунською мовою.
5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В., Філіп Ю. Л.,
Костіна-Кніжницька А. В., Сиротюк О. М.)

Фонарюк Т.
Українська мова : підруч. для 9 кл. з навч. румун. мовою закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Т. Фонарюк, О. Кульбабська, А. Костіна-Кніжницька. – Львів : Світ, 2026. – 288 с.

УДК

© Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В.,
Костіна-Кніжницька А. В., 2026

Дорогі друзі, дев'ятикласнику та дев'ятикласнице!

Нас поривали вічно в дорогу
мовонаснага, мовоспромога.
Нам зрівноважить завжди кортіло
Діло і Слово, Слово і Діло.

Олекса Різниченко

Людина слова й діла... Чи замислювалися ви про кого так кажуть? У фразеологічному словнику констатовано: «це той, хто тримає дане слово, виконує обіцянки й відповідально ставиться до своїх зобов'язань; людина, для якої слово надважливе і яка заслуговує на особливу довіру».

У ширшому сенсі, гадаємо, вислів «людина слова й діла» може також означати особистість, яка вміє чітко і грамотно висловлювати власні думки, філігранно виражати свої почуття та розвивати ідеї, отож цінує мову як засіб комунікації та самоствердження.

Дорогі друзі! Ми щиро бажаємо вам, завтрашнім випускникам і випускницям школи, мати талант до врівноважування Слова й Діла впродовж усього життя. Прагніть цінностей успіху, працюйте для нього, наближайте його! І пам'ятайте: якщо сучасним світом керують думки, то вміти думати – це вміти складати речення-висловлення, опановувати синтаксичний лад рідної та державної мов.

Глибше пізнати синтаксис запрошує вас підручник української мови. Зокрема, у дев'ятому класі ваша увага буде привернута до складного речення з усіма його різновидами та змістовими нюансами.

Ви пізнаєте закони будови складних сполучникових і безсполучникових речень, навчитеся розрізняти змістові відношення між їхніми частинами; вправно вживати складносурядні, складнопідрядні й безсполучникові речення в комунікативних ситуаціях, установлювати синонімічні зв'язки між різними типами складних речень; аналізувати, як розгортається думка в складному синтаксичному цілому; визначати «дане» і «нове» в тексті.

Сучасну писемну мову не можна уявити без розділових знаків, без поділу тексту на абзаци, адже вони впорядковують висловлену думку, полегшують її сприймання. Виконуючи різноманітні вправи, ви сформуєте не лише ці граматичні компетентності, а й навчитеся змагатися з однолітками у вправності обстоювати свою життєву позицію в діалогах і полілогах, ефективно, безконфліктно та безпечно спілкуватися в інтернеті й соцмережах.

Від того, наскільки повно, свідомо й міцно ви засвоїте мовний матеріал, значною мірою залежить і підготовка до майбутньої професії. Отож, дорогі друзі, нехай вашими супутниками на освітній ниві будуть мовонаснага й мовоспромога! Бажаємо успіхів!

Авторки підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

Дослідження мовного матеріалу –

Вправа з ключем –

Інтерактивна вправа –

Творче завдання –

Вправа на переклад і редагування –

Робота в парах, групах –

Вправа з аудіосупроводом –

Перевір себе –

ВСТУП
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Навігатор по темі

Мій настрій на уроці

Мої очікування:

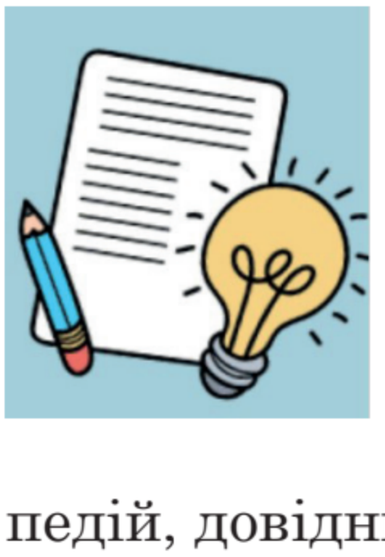

• установити взаємозв'язок між поняттями «мова» й «суспільство»;
• з'ясувати основні функції мови;
• розуміти роль мови в історичному становленні українського суспільства та його культури в процесі державотворення;
• здійснювати мовне дослідження за допомогою енциклопедій, довідників і мережі «Інтернет»;
• удосконалити комунікативні навички та вміння з володіння державною мовою;

• окреслити обшир граматики як мовознавчої науки, що охоплює два розділи – морфологію та синтаксис;

• уміти розрізняти вивчені частини мови, установлювати їхні відмінності в українській і румунській мовах;

• поглибити знання про словосполучення й речення як основні одиниці синтаксису;

• визначити граматичні основи простих двоскладних і односкладних речень;

• удосконалити навички та вміння для характеристики другорядних і ускладнювальних членів простого речення;

• підвищити пунктуаційну вправність, щоб визначати типи пунктограм у простому реченні та використовувати ці знання на практиці;

• правильно виконувати синтаксичний розбір простих речень різної будови;

• редагувати й аналізувати прості речення відповідно до поставленої мети та ситуації спілкування, правильно й доречно вживати їх у власних висловлюваннях (усних і письмових).

§ 1. ФУНКЦІЇ МОВИ. ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

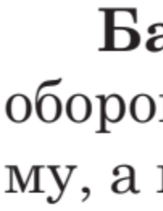

Вправа 1. **І.** Ознайомтеся з коротким викладом статей «Мова» та «Батьківщина» в «Українській малій енциклопедії» Євгена Онацького. Прокоментуйте, як ви їх розумієте. Яку спільну думку виражають наведені витлумачення? **ІІ.** Об'єднайтеся в дві групи, складіть і запишіть свій текст енциклопедичної статті до понять «Рідна мова» (перша група) й «Українська (державна) мова» (друга група). Усно встановіть, яких взаємовпливів зазнають українська та румунська мови в сучасному світі.

Мова – це емоційний напій. Значення слів-квіток дитина вбирає так природно, як дихає повітрям рідного краю... Зі стану мови можна безпомилково судити про характер культури народу – взагалі кажучи, про всю його духовну сутність... Мова виявляє рівень національної свідомості та дає змогу порівняти цей народ у культурному відношенні з іншими народами в певний історичний період.

Батьківщина – одна з найцінніших духовних вартостей людини, обороняючи яку, людина здіймається до вершин подиву, гідного героїзму, а втративши яку, почуває себе ніби без ґрунту під ногами й або намагається всіма силами її знову віднайти, або духовно порожніє та морально занепадає... Любов до Батьківщини – одне з найкращих людських почувань.

Вправа 2. **І.** Робота з таблицею. Установіть відповідність між назвами основних функцій мови та їхніми посутніми характеристиками. Поділіться одержаною інформацією в різних ситуаціях спілкування: у розмові з членами родини, із другом / подругою, із групою однокласників / однокласниць. **ІІ.** Запишіть визначення функцій мови, які для вас виявилися новими.

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ МОВИ

Функції мови *виявляють її сутність, призначення та дію в суспільстві; вони є тими характеристиками, без яких мова не була б сама собою* (М. Кочерган).	
Назва функції мови	**Сутність функції мови**
1. Комунікативна (від лат. communico – спілкуюся, повідомляю), або функція спілкування	А. Мова є засобом називання всіх предметів, ознак, кількості, дій, процесів і явищ.
2. Гносеологічна (від грец. gnosis – пізнання, знання і logos – слово, вчення), або пізнавальна функція	Б. Мова – це засіб впливу на інших людей (прохання, спонукання, запрошення, вітання, прощання, вибачення тощо).
3. Номінативна (від лат. nominatio – називання), або репрезентативна функція	В. Мова дає змогу розкрити неповторний світ почуттів та емоцій людини, а також є засобом художньої виразності.
4. Волюнтативна (від лат. voluntarius – залежний від волі), або функція волевиявлення	Г. Мова є засобом спілкування між людьми, формування інформаційного зв'язку в суспільстві.
5. Виражальна, або експресивно-емотивна функція (від лат. expressio – вислів, вираз і від фр. é mouvoir – у русі, хвилювання, збудження)	Д. Мова – це засіб зберігання всього того, що виробила нація за всю свою історію в духовній сфері – національної самосвідомості, культури, історії тощо.
6. Історико-культурна	Е. Мова – це засіб пізнання й відображення дійсності, оскільки в ній нагромаджено життєвий досвід попередніх поколінь, суму знань про світ і людину.

Вправа 3. I. Прочитайте текст про посилення ідентифікаційної функції[1] української мови в часи російсько-української війни. Яку інформацію ви вже знали, а що стало для вас справжнім відкриттям? **II.** Доберіть заголовок до тексту й доповніть його новими фактами, як повномасштабна війна вплинула на розвиток української мови. Запишіть чотири-п'ять речень на основі ваших спостережень і усно поділіться інформацією з однокласниками / однокласницями.

24 лютого 2022 року українська мова стала не лише засобом комунікації, а й маркером ідентичності, символом спротиву й лінією оборони. З того часу, за даними соціологічного опитування агенції Info Sapiens,

[1] *Ідéнтифікаці́йна фу́нкція мо́ви* – це її здатність визначати належність мовця до певної спільноти, культури, групи людей, тобто через мову сучасна людина відчуває нерозривний зв'язок і з пращурами, і з нащадками, і з тими, хто перебуває поруч, і з тими, хто в інших краях.

упродовж першого року війни частка українськомовних збільшилася на 16 % , зокрема з 46 % у лютому 2022 року до 62 % у січні 2023 року.

Війна консолідувала українське суспільство та відчутно вплинула на ставлення громадян до питання статусу мови: 83 % опитаних висловили думку, що єдиною державною мовою має бути українська.

Сьогодні державна мова набуває популярності також в інтернет-просторі. Наприклад, онлайн-біржа Freelancehunt налаштувала власний сервіс так, що українською відкривається будь-яка пошукова сторінка для користувачів з України. За інформацією ресурсу, частка фрилансерів[1], які до війни обирали українську мову, коливалася в межах 11–30 %, тоді як після російського вторгнення цей показник виріс до 96 %.

Прикметно, що наша мова стала популярною не лише в Європі, а й на інших континентах: нині українську вивчають близько 1,3 мільйона по всьому світові. До того ж своє утвердження мова українців продовжила і в культурному просторі. Наприклад, 2019 року стартував проєкт українізації світових пам'яток, а вже нині в понад 53 країнах світу – у палацах, музеях, на туристичних маршрутах і в місцях пам'яті – працює 100 українськомовних аудіогідів[2].

Стрімке зростання рівня суспільної підтримки державної мови, кардинальне збільшення її застосування як у публічних сферах, так і у приватному спілкуванні довели, що вона є потужним чинником націєтворення, єднання громадян, важливим фактором зміцнення українського громадянського суспільства, здатного протистояти агресору, долати важкі історичні виклики, здобувати перемоги на полях битв. Українська мова, утверджуючись зусиллями мільйонів вільних, стала реальною зброєю за умов російсько-української війни *(за інтернет-джерелами)*.

Вправа 4. I. Прочитайте текст мовчки. Усно поясніть лексичне значення виокремлених слів. Перевірте себе за тлумачним словником (https://sum.in.ua/). **II.** Складіть усне висловлювання на тему «Слова забуті і нові, мелодією вишиті у мові» *(Н. Гуменюк)*.

Українська мова – це море, у якого немає дна й берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі в її пізнанні. Словниковий запас української мови просто незмірéнний. На

---

[1] *Фрилáнсер* – самозайнятий фахівець, який надає послуги без постійного найму, зазвичай працюючи віддалено.

[2] *Аудіогíд* – програма для портативних пристроїв (смартфонів, планшетів), що дає змогу прослуховувати історії про окремі музейні експонати, інсталяції, виставки певною мовою.

її основі гарно творяться **неологізми**, бо вона не бажає носити на собі мундира **канонічності**, отже, має найбільшу перспективу розвитку в часі. Вона гармонійно з'єднує в собі пласти **архаїчні** та **модерні**. З нею просто й надійно, бо ця мова – душа моєї нації *(за В. Шевчуком)*.

Вправа 5. **І**. Прочитайте фрагмент наукового дослідження Тетяни Гуцуляк. Що нового ви дізналися з нього? Чи спостерігаєте й ви за змінами в лексичному складі української мови, спричиненими повномасштабним вторгненням рф в Україну? Наведіть приклади. **ІІ.** Поясніть способи творення неологізмів. Чи є такі слова експресивно забарвленими? Обґрунтуйте свою думку.

МОВНІ ІННОВАЦІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Повномасштабна російсько-українська війна розгорнула нову сторінку в історії української мови. Мова як динамічна система неймовірно швидко відреагувала на кардинальні суспільно-політичні зміни. Відбувся своєрідний «вибух» мовних інновацій[1] у соцмережах і на офіційних каналах засобів масової комунікації, на сайтах і в усному повсякденному мовленні, на білбордах і дорожніх вказівниках. Сучасний інтернет-простір став найдієвішим джерелом мовних змін, що виявили сутність українського світогляду, визначальні риси мовної особистості, зокрема її культурні, ціннісні орієнтири, зв'язок з історичним минулим, закоріненість у традиції тощо. Наприклад, військова термінологія, що в мирний час перебувала в пасивному словнику пересічних мовців, нині перейшла до активного вжитку. У цій групі відразу простежуємо появу інновацій, зокрема новотворів, що позначають «регулярне знищення великої кількості ворожої живої сили й техніки»: *за-буч-и-ти* ← Буча; *джавелін-и-ти (від-джавелін-и-ти)* ← джавелін; *за-ірпін-и-ти* ← Ірпінь; *за-чорнобай-і-ти* ← Чорнобаївка; *від-байрактар-и-ти, байрактар-щин-а* ← байрактар; *бджоволіни* ← бджола й джавелін.

Важливо, що ці нові слова відразу отримали суттєву «текстову підтримку», тобто їх почали використовувати в назвах пісень, у слоганах, жартах та інших текстах. Наприклад, жарт у соцмережі «Фейсбук»: – *Ну як мені Вас назвати? – Стефанія Джавелінівна. – Це хто ж вас так назвав? – Дід Байрактар і баба Лендліза.*

Вправа 6. Об'єднайтеся в групи. Укладіть за наведеним зразком мініслoвник неологізмів і термінів (вісім–десять номінацій), що набули популярності під час російсько-української війни.

---

[1] *Інновáція* – новостворення, поновлення чогось.

Зразок: *байрактар (Bayraktar)* – турецький ударний оперативно-тактичний середньовисотний безпілотний літальний апарат (БПЛА). *Українські військові, застосувавши безпілотний літальний апарат «Байрактар», вразили ціль з рекордної відстані.*

Вправа 7. I. Фразеологічний батл. Об'єднайтеся в дві команди. Скориставшись довідкою, розтлумачте фразеологізми воєнного часу. **II.** Яких нових сенсів у часи воєнного лихоліття набула думка Олесі Хромейчук, історикині, письменниці та відданої захисниці України: «Україна та її мова з'явилися на наших ментальних картах. І вони там залишаються. З недоторканними кордонами»?

Перша команда: *у погріб під гради – ...; як Кім у вихідний – ...; як з Миколаєва на Одесу – ...; як долар у росії – ...; як Київ за три дні – ...* (Довідка: ніколи; коли щось не отримується; дуже дорогий; коли немає виходу; дуже старанно працювати).

Друга команда: *закопати банки в землю – ...; на нулі – ...; закрити небо над Україною – ...; хата всюди – ...; влаштувати / зробити Чорнобаївку* – ... (Довідка: бути на передовій; відчуття обов'язку та єднання; знищити кого-, чого-небудь дощенту; заборонити переліт ракет над територією держави; переживати злидні).

Вправа 8. I. Спишіть речення та з'ясуйте, які функції мови закладено у зміст кожного з них. Після кожного речення в дужках напишіть визначені вами функції. **II.** Поміркуйте, чи перетинаються та взаємодіють між собою функції мови. Обґрунтуйте свою думку з опорою на ілюстративний матеріал вправи.

1. Рідна мова! Рідна мова!.. Як розлучимось з тобою, як забудем голос твій і в вітчизні дорогій говоритимем чужою?! *(Олександр Олесь).* 2. Якщо ти українець, будь ним... Ти француз? Будь французом. Татарин? Татарствуй! Все добре на своєму місці і своєю мірою. І все прекрасне, що чисте, природне, тобто непідробне *(Г. Сковорода).* 3. «Мамо, – питаю, – то льони цвітуть?» А мати сміються: «То, – кажуть, – Дніпро». – «А чого він такий синій?» – «Від неба», – кажуть *(Олесь Гончар).* 4. Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки, лагідні, як усміх ранку, ніжносяйні, як зірки *(Олександр Олесь).* 5. Мова й література – це пам'ять народу, його генетичний безсмертний код, це колективна совість суспільства, увічнена в слові *(Ю. Шевельов).* 6. Будьте вдячні народу, бережіть теє слово, що гранилось віками у битвах, в трудах *(Л. Забашта).* 7. Із дріжджового тіста українці випікають такі вироби, як баби, плетеники, мандрики із сиру *(із книги «Українські страви»).* 8. [Діалектні назви одягу]: «бобка», «камізелька», «шорц», «кобеняк», «лейбик» *(зі словника).*

Вправа 9. Поспілкуйтеся. Як ви оцінюєте свої знання української мови? Яку роль відіграє вона у вашому житті? Чи впливає мова на ваше самовдосконалення? Як пов'язана вона з майбутньою професією?

1. Що таке мова? 2. Яке значення мови в житті суспільства й людини? 3. Як ви розумієте «багатофункціональність» мови? 4. Чому комунікативну й пізнавальну функції вважають найголовнішими? 5. Як ви розумієте сутність ідентифікаційної функції? 6. Чому нині актуалізувалася ідентифікаційна функція української мови? 7. Скільки мов, на вашу думку, повинна знати сучасна освічена людина? 8. Яке значення має рідна мова для кожної людини? 9. Яке значення має знання державної мови в Україні? 10. Чому в глобалізованому світі потрібно знати іноземні мови?

§ 2. САМОСТІЙНІ ТА СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ. ВИГУКИ

Вправа 10. I. Прочитайте текст-роздум Надії Бабич. Чи актуальну проблему порушує авторка, що люди можуть бути різними – і це закономірно? Чому, на вашу думку, варто говорити про *різноманітність*, а не *інакшість*, тобто не протиставляти *ми*↔*вони*? **II.** Спишіть виокремлені три речення та над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є. **III.** Усно поясніть, на які критерії самостійних і службових частин мови, вигуків необхідно спиратися, розмежовуючи частини мови: а) наявність/відсутність лексичного значення; б) наявність / відсутність морфологічних ознак; в) здатність / нездатність виконувати роль члена речення.

Ми з вами – різні, дуже різні. І не лише за характером, а й за оцінкою наших характерів іншими людьми. Утім, жити мусимо разом. І зводить нас саме життя, отаких неоднакових, на всіляких своїх стежках: і таких, де ми раді зустрічі, і таких, на яких чекаємо чиєїсь допомоги, і таких, де нам не просто розійтися. *І скрізь мусимо одне одному щось сказати, бо ми – люди, бо ми маємо один із найпрекрасніших дарів Божих – мову, а вона володіє не лише звуковим ладом слова, а й інтонацією, силою звучання, темпом і паузами. О, ті паузи в нашому мовному спілкуванні!* Як по-різному ми їх заповнюємо! І як важливо в них одне одного правильно розуміти.

Отже, внутрішній світ – це наш характер, наша поведінка у світі, що навколо нас, наше мовлення і навіть наша зовнішність. *Так-так, за нею теж легко визначається зміст того світу, що склався в нас самих.*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЧАСТИН МОВИ

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ			
Частина мови	Означає	Відповідає на запитання	Має граматичні особливості
Іменник	назви істот / неістот, явищ природи, конкретних предметів, абстрактних понять і назви властивостей, дій і станів	*хто? що?* (у називному відмінку)	1) змінюється за родами й числами; має відміну; змінюється / не змінюється за відмінками; 2) у реченні може бути будь-яким головним / другорядним членом речення або в Кл. в. – звертанням
Прикметник	якісну / відносну ознаку предмета чи вказує на належність предмета кому-небудь	*який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чиї?*	1) змінюється за родами, числами та відмінками; 2) у реченні може бути узгодженим означенням, інколи – іменною частиною складеного присудка
Числівник	число, кількість предметів, їхній порядок під час підрахунку	*скільки?* (кількісний числівник); *котрий?* (порядковий числівник)	1) кількісні числівники змінюються за відмінками, але не мають форм роду (крім *один,* ***-а, -е***); порядкові – за родами, числами та відмінками (як прикметники); 2) у реченні може бути будь-яким членом речення
Займенник	указує на предмети, ознаки, кількість, не називаючи їх	*хто? що? який? чий? скільки?*	1) змінюється за відмінками, а також родами й числами (ті, що вказують на ознаки); 2) у реченні виконує роль підмета (інколи – іменної частини складеного присудка) або означення, додатка

<table>
<tr><td>Дієслово</td><td>дію, що переходить або не переходить на предмет, або стан</td><td>що (з)робити? що робить предмет? що (з)робив? що робитиме / зробить? що (з)робив би? що з ним робиться (робилося, (з)робилось би)?</td><td>1) змінюється за числами; у теп. і майб. часі дійсн. сп. – за особами, а в мин. часі дійсн. сп. – за родами (в однині);
2) у реченні здебільшого виконує роль присудка, хоча інфінітив може бути будь-яким головним / другорядним членом</td></tr>
<tr><td>Прислівник</td><td>ознаку дії чи стану, ознаку іншої ознаки, час і місце, причину або мету дії</td><td>яким чином / способом? як? наскільки? як багато? де? куди? коли? доки? відколи? з якої причини? з якою метою?</td><td>1) незмінна частина мови;
2) у реченні виконує роль обставини, інколи – іменної частини складеного присудка</td></tr>
<tr><td colspan="3">СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ</td><td rowspan="2">ВИГУКИ, ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ СЛОВА
виражають почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх (ох, о, тьху, гей, агов, геть, алло; Ура! Оввa! Леле! добридень, дякую, будьте ласкаві, хрусь, ш-ш-ш, гав-гав</td></tr>
<tr><td>Прийменник виражає різні відношення між словами (в, над, з-під, перед, між, через, для, у кінці, у напрямі до, з метою та ін.)</td><td>Сполучник виражає відношення між словами та частинами речень (а, і (й), та, але, не тільки... а й, тобто, що, щоб, бо, адже, якщо, хоч, мов та ін.</td><td>Частка надає словам і реченням різних відтінків (не, ні, хай, б(би), най-, щонай-, хтозна-, будь-, небудь-, лише, мов, аж та ін.</td></tr>
</table>

Вправа 11. Повторіть навчальний матеріал за опорним конспектом «Класифікація частин мови». Працюючи в парах, здійсніть взаємоопитування.

Вправа 12. І. Спишіть речення, позначте над кожним словом частину мови. **ІІ.** З'ясуйте, чи всі позначені частини мови є змінними. Підготуйте усне повідомлення для однокласників та однокласниць про поділ частин мови на змінні/незмінні.

1. Нехай наша нація, наш народ український увійде в ряди справді культурних народів; хай сей народ буде високоморальний, гуманний, благородний і духовно окрилений. Нехай інші народи, дивлячись на те, з почуттям високої пошани вимовлятимуть слова «Україна», «українці» *(М. Вороний)*. 2. Всі, у кого серце вірне сонцю нашої весни, сійте зерно – гей! – добірне в нерозмежені лани! *(М. Рильський)*. 3. Я збагнула, що забуття не суджено мені *(Леся Українка)*. 4. По краплі видавлювати з себе раба. Повільно з себе його видушувати. Дай боже! *(О. Ірванець)*.

Вправа 13. Об’єднайтеся в групи. Визначте, до яких частин мови можуть належати слова *клич, край, ранком, навколо, мати*. Складіть і запишіть із кожною частиною мови речення.

Вправа 14. Розподіліть слова і сполучення слів у три колонки залежно від того, як за новою редакцією Українського правопису (2019) пишемо частину, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) з дефісом.

Який (небудь) стіл; то (ж) бо хліб; вивчив (таки) пісню; з (під); неначеб (то) орел; (як) найшвидше зроблю; (не) забуду; з (усіх) усюд; (по) щиро-му ставлюся; (по) над; сказав (би) комусь; отакий (то) він; це (ж) мій брат; (переді) мною йде; (що) години; (будь) які.

Ключ. Із останніх букв прочитаєте першу половину вислову французького філософа XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо: *«... ! Це ваш перший обов’язок»*.

Вправа 15. Спишіть, уставляючи замість крапок пропущені букви й закінчення змінних частин мови. Виконайте морфологічний розбір виокремлених слів.

О! Українс..к.. гет..ман **Іван Мазепа**. **Тонк**.. політик і кул..турн.. діяч, **він за двадцят.. один** рік **гет..манства** зумів **об’єднати обидві** частини Наддніпрянс..к.. України, **побудував чимало** шкіл, церков і **навіть** друкарен.. *(із інтернету)*.

§ 3. РЕЧЕННЯ ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ

Вправа 16. #СвітПрофесій. І. Прочитайте текст, спробуйте переказати й доберіть заголовок. Чи думали ви, як зміняться професії в епоху роботизації? Чи поділяєте думку «батька» ChatGPT Сема Альтмана про професії майбутнього? **ІІ.** Прочитайте виокремлені речення, інтонуючи відповідно до розділових знаків. Визначте вид за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) та інтонацією (окличні або неокличні); усно схарактеризуйте мовні засоби вираження наміру автора в цих реченнях.

Розумні машини! Сем Альтман переконаний, що вже нині ChatGPT істотно впливає на суспільство: сотні мільйонів людей користуються ним щодня для виконання дедалі важливіших завдань. До того ж тепер нейромережі активно пишуть комп’ютерний код, а отже, 2026 року, ймовірно, з’являться системи, здатні генерувати нові ідеї. *У 2027 році цілком можливою є поява роботів, які зможуть виконувати певну роботу у фізичному світі.* «Людиноподібні роботи зможуть не лише керувати всім ланцюгом виробничого процесу: видобувати та переробляти корисні копалини, кермувати вантажівками, працювати на заводах тощо, але й створювати мікросхеми, обслуговувати серверне та мережеве обладнання, системи зберігання даних», – зазначає генеральний директор лабораторії дослідження OpenAI. *Чи може ШІ стати порятунком для людства, чи, навпаки, призведе до непередбачуваних наслідків?* Хто може відповісти на це запитання?! Почуймо думку авторитетного американського підприємця та інвестора.

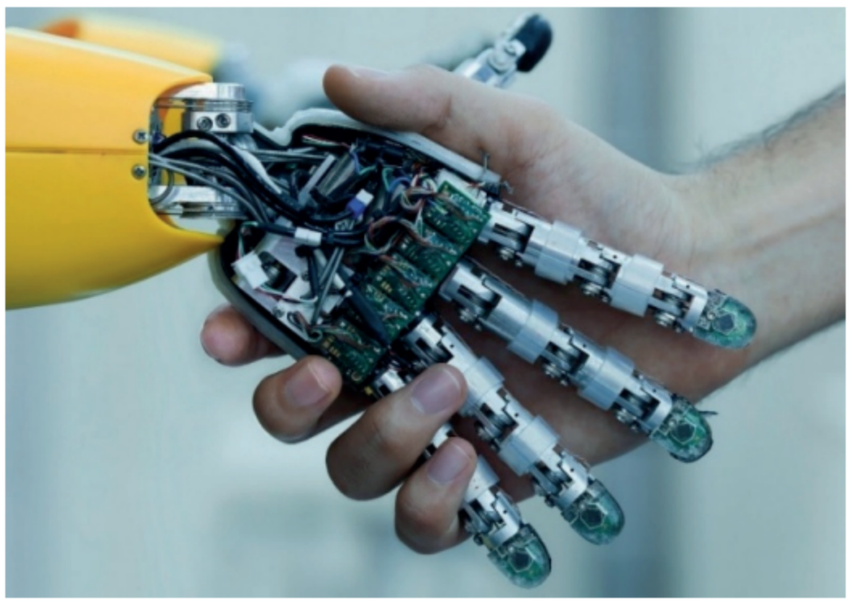

Прискорення технологічного прогресу й тотальне поширення штучного інтелекту не відкине людину на узбіччя суспільства, хоча не обійдеться без зникнення цілих класів робочих місць. «У конкурентному світі ШІ не позбавить вас вашої роботи, але на неї буде претендувати інша людина, яка вже навчилася використовувати ШІ для розв'язання цілого комплексу завдань повсякдення, доки ви самі – ще ні». Учись, думай, знай, прагни! *(за інтернет-джерелами).*

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНІ ОДИНИЦІ СИНТАКСИСУ

Словосполучення	↔	**Речення**
виражає складне розчленоване найменування (поширену назву предмета, поняття, уявлення, явища);		виражає закінчену думку, тобто повідомлення, спонукання, запитання, а також ставлення мовця до повідомлюваного;
указує на предмет і його ознаку; дію та об'єкт, на який спрямовано дію; дію та її ознаку; ознаку ознаки;		указує на співвідношення повідомлюваного з дійсністю (у способі, часі);
має щонайменше два компоненти – головне та залежне слова, що виражені самостійними частинами мови;		має граматичну основу – підмет і присудок або лише один головний член речення у формі підмета чи присудка;
характеризується підрядним зв'язком, що поєднує головне й залежне слова, для вираження граматичного значення;		характеризується підрядним, сурядним та іншими синтаксичними зв'язками, а також інтонаційною та змістовою завершеністю;
слугує «будівельним матеріалом» для речення.		слугує засобом комунікації, тобто спілкування.

Вправа 17. **І.** Розподіліть мовні одиниці на дві групи (усно): 1) словосполучення; 2) сполучення слів, що не є словосполученнями. Свій вибір обґрунтуйте. **ІІ.** Проаналізуйте словосполучення за схемою (письмово): 1) укажіть головне й залежне слова (позначте графічно); 2) визначте тип словосполучення за головним словом (іменникове, дієслівне, прикметникове, числівникове, займенникове, прислівникове); 3) поставте запитання до залежного слова й назвіть граматичне значення словосполучення (означальне, об'єктне, обставинне); 4) назвіть тип підрядного зв'язку (узгодження, керування, прилягання).

Сем Альтман, мільйон користувачів, штучний інтелект, видобувати та переробляти, щось надзвичайне, більш складний, на заводах, ко-

рисний віднедавна, людина використовує, важливо для людства, гризти граніт науки, істотно впливати.

Види підрядного зв'язку у словосполученнях

Узгодження – головне і залежне слова узгоджуються в роді, числі, відмінку (зі зміною головного слова змінюється і залежне): *широка долина, широкою долиною.*

Прилягання – залежне слово є незмінним (прислівник, дієприслівник, незмінний іменник, дієслово в неозначеній формі) і зв'язується з головним лише за змістом: *йдучи додому, раджу подумати.*

Керування – головне слово вимагає певної відмінкової форми залежного: *мріяти про щастя, прийшов до школи.*

Вправа 18. Доведіть, що в поширеному словосполученні може бути більше двох компонентів. Сконструюйте й запишіть словосполучення, які відповідають таким графічним схемам:

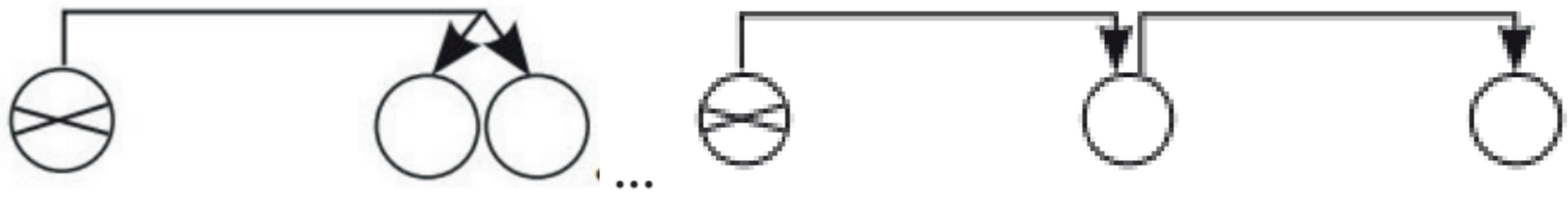

Вправа 19. **I.** Складіть за світлинами розповідь (сім–дев'ять речень) на тему «Музей цікавої науки» й запишіть її. У своєму тексті використайте кілька з наведених словосполучень. У кожному з речень підкресліть граматичні основи. **II.** Розмістіть на сайті вашого навчального закладу найкращі творчі роботи.

Перші самостійні досліди в науці, приходити сюди з учителем/учителькою, стимулювати дослідницький інтерес, чотири основні зони, зона повітря, зона води, зона людства, зона науки, технологічний прогрес, інтерактивні матеріали, активно взаємодіяти з експонатами, незабутня атмосфера, викликати захоплення, створювати незабутні враження.

Вправа 20. **I.** Складіть ментальну карту-схему «Типи речень за будовою». Пригадайте, що називаємо реченням, які є типи речень, за якими ознаками їх розрізняють. За потреби скористайтеся пошуком Google. **II.** Усно схарактеризуйте п'ять речень за зразками.

Зразки: 1. *Сем Альтман переконаний*[1], ***що*** *вже нині ChatGPT істотно впливає на суспільство*[2]*: сотні мільйонів людей користуються ним щодня для виконання дедалі важливих завдань*[3]. – Речення складне, містить три умовно простих речення, поєднаних між собою підрядним сполучником *що* (1 і 2) та безсполучниково за допомогою інтонації (2 і 3).

2. *У конкурентному світі ШІ не позбавить вас вашої роботи.* – Речення просте з одним граматичним центром, двоскладне (є підмет і присудок), поширене (наявні другорядні члени речення), повне, неускладнене.

3. *Учись!* – Речення просте з одним граматичним центром, односкладне (головний член у формі присудка), непоширене, повне, неускладнене.

1. Хто може відповісти на це запитання?! 2. Почуймо думку авторитетного американського підприємця та інвестора. 3. У 2027 році цілком можливою є поява роботів, які зможуть виконувати певну роботу у фізичному світі. 4. Розумні машини! 5. Людиноподібні роботи зможуть не лише керувати всім ланцюгом виробничого процесу: видобувати та переробляти корисні копалини, кермувати вантажівками, працювати на заводах тощо.

§ 4. ПІДМЕТ І ПРИСУДОК ЯК ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. СПОСОБИ ЇХНЬОГО ВИРАЖЕННЯ. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Вправа 21. #СвітПрофесій. І. Прочитайте текст. Який тип мовлення він репрезентує? Чому? Поміркуйте, які професії належать до чотирьох груп, що їх не замінить штучний інтелект. **ІІ.** Спишіть виокремлені речення або їхні частини, підкресліть граматичні основи.

Штучний інтелект (ШІ) не може замінити всі професії. У майбутньому залишаться актуальними чотири групи професій: 1) творчі; 2) професії, які вимагають емпатії[1] та емоційного інтелекту; 3) деякі види технічних професій і 4) професії, які вимагають критичного мислення та ухвалення рішень за умов невизначеності. Чому? По-перше, ШІ може генерувати текст, зображення та музику, *але він не здатний відтворити людську емоційну глибину, унікальність і творчий підхід.* По-друге, *розробка стратегій, креативних концепцій та інноваційних рішень потребує унікального людського мислення* та здатності бачити ширшу картину, що поки що не під силу ШІ. По-третє, виформування довірливих стосунків з учнями / ученицями, або пацієнтами / пацієнтками, або соціально не захищеними людьми вимагає глибокого розуміння їхніх індивідуальних потреб і надання емоційної підтримки, а *це наразі є людською прерогативою*[2]. По-четверте, робота за умов, що часто змі-

---

[1] *Емпáтія* – розуміння стосунків, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання.

[2] *Прерогатúва* – книжн. Виключне право, перевага, що належить найчастіше якомусь державному органу чи службовій особі.

нюються, вимагає швидкої адаптації, знань і практичного досвіду, який важко відтворити в алгоритмах.

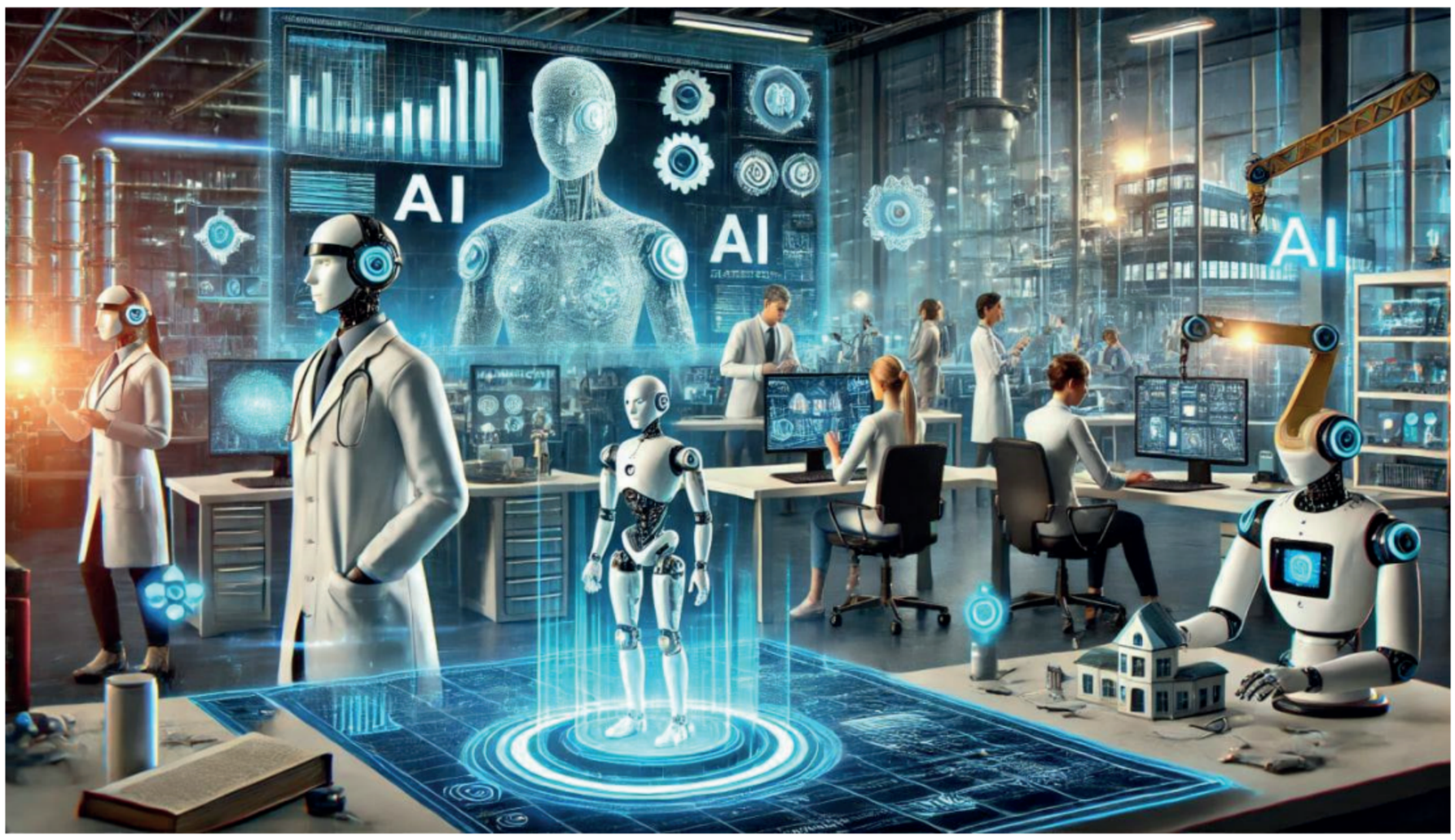

Отже, штучний інтелект будуть чимраз активніше використовувати для автоматизації рутинних[1] завдань, обробки великих масивів даних і підтримки ухвалення рішень, але професії, що ґрунтуються на людських якостях, залишаться актуальними (ChatGPT).

Вправа 22. I. Із наведених речень випишіть (за зразком) у першу колонку таблиці всі підмети й позначте, якими частинами мови їх виражено й у якій формі. Назвіть частини мови, що не означають предмет, особу чи явище, утім, виконують роль підмета. **II.** Переведіть інформацію, зафіксовану в таблиці, у текст. Поясніть однокласникам/однокласницям, якими частинами мови й у якому відмінку виражено прості підмети.

Зразок: 1. *У світі панує хай мир!* (М. Рильський).

Номер речення	**Простий підмет у двоскладному реченні**	**Морфологічний засіб його вираження**
1.	мир	іменник у Н. в.
...	...	...

1. Дружити – значить бути старанним учнем у школі вимогливості *(В. Сухомлинський)*. 2. Людські стосунки – це обмін цінностями *(І. Томан)*. 3. Несказане лишилось несказанним *(Л. Костенко)*. 4. Але ніхто не сплутає горішнє і – долинове... рідне і чуже... *(Т. Севернюк)*. 5. Коли ж воно оте «негайно» буде *(Леся Українка)*. 6. Двоє третього не чекають *(народна творчість)*. 7. «Кру-кру-кру», – раптом долинає звідкілясь згори *(Г. Скребицький, В. Чапліна)*. 8. «Бринить» має декілька нюансів, відтінків *(М. Куліш)*. 9. О земле рідна! Не жатиме неситий пшениці на твоїх ланах *(М. Рильський)*.

---

[1] *Рути́нний* – шаблонний.

1. При складеному підметі зі значенням сумісності присудок уживаємо у формі **множини**. Якщо ж присудок ужито у формі однини, то підмет треба вважати простим (однослівним), а прийменниково-відмінкову форму – додатком. Пор.: *Сніг з морозом* ***поморозив*** *всі на полі квіти* (Леся Українка) і *Сніг з морозом* ***поморозили*** *всі на полі квіти*.

2. У **складених підметах** компоненти можуть тісно поєднуватися за значенням. Наприклад:

– слова *початок, середина, кінець* + іменник у родовому відмінку: ***Початок сівби*** *в цьому році затримався.* ***Кінець дня*** *минув у напруженій роботі.* ***Середина літа*** *була прохолодною*;

– займенники *хтось* або *щось* + прикметник: ***Хтось незнайомий*** *зателефонував мені;*

– іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку, що виражають переносне (метафоричне) значення: *Нехай тендітні* ***пальці етики*** *торкнуть вам серце і уста* (Л. Костенко).

Вправа 23. Об'єднайтеся у дві групи. Спишіть речення та визначте підмети. Складіть алгоритм, як розрізняти прості та складені підмети, і поділіться знаннями з вашими однокласниками / однокласницями.

Перша група: 1. Рану, завдану вітчизні, кожен із нас відчуває в глибині свого серця *(В. Гюго)*. 2. Бути патріотом – це значить об'єднатись в єдине ціле і творити нову історію *(із часопису)*. 3. Сидіти склавши руки – теж злочин *(Д. Іщенко)*. 4. Ой, болить і пече мене знову глухота перекошених душ *(В. Крищенко)*. 5. Ми з нею довго в полі говорили, не чули навіть гуркоту доріг *(Л. Костенко)*. 6. «Не можна примушувати до володіння українською мовою» – одна найпоширеніших тез противників українського відродження *(О. Пономарів)*. 7. Тридцять руж під вікнами цвіло *(М. Вінграновський)*.

Друга група: 1. Чимало літ перевернулось *(Т. Шевченко)*. 2. Було в цьому щось таке тривожне *(Л. Костенко)*. 3. Всякий з нас має в серці заряд, силу любові і ніжності *(Олесь Гончар)*. 4. Одна квітка – не весна *(народна творчість)*. 5. В'ється пісні тихе плетиво *(А. Малишко)*. 6. «Сонячні кларнети» сповнені чару молодості, цього найближчого синоніму поезії *(В. Стус)*. 7. Микола з Немидорою склали два полукіпки жита і повернулися в село *(Іван Нечуй-Левицький)*.

Вправа 24. **I.** Прочитайте оповідання в особах, правильно інтонуючи речення. Запишіть на диктофон. Доберіть до тексту заголовок і придумайте кінцівку. Поміркуйте, коли пізнається справжній друг / подруга? Чи тільки в біді? **II.** Напишіть невеличкий твір-роздум «Чи залежить від мене, щоб Квітка радості не зів'яла?». Підкресліть у кожному реченні присудки, зазначте їхні типи за будовою (прості чи складені). Обґрунтуйте свій вибір. Зверніть увагу (усно) на узгодження підметів із присудками.

Ви помітили, що в кожному з нас живе дивовижна квітка – Квітка радості?

Іноді вона в'яне, і ти занепадаєш духом. Та згодом Квітка знову розквітає, що аж не вміщається в тобі. Тоді ти біжиш до друга / подруги і кричиш:

– Я отримала з математики «12»!!!

– Ото диво! Я їх щодня отримую, – байдуже одказує друг / подруга.

Ти ховаєш свою радість у собі, а звідти вже нетерпляче вистрибує твоя друга радість:

– Мені сьогодні з Польщі лист надійшов!!!

– Тю-ю, я їх щодня отримую.

– ...

Лише зі складеним іменним присудком уживаємо вказівні частки ***це, то, ось***. Наприклад: *Тарас Шевченко – ось дух мій незгасимий. Іван Франко – **це** моя незламна сила. А Леся – **то** краса моя жива* (П. Перебийніс).

Вправа 25. Спишіть речення, розподіливши їх на три групи: 1) із простими дієслівними ускладненими присудками (визначте спосіб і час дієслова, ускладнювач обведіть кружальцем); 2) зі складеними дієслівними присудками (над допоміжним дієсловом надпишіть його значення); 3) зі складеними іменними присудками (письмово зазначте частину мови, якою виражено іменну частину).

Перша група: 1. Наша юність вміла вірно жить *(Олесь Гончар)*. 2. Ішли роки. Ріка собі міліла *(Л. Костенко)*. 3. Пісня і праця – великі дві сили *(І. Франко)*. 4. Вишня була вся в цвіту, мов букет *(М. Коцюбинський)*. 5. Бринить-співає наша мова *(Олександр Олесь)*. 6. Слово батька – найвагоміше *(народна творчість)*. 7. Я вірші став писати під вечір золотий *(В. Сосюра)*. 8. Степ у цю пору весь залитий сонцем *(Гр. Тютюнник)*. 9. Посадити деревце – залишити після себе найкращу пам'ять *(В. Стус)*.

Друга група: 1. Пахне, пахне уся Україна медоцвітом і соками трав *(В. Ткаченко)*. 2. Що може душу сколихнуть рабу? *(Л. Костенко)*. 3. Я здатна день новий і суще[1] зустрічати із радісною вдячністю Творцю *(А. Дущак)*. 4. Ти знаєш, що ти – людина? ... Усмішка твоя – єдина. Мука твоя – єдина. Очі твої – одні *(В. Симоненко)*. 5. Успіх – це важливо *(із часопису)*. 6. Ми нічого спинити не в силі *(В. Сосюра)*. 7. І я не я. Це дух мій кружля *(М. Вінграновський)*. 8. Попросити – це не вкрасти *(народна творчість)*.

---

[1] *Су́ще* – книжн. Те, що існує; буття.

СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

ЗА СТРУКТУРОЮ

Допоміжне дієслово (граматичне значення) + **Інфінітив** (лексичне значення)

дієслова, які вказують ***на початок, продовження, кінець дії***	*На синьому небі **почали** вже зорі **виблискувати*** (Б.-І. Антонич).
дієслова, які виражають ***можливість/ неможливість, бажання, зобов'язання*** тощо.	*Я **хочу бачити** світ розплющеними очима* (І. Драч).
прикметники **здатен, схильний, згоден, готовий** тощо	*Молодість **здатна творити** несподіване й неймовірне* (Я. Качура).

Не є складним дієслівним присудком: 1) сполучення інфінітива з особовим дієсловом на позначення руху: *Я пішов купатись* (обставина мети *щоб купатись*); 2) сполучення інфінітива з дієсловами на позначення мовлення, спонукання: *Я попросив його прийти* (попросив про що?). *Ти примусиш його працювати* (примусиш до чого?).

СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

Дієслово-зв'язка + **Іменна частина**

– **бути** (в усіх часових і способових формах): *Бо ти є Вічність, ти є Правда, Добро і Краса народу нашого* (С. Плачинда).
– **являти собою, становити**: *Місто **являло собою** жахливі **руїни**.*
– **виявлятися, зватися, вважатися, найменувати, утворювати, ставати, робити, опинятися, залишатися** тощо: *Мірошник той **Хомою звався*** (Л. Глібов).
– **іти, повернутися, служити, сидіти, лежати, працювати, служити, робити** тощо: *Додому Степан **повернувся** зовсім **хворим**.*

– **іменник**: *Земля – мов **казка*** (В. Симоненко).
– **прикметник**: *Осінь була **дощова, холодна, вітряна*** (А. Хижняк).
– **займенник**: *Тут кожен камінь – **мій**, і кожен подих – **мій**.*
– **числівник**: *О земле вічна, ти – **одна** на світі!* (Є. Маланюк).
– **дієприкметник**: *Тепле повітря навкруги було **напоєне** густими пахощами степових квітів* (Олесь Гончар).
– **прислівник**: *Жити на землі – не **просто**.*
– **стійке словосполучення**: *Був він **стріляною птицею**.*

1. Структуру простого дієслівного присудка **можуть ускладнювати**:

– модальні й підсилювальні частки ***як, як не, ну, давай*** (розм.), ***ніби, собі, так і, аж***. Наприклад: *А блискавка як блисконе* (Олесь Гончар);

– повторення того самого дієслова (*іду-іду*) або вживання синоніма (*сміятися-реготати*). Наприклад: День *дзвенить-сміється* (П. Тичина).

2. Дієслівний присудок **простий**, якщо він виражений:

– фразеологізмом та іншим стійким сполученням слів: *Ми й самі дамо собі раду* (І. Франко) (тобто осилимо щось);

– складеною формою майбутнього часу. Наприклад: *Буду я навчатись* (тобто *навчатимусь*) *мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої* (А. Малишко);

– скороченою формою дієслова, вигуковим чи звуконаслідувальними словами *сіп* (сіпнути), *хлюп* (хлюпнути), *смик* (смикнути), *хап* (хапнути), *скрип* (скрипнути), *дзень-дзень* (дзенькнути) та ін. Такий присудок **не узгоджується з підметом**. Наприклад: *Що рибка смик – то серце тьох!* (П. Гулак-Артемовський).

Вправа 26. Спишіть речення, розставляючи, де потрібно, пропущене тире між підметом і присудком. Усно поясніть пунктограму.

1. У нас мова і віра Христова одна, земля неподільна, єдина *(М. Бакай)*. 2. Жити це боротися; боротися це жити *(П. Бомарше)*. 3. Найбільше уміння почати спочатку життя *(Л. Костенко)*. 4. Гірка твоя усмішка *(Олександр Олесь)*. 5. Життя як життя *(із часопису)*. 6. Цей гребінь мені до лиця? *(Л. Костенко)*. 7. І плакати це також щастя *(Олександр Олесь)*. 8. Каміння, мовляв, це вода *(М. Вінграновський)*. 9. Ми стояли наче заворожені *(із часопису)*. 10. Два рази по п'ять десять *(із підручника)*.

§ 5. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ВИРАЖЕННЯ

Вправа 27. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І. Прочитайте текст про творчу професію нового типу – консультанта/ки з розвитку креативних індустрій. Чи поділяєте ви думку, що ця професія дає змогу особистості розвинути свій потенціал, талант? **ІІ.** Спишіть виокремлені речення та підкресліть другорядні члени (додатки, означення та обставини). Схарактеризуйте їх.

У вік автоматизації, комп'ютерних технологій і роботизації особливого значення набуває робота спеціалістів, здатних ураховувати людський чинник, тобто концентрувати увагу на емоціях, індивідуальних рисах особистості, її мотиваціях і цілях. До того ж фахівці / фахівчині з креативного рекрутингу здатні створювати успішні рекламні проєкти для того чи того бізнесу, виформовувати імідж і бренд компанії. *Креативні*

консультанти / консультантки працюють у багатьох галузях, пропонуючи інноваційні ідеї та рішення («м'які навички»). *Вони можуть бути залучені до створення контенту, розробки стратегій брендингу*[1]*, а також консультування стартапів*[2] *і бізнесів у сфері маркетингу. Креативні рекрутери й рекрутерки також можуть працювати на телебаченні, у кіновиробництві, журналістиці та інших сферах, де цінують нестандартний підхід та нові ідеї* (М. Стефанович).

Вправа 28. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І. Прочитайте текст про сучасну професію, яка залишається поза конкуренцією зі штучним інтелектом. Чому тревел-блогерство називають «феноменом глобалізації»? Висловіть свої міркування, у чому його переваги та недоліки. **ІІ.** Спишіть виокремлені речення або їхні частини та підкресліть додатки й член речення, до якого вони відносяться. Усно схарактеризуйте їх за типом синтаксичного зв'язку з означуваним словом, належністю до прямих і непрямих додатків та засобами морфологічного вираження.

ТРЕВЕЛ-БЛОГЕР І ТРЕВЕЛ-БЛОГЕРКА

Ви завжди мріяли подорожувати, але не знали, як поєднати *мандрівки з роботою*? Заробляйте на мандрівках! *Обирайте професію тревел-блогера / блогерки, які ведуть блог у формі текстових статей, фотографій, відео, подкастів або їхніх поєднань. Саме в соціальних мережах мандрівники / мандрівниці розповідають про подорожі, діляться своїм досвідом, емоціями, враженнями та порадами* щодо різних місць, туристичних маршрутів, а також можуть надавати інформацію про культуру, кухню та інші аспекти цікавих подорожей *(М. Стефанович)*.

Вправа 29. Заповніть лінгвістичну картку «Типи додатків у сучасній українській мові» (письмово). Працюючи в парах, здійсніть взаємоопитування.

Прямий додаток як другорядний член речення означає ...	**Непрямий додаток** як другорядний член речення означає ...
Запитання до додатка зазвичай ставимо від	
Додатки відповідають на запитання ... відмінків.	
Додатки в реченні підкреслюємо так:	
Морфологічні засоби вираження прямих додатків при перехідних дієсловах:	*Морфологічні засоби вираження непрямих додатків* – ...

Вправа 30. Об'єднайтеся в групи. Спишіть речення та підкресліть означення. Усно схарактеризуйте їх за типом синтаксичного зв'язку з означуваним словом, належністю до узгоджених / неузгоджених і засобами морфологічного вираження.

---

[1] *Бре́ндинг* – стратегічний процес формування, розвитку й управління брендом з метою створення унікального образу компанії на ринку.

[2] *Стартап* – новостворена компанія, заснована одним або кількома підприємцями / підприємницями для розробки інноваційних продуктів або послуг.

женння.

Перша група: 1. Серце дитини дуже чутливе *(В. Сухомлинський)*. 2. У моєму серці вишень цвіт і запах м'яти, материнки (*А. Дущак)*. 3. Прямо навпроти школи стояв будиночок для вчителів *(М. Стельмах)*. 4. В осіннім небі журавлиний ключ *(М. Карапка)*. 5. Панський будинок з білого каменю стоїть, немов палац, над усім селом *(Марко Вовчок)*. 6. Улюбленим місцем для читання була кімната нагорі *(із часопису)*. 7. Покручена стежка тяглася назустріч *(М. Карапка)*. 8. Ми мали силу рвать кайдани *(Д. Павличко)*.

Друга група: 1. Променем сонця я хочу світити в людській осе-лі *(Д. Павличко)*. 2. А ключі від щастя в наших руках *(М. Стельмах)*. 3. На листочкові юному стилосом вітру я про себе до тебе листа напишу *(В. Вознюк)*. 4. Були тут люди вищої краси *(Олександр Олесь)*. 5. На хвилі місяць грає мелодію без слів *(Б. Лепкий)*. 6. Михайло вибрав шлях направо *(М. Матіос)*. 7. Очі в жінки одразу налилися сльозами *(С. Васильченко)*. 8. На морі нині багато човнів під вітрилом *(М. Коцюбинський)*.

Вправа 31. Дослідження-моделювання. I. Поєднайте частини прислів'їв і запишіть їх. Підкресліть у висловах обставини, визначте їхній тип за значенням (місця, часу, мети, причини, умови, допусту, способу дії, міри та ступеня). Надпишіть угорі, якою частиною мови вони виражені. **II**. Порівняйте прислів'я про працю та лінощі з подібними висловлюваннями з румунської народної творчості.

1 Гірко поробиш – ...	**А** хати не зробиш.
2 За один раз не зітнеш ...	**Б** а їж в охоту!
3 Не кайся рано встати, ...	**В** а я піду гулять – мене гості чекають.
4 Іван на дуду грає, ...	**Г** солодко з'їси.
5 Не взявшись за сокиру, ...	**Д** дерева враз.
6 Батько хай їде орать – його коні знають, ...	**Е** а кайся довго спати.
7 Роби до поту, ...	**Є** а Марія з голоду на кутні співає.

Вправа 32. I. Повторіть навчальний матеріал за ментальною картою «Прикладка як другорядний член речення». **II.** Спишіть речення, підкресліть хвилястою лінією прикладки. Яке значення вони мають для висловлення думки? Усно поясніть правопис прикладок.

1. Сьогодні багато людей зачитуються книгами Михайла Грушевського як духовними молитовниками нації. І якщо материк Грушевського-історика ми почали вже потроху освоювати, то глибину творів Грушевського-белетриста нам треба належно відкрити й належно поцінувати. 2. Двадцять років керував Михайло Грушевський Науковим товариством імені Тараса Шевченка, відредагувавши сто двадцять томів «Записок» цього товариства – розвідок на різноманітні українознавчі теми *(С. Білоконь)*. 3. Дитячі роки Івана Нечуя-Левицького проминули в містечку Сте́блеві на берегах річки-красуні Ро́сі *(із підручника)*.

4. Святі слова «кохана» й «Батьківщина» у нашім серці будуть вічно жить *(В. Сосюра)*. 5. Розправлені плечі у пасічника-діда *(В. Фольварочний)*. 6. Чабан Горпищенко собою незавидний *(Олесь Гончар)*.

ПРИКЛАДКА ЯК ДРУГОРЯДНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ

Прикладки означають

Характеристику особи щодо її статі, віку, професії, соціального стану, національності тощо

*Три дівчини, **студентки-агрономи**, йшли узимку по доріжці польовій* (М. Рильський).

Якщо в реченні особа названа власним ім'ям і загальною назвою, то прикладкою вважаємо загальну назву:

*Слюсар **Василь** Петрович, як виявилось, прекрасно грає на акордеоні.*

Власне ім'я стає прикладкою, якщо воно відокремлюється:

***Василь** Петрович, обов'язково все відремонтує*.

Якщо ж особу названо двома загальними назвами, то прикладкою буває друга з них як така, що пояснює першу: *Дівчина-**лаборантка** миє посуд*.

Образну характеристику предмета

бджоли-робітниці, очі-зорі, вовчик-братик

Видові назви, що конкретизують родові назви

камінь-сапфір, заєць-русак, жук-короїд

Власні назви географічних об'єктів

Загальна назва може бути прикладкою:

а) якщо вона стоїть в постпозиції: *Дніпро-ріка*;

б) якщо вона відокремлена: *Дніпро, головна **річка** України, впадає в Чорне море;*

в) якщо вона дає образну характеристику: ***красень** Дніпро.*

Прикладки – назви міст узгоджуємо в усіх відмінках із родовою назвою: *місто **Київ**, міста **Києва**, місту **Києву**...* Проте у географічній і військовій літературі назва міста зберігає форму називного відмінка: *міста **Київ**, місту **Київ**...* Це дає змогу уникнути можливої плутанини при визначенні форми називного відмінка. Наприклад, із словосполучення *місту **Катманду*** неможливо однозначно встановити називний відмінок: місто *Катманд* чи *Катманду*.

Зберігають форму називного відмінка і прикладки – власні назви гір, озер, станцій, планет: *на горі **Говерла**, на озері **Байкал**, до станції **Жмеринка**, з планети **Марс***.

Узгоджені конструкції типу *на горі Говерлі, на озері Байкалі* характерні для пісенно-поетичного жанру.

Власні назви неживих предметів – кораблів, заводів, газет, журналів, установ і т. ін.

*Крейсер **«Іван Мазепа»**, видавництво **«Український письменник»**, газета **«Слово»***. Такі прикладки зберігають форму називного відмінка при відмінюванні: *журнал **«Дзвін»**, журналу **«Дзвін»**...*

1. Прикладку з означуваним словом **пишемо окремо**, якщо прикладкою є видова (вужча) назва, ужита після родового (ширшого) поняття, наприклад: місто *Чернівці*, гора *Говерла*, квітка *жоржина*.

2. Прикладку з означуваним словом **пишемо з дефісом**, якщо: а) у ролі прикладки вжито родову назву, наприклад: Чернівці-*місто*, Говерла-*гора*, жоржина-*квітка*; б) означуване слово і прикладка можуть мінятися місцями, наприклад: *учитель-фізик* і *фізик-учитель*, *поет-початківець* і *початківець-поет*; в) прикладка входить до складу терміна, наприклад: *гриб-паразит, заєць-біляк, льон-довгунець*.

3. Прикладку з означуваним словом **пишемо в лапках**: назви підприємств, організацій, установ, газет, журналів, творів мистецтва, поїздів, пароплавів тощо, наприклад: комбінат «Дніпро», готель «Київ», кінотеатр «Україна», журнал «Барвінок», пароплав «Славутич».

4. У **лапки не беремо**: назви міст, сіл, гір, річок, озер; назви автобусних і залізничних маршрутів; прикладки, приєднувані до означуваних слів за допомогою слів ***імені, пам'яті, на ім'я, по імені***.

Вправа 33. Об'єднайтесь у пари. У підручнику з української літератури виберіть текст про життя і творчість письменника й випишіть речення з прикладками. Потім обміняйтеся інформацією, пояснюючи правопис і розділові знаки при прикладці.

§ 6. ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ У ФОРМІ ПРИСУДКА (ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ, БЕЗОСОБОВІ) І ПІДМЕТА (НАЗИВНІ)

Вправа 34. #СвітПрофесій. I. Прочитайте текст. Які суто чоловічі професії – традиційні й новітні – ви знаєте? Коротко розкажіть про них. **II.** Виділіть усно двоскладні та односкладні речення (за кількістю головних членів речення). Чи можуть частини складного речення мати форму односкладного речення? **III.** Випишіть односкладні речення (і ті, що входять до складних). Зазначте їхні типи (означено-, неозначено-, узагальнено-особові; безособові; називні) та схарактеризуйте морфологічні засоби вираження головних членів.

БЕЗ ПРАЦІ НЕ ПРОЖИВЕШ

Зламався замок у дверях – викликають слюсаря, тече кран у ванні – теж викликаємо, зламався велосипед – знову необхідна допомога слюсаря. Що ж це за майстер на всі руки? Починаючи з XIV століття майстрів із складання металевих конструкцій стали називати слюсарями. Наприклад, слюсарі завжди робили замки. І це закарбовано навіть у назві професії. Українське слово «слюсар» утворилося від німецького «Schlosser», тому що «шлосс» означає «замок». Перший годинник теж виготовили слюсарі. Нині розрізняють багато спеціалізацій цієї важливої

професії, наприклад, слюсар-ремонтник, слюсар-складальник, слюсар-інструментальник, автослюсар тощо.

Досвідчений слюсар... Це робітник, який за допомогою ручного або механічного інструмента займається обробкою металів та інших матеріалів, а також складає, ремонтує та регулює машини й механізми *(із «Енциклопедії знань»)*.

Головний член односкладного речення у формі підмета чи присудка не потребує доповнення другим головним членом. Через те односкладні речення необхідно вважати **повними**, бо для розуміння їхнього змісту достатньо одного головного члена речення.

Як і двоскладні, односкладні речення бувають **поширені** та **непоширені**, а також **функціонують як частини складних речень.**

Вправа 35. I. Визначте і випишіть спочатку означено-особові, потім – неозначено-особові речення. **II.** Надпишіть над головним членом засіб вираження (особу, число, час, спосіб). Чи вказує головний член речення на конкретних осіб? Узагальніть результати ваших спостережень в опорному конспекті (за зразком).

Означено-особові односкладні речення означають дію, яку виконує конкретна особа – мовець або його співрозмовник чи співрозмовниця.		
Засіб вираження головного члена речення у формі присудка	**Приклад**	**Функціональні особливості**
дієсл. 1-ї ос. одн. теп. чи майб. часу дійсн. сп.	*Здається, часу і не гаю*[1], *а не встигаю, не встигаю* (Л. Костенко).	Особове закінчення дієслова вказує на особу мовця (Я).
Неозначено-особові односкладні речення означають дію або стан невизначених осіб.		
дієсл. 3-ї ос. мн. теп. часу дійсн. сп.	*Зустрічають. Питають: «Ну як ти? Ну де ти?»* (І. Римарук).	У таких реченнях важлива сама дія. Виконувача/виконувачку дії не називають тому, що його/її або неважливо називати (ВОНИ), або він/вона не може бути точно названий/на, або він/вона узагалі не відомий/ма мовцеві (це хтось, якісь люди).

1. Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю *(Л. Костенко)*. 2. Зустрічають. Питають: «Ну як ти? Ну де ти?» *(І. Римарук)*. 3. Добе-

[1] *Га́яти* (час) – марнувати, витрачати марно.

ремся за три годиночки за стонадцять верст до родиночки *(Л. Костенко)*. 4. Ні перед ким не станеш спину гнути *(В. Симоненко)*. 5. За літо школу відремонтують *(із часопису)*. 6. Любите дивитися на небо? *(В. Китайгородська)*. 7. Виховуй у собі неспокій – найкращі ліки від лінощів *(М. Сингаївський)*. 8. У піснях тебе називали зіркою *(Є. Летюк)*. 9. Єднаймося! Ми той є ґрунт подій майбутніх, вирішальних! *(М. Вінграновський)*. 10. Та вже скоріше дали б йому відпустку *(із часопису)*. 11. І не знецінюйте коштовне, не загубіться у юрбі *(Л. Костенко)*.

Вправа 36. I. Об'єднайтеся в групи. Повторіть навчальний матеріал за ментальною картою «Узагальнено-особові односкладні речення». Проведіть синонімічну заміну двоскладних речень узагальнено-особовими (усно). Поясніть, як це вплинуло на зміст речення. **II.** Запишіть узагальнено- особові речення та підкресліть у них граматичні основи, зазначивши засіб вираження головного члена у формі присудка (за зразком).

Зразок: Я, бувало, вийду на двір, візьмуся до чогось – робота аж у руках горить. – *Вийдеш* (дієсл. 2-ї ос. одн. майб. часу дійсн. сп.), *бувало, на двір, візьмешся* (дієсл. 2-ї ос. одн. майб. часу дійсн. сп.) *до чогось – робота аж у руках горить.*

Перша група: 1. Люди в горі пізнають життя і мудрість. 2. Ти не берись не за свою справу. 3. Хто вдóсвіта встає, той більше діла зробить. 4. Ніхто за вуха ложку не несе. 5. Ніхто не повинен зупинятися на півдорозі *(народна творчість)*.

Друга група: 1. Люди ширшими очима у щасті дивляться на світ *(Л. Талалай)*. 2. Ніхто вуглем полотно не білить. 3. Хто згайнує на жнивах хвилину, той втратить не одну зернину. 4. Ніхто науки за плечима не носить. 5. Хто сам шанується, того і люди шанують *(народна творчість)*.

Вправа 37. I. Проаналізуйте безособові односкладні речення, виділіть граматичні основи. Визначте засоби вираження головного члена (усно). Які другорядні члени вжито в безособових реченнях? **II.** Узагальніть результати ваших спостережень в опорному конспекті (письмово, за зразком).

Засіб вираження головного члена речення у формі присудка	**Приклад**	**Функціональні особливості**
Безособові односкладні речення означають дію або стан, що відбувається стихійно (ніби сама собою) чи без активної участі особи в її здійсненні.		
1) безособові дієслова (без частки ***-ся*** і з часткою ***-ся***)	Надворі враз *посвітлішало* (М. Стельмах).	У таких реченнях немає і не може бути підмета.
2) особові дієслова, ужиті в безособовому значенні (тобто в іншому контексті, при цих дієсловах може бути підмет, напр., *щось*)		
3) дієслівні форми на ***-но***, ***-то***;		
4) інфінітиви із заперечною часткою **не**		
5) іменники із запереченням		
6) прислівники, що означають стан людини чи природи (при них у мин. і майб. часі дійсн. сп. уживаємо дієсл.-зв'язку)		
7) присудкові слова на зразок *можна, треба, слід, варто, необхідно, доцільно, жаль, біда, гріх, шкода́* (жаль), *шко́да* (марно), *час, страх, сором*		
8) заперечне присудкове слово *нема, немає, не було́, не буде́*		

1. Надворі враз посвітлішало *(М. Стельмах)*. 2. Добра немає без любови, без гарних життєвих хвилин *(Б. Лепкий)*. 3. І наперед не треба ворожити *(Л. Костенко)*. 4. З усіх садків пахло нагрітою на сонці корою дерев, набубнявілими бруньками *(Є. Гуцало)*. 5. Не страшно їм ні слави, ні

хули *(Л. Костенко)*. 6. Не зраджувати правду ні за яких обставин *(О. Довженко)*. 7. Поснулим душам звелено хропіти *(Л. Костенко)*. 8. Удар! Ні стогону, ні крику *(В. Сосюра)*.

Вправа 38. I. Установіть (усно) роль називних речень, дібраних із поезій Тамари Севернюк: 1) констатують певну інформацію; 2) відображають особливості людського буття; 3) передають перелік подій, фактів, явищ природи; 4) виокремлюють і деталізують об'єкти довкілля; 5) відтворюють широкий спектр людських емоцій і почуттів, позитивну / негативну оцінку. Зверніть увагу на інтонування називних речень і розділові знаки. **II.** Випишіть речення 1, 2 і 7, підкресліть головний член у формі підмета й зазначте засіб його вираження. Якщо речення поширене, то визначте, яким саме другорядним членом.

1. Вечірній собор. Чернівці. 2. Довга луна органу. Плюскіт зелений хвилі. І далечінь обіймів... юних, як спів лози. Ночі античний голос. Спрага і – милі, милі... О, невмолимість руху... 3. Туман... Туман... Туман... Осріблена імла. І силует в імлі. 4. Літ відбиток. Первісний поріг. Сяйво квітів. Сонце колосків. Невідлітний клин старих доріг й молодого листя зеленспів. 5. Усамітнений світ. Незахищений біль. Понеділок... Вівторок... Субота... 6. Мама... Батько... Брат... Сестра... Наш... мій Старокостянтинів. 7. О, цей святий дурман зрадливиць-матіол. Настурцієвий хруст... Знетямлена криниця... Вишневий бог і цар... І царственний престол.

До складу називних речень не входять обставини. Речення з обставинами та головним членом, вираженим іменником, займенником або субстантивованою частиною мови в називному відмінку однини або множини, уважаємо **неповним двоскладним з пропущеним присудком**, наприклад: *Навкруги – поля* (розкинулися). *Зустріч – завтра* (відбудеться).

Називні речення бувають поширені додатками й означеннями, наприклад: *Розмова з вами*. *Тихий вечір*. *АЛЕ: Вечір тихий* (двоскл. реч.).

Вправа 39. Об'єднайтеся в групи. Придумайте й запишіть по три односкладних речення різних типів (означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових, називних), дібравши їх за певною темою. Визначте переможців.

§ 7. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ. ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ

Вправа 40. #СвітПрофесій. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Проведіть серед своїх однокласників / однокласниць усне опитування «Яку професію можна вважати престижною?». Визначте критерії престижу[1] професії в

[1] *Прести́ж* – авторитет, вплив, який має хто-, що-небудь.

наші дні. Чи завжди вони справедливі? Чому? **II.** Спишіть другий абзац тексту й до кінця. Визначте, які члени речення пропущені та в який спосіб їх можна відтворити: із попереднього чи наступного речення, із ситуації мовлення чи змісту самого речення. Усно поясніть розділові знаки в неповних реченнях.

Письме́нник, письме́нниця – у широкому розумінні це кожна людина, яка пише твори (не обов'язково художні), висловлюючи власні думки, досвід і бачення світу. У вузькому розумінні – це автор чи авторка художніх творів; особистість, для якої літературна діяльність є незвичайною та цікавою професією. Харизматичні та емоційні, вони відіграють величезну роль в естетичному вихованні читачів. Складно уявити, як би люди поповнювали словниковий запас, училися грамотно писати й говорити, якби не майстри красного слова[1].

Представники цієї професії – люди не зовсім звичайні. Наприклад, «частина українських письменників увійшла в літературу під своїми власними іменами, хоч і користувалася багатьма псевдонімами (І. Франко, М. Павлик, О. Кониський, О. Маковей). Деякі ввійшли в літературу із псевдонімами, поєднаними із власними прізвищами (Г. Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький), а дехто – тільки під псевдонімами (Леся Українка, Ганна Барвінок, Марко Вовчок, Панас Мирний). Г. Квітка-Основ'яненко взяв свій псевдонім від рідного гнізда – хутора Основи під Харковом; Марко Вовчок – від трансформації прізвища Маркович. З дитячого прізвиська постало відоме ім'я Марка Черемшини. Коли Іван Семенюк був малий, то відзначався великою непосидючістю. Мати часом гримала на нього:

– Вертишся, як Марко в пеклі!

Так це ім'я й прилипло до Івана, пізніше письменник додав до нього прізвище Черемшина, яке взяв від назви річки Черемош *(за В. Шевчуком)*.

Ганна Барвінок

Марко Черемшина

Марко Вовчок

[1] *Майстри́ кра́сного сло́ва* – сталий вислів на означення видатних письменників /письменниць, які володіють високою майстерністю художнього слова, мають глибокий вплив на культуру та літературний процес.

Неповні двоскладні речення з пропущеним головним членом	
– підметом	З пресвітлим смутком вересень прийшов. Дзвінком школярським спогадів накликав *(Т. Коломієць)*.
– присудком	Добре – довго пам'ятається, зле – ще довше *(народна творчість)*. Обрій – у хмаринках. Навколо стерня *(В. Чумак)*.
– з обома головними членами	Що любиш ти найбільшою любов'ю? Сонце, небо, далі і тополі *(В. Сосюра)*.
Неповні односкладні речення з пропущеним головним членом (або його частиною)	
– в означено-особовому	Вимірюємо життя роками, степові простори – кілометрами, поле й посаджений ліс – гектарами, воду – літрами, кубометрами, відрами. А чим вимірюється щастя? *(М. Зарудний)*.
– у неозначено-особовому	– Мені запропонували посаду в селі. – Посаду? У селі? *(О. Довженко)*.
– у безособовому	Жодного дня – без роботи *(П. Осадчук)*. (Пор. : Жодного дня немає без роботи).
Неповні речення з пропущеним другорядним членом (одним чи кількома)	
– додатком	Кожне покоління вип'є свою чашу. Але чому вони повинні пити ще й нашу? *(Л. Костенко)*.
– обставиною	У кімнатах гарно. Вичищено. Вимито *(Марко Вовчок)*.

Вправа 41. Складіть і запишіть речення за схемами.

1. — = ~~ – – – .
2. = ? (пропущено: —).
3. ~~ – – – ? (пропущено: — =).
4. — — ~~ – – – (пропущено: =).
5. — = – – – , а — — – – – .

Вправа 42. Розгляньте фотоколажі «О спорт! Ти – мир!» і «Спасибі, воїни мої, за те, що бережете Україну!». Об'єднайтеся в дві групи й доберіть до кожного зображення по три повних і неповних речення (усно). Визначте групу переможців.

Вправа 43. Порівняйте усно речення, визначте їхні типи. Яке серед них (у кожній групі) виражає найдинамічнішу дію? Який член речення в них пропущено? Що надає експресивності реченням? Аргументуйте свою думку.

1. Михась вибіг із хати. Михась шмиг із хати. А Михась як кинеться з хати! А Михась ну бігти з хати! А Михась – із хати! 2. А він мене взяв за руку, потім пригорнув і поцілував. А він мене хвать за руку, – пригорнув і поцілував. А він за руку, – пригорнув і поцілував *(Марко Вовчок)*.

Вправа 44. Поясніть наявність чи відсутність тире в неповних реченнях. Назвіть, до якого типу речень вони належать і який член речення пропущено. За потреби скористайтеся опорним конспектом «Найуживаніші типи неповних речень».

1. Комп'ютерна цивілізація перетворює знання в інформацію, а пізнання – в інформування *(Н. Халімов)*. 2. Сучасне – завжди на порозі з минулого в майбутнє *(О. Довженко)*. 3. У зіницях Часу предковічний лід *(Л. Костенко)*. 4. Тоді війною звали братовбивство, повинністю громадською – укліннність, патріотизмом – лютість до чужинців, набожністю – запеклість фанатичну *(Леся Українка)*. 5. Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі *(В. Сосюра)*. 6. «Без обіду!» – розпорядився вчитель *(Панас Мирний)*. 7. Пташата на гілках... *(Л. Забашта)*.

Вправа 45. Об'єднайтеся в групи або пари. Складіть і розіграйте діалог «Ефективні способи захисту особистих даних у мережі». Чи вжили ви неповні речення? Яка їхня роль в усному мовленні?.

§ 8. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНЕ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ, ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Вправа 46. **#ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І.** Прочитайте текст. Чи знали ви, хто такий / така байєр? Як ви оцінюєте перспективність цієї професії в Україні? **ІІ.** Віднайдіть у тексті прості речення, ускладнені: 1) однорідними членами; 2) відокремленими другорядними членами речення; 3) звертаннями; вставними конструкціями. Усно прокоментуйте розділові знаки при них.

БАЙЄР – ПРОФЕСІЯ НОВОГО ТИПУ

Любі друзі, якщо ви мрієте працювати в індустрії моди, чудово знаєтеся на ма́ркетингу та продажі, то зможете реалізувати себе в професії байєра, який формує асортимент мережевого магазину з огляду на сезонні тренди, концепції бутика та передусім – на смаки цільової аудиторії. До речі, першим баєром дослідники вважають нині відомого італійського модельєра Джорджо Армані.

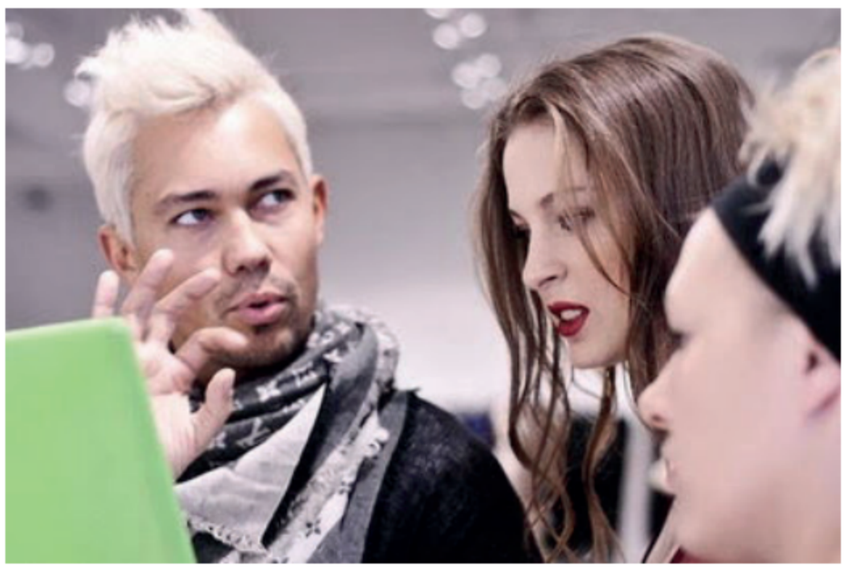

Баєр – професія, що потребує не лише відмінного естетичного смаку, розвинутої інтуїції в бізнесі, а й розуміння багатьох аспектів індустрії моди. Професійні закупники та закупниці модних колекцій повинні вміти, по-перше, аналізувати ринок, по-друге, працювати з бутиками й магазинами високої моди, нарешті, розуміти потреби клієнтів / клієнток та орієнтуватися на ці знання під час вибору моделей у межах однієї або декількох торговельних марок для продажу в новому сезоні. Від баєра залежить, що носитимуть споживачі / споживачки наступного року, чи буде успішним продаж fashion-магазину, на що спиратимуться дизайнери / дизайнерки, створюючи нові колекції *(за матеріалами «Вікіпедії»)*.

Вправа 47. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I. Прочитайте текст. Чи можна вважати, що професія арттерапевта з'явилася як відповідь на нагальну потребу в немедикаментозних методах лікування та підтримці психологічного здоров'я людей у всьому світі? **II.** Спишіть, підкресліть однорідні члени речення. Визначте: 1) на які запитання вони відповідають; 2) до якого слова відносяться; 3) якою частиною мови виражені;4) як поєднані між собою (інтонацією чи сполучниками); 5) якими членами речення є.

АРТТЕРАПІЯ: ТВОРЧІСТЬ ПРОТИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРУДНОЩІВ

Арттерапія як м'який безпечний метод лікування ґрунтується на переконанні, що творчий процес сприяє самовираженню, самопізнанню та поліпшенню психологічного стану особистості, допомагає у формуванні емоційної стабільності. Отож, арттерапевт – фахівець або фахівчиня, які використовують мистецтво для допомоги дітям і дорослим, людям з інвалідністю в розв'язанні психологічних проблем і внутрішніх конфліктів за допомогою практично всіх видів творчості: малювання, ліплення, гончарства, музики, танцю чи драматургії, а також казкотерапії, роботи з асоціативними метафоричними картами, фототерапії тощо *(із інтернету)*.

Вправа 48. Виразно прочитайте речення, спишіть їх. Підкресліть однорідні та повторювані члени речення, узагальнювальні слова. Поясніть уживання або відсутність розділових знаків.

Перша група: 1. Одвага або мед п'є, або сльози ллє *(народна творчість)*. 2. Вівса, пшениці, ячмені – все то зілля злилося в одну могутню хвилю *(М. Коцюбинський)*. 3. Глибокі зелені долини вкрились прозорим туманом *(Іван Нечуй-Левицький)*. 4. Всюди: і в газетах, і на закликах, і на барвистих плакатах – Сергій бачить свій портрет *(М. Бажан)*. 5. Ніч-ка на землю упала синім прозорим серпанком *(П. Вороний)*.

Друга група: 1. Постоять, послухають гудіння-тремтіння її *(Олесь Гончар)*. 2. Диких звірів теж було мало – їжак, заєць, тхір *(О. Довженко)*. 3. І все живе: тополі, жито і трава *(М. Драй-Хмара)*. 4. Ранок зачинався тихий і лагідний, все навкіл: і трави, і дерева, і кущі – наче завмерло *(Ю. Смолич)*. 5. Від Дніпра ледь повіяв теплий низовий вітер *(С. Скляренко)*.

Вправа 49. Спишіть речення, замість крапок доберіть вставні слова чи словосполучення зі значенням, указаним у дужках. Оформіть речення пунктуаційно, поясніть правила вживання розділових знаків при вставних компонентах.

1. Це ...(невпевненість) навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі *(Л. Костенко)*. 2. ...(джерело інформації) діло майстра хвалить *(народна творчість)*. 3. Хай велично квітує життя, що без жертв нам ...(емоційна оцінка) не дається *(П. Усенко)*. 4. Добра такого таки зроду у мене ...(упевненість) не було *(Т. Шевченко)*. 5. Я шахту ...(привернення уваги співрозмовника) знаю не з книг *(В. Соколов)*. 6. Так от: ...(порядок викладу думок) я не пан тобі, Захарку, а ...(порядок викладу думок)у гостинці нікого не докличешся із слуг *(П. Тичина)*.

Ніколи не бувають вставними:
іть, насамперед, водночас, між тим, за традицією, буквально, до того ж, майже, приблизно, принаймні, все-таки, якраз, мовби, немовби, мовбито, неначе, нібито, причому, притому, тож, отож, саме, особливо, тільки, цебто.

§ 9. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ, У ТОМУ ЧИСЛІ УТОЧНЮВАЛЬНІ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Вправа 50. **#ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І.** Прочитайте текст про операторів і операторок БПЛА. Чи знаєте ви, що цю спеціальність 5 лютого 2024 року внесено до реєстру професій України? Можливо, хтось із ваших рідних або знайомих служить у новостворених Силах безпілотних систем (СБС). Розкажіть про це однокласникам і однокласницям. **ІІ.** Укажіть відокремлені та уточнювальні члени речення (усно). Чим вони виражені? Прокоментуйте розділові знаки.

ПРОФЕСІЯ «ОПЕРАТОР ДРОНА Й АЕРОРОЗВІДНИЦЯ»

Дрони (від англійської drone – гудіти, дзижчати) – це безпілотні літальні апарати (БПЛА), активно застосовувані як у військових операціх, так і в повсякденному житті, зокрема для доправляння товарів, створення рекламних роликів і новинних репортажів, охорони об'єктів і територій, порятунку людей тощо. Крім того, новим напрямом використання дронів є перегони дронів, або дрон-рейсинг, – високотехнологічний вид спорту. (До речі, перший в історії чемпіонат світу з перегонів дронів відбувся в Китаї 2018 року з призовим фондом 220000 дол. США).

У реаліях сьогодення в Україні є велика потреба в операторах, або пілотах, дронів, які займаються підготовкою БПЛА до польоту, віддалено керуючи його переміщенням та аерофотозйомкою. Окрім того, вони обробляють зібрані на фронті відомості після завершення завдання.

Нині у війську сформовано перший жіночий підрозділ для операторок дронів і аеророзвідниць – «Гарпії». Його командиркою стала Дарія на псевдо ДШК – учасниця Революції Гідності та ветеранка кількох спецпідрозділів *(за інтернет-джерелами)*.

Вправа 51. **І.** Прочитайте виразно тест, правильно інтонуючи речення з відокремленими додатками. На які запитання вони відповідають, чим виражені, що означають, яке місце посідають у реченні? **ІІ.** Спишіть речення. Розставте й поясніть розділові знаки.

Що нині приніс ти зі школи до рідної домівки крім гамору й метушні? Зокрема бабусі й дідусеві опріч турбот про власну персону? Чим утішив їх розрадив? Життя швидкоплинне... За винятком дуже небагатьох над цим ніхто не замислюється. Іноді онуки не встигають віддячити стареньким за їх досвід і поради особливо за щедрість серця. Усе ніколи. А хіба багато часу потрібно для того, щоб спинитися зазирнути у вічі приголубити? Замість скарг та нарікань промовити неголосне слово вдячності? Адже ніщо крім уваги та піклування не зігріє старечу душу. Адже ніщо так не збагачує людину, як доброта *(із часопису)*.

Вправа 52. Замініть підрядні частини у складних реченнях відокремленими означеннями. Запишіть речення з відокремленими означеннями. Поясніть розділові знаки.

1. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, який струсив з верховіття вітер. 2. Тато виймає із скрині шапочку, яка схожа на пів коржа. 3. Яр, який нагрівся за літо, дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками. 4. Найкращий дарунок матері – квіти, що ти виростив / вирастила своїми руками. 5. Над головою ледь-ледь ворушиться листя, що його вже прихопили холодні світанки.

Непоширені означення або означення, виражені прикметниковими та дієприкметниковими зворотами, не відокремлюємо, якщо вони стоять перед означуваним словом-іменником. Наприклад: Як не любити *наснажених, мудрістю сповнених* кн̲иг̲? *(М. Рильський).*

Вправа 53. **І. Лінгвістичний експеримент:** вилучіть із речень відокремлені прикладки. Як змінився зміст речень? Яка роль відокремлених прикладок у науковому стилі? **ІІ.** Спишіть речення. Визначте поширені та непоширені відокремлені прикладки, підкресліть прикладки відповідно до їхньої синтаксичної ролі. З'ясуйте, до якого слова вони належать, чим виражені. Поясніть розділові знаки в реченнях.

1. Від грецького «арктос», тобто «ведмідь», походить назва Арктики, північного полярного регіону Землі. 2. Говéрла – найвища вершина Українських Карпат – розташована в гірському масиві Чорногора. 3. Відірвані від шельфових льодовиків частини, айсберги, можуть бути величезних розмірів. 4. Сузір'я північної небесної півкулі, Велика Ведмедиця, є третім за величиною сузір'ям на небі, займаючи площу 1280 квадратних градусів. 5. Відомий мореплавець, на ім'я Америго Веспуччі, першим висловив передбачення, що відкриті в Західній півкулі землі є новою частиною світу – Америкою *(із підручника).*

Прикладки здебільшого відокремлюємо **комами**. Однак для ілення інтонаційного виокремлення їх можна відокремлювати в середині або в кінці речення за допомогою **тире**. Наприклад: З усіх два слова – *«Мати»* і *«Вітчизна»* – існують тільки в однині *(Б. Олійник).* Не боячись зими-напасті, повільно ходять у дворі ранкові зорі червонясті – *червоногруді снігурі (А. Малишко).*

Вправа 54. Спишіть речення, ускладнені відокремленими обставинами та уточнювальними членами. Укажіть вид обставин і засоби їхнього вираження. Розставте й поясніть розділові знаки (або їхню відсутність). Перевірте одне одного.

1. Схиляйте голови перед великим(..) не схиляючи колін *(А. Коваль).* 2. І сьогодні(..) в цей вечір іскристий(..) не забуть мені слів тих твоїх *(В. Сосюра).* 3. Говорити(..) не думаючи(..) – все одно стріляти(..) не цілячись *(М. Сервантес).* 4. Ключі журавлині(..) мов долі(..) над нами у далеч пливуть *(М. Бакай).* 5. Не перескочивши річки(..) не кажи гоп *(народна творчість).* 6. Всякому своя доля: один(..) рук не покладаючи(..) працює, а другий його працю без клопоту поїдає *(Панас Мирний).* 7. Аліна(..) незважаючи на свій жвавий, веселий характер(..) читала серйозні книжки *(О. Іваненко).* 8. А ти десь там(..) за даллю вечоровою, а ти десь там(..) за морем тишини *(Л. Костенко).*

1. **Не відокремлюємо** одиничний дієприслівник, якщо він стоїть одразу після присудка, відповідає на запитання обставини способу дії (*як? яким способом?*) і наближається цим до прислівника способу дії. Наприклад: Усі деякий час сиділи (як?) *задумавшись (Т. Шевченко)* (Пор.: Усі сиділи задумано).

2. **Не відокремлюємо** також:

• дієприслівникові словосполучення фразеологічного типу. Наприклад: Українці боронять свою землю (як?) мужньо й (як?) *не шкодуючи свого життя* (тобто рішучо, самовіддано);

• два дієприслівникові звороти, з'єднані єднальним сполучником (між ними кому не ставимо). Наприклад: *Варивши обід і подавши на стіл*, Маруся заливалась слізоньками (Г. Квітка-Основ'яненко).

Вправа 55. Прочитайте текст, перекладіть його українською мовою. Підкресліть члени речення. З'ясуйте, чи є в тексті ускладнені речення. Зробіть повний синтаксичний розбір ускладнених простих речень.

Kievul a crescut mai ales în ultimii ani. Fostele suburbii au intrat în structura oraşului, s-au construit şi s-au amenajat grădiniţe, şcoli, pieţe, străzi. Atât pe malul drept cât şi pe malul stâng al Niprului s-au ridicat cartiere întregi de blocuri cu multe etaje. Cea mai mare parte a Kievului este aşezată pe malul drept, înalt al râului, care se mai numeşte şi oraşul vechi sau partea de sus. La o sută de metri mai jos, printr-o pânză fumurie, îşi duce lin apele Nipru *(із туристичного путівника)*.

§ 10. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Вправа 56. Кмітлинка[1] для юних знавців і знавчинь синтаксису. Скористайтеся порадами щодо синтаксичного розбору простих речень різної будови. Самостійно виконайте за схемою тренувальний розбір двох реченнєвих одиниць із вправ 53 і 54, а потім перевірте свою синтаксичну вправність за зразками.

АЛГОРИТМ ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Записати речення.

2. Визначити й підкреслити граматичну основу речення:

у двоскладному реченні:

– ***підмет*** [головний член речення, що вказує на особу, предмет, явище і відповідає на запитання називного відмінка *хто? що?*; підкреслюємо однією лінією];

– ***присудок*** [головний член речення, який указує на дію чи стан *(що підмет робить / робив / робитиме? що з ним робиться?)*, а також на ознаку *(який / яким є підмет?)*; підкреслюємо двома лініями];

[1] *Кмітли́нка* – одне з українських слів, яке використовують як синонім до запозичення «лайфхак» (life hack); воно означає корисну пораду, невелику хитрість.

в односкладному реченні:

– ***головний член речення у формі присудка;***

АБО

– ***головний член речення у формі підмета.***

3. Підкреслити другорядні члени речення (за наявності):

– ***додаток*** [другорядний член речення, що вказує на особу, предмет, явище і відповідає на запитання непрямих відмінків, тобто всіх, окрім називного (Р. в. – *кого? чого?*; Д. в. – *кому? чому?*; Зн. в. – *кого? що?*; Ор. в. – *ким? чим?*; М. в. – *на (у) кому? чому?*; підкреслюємо пунктиром];

– ***означення*** [другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета або належність комусь; відповідає на запитання *який? яка? яке? чий? чия? чиє?*; підкреслюємо хвилястою лінією];

– ***прикладку*** [різновид означення, виражений іменником, що називає ознаку предмета й водночас дає йому іншу, конкретнішу, назву; підкреслюємо хвилястою лінією];

– ***обставину*** [другорядний член речення, що вказує на мету, причину, допуст, спосіб дії, на міру вияву ознаки, на час і місце; відповідає на запитання *з якою метою? з якої причини? незважаючи на що? як? яким способом? наскільки? якою мірою? де? коли? куди? звідки?*; підкреслюємо рискою з крапкою, або штрихпунктиром].

4. Визначити тип речення за метою висловлювання:

– ***розповідне*** [підтверджує або заперечує факти, події, явища];

– ***питальне*** [містить запитання];

– ***спонукальне*** [спонукає до дії або застерігає, містить заклик, прохання, побажання тощо].

5. Визначити тип речення за інтонацією:

– ***окличне*** (вимовляємо з підвищеною інтонацією, що на письмі відображаємо знаком оклику);

– ***неокличне*** [нейтральне за інтонацією].

6. Визначити тип простого речення за будовою та наявністю головних членів:

– ***просте двоскладне*** [містить і підмет, і присудок; визначити їхні типи та схарактеризувати засоби вираження];

– ***просте односкладне*** [містить лише один головний член речення у формі присудка (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове) чи підмета (називне); схарактеризувати засіб вираження головного члена].

7. Визначити тип простого речення за наявністю другорядних членів:

– ***поширене*** [містить другорядні члени речення; визначити їхні типи та схарактеризувати засоби вираження];

– ***непоширене*** [не має жодного другорядного члена речення].

8. Визначити тип простого речення за змістовим наповненням:

– ***повне*** [містить усі необхідні для розуміння його змісту члени речення];

– ***неповне*** [якийсь член речення пропущено, але його легко можна відновити з попереднього контексту або ситуації].

9. Визначити тип простого речення за наявністю ускладнювальних членів речення:

– ***ускладнене*** [містить однорідні або відокремлені члени речення; звертання, вставні слова (словосполучення, речення); схарактеризувати засоби вираження];

– ***неускладнене*** [не містить жодного ускладнювального члена речення].

10. Пунктуація (пояснити розділові знаки в реченні).

Вправа 57. Синтаксичний куферок[1]**.** Виконайте усний і письмовий розбір простих двоскладних речень за зразками.

Зразок усного синтаксичного розбору двоскладного речення:

Примкнувши вії, стоїть у задумі осінній ранок, прислухається до шереху соняхів, постарілих від негоди (за М. Стельмахом).

Речення розповідне, неокличне.

Просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене.

Підмет – *ранок* – простий, виражений іменником у називному відмінку.

Присудки – *стоїть* і *прислухається* – прості дієслівні, виражені особовими формами дієслів (дійсний спосіб, теперішній час, 3-тя особа однини).

Другорядні члени речення: *ранок* (який?) *осінній* – узгоджене прикметникове означення (чоловічий рід, однина, називний відмінок); *стоїть* (як?) *у задумі* – обставина способу дії, виражена іменником із прийменником; *прислухається* (до чого?) *до шереху* – непрямий додаток у формі іменника в родовому відмінку з прийменником до; *шереху* (якого?) *соняхів* – неузгоджене означення (бо *сонях шерехтить*), виражене родовим відмінком іменника.

Ускладнювачі: *стоїть* і *прислухається* – однорідні присудки; *примкнувши вії* – відокремлена обставина часу, виражена дієприслівниковим зворотом; *постарілих від негоди* – відокремлене означення у формі дієприкметникового звороту.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Відокремлюємо обставину, виражену дієприслівниковим зворотом, незалежно від їхньої позиції в реченні. 3. Між однорідними членами, з'єднаними інтонаційно, ставимо кому. 4. Відокремлюємо означення, виражене дієприкметником, якщо воно стоїть після означуваного слова.

---

[1] *Куфе́рок – зменш.* Дерев'яна скриня, у якій зберігають цінні речі.

Зразок письмового синтаксичного розбору двоскладного речення:

Дієприсл. ім. дієсл. прийм. ім. прикм. ім. дієсл.

Примкнувши вії, стоїть у задумі осінній ранок, прислухається

прийм. ім. ім. дієприкм. прийм. ім.

до шереху соняхів, постарілих від негоди (за М. Стельмахом).

Розпов., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускл. однорідн. присуд., відокрем. обстав. у ф-мі дієприсл. звороту та відокрем. означ., вираженим дієприкмет. зворотом.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?! *(Л. Костенко).*
2. Говорили-балакали дві верби за селом *(Б. Олійник).*
3. Хай пронесеться листям спів і ніжно стане над тобою *(Майк Йоган-сен).*
4. Той біль, та радість – ти, моя любове! *(Борис Тен).*
5. Пливе човен, води повен, та все хлюп-хлюп-хлюп-хлюп *(народна творчість).*
6. Це золоті куранти сонця б'ють час народження весни! *(П. Ребро).*
7. На чужині й горе втричі важче *(Д. Арсенич).*
8. На відміну від істини, афоризм повинен бути категоричним *(А. Коваль).*
9. Син білявого дня і чорнявої ночі, вечір-мулат підійшов до порога *(Л. Костенко).*
10. Ніч навколо нас – срібне море *(Олександр Олесь).*

Вправа 58. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір простих односкладних речень.

Зразок письмового синтаксичного розбору односкладного речення:

Дієприсл. прийм. ім. спол. ім. дієсл. присл. ім. прийм. ім.

Дбаючи про красу й молодість, умиваються вранці росою з липи,

прийм. ім. спол. ім.

з яблуні або вишні (із часопису).

Розпов., неокл., просте, односкл., неозн.-особ., пошир., повне, ускл. відокрем. обст., вираженою дієприсл. зворотом; однорідн. неузгодж. означ.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. А може, у вечірнім присмерку, у попелі згорілих літ вишу останню іскорку, мов найдорожчий самоцвіт? *(Н. Забіла).*
2. Вже немає ні хвилі, ні хмар... *(Л. Костенко).*
3. Ось школи знайомої мури *(Олесь Гончар).*
4. Гріх сіяти недобре зерно! *(Л. Костенко).*
5. Яка краса, яка природа! *(П. Тичина).*

6. При труднощах, друже, не гнися в дугу! *(С. Пушик).*
7. Все більше сутеніло *(Олесь Гончар).*
8. Покромсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти *(Л. Костенко).*
9. А світло вмикати? Мабуть, що не варто *(П. Скуниць).*
10. О, дай мені сили розправити крила, прославити милу Вітчизну мою! *(В. Булаєнко).*

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА

ВСТУП. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. За здатністю бути певним членом речення частини мови поділяємо на

А змінні й незмінні
Б самостійні та службові
В службові та вигук
Г іменні й дієслівні
Д похідні та непохідні

2. Усі головні слова належать до однієї частини мови в словосполученнях рядка

А виділятися з-поміж інших; захоплюватися археологією; працювати над проєктом; дивитися усміхаючись, право обирати
Б Довженкова творчість; висока гора; справедлива оцінка; поетичний образ; сповнений гордості
В звичайний до буденності; попередній екзамен; лагідний вдачею; вишитий рушник; складений на «відмінно»
Г відомий з розповіді; далеко видний; дорогий мені; добре знайомий; сповнений любові
Д другий за списком; три з десяти; списаний на трьох листах; складений удвоє; перший у навчанні

3. Риторичним питальним є речення

А – Хіба ви не одержали мого послання? *(М. Коцюбинський).*
Б Ой дівчино, чим ти полонила юне серце в той вечірній час? *(О. Новицький).*
В – А куди ти мандруєш, парубче? *(Т. Шевченко).*
Г – Хто ви, звідки і як зветесь *(Б. Олійник).*
Д Хто ж бо велич міряє метром?! *(Я. Галан).*

4. Реченням зі складеним підметом із кількісним значенням є речення

А Сто двадцять – це ж сила народу! *(Ю. Смолич).*
Б На день виїзду загін налічував усього тридцятеро юнаків *(Ю. Смолич).*

В Три тисячі зим на вітрах відгуло *(В. Базилевський)*.
Г Увечері в садку до пізньої ночі слухали ми одного з степових Гомерів *(Олесь Гончар)*.
Д Він мусить перше розрубати сімдесят ще й сім замків *(Леся Українка)*.

5. Інфінітив є частиною складеного дієслівного присудка в реченні
А Трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні *(М. Коцюбинський)*.
Б Леся Українка прагнула поліпшити світ, звеличити людину *(із часопису)*.
В Людина здавна примусила вітер служити собі *(із часопису)*.
Г Стомилися хлопці, присіли відпочити *(П. Воронько)*.
Д Кого ти без мови, без слова навчила очима, душею, серцем розмовлять *(Т. Шевченко)*.

6. Присудок узгоджується з підметом у роді, числі й відмінку в реченні
А За принишклими садами половіли хліба... *(Р. Іванченко)*.
Б Ось морський вокзал *(із часопису)*.
В Озеро глибоке, затінене темним дубом *(М. Чабанівський)*.
Г Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна... *(І. Жиленко)*.
Д Осінній Київ *(В. Собко)*.

7. Неповним реченням з пропущеними підметом, присудком і додатком є речення
А І на горе, на біду взяв царицю молоду *(П. Первомайський)*.
Б Якось завжди спізнювався з оранкою і сівбою *(М. Стельмах)*.
В – Люди по соломинці збирали, а ти ношами розносиш? *(Г. Тютюнник)*.
Г Вийшов на село, глянув – у млині світиться *(Г. Тютюнник)*.
Д Він лина варить. Такого ситого! *(М. Коцюбинський)*.

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте, якими членами простого двоскладного речення є виділені слова (цифра позначає наступне слово)

Розвішує ***(1)вже*** травень канделябри, ***(2)вогні*** запалює ***(3)жертовні*** на свічках каштанів-***(4)підлітків*** *(Л. Забашта)*.

А прикладка (різновид означення)
Б додаток
В означення
Г обставина
Д підмет

9. Установіть відповідність між структурними типами речень і прикладами

Тип речення	*Приклади*
1 просте двоскладне поширене	**А** Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала.
2 просте двоскладне ускладнене	**Б** Безкриле серце не окрилити.
3 просте односкладне поширене	**В** У полі спить зоря під колоском і сонно слуха думу колискову.
	Г А надворі ніч весняна, тепла.
4 складне сполучникове	**Д** Зимове сонце як вдовине серце.

10. Установіть відповідність між типом односкладних речень і прикладами

Тип односкладного речення	*Приклади*
1 означено-особове	**А** Тиха й лагідна ніч на Світязі.
2 неозначено-особове	**Б** А мені ж, може, хочеться щастя.
3 узагальнено-особове	**В** Подаруй мені, доле, сто літ
4 безособове	**Г** Незмінних замінюють першими.
	Д Вік звікувати – не пальцем перекивати.

11. Установіть відповідність між типом неповних речень і прикладами

Тип неповного речення	*Приклади*
1 із пропущеним підметом	**А** На небокраї яка краса огнів сія!
2 із пропущеним присудком	**Б** Купив уранці два тюльпани.
3 із пропущеним додатком	**В** На одній ниві пшениця, на другій – жито.
4 із пропущеною обставиною	**Г** Васильки – у полі.
	Д [Оставайся шукати батька]. А я вже шукала.

12. Установіть відповідність між ускладнювальними членами речення та прикладами

Речення, ускладнене...	*Приклади*
1 однорідними підметами	**А** На його щастя, розмову не було завершено.
2 вставним словосполученням	**Б** Життя – як той потік.
	В Часто сила – це слабкість, доведена до кінця.
3 поширеним звертанням	**Г** Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній стороні.
4 відокремленим означенням	**Д** Чоботарі, і теслі, й хлібороби – мій добрий рід.

Рефлексія до теми «Вступ. Повторення та узагальнення вивченого»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   - які функції виконує українська мова в житті суспільства й людини;
   - які функції виконують іменні частини мови, дієслово та прислівник у реченні;
   - як поділ службових слів на типи співвідносяться з їхньою роллю в реченні;
   - як поділяємо словосполучення та речення за різними критеріями.
2. Що я навчився/лася робити:
   - визначати граматичні ознаки слів, що належать до різних частин мови;
   - визначати прості і складні словосполучення, креслити їхні схеми;
   - виконувати усний і письмовий синтаксичний розбір простих речень.
3. Що мені сподобалося /не сподобалося з теми:
   - що було найцікавішим?
   - які завдання здавалися мені найскладнішими?
   - що я хотів/ла б дізнатися/навчитися далі з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   - я оцінюю свою роботу з теми на... (високий, достатній, середній, низький) рівень;
   - я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над...
5. Мої поради вчителю/вчительці:
   - що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   - які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   - що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   - як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

• відтворювати відомості про складне речення, типи складних речень (сполучникові й безсполучникові), засоби зв'язку між простими реченнями у складному;

• розрізняти складні речення різних типів, визначати їхню структуру та засоби зв'язку між їхніми частинами;

• знати особливості будови складносурядного речення;

• віднаходити в тексті складносурядні речення, встановлювати смислові зв'язки між його частинами;

• обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою правил, правильно ставити розділові знаки між частинами складносурядного речення;

• використовувати правильно складносурядні речення у власному усному та писемному мовленні;

• віднаходити й виправляти помилки на пунктуаційні правила складносурядних речень;

• виконувати синтаксичний розбір складносурядного речення;

• складати схеми речень;

• перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст, таблиця, схема);

• перекладати з румунської мови українською фрагменти текстів, різних за стилем і жанром.

§ 11. СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

Вправа 59. Розгляньте ментальну карту синтаксису. Пригадайте типи простих і складних речень. З'ясуйте, що вам важко було пригадати без допомоги вчителя/вчительки.

Вправа 60. Прочитайте вірш Олександра Богачука. Усно визначте в реченнях граматичні основи. З яких речень складається текст (простих чи складних)? Спробуйте пояснити відмінність між простими реченнями з однорідними присудками та складними реченнями.

Шануймося, єднаймося та будьмо,
тримаймося родинного стебла.
Забудьмо чвари і себе не гудьмо[1],
доволі нас упало із сідла.
Не даймося обнятися з ганьбою,
не даймося продатися брехні.
Допоки ми не будемо собою,
ніколи нам не бути на коні[2].

[1] *Гу́дити* – ганьбити.

[2] *Бу́ти на коні́* – відчувати силу, упевненість у собі, гордість.

Братаймося від серця і до серця
і з друзями ділімо хліб і сіль...

Складним (compusă sau fraza) **називаємо речення, у складі якого є дві чи більше граматичних основ й частини якого становлять змістову, граматичну та інтонаційну єдність.**

Частина складного речення, що містить граматичну основу, зовні нагадує просте речення, проте вона не має змістової та інтонаційної самостійності.

У складному реченні його частини не називаємо окремими реченнями. Компоненти складного речення – це умовно прості речення.

Ознака	Просте речення	Складне речення
Кількість граматичних основ	Одна	Дві або більше
Кількість думок	Одна закінчена думка	Дві або більше окремих, але пов'язаних думок

Вправа 61. **I.** Спишіть речення, визначте в них граматичні основи. Зі скількох частин складаються речення? Усно вкажіть вид кожної частини речення за складом граматичної основи (односкладна чи двоскладна). **II.** Поясніть орфограми у виділених словах.

1. Любов втікає, коли щастя **немає** *(народна творчість)*. 2. Мою ходу **ніхто не спинить**, бо поруч – другове плече *(Є. Летюк)*. 3. Для тебе **вмерло** все, що серце гріє, а я живу **минулим**, як на гріх *(Т. Севернюк)*. 4. Заглядав срібний **місяць** у хатнє вікно, тихий вечір **стелився надворі** *(Н. Зубицька)*. 5. **Посивіло** твоє жито, **відлетіла** твоя **перепілка**, і в очі смутком заглянула ніч *(М. Стельмах)*. 6. З високих круч лунає **орлиний** клекіт, лиш тихі води все **стоять** мовчазно *(Леся Українка)*.

Дві чи більше частин складного речення поєднуємо в єдине смислове і граматичне ціле ***інтонацією***, а також ***сполучниками*** (сурядними та підрядними) і ***сполучними словами*** (займенниками і прислівниками, що з'єднують частини складнопідрядного речення). Наприклад: Покотилася зірка з вечірнього неба, вітер листя зірвав з пожовтілого клена *(Н. Кащук)* – складне безсполучникове речення; Бувають, може, й кращі голоси, ***але*** такого другого немає *(Л. Костенко)* – складносурядне речення; ***Якщо*** не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крислаті, ***котрі*** од вітру гнуться до землі *(Л. Костенко)* – складнопідрядне речення, частини якого з'єднані сполучником ***якщо*** та сполучним словом ***котрі***.

Вправа 62. **I.** Спишіть складні речення. Підкресліть у них граматичні основи й позначте межі кожної частини складного речення. Усно вкажіть засоби зв'язку між частинами складного речення (інтонація чи сполучники). **II.** З'ясуйте, якою частиною мови є кожне слово в реченні.

1. Наснилася радість, торкнулась чола, і я телефон Ваш набрала *(Т. Севернюк)*. 2. Мені війнула в очі сивина, та я нічого не везу додому *(Д. Павличко)*. 3. Степанко радий старатися, хоч і страшнувато було *(В. Шкляр)*. 4. Згорять дрова – тепло буде в хаті *(О. Донченко)*. 5. Хочеш багато знати, треба менше спати *(народна творчість)*. 6. Минув рік, настав екзамен – і малий Франко здивував усіх... *(М. Коцюбинський)*.

Вправа 63. **#ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I.** Прочитайте текст про популярну професію футболіста. Чи поділяєте ви думку, що ця професія дає змогу особистості розвинути свій потенціал? **II.** Віднайдіть у тексті складні речення і випишіть їх. Усно вкажіть, зі скількох частин вони складаються, чим поєднуються між собою в єдине смислове і граматичне ціле.

ФУТБОЛ – ЦЕ ГРА РОЗУМУ

«Статистично доведено, що гравці в матчі насправді володіють м'ячем у середньому три-чотири хвилини. Важливо те, що ти робиш протягом решти 87 хвилин без м'яча. Футбол – це гра розуму, куди бігти, коли бігти, коли закривати, коли пресингувати, коли рухатися, як рухатися, саме такі рішення, які надходять від мозку, визначають, чи ти хороший гравець, чи ні», – зазначає Йохан Кройф.

Що таке футбольний інтелект? Це здатність гравця адаптуватися та ухвалювати правильні рішення в будь-якій ігровій ситуації, особливо під тиском.

Гравців потрібно вчити думати, формування позитивних звичок вирішувати проблеми на тренувальному майданчику спонукає гравців до повної реалізації їхнього потенціалу в день матчу.

Футболісти розвиваються краще і швидше, коли їм доводиться мати справу з невдачами й необхідністю вирішувати проблеми, адже саме це відбувається під час гри.

Вони повинні отримати свободу вчитися, ухвалювати рішення та брати на себе відповідальність, свободу в межах чітких тактичних орієнтирів тренера *(В. Ніколаєнко)*.

Вправа 64. **I.** Прочитайте фрагмент спогаду Ольги Кобилянської про Михайла Коцюбинського. Чому, на ваш погляд, у тексті переважають складні й прості ускладнені речення? Чи не тому, що це спогад, жанр, який «нанизує» думки? **II.** Спробуйте (усно) зробити деякі речення коротшими. Простежте, чи змінився тип речення.

Перший раз бачила я М. М. Коцюбинського, коли була в Києві на археологічному з'їзді. Там було багато людей, не можу тепер собі докладно пригадати, про що саме ми говорили, знаю тільки, що Коцюбинський, вітаючись зі мною, сказав: «Видно, що з Буковини, бо струнка, як смерека»...

Я знала Коцюбинського більше з його літературної діяльності, дуже його поважала, високо цінувала, посилала йому свої праці-рукописи, а його відзиви про мою роботу заохочували мене до подальшої праці. Бачилась я з Коцюбинським у Чернівцях, коли він, їдучи з Італії, загостив до Чернівців, то було, здається, 1909 року влітку. Перші слова М. Коцюбинського були приблизно такого змісту: «Де ваша Буковина?» Причім під Буковиною розумів Коцюбинський буковинський народ *(за О. Кобилянською)*.

§ 12. СПОЛУЧНИКОВІ ТА БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 65. Прочитайте уривок із вірша Максима Рильського. Укажіть, зі скількох частин складається речення. Віднайдіть, чим поєднуються між собою в єдине смислове і граматичне ціле частини складного речення.

Коли пісні мойого краю
пливуть у рідних голосах,
мені здається, що збираю
цілющі трави я в лугах.

Складне речення, частини якого з'єднуються в єдине ціле за допомогою сполучників і сполучних слів, називаємо сполучниковим. Складні сполучникові речення поділяємо на **складносурядні** та **складнопідрядні**.

Складне речення, частини якого з'єднуються в єдине ціле лише за допомогою інтонації, називаємо складним безсполучниковим реченням.

Окремим типом складного речення **є речення з різними типами зв'язку** (сполучниковим і безсполучниковим).

Види складних речень

Види складних речень	Прилад, схема
1. Безсполучникове	*На схід сонця квітнуть рожі; будуть дні погожі* (П. Тичина). [ ]; [ ].
2. Складносурядне	*За селом шелестіли хліба і пахло полином* (А. Головко). [ ] і [ ].
3. Складнопідрядне	*Ми працю любимо, що в творчість перейшла* (М. Рильський). *яку?* [... працю ...], (що...).
4. З кількома підрядними	*Яке прекрасне місто вранці, коли ще діти сплять, коли ще сон свою дарує благодать* (М. Рильський). [ ], (коли...), (коли...).

5. З різними видами зв'язку	*З тихим дзвоном упали перші краплини, все стрепенулося, і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ, про який кажуть, що це сиплеться з неба золото* (Олесь Гончар). *який?* *що?* [ ], [ ], і [... дощ], [про який ...], (що...).

Вправа 66. Спишіть складні речення, відповідно виділяючи граматичні основи. Сполучний засіб, якщо він є, обведіть кружечком. Визначте тип складного речення (сполучникове чи безсполучникове).

1. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина *(Л. Костенко)*. 2. І думка така: поет повинен бути Людиною *(В. Стус)*. 3. Умирають матері, та не вмре ніколи Мати *(Б. Олійник)*. 4. Доти ягнятка скачуть, поки матір бачать *(народна творчість)*. 5. Очам страшно, а руки зроблять *(народна творчість)*. 6. Ще в дитинстві я ходив у трави, в гомінливі трепетні ліси, де дуби мовчали величаво у краплинках ранньої роси *(В. Симоненко)*. 7. Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох *(Л. Костенко)*.

Вправа 67. **І.** Спишіть речення: спочатку складні безсполучникові, а потім – складні сполучникові – складносурядні та складнопідрядні, і на останок – з різними видами зв'язку. **ІІ.** З'ясуйте, якою частиною мови є кожне слово в реченні.

1. Чи дорогу тобі, може, хтось перебіг, чи тебе забарили вітри норовисті?! *(М. Ткач)*. 2. Люби мене – я буду вічно юним, і поруч мене будеш юна ти! *(В. Фольварочний)*. 3. Свободу той лиш може оцінити, хто сам пройшов через пекельні муки... *(М. Бакай)*. 4. Горіти зорі і тужавіти сокам, старіти корі і вкриватися мохом *(Л. Талалай)*. 5. Бережи любов, якщо любиш ти, і свою любов серцем захисти *(М. Бакай)*. 6. Ми всі по характеру різні, і смаки не однакові в нас, та одна нас ростила Вітчизна у великий розбурханий час *(В. Симоненко)*. 7. Хай сміється всім блакить і звитяжний спів дзвенить! *(Б. Грінченко)*. 8. Чи це він чув таке про соняшники, чи сам придумав? *(М. Стельмах)*. 9. Припадіть устами до джерел і плодів осені, і ви відчуєте всі пахощі землі й повітря, сонця і води *(Я. Гримайло)*.

Вправа 68. Прочитайте текст. Випишіть із тексту складні речення. Визначте їхній вид. Складіть алгоритм пошукової роботи (розкажіть покроково, як ви працювали над визначенням виду складного речення).

Ї – це ми. І ми – це **Ї**. Ця маленька літера з двома крапками – не просто частина алфавіту. **Ї** – це символ унікальності, спротиву та незламності українського народу.

Літера **Ї** є лише в українській абетці серед усіх слов'янських мов. Унікальність **Ї** була закладена ще в XIX столітті, коли Пантелеймон Куліш запровадив її у своєму правописі, «кулішівці».

Ї – це опір. У часи радянської русифікації Ї хотіли витіснити з ужитку, адже вона символізувала нашу окремішність і непідвладність. Збереження Ї – це наша мовна революція, боротьба за право бути собою. Ї вистояла попри всі заборони й політику русифікації, ставши мовним символом спротиву.

Ї – це маркер українськості. Побачив Ї – і одразу знаєш, що перед тобою український текст, українська мова, Україна. Вона асоціюється із нашою культурою навіть за кордоном. Для іноземців Ї – це код, який легко впізнати. Ї використовується в патріотичних слоганах, дизайнах і навіть на протестних графіті.

Ї – це наша мовна зброя. Кожне слово з Ї – це нагадування про те, що ми пам'ятаємо свої корені і продовжуємо боротися за своє. Ї – це маленький шедевр, який нагадує світу: Україна жива, а її мова унікальна й незламна.

Ї – це ми. І ми – це Ї *(Н. Сом)*.

Вправа 69. **І.** Уявіть, що ви – мандрівник у часі або дослідник незвіданих світів. Ваше завдання – написати невеликий уривок (п'ять–сім речень), у якому ви опишете свою подорож/відкриття; місце, яке ви відвідали; емоції, які відчули. **ІІ.** Обов'язкові умови: а) кожне речення в уривку має бути складним (дві або більше граматичних основ); б) використайте різні типи складних речень (складносурядне речення (наприклад, з'єднане сполучниками ***і, а, але, та*** тощо); складнопідрядне речення (наприклад, з'єднане сполучниками або сполучними словами ***що, щоб, коли, де, чому, який*** тощо); безсполучникове складне речення або речення з різними видами зв'язку); в) підкресліть граматичні основи в кожному реченні.

§ 13. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО БУДОВА І ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В НЬОМУ

Вправа 70. Розгляньте слова на картинці. Пригадайте, до якої частини мови вони належать. Що можуть сполучати ці слова?

Сурядні сполучники в українській мові використовуємо для зв'язку рівноправних частин складного речення або однорідних членів у простому реченні. Їх можна розділити на три основні групи: єднальні, протиставні та розділові.

Сполучники сурядності

Група	Сполучники	Значення
Єднальні	***і (й), та, і... і, ні... ні***	поєднання, приєднання
Протиставні	***а, але, та*** (у значенні ***але***), ***проте, зате***	протиставлення зіставлення
Розділові	***або, чи, або... або, чи... чи***	несумісність, чергування явищ

Вправа 71. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Пригадайте, яку рибу ви споживаєте у своєму раціоні. Чим так цінна морська риба? **ІІ.** Віднайдіть у тексті сурядні сполучники. З'ясуйте, що з'єднують сурядні сполучники – однорідні члени речення чи частини складного речення.

ЦЯ РИБА БРУДНА ТА ТОКСИЧНА

Сьогодні поговоримо про найгірші види риб і про те, як обрати рибу та наскільки вона корисна й потрібна в нашому раціоні.

Цікавий факт: згідно з науковими дослідженнями, регулярне споживання риби й морепродуктів безпосередньо пов'язане з підвищенням рівня IQ (коефіцієнт інтелекту).

Найгірші види риби, які краще не споживати, – це великі глибоководні рибини й особливо ті, які виловлені в атлантичному басейні, оскільки він найбрудніший (токсичні речовини, важкі метали). Що більша тушка риби, то більша ймовірність, що вона увібрала в себе багато шкідливих речовин. Йдеться про тунець, камбалу та палтус, а наступні брудні види риб – це тілапія, пангасіус, також морський окунь, він накопичує у собі ртуть. Риби з родини лососевих – сьомга, форель. Більшість з тих, що ми можемо бачити на прилавках, є штучно вирощена й користі в ній мало, тому в ідеалі це повинна бути риба дика з чистих водойм.

Чим так цінна морська риба? Омега-3 кислоти регулюють вироблення гормонів, беруть участь у процесах перенесення кисню до тканин, підтримують здоров'я судин, поліпшують функцію травного тракту та видільної системи, нормалізують мозкову діяльність, запобігають розвитку діабету та хвороби серця. Сприяють очищенню стінок судин від надлишку «поганого» холестерину, тим самим запобігаючи утворенню бляшок холестерину. Зміцнюють стінки судин, роблячи їх еластичними. Та чи інша дія залежить від концентрації незамінних жирних кислот.

Обираючи рибу, обирайте своє здоров'я *(Ю. Попко)*.

Складносурядним (coordonarea) **називаємо таке складне речення, частини якого синтаксично рівноправні та поєднані між собою сполучниками сурядності (єднальними, розділовими, протиставними).**

Сурядний зв'язок частин складного речення нагадує зв'язок між однорідними членами речення. Для поєднання частин складносурядного речення використовуємо ті самі сполучники, що й при однорідних членах речення. Проте у складносурядному реченні сполучники сурядності поєднують не окремі члени речення, а частини складного речення – умовно прості речення. У кожній такій частині є окрема граматична основа. Наприклад: І колишеться м'ята (1), і тремтить далина (2), і доріг тих багато (3), а Вітчизна одна (4) *(А. Малишко)*. Це складносурядне речення складається з чотирьох частин. Частини складного речення поєднують сурядні єднальні сполучники ***і... і... і*** та протиставний ***а***.

Вправа 72. Прочитайте речення, віднайдіть у них граматичні основи. Спишіть спочатку прості речення, а потім – складні. При правильному й послідовному виконанні отримаєте код-перевірку: з перших букв речень прочитаєте слова: І – МАК, ІІ – СОН.

1. Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй *(Л. Костенко)*. 2. Мабуть, ти до мене думкою летиш *(Олександр Олесь)*. 3. Од Дніпра тягнуло прохолодою, кликали у звабливу зелень гаїв лівобережні далі *(М. Смоленчук)*. 4. Небо густо затяглося хмарами, і на землю впав темний теплий вечір *(В. Малик)*. 5. А потім в ріст пішла уся трава, червонобока, тиха, грозова *(А. Малишко)*. 6. Квітнуть озимі, не росами встелені, а чоловічим ясним милосердям *(А. Листопад)*.

Вправа 73. Віднайдіть і випишіть складносурядні речення. Поясніть уживання сурядних сполучників у простих і складних реченнях та пунктуацію в них.

1. Добудь нові слова, новії струни або мовчи *(Леся Українка)*. 2. Слова кінчилися, але пісня довго не завмирала *(за В. Козаченком)*. 3. Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну *(В. Сосюра)*. 4. Сонце і повітря лоскочуть щоки *(М. Коцюбинський)*. 5. Ні на землі, ні в пеклі, ні в раю він не забув своєї Беатріче *(Леся Українка)*. 6. Людина від спокійного життя жиріє серцем і втрачає талію *(Л. Костенко)*. 7. Не стрічаються з горами гори, а братаються люди з людьми *(В. Лучук)*. 8. Я хочу вернутись, та стали, мов стіни, літа і до тебе уже не пускають *(С. Пушик)*. 9. Чи метеор враз висвітив вікно, чи, може, то меткий листок багряний *(В. Грипас)*. 10. Я принесу тобі свою надію, а подарую смуток і біду *(В. Симоненко)*. 11. Не важко бути знаменитим, а тільки важко стати ним *(П. Сингаївський)*. 12. Вузенька стежечка щезала часом серед кам'яної пустелі або ховалась під виступом скелі *(М. Коцюбинський)*.

Вправа 74. **I.** Спишіть текст. Віднайдіть у ньому складносурядні речення. З'ясуйте, скільки частин у кожному реченні та як вони пов'язані. **II.** З'ясуйте, якою частиною мови є кожне слово у складносурядному реченні.

Село лежало за спиною, а попереду вабила до себе непорушна постать людини.

Я не хотів порушувати спокій невідомого, але мені кортіло хоч одним оком, скоса глянути на нього... Споришем, лободою і біленькими зірочками квітів заросла забута дорога, вона підганяла мене, бо звивалася біля самого пагорка.

З пагорка розстилався величний, новітній краєвид. Стіна сизого жита починалася ось внизу, а далі губилося воно біля самого гаю. Око не могло обійняти відразу всю широчінь зеленої землі *(О. Копиленко)*.

Вправа 75. Поширте прості речення, утворюючи складносурядні речення. Визначте граматичні основи в них та сполучні засоби. Поставте розділові знаки в утворених реченнях.

1. Пройшло тепле лагідне літо... . 2. Листя на деревах пожовтіло... . 3. У повітрі відчувається прохолода... . 4. Птахи відлітають у теплі краї... . 5. Я дуже люблю осінь... .

Запишіть правильно слова з м'яким знаком. Поясніть їхнє написання.

Вороб..йов, т..мяний, дев'ят..сот, ллєт..ся, камін..чик, нен..ці, Ол..зі, рел..єф, щонаймен..ший, калинон..ці, дівчинон..ці, різ..б'ярство, тон..ший, Натал..ці, мабут.., лял..ці, дрібнюсін..кий, одинадцят.., в'єт..ся, у міжгір..ї, лук'янівс..кий, т..мяний, різ..бяр, чернівец..кий, хвал..ко.

§ 14. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ЄДНАЛЬНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

Вправа 76. Пригадайте матеріал із попереднього параграфа про групи сурядних сполучників. Запишіть сурядні єднальні сполучники.

Частини складносурядних речень з'єднують такі **єднальні сполучники**: ***і, й, та*** (у значенні ***і***), ***та й, та ще (й), і... і, ні... ні, ані... ані***. Наприклад: Голубіє небо в вишині, ***і*** сонце сяє в ньому променисте *(М. Бакай)*. Хата біліє між зеленими тополями, ***та*** блищать ясні віконця *(Марко Вовчок)*. Літо йде полями ***і*** гаями, ***і*** вітер віє, ***і*** цвіте блакить *(М. Рильський)*. А Прометей приніс вогню людині – ***й*** багато що змінилося у світі *(В. Бровченко)*. ***Ні*** повітря не ворухнеться, ***ні*** пташка не защебече *(М. Коцюбинський)*.

Вправа 77. Серед наведених речень знайдіть складносурядні з єднальними сполучниками. Усно вкажіть, у яких випадках єднальні сполучники з'єднують члени речення. Поясніть, як ви це встановили.

1. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох[1] *(Л. Костенко)*. 2. Сосни зашелестіли, і стало тихо-тихо... *(М. Зарудний)*. 3. Чому з тобою ми не хвилі? Удвох за руки б ми взялись і в край щасливий полетіли... *(Олександр Олесь)*. 4. Сонце вставало щодня над стайнею і день у день погасало за садом *(М. Чернявський)*. 5. І зорі, як пелюстки, трепетали, і світ увесь по вінця голубів... *(Б. Олійник)*. 6. Пізнай самого себе, і ти пізнаєш світ *(Г. Сковорода)*. 7. Самотність – прірва між людьми, і як її здолати? *(П. Сингаївський)*.

Речення з **єднальними** сполучниками найчастіше повідомляють про дві чи більше подій, які відбуваються одночасно або послідовно (одна за одною). Наприклад: Дорога снується, ***і*** стежечка в'ється *(В. Швець)*; Прилинув вітер, ***і*** в тісній хатині він про весняну волю заспівав. Може, квіти зійдуть – ***і*** настане ще й для мене весела весна *(Леся Українка)*.

У складносурядних реченнях з єднальними сполучниками можуть виражатися також *умовно-наслідкові* та *причиново-наслідкові відношення*, тобто подібні до складнопідрядних речень. Наприклад: Не з початку, а з фіналу почни, і початок розкриється, наче долоня *(Б. Олійник)*; Тебе нема, ***і*** дні – як ночі, ***і*** сад хитається в журбі *(В. Сосюра)*.

Вправа 78. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Виділіть засоби зв'язку між частинами складносурядних речень (обведіть кружечком). Які єднальні відношення вони передають: одночасності подій чи часової послідовності, тобто події відбуваються одночасно чи одна за одною? Чи, можливо, між подіями існує умовно-наслідковий або причиново-наслідковий зв'язок? Поясніть своє розуміння цих відношень.

1. Хитаються патлашки[2] уздовж всії стежини, і стомлений лелека спускається на хлів *(Л. Костенко)*. 2. Нове століття вже на видноколі, і

---

[1] *Чортополо́х* – народна назва колючого бур'яну.

[2] *Патла́шки* – слово має декілька значень: переважно це діалектна назва рослини, зокрема волошок. Також у деяких регіонах це слово може вживатись для позначення чогось, що розпатлане, розтріпане або має довге, скуйовджене волосся.

час новітню створює красу *(Л. Костенко)*. 3. Уже червоніють помідори, і ходить осінь по траві *(М. Рильський)*. 4. Раптом у двір ввійшов якийсь дядько, і вони із Семеном поспішно, таємниче почали про щось говорити *(В. Винниченко)*. 5. Може, квіти зійдуть – і настане ще і для мене весела весна *(Леся Українка)*. 6. І стонадцятий сніг ті поля притрусив, й уже прилетять не ті самі лелеки *(Л. Костенко)*. 7. Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом *(В. Сосюра)*.

Частини складносурядного речення синтаксично рівноправні, тому на схемах їх позначаємо однаково – квадратними дужками. Наприклад:

1. Сичі в гаю перекликались,/[1] та ясен раз у раз скрипів/[2] *(Т. Шевченко)*. [1], та [2].

2. У небі знову журавлі співають,/[1] і медом пахнуть яблука в садках/[2] *(З. Журавка)*. [1], і [2].

3. На заході небо почервоніло/[1] й запалали вогнем розкидані легенькі хмарки/[2] *(Іван Нечуй-Левицький)*. [1] й [2].

Вправа 79. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Укажіть, як відбуваються події в реченнях. Намалюйте схеми до речень. Зверніть увагу на розділові знаки на межі частин складного речення.

1. Шануй людей, і люди шануватимуть тебе *(В. Земляк)*. 2. Мине небагато часу, і ти зрозумієш свою помилку *(Д. Бедзик)*. 3. Ні листя не шелестить, ні пташки не щебечуть *(Марко Вовчок)*.4. З конем морока, та й дороги не знаєш *(Ю. Мушкетик)*. 5. І ламалося гілля на дереві, і зривалося листя, і далеко гонив його вітер в сумнеє поле *(С. Васильченко)*. 6. І ось знову весна, і летять гуси, і врунитьсяˡ, зеленіє озимина *(І. Цюпа)*. 7. Усе на світі змінюється, та й ми самі не стоїмо на місці *(Ірина Вільде)*.

Вправа 80. **І.** Спишіть речення, розставте розділові знаки. Усно поясніть уживання розділових знаків. Якщо потрібно, попросіть консультації у вчителя/вчительки. **ІІ.** З'ясуйте, якою частиною мови є кожне слово в реченні.

1. Спочатку було Слово і Слово було Бог і Бог був Слово *(з Біблії)*. 2. Сіножаті скосяться і пшениця вижнеться листячком засиплються всі сади *(С. Пушик)*. 3. Ані шелесту не було чути ані колихання не було помітно *(Марко Вовчок)*. 4. У вікна дивиться степ і все спливає як безконечне море *(М. Коцюбинський)*. 5. Я правді глянула у вічі і чорний колір білим став *(Я. Павлюк)*. 6. Гроза пройшла і грім вдарив десь збоку *(І. Сенченко)*.

Вправа 81. Складіть речення за схемами. Визначте відношення між подіями.

1. [1], і [2].
2. [1], та (і) [2], і [3].
3. Не тільки [1], а й [2].
4. Ні [1], ні [2].
5. Ані [1], ані [2].

---

[1] *Вру́нитися* – покриватися густими зеленими сходами.

Запишіть слова у дві колонки, вставивши, де потрібно, апостроф або м'який знак. У яких словах апостроф і м'який знак не ставимо? Сформулюйте відповідні правила.

Гірс..кий, гір..кий, мен..ший, прос..ба, пір..я, підв..язати, комп..ютер, печал..ний, зор..я, мавп..ячий, черв..як, миш..як, міл..ярд, зв..язок, різдв..яний, св..ято, дев..ятий, грав..юра, місяц.., апел..син, т..м..яний, дзв..якнути.

§ 15. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З РОЗДІЛОВИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

Вправа 82. Пригадайте матеріал із §13 про групи сурядних сполучників. Запишіть сурядні розділові сполучники.

До розділових належать такі сполучники: ***або, чи, або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то...чи то...*** Наприклад: Прошу або навести порядок, ***або*** я покину зал *(Ірина Вільде)*. ***То*** мати гукає, ***то*** мати шепоче, мене виряджаючи в дальню дорогу *(П. Воронько)*.

Вправа 83. **I.** Прочитайте речення. Усно визначте в них граматичні основи і скажіть, що з'єднують у них розділові сполучники: члени речення чи частини складного речення? **II.** Поясніть орфограми у виділених словах.

1. А поет усе то грає, то **щось** пише на папері *(Леся Українка)*. 2. Про **невмілих** у народі кажуть чи з іронією, чи зі зневагою, чи й просто із **презирством** *(Н. Міщенко)*. 3. **Скільки** можна почути з уст нашого народу чи то **переказів**, чи то **легенд** про різні **дерева** і квіти *(Н. Бабич)*. 4. Чи то зір підвів, чи то **серце чекати** втомилося *(з часопису)*. 5. Чи для вас **немає зелені** в лісах, чи для вас **не сяє** сонце в **небесах**? *(І. Франко)*. 6. У кожного з нас були **вдома** або дружина, або діти, або мати, або **наречена** *(Олесь Гончар)*.

Складносурядні речення з розділовими сполучниками можуть передавати два типи відношень між їхніми частинами:

1) **чергування** подій (події відбуваються одна за одною, чергуючись), як-от: ***То*** грім, блискавка і злива «пустують», ***то*** сонце грається *(М. Коцюбинський)*;

2) **взаємовиключення** подій (тільки одна з названих подій реально відбувається), наприклад: ***Чи то*** мені здається, ***чи то*** справді мій син подорослішав у дев'ятому класі *(розмовне)*.

Вправа 84. Спишіть складносурядні речення з розділовими сполучниками. Визначте, які відношення встановлюються між двома подіями, про які повідомляється: чергування подій (події відбуваються почергово) чи взаємовиключення подій (коли тільки одна з них реально відбувається).

1. То Катря усе хвалить, то Катря усе ганить... *(Марко Вовчок)*. 2. Чи то праця задавила молодую силу, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила *(Т. Шевченко)*. 3. Або гори Карпати сповиті в синяві мряки, або непривабливі густі проліски синіють здалека... *(О.Кобилянська)*. 4. Або розумне казати, або зовсім мовчати *(народна творчість)*. 5. Де-не-де біля вирв синіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець *(Олесь Гончар)*. 6. Чи то кров мені в скроні гупає, чи то серце аж так стукоче? *(Б. Олійник)*. 7. В полі коли-не-коли сюркне цвіркун або здалека донесеться крик перепела *(Панас Мирний)*.

Вправа 85. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Укажіть, як відбуваються події в реченнях. Намалюйте схеми до речень. Зверніть увагу на розділові знаки на межі частин складного речення.

1. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить *(Л. Глібов)*. 2. То замерехтить жовтогаряча достигла нива, то зблиснуть попереду золоті озера соняшників *(І. Цюпа)*. 3. Це ви або жартуєте зі мною, або просто перевтома винна *(Леся Українка)*. 4. А чи мені рушнички давати, а чи мені іншого шукати *(народна творчість)*. 5. Чи то людина зітхає, як річка, чи річка, як людина *(М. Стельмах)*. 6. Чи зірка в небі враз розквітла, чи у вікні широкім нарешті спалахнуло світло... *(В. Соколов)*.

Вправа 86. **І.** Спишіть речення, добираючи з довідки потрібний розділовий сполучник. Яке відношення він передає? **ІІ.** З'ясуйте, якою частиною мови є кожне слово у складносурядному реченні.

Довідка: чи... чи, то... то, чи то... чи то, або, або... або.

1. ... вітер верхів'ям смерек гуляє, ... вовк самотній виє *(Є. Чередниченко)*. 2. ... я так горю, ... вже не та в моїм горінні сила *(М. Ткач)*. 3. ... вечірній туманець повився над покосами, ... й досі висить димок від багаття? *(Є. Гуцало)*. 4. ... дні з календарного вибились берега, ... ночі ввіходять тривогою в сни? *(Є. Летюк)*. 5. Ми ... купаємо очі в морі, ... очі в очах *(М. Коцюбинський)*. 6. Пошлю Енея до Плутона, ... і сам в ад копирсну[1] *(І. Котляревський)*.

[1] *Копирсну́ти* – тут: податися, несподівано піти.

Вправа 87. Складіть і запишіть речення за схемами. Визначте, які відношення встановлюються між подіями (усно).

1. [1], або [2].
2. [1], чи [2].
3. Чи [1], чи [2].
4. Не то [1], не то [2].
5. То [1], то [2], то [3].
6. Чи то [1], чи то[2].

§ 16. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПРОТИСТАВНИМИ ТА ЗІСТАВНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

Вправа 88. Пригадайте матеріал із §13 про групи сурядних сполучників. Запишіть сурядні зіставно-протиставні сполучники.

До **зіставно-протиставних сполучників**, що з'єднують частини складносурядного речення, належать ***а, але, та*** (у значенні ***але***), ***зате, проте, однак (одначе)***. Наприклад: Ну, танцюй, ***а*** я заграю (*Олександр Олесь*). Ще зелено кругом, ***але*** є вже й жовте листя *(В. Поліщук)*. Мене водило в безвісті життя, ***та*** я вертався на свої пороги *(Д. Павличко)*. Старість забирає красу, ***зате*** винагороджує людину мудрістю *(народна творчість)*.

Вправа 89. **I.** Уважно прочитайте речення. Усно визначте в них граматичні основи і скажіть, що з'єднують у них зіставно-протиставні сполучники: члени речення чи частини складного речення? **II.** Поясніть орфограми у виділених словах.

1. У **музичній** школі Дойна навчилася грати **не лише** на фортепіано, а й на цимбалах. 2. Того дня Марінела **записала чимало пісень** від талановитої землячки, а через **тиждень** уже виконувала одну з них на сцені. 3. Час минав, а дощів **не було**. 4. **Не тільки** слів, але навіть мотиву пісень **не можна** було **розібрати**. 5. Кличе мати вечеряти, а дочка не чує. 6. Життя **не має** ціни, а воля **дорожча** за життя.

Подекуди сполучники з'єднують частини складносурядного речення, що повідомляють про події, які лише зіставляються, як-от: Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – співати пісні *(П. Воронько)* – відношення зіставлення. У реченнях: Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже *(Т. Шевченко)*. Гнало вітрами з півдня, проте холодно ще не було *(Олесь Гончар)* – відношення протиставлення.

Вправа 90. Спишіть складносурядні речення зі зіставно-протиставними сполучниками. Визначте, які відношення встановлюються між двома подіями, про які повідомляється: зіставлення чи протиставлення подій.

1. Скільки років землі, – і мільярд, і мільйон, – а яка вона й досі ще гарна! *(Л. Костенко)*. 2. Багато сліз сама я пролила, зате тепер навчилась шанувати любов і мир родинного житла... *(І. Кочерга)*. 3. Розбилась арфа, та вціліли струни *(О. Пахльовська)*. 4. Слово – срібло, а мовчання – золото *(народна творчість)*. 5. Цей світ дуже суперечливий і тривожний, але жити в ньому прекрасно! *(В. Собко)*. 6. Збоку дивитися легко, одначе не так воно просто бігти *(Олесь Гончар)*. 7. Роки любії, дитячі, як весняні води, зникли, але гомін вод весняних не забудеться ніколи *(Леся Українка)*. 8. Ледачий двічі робить, а скупий двічі платить *(народна творчість)*. 9. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ *(М. Стельмах)*.

Вправа 91. **І.** Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Поставте розділові знаки на межі частин складного речення. Укажіть, як відбуваються події в реченнях. Намалюйте схеми до речень. **ІІ.** Поміркуйте, чого навчають народні прислів'я.

1. Праця чоловіка годує а лінь марнує. 2. Ледачий два рази робить а скупий два рази платить. 3. Ранні пташки росу п'ють а пізні слізки ллють. 4. Старий хоче спати а молодий гуляти. 5. Краса до вінця а розум – до кінця. 6. Оправ його хоч і в рами а він усе такий самий. 7. Від малих дітей голова болить а від великих – серце. 8. Людям – як болото а матері – як золото. 9. На язиці густо а на ділі пусто. 10. Порожня бочка гудить а повна мовчить *(народна творчість)*.

Вправа 92. Складіть речення за схемами. Визначте, які відношення встановлюються між подіями. Визначте тип сурядного сполучника.

1. [1], але [2].
2. [1], і [2],однак [3].
3. Чи [1], чи [2], а [3].

Запишіть правильно слова, визначте орфограми. Поясніть написання слів.

Лимо..ий, ячмі..ий, нездійсне..ий, змії..ий, непереможе..ий, повіль..ий, шале..ий, електро..ий, вогне..ий, бето..ий, благослове..ий, стара..ість, шумови..я, корі..я, картопли..я, зляка..о, багатогра..о, сила-силе..а, відмі..о.

§ 17. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ. ІНТОНАЦІЯ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Вправа 93. Уявіть, що розділові знаки складносурядного речення – це квітка. Квітконіжка[1] – це кома, пелюстки – тире, а квітколоже[2] й квітконіжка – це крапка з комою. Намалюйте свою асоціацію розділових знаків у складносурядному реченні й розшифруйте її.

Пунктуація – це розділ мовознавства, який вивчає правила вживання розділових знаків у писемному мовленні. Вона визначає, які знаки потрібно використовувати та де їх ставити для правильного оформлення речень і текстів.

Розділові знаки – це знаки, які ми використовуємо в писемному мовленні для відокремлення слів, словосполучень, речень та їхніх частин, а також для передання інтонації. Вони допомагають структурувати текст, роблять його зрозумілішим і полегшують читання.

Вивчення розділових знаків допомагає правильно будувати речення, виражати свої думки чітко і зрозуміло, а також краще розуміти чужі тексти.

Вправа 94. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації, на ваш розсуд. Запишіть речення у такій послідовності: 1) з єднальними сполучниками; 2) із протиставними сполучниками; 3) із розділовими сполучниками.

1. Він – людина, і ніщо людське йому не чуже *(В. Буряк)*. 2. Боєць з хибами все-таки боєць, а муха без хиб – всього лише бездоганна муха *(О. Довженко)*. 3. Верби сплакували листям, і золоті сльози гнало за водою *(Г. Тютюнник)*. 4. Чи то війнув снігами небосхил, чи то так сумно розкричалась галич *(Г. Світлична)*. 5. І помовчав би, але любо мені з тобою погомоніти *(М. Стельмах)*. 6. Де-не-де біля вирв[3] сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець *(Олесь Гончар)*.

Частини складносурядного речення, з'єднані єднальними та розділовими сполучниками, вимовляємо переважно з **перелічувальною інтонацією**, хоч можлива й інша інтонація. Наприклад: Надворі вже звечоріло, і в хаті стояла темрява *(С. Васильченко)*. Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом *(В. Сосюра)*. Так завжди: чи в піснях забути хочу муку, чи хто мені стискає дружню руку, чи любая розмова з ким ведеться, чи поцілунок на устах озветься... *(Леся Українка)*.

При перелічувальній інтонації перед єднальним чи розділовим (одиничним або повторюваним) сполучником ставимо **кому**.

---

[1] *Квітконі́жка* – це ніжка квітки, або стебло, з якого розпускається скупчення квітів.

[2] *Квітколо́же* – це орган рослини, розташований у верхній частині стебла під основною частиною квітки. Його функція полягає в з'єднанні стебла з квіткою, а також підтримці квітки або плоду під час його розвитку.

[3] *Ви́рва* – вибита силою вибуху яма, наприклад, після бомбардування.

Речення з протиставними сполучниками вимовляємо із **зіставною** чи **протиставною інтонацією**. Між частинами такого речення ставимо здебільшого **кому**. Проте можна ставити й тире. Наприклад: Не кожен день Великдень, а хліб – не паска *(народна творчість)*. Глянув я на лівий бік од себе – а там знов нова картина *(Іван Нечуй-Левицький)*.

Вправа 95. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми. **II.** Визначте межі частин складносурядних речень і поставте між ними коми. Підкресліть сполучники. Накресліть схеми речень.

1. Свіча плакала і крізь ті сльози попливли перед очима картини пережитого *(В. Сичевський)*. 2. Вітер напинає[1] вітрило а (в)далині височіють вітряки, повернувши крила вітрові (на)зустріч *(Ю. Белічко)*. 3. Минає дощ та від його краплин не стане на душі моїй т(е,и)пліше *(Л. Гудзь)*. 4. Ні людей, ні хат не було але смужечка синього диму снувалася (по) між деревами *(Б. Лепкий)*. 5. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері а й протікали сльози гарячі на її обли(ч,чч)і *(Г. Тютюнник)*. 6. В'ється смуга сірого бетону під крилом могутнім літака і Бориспіль в(е,и)чоровий тане в пов(е,и)ні зеленій вишняка *(М. Боровко)*. 7. Стихне м(е,и)лодія й (з,с)хлипне поволі[2] срібна хмаринка перлистим[3] дощем *(З. Мороз)*. 8. Дерева мене ч(е,и)кають і падає листя на сте(ж,ш)ку і падають зорі в долоні і падає сон у траву... *(І. Драч)*.

Тире в складносурядному реченні ставимо при протиставній інтонації і тоді, коли його частини з'єднані єднальними сполучниками, а саме:

1) коли в реченні виражається швидка або несподівана зміна подій: Аж раптом грім – ***і*** яблуня надвоє *(Н. Гнатюк)*. Іще одна-єдина мить – ***і*** дальній поїзд прошумить *(А. Малишко)*;

2) коли між частинами складносурядного речення існує умовно-наслідковий зв'язок (тобто у другій частині виражається результат того, про що повідомляється в першій): Буря минеться – ***і*** знову засяє сонечко *(В. Малик)*. Любистком, зеленим ячменем рядки перев'ю найщиріші – ***і*** щастя загляне до мене... *(С. Будний)*;

3) коли між частинами складносурядного речення існує причино-во-наслідковий зв'язок: Черкнула кума сірником, повернула краник – ***і*** горить голубий вогонь *(І. Цюпа)*. Не було дощів – ***і*** картопля не вродила *(розмовне)*.

Вправа 96. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Намалюйте схеми до речень. Поясніть, відповідно до якого правила стоїть тире у реченні.

1. Настане час – і піде все в архів *(Л. Костенко)*. 2. Закукурікає півень у селі – і чути його на Полтавщині й на Харківщині *(І. Цюпа)*. 3. Глянув – і серце його завмерло *(В. Малик)*. 4. Дощ пройшов – і Київ зеленіє

---

[1] *Напина́ти* – натягуючи або розтягуючи що-небудь, робити тугим, пружним.

[2] *Пово́лі* – не швидко, не поспішаючи.

[3] *Перли́стий* – той, який зовнішнім виглядом (формою, забарвленням, блиском) нагадує перли; подібний до перлів, схожий на перли.

(М. Рильський). 5. І от весна – і все в цвіту *(В. Сосюра)*. 6. Співало все, сміялося, бриніло – а я лежала хвора й самітня *(Леся Українка)*. 7. Прийде час – і вільні й рівні встануть люди, і здійсняться мрії всі ураз *(Олександр Олесь)*. 8. Ще день – і в поле! Буде славна праця *(Р. Братунь)*. 9. Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна *(Леся Українка)*. 10. Повіяв вітер по долині – й пішла дібровою луна *(Т. Шевченко)*. 11. Зійшло сонце – і розвіявся туман над річкою *(Ю. Збанацький)*.

1. **Кому не ставимо** перед одиничним єднальним чи розділовим сполучником, якщо у складносурядному реченні є спільний для обох частин другорядний член речення (або декілька членів речення), спільне вставне слово, наприклад: *А* ***навколо*** *цвітуть небокраї* ***і*** *синіють безмежні поля* (В. Сосюра). ***Часом*** *у блакитній вишині пропливала біла хмарина* ***або*** *пролітала пташина* (А. Шиян).

2. **Кому** між двома частинами складносурядного речення **не ставимо** і тоді, коли вони є питальними або спонукальними, а також окличними, наприклад: *Хто ви і як вас звати? Попередь команду і нехай ніхто не запізнюється. Який простір і як легко тут дихати!*

Вправа 97. Серед речень знайдіть такі, у яких між частинами складносурядного речення кому не ставимо. Поясніть, за яким правилом. Назвіть усі пунктограми в реченнях.

1. Де-не-де біля ярів синіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець *(М. Стельмах)*. 2. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. 3. Тепла хвиля підкотилася Данилу до серця, і гарно стало йому з оцим старим вітряком, з мельником у ньому, з людьми *(М. Стельмах)*. 4. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз... 5. По білих снах рожевії гадки легенькі гаптували мережки, і мрії ткались золото-блакитні, спокійні, тихі, не такі, як літні... 6. Ронила сльози дрібнії, і збирала в кінви[1] срібнії... *(з творів Лесі Українки)*.

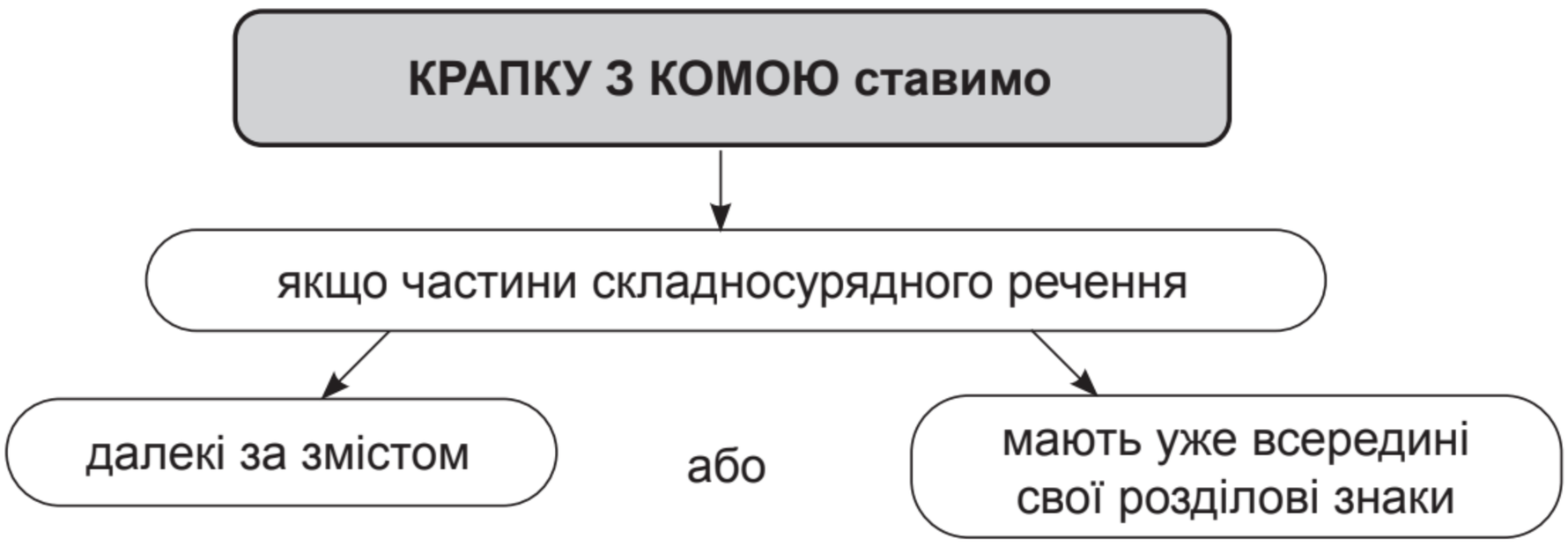

Наприклад: 1. Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи *(М. Вороний)*. 2. Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий *(Панас*

[1] *Кі́нва – дерев'яна посудина для пиття або місткий кухоль.*

Мирний). 3. Встала й весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рястом, барвінком укрила; і на полі жайворон, соловейко в гаї землю, убрану весною, вранці зустрічають *(Т. Шевченко).*

Вправа 98. Опрацюйте матеріал із порівняльного синтаксису й пунктуації. Станьте на кілька хвилин експертом-перекладачем і перекладіть речення з румунської мови українською. Порівняйте постановку розділових знаків в обох мовах.

Розділові знаки у складносурядних реченнях румунської мови у порівнянні з українською мовою:

1. Між частинами складносурядних речень, з'єднаних безсполучниковим способом (зіставленням), ставимо кому: El a pus sabia în teacă, salută milităreşte şi merge într-un colţ al salonului unde, pe două mese, pe canapea, pe foteluri şi pe jos, stau grămădite fel de fel de jucării. Dintre toate, maiorul alege o trâmbiţă şi o tobă. Atârnă toba de gât, suie pe un superb cal vânăt rotat, pune trâmbiţa la gură şi, legănându-se călare, începe să bată toba cu o mână şi să sufle-n trâmbiţă *(I. L. Caragiale).*

2. Між частинами складносурядних речень, з'єднаних єднальними сполучниками ***nici, nu numai, ci şi***, ставимо кому: Bunicul nici nu citeşte gazeta, nici nu face pasienţă feritä de amestecul bunicei, nici nu umblă la casa de fier, nici nu dezmiardă blana motanului *(I. Teodoreanu).*

3. Між частинами складносурядних речень, з'єднаних протиставними сполучниками, ставимо кому: El şezu pe un scaun, iar ea şopti o vrajă dulce *(M. Eminescu).*

4. Між частинами складносурядних речень, з'єднаних повторюваними розділовими сполучниками ***ba, fie, ori sau sau***, ставимо кому: Şi afară de aceasta, babele care trag pe fundul sitei în 41 de bobi, toţi zodierii şi cărturăresele pe la care căutase pentru mine şi femeile bisericoase din sat îi băgase mamei o mulţime de bazaconii în cap, care de care mai ciudate: ba că am să petrec între oameni mari, ba că-s plin de noroc, ca broasca de păr, ba că am un glas de înger, şi multe alte minunăţii *(I. Creangă).* Căci îmi era acum a scăpare de dânsul, drept să vă spun. Vorba ceea: «Lasă-l, măi! L-aş lăsa eu, dar vezi că nu mă lasă el acum!» Tocmai aşa păţisem şi eu; ba eram încă bucuros că am scăpat numai cu-atâta *(I. Creangă).* El vine, se înalţă, în cercuri line zboară Şi, răpide ca gândul, la cuibu-i se coboară, Iar copilaşii veseli, cu peptul dezgolit, Aleargă, sar în cale-i şi-i zic: «Bine-ai sosit!» *(V. Alecsandri).*

Запишіть правильно слова, визначте орфограми. Поясніть написання слів.

Розброєн..я, Віннич..ина, скажен..ий, закон..ий, недоторкан..ий, священ..ий, безвин..ий, жадан..ий, нескорен..ий, неоцінен..ий, туман..ий, пташин..ий, ден..ий, блажен..ий, числен..ий, журавлин..ий, спросон..я, олов'ян..ий, середньовіч..я, л..ються, ворон..я.

§ 18. СИНОНІМІКА СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З РІЗНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ, СКЛАДНОСУРЯДНИХ І СКЛАДНОПІДРЯДНИХ, А ТАКОЖ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ І ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 99. I. Спишіть прислів'я, замість крапок уставляючи пропущені сполучники сурядності. До якого розряду належить кожен сполучник? Поясніть розділові знаки в реченнях. **II.** Поекспериментуйте: 1) спробуйте в цих реченнях ужити підрядні сполучники; 2) зачитайте ці речення без сполучників. Чи в кожному реченні вдалося застосувати два способи?

1. Життя не має ціни, ... воля дорожча за життя. 2. Один засіває поле, ... інший збирає плоди. 3. Коріння навчання гірке, ... плід його солодкий. ... розумне казать, ... зовсім мовчать. 4. Язик має й коняка, ... вона не балака. 5. Собака бреше, ... кінь іде. 6. Слова ласкаві, ... думки лукаві. 7. Вовка в плуг, ... він глядить в луг. 8. Заснула щука, ... зуби не сплять. 9. Журавель в небі, ... ти йому вже ціну встановлюєш *(народна творчість)*.

Іноді одне й те ж саме значення або відтінок думки ми можемо передати різними способами, використовуючи різні типи речень. Це явище називають **синонімікою синтаксичних конструкцій**.

Деякі складносурядні речення, що поєднані різними сполучниками, можуть мати схоже значення. Наприклад, речення з єднальними сполучниками (**і, та, й, ні...ні, ані... ані**) можуть бути синонімічними до речень з протиставними сполучниками (**а, але, та** (у значенні **але**), **проте, зате, однак**), якщо відбувається зіставлення або послідовність дій. Важливо звертати увагу на контекст та інтонацію.

Порівняйте: *Небо сміялось, **і** на калині цвів білий цвіт. Небо сміялось, **а** на калині цвів білий цвіт.*

Часто складносурядні речення можна замінити складнопідрядними, і навпаки, без істотної зміни змісту. Наприклад, причиново-наслідкові зв'язки, які виражаються в складносурядних реченнях через сполучники **і** (у значенні наслідку), **то**, можуть бути передані складнопідрядними реченнями з підрядними причини або наслідку. Вибір залежить від того, на чому ми хочемо акцентувати увагу: на рівноправності частин чи на підпорядкованості однієї частини іншій.

Порівняйте: *Ударив грім, **і** відразу полив дощ. Дощ полив відразу, **тому що** вдарив грім.*

Складносурядне речення, що складається з двох або більше рівноправних простих речень, може бути розчленоване на окремі прості речення. Таке перетворення доречне, коли необхідно посилити динамічність викладу, уникнути повторів або надати кожній думці більшої самостійності. Проте це може призвести до втрати логічного зв'язку між думками, тому такі речення варто використовувати обережно.

Порівняйте: *Сонце вже сховалось за обрій, **і** небо потемнішало. Сонце вже сховалось за обрій. Небо потемнішало.*

Розуміння синоніміки синтаксичних конструкцій збагачує мовлення, робить його гнучкішим і виразнішим, даючи змогу точніше передавати відтінки значень.

Вправа 100. Перебудуйте складнопідрядні речення з протиставними сполучниками на безсполучникові складні речення. Запишіть безсполучникові речення, кому замініть на тире.

1. Старе скаже на глум, а ти бери на ум. 2. Гарна птиця пером, а людина умом. 3. Усіх слухай, а свій розум май. 4. Вона за ним сохне, а він і не охне. 5. Дитина заплаче, а в матері серце заболить. 6. Добрі діти на ноги поставлять, а лихі і з ніг звалять. 7. Нових друзів май, а старих не забувай. 8. Удар забувається, а зле слово пам'ятається. 9. Подали груш, та й з-за столу руш. 10. Колос повний до землі гнеться, а порожній угору пнеться *(народна творчість)*.

Вправа 101. Серед речень знайдіть складносурядні, аргументуйте свій вибір. Перетворіть обрані речення на прості, запишіть їх. Підкресліть у простих реченнях головні та другорядні члени речення.

1. Останній сніг приречено білів, струмочок перший жебонів у тиші, і урочистий клекіт журавлів стояв до ранку в зорянім узвишші. 2. І віє з лугу смутком голубим, і лист упав, і це уже – навіки. 3. На екрані синього вікна ніч цвіте зірками голубими *(з творів М. Луківа)*. 4. Хліб і сіль для друга й брата, а для ката – грім *(Б. Коломієць)*. 5. То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю полива *(Г. Чубач)*. 6. Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися надумав. 7. Молодість – буйність, а старість – не радість. 8. Здоров'я маємо – не дбаємо, а погубивши, – плачемо. 9. Хата з дітьми – базар, а без дітей – пустка. 10. Хліб-сіль їж, а правду ріж. 11. Кожний правду знає, та не кожний про неї дбає. 12. Лихо говірливому, та недобре й мовчазливому *(з народної творчості)*.

Вправа 102. Перетворіть складносурядні речення на складнопідрядні, використовуючи підрядні сполучники ***коли; після того, як; бо; хоч; якщо*** та ін. Складнопідрядні речення запишіть.

Зразок: *Спитайте – і розкажуть старожили про вік старий...* (Т. Масенко). – *Якщо спитаєте, розкажуть старожили про вік старий.*

1. Спитайте – і розкажуть старожили про вік старий... *(Т. Масенко)*. 2. Бився з ворогами у самому пеклі, і кулі минали його *(І. Цюпа)*. 3. Вийшли на ґанок, і місячна ніч огорнула їх своїми довірливими обіймами *(І. Цюпа)*. 4. За роботою забула підкинути у грубку дров, і вогонь погас *(Ірина Вільде)*. 5. Сонце зайшло, і надворі почало вже темніти *(Іван Нечуй-Левицький)*. 6. Минулася буря – і сонце засяяло... *(М. Рильський)*.

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Записати речення.

2. Визначити тип речення за метою висловлювання: *розповідне, питальне, спонукальне*.

3. Визначити тип речення за інтонацією: *окличне чи неокличне*.

4. Підкреслити головні та другорядні члени речення.

5. Визначити межі речень і з'ясувати, зі скількох частин складається речення.

6. Обвести сполучник і намалювати схему речення.

7. З'ясувати, яким сполучником (єднальним, розділовим, протиставним) **з'єднуються частини складносурядного речення.**

8. Установити, які відношення існують між частинами складносурядного речення (одночасності, часової послідовності, умовно-наслідкові, причиново-наслідкові, чергування подій, взаємовиключення подій, зіставлення, протиставлення).

9. Пояснити розділові знаки між частинами складносурядного речення.

Зразок синтаксичного розбору складносурядного речення:

На хвилину раптом *стихли голоси*/[1] **і** *спинилися тіні*/[2] *(Л. Смілянський)*. [1] і [2].

Речення розповідне, неокличне, складне, сполучникове, складносурядне, складається з двох частин, частини з'єднані єднальним сполучником ***і***, між частинами існують єднальні відношення (часової послідовності подій); кому перед сполучником ***і*** не ставимо, оскільки обидві частини складносурядного речення мають спільні члени речення: *на хвилину* і *раптом*.

Вправа 103. Із кожної пари простих речень побудуйте одне складносурядне, запишіть його. Зробіть повний синтаксичний аналіз речень.

1. Нас розлучали з рідними, життям і навіть – з мрією. Ніщо й ніколи нас не розлучило з вірою. 2. Десь шумлять дощі осінні. У нас в Україні літує літо. 3. Реве Дніпро. Лани шумлять. 4. Пройшов дощ. Стало тепло прибувати. 5. Листочки на дубі довго весною не розвиваються. Восени дуб довго не ронить свого листя. 6. Дерево стояло ще голе. На його вітті вже починалось пташине життя. 7. Потяг ще не проїжджав. Його не чути було за вітром. 8. Розумне казати. Про нерозумне краще мовчати. 9. Пронесеться над нашими головами голуб. Промайне ластівка.

Вправа 104. **I.** Добудуйте складносурядні речення, додаючи за змістом до поданої частини другу. Утворені речення запишіть. **II.** Зробіть повний синтаксичний розбір речень.

1. Я люблю читати, і ... . 2. То стискається над улюбленими сторінками серце, то ... . 3. Нічого не замінить мені спілкування з улюбленою

книжкою, але ... . 4. Художнє слово полонило мене, проте ... . 5. Я надзвичайно люблю творчість Тараса Шевченка, і... .

1. Віднайдіть у словах помилки, поясніть їхнє правильне написання.

Духм'яний, міль'йон, дитясла, сільский, сузірря.

2. Назвіть слова, які не можна переносити. Пригадайте правила переносу слів.

Своїх, сонця, буяти, ліс, сон, ллє.

3. Від поданих іменників утворіть кличний відмінок, поясніть чергування приголосних.

Київ, друг, Петро, Дніпро, син.

4. Запишіть правильно слова з префіксами.

Ро..кидають, пр..добрий, бе..барвний, бе..строковий, бе..карно.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Складним є речення

А Навесні Оксанка город взяла, картопельку посадила *(Л. Тараненко)*.

Б Сьогодні вранці я прокинулася і, як завжди, подивилася в дзеркало *(Л. Тараненко)*.

В Мабуть, древні народи тому і поклонялися Сонцю, що кожен до кінця днів своїх зберігав дитячу захопленість ним, казковість віри в нього *(Л. Тараненко)*.

Г Максим зіскочив з ліжка, вимкнув світло, в темряві зодягнув легку куртку і вийшов із вагончика *(Л. Тараненко)*.

Д Село, розкинуте в тісній долині, густо заставлене білими хатами, здавалося білою пелюсткою чудернацької квітки на гнучкому стеблі дороги *(Л. Тараненко)*.

2. Складним безсполучниковим є речення

А Надія, наче місяць уповні, проллється в душу крізь відкриті очі... *(В. Лелек)*.

Б Пташка радіє весні, а дитя – матері *(народна творчість)*.

В Життя – це такий товар, що на ярмарку за найгрубіші гроші не купиш *(Є. Гуцало)*.

Г Усміхаюсь до тебе мріями, ми з тобою не маєм слів *(Ю. Дмитренко)*.

Д Часом приснiться синій барвінок, сивий полин, сум чебрецевий, озеро в лісі, тихий зарінок (я не крицевий) *(В. Стус)*.

3. Складносурядним є речення

А Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, знову заіржав грізно та бойовито, перегукуючись із громами *(В. Дрозд)*.

Б Озвався постріл над рікою – і до коня схилився козак *(М. Стельмах)*.

В Мар'янка, сидячи обабіч дороги, гірко плакала, утираючи сльози рукавом, від того, що відстала від валки, загулявшись у лісочку *(Панас Мирний)*.

Г Можливо, не тільки лісник, а й школярі навідувалися сюди ще та ще в інші знайомі їм місцинки *(Є. Гуцало)*.

Д Півень стояв на порозі у хліві, стріпував крильми, наче поривався летіти понад мерехтливим сяйвом снігів *(Є. Гуцало)*.

4. Складним реченням з розділовими сполучниками є речення

А Ні, сонний спокій зовсім нам не сниться, ні, нас не вабить ніжна тишина... *(В. Симоненко)*.

Б А в серці твоєму цвіт весняний, то білий, то рожевий, то червоний, віночком зацвіте *(Леся Українка)*.

В Троянди вирощують на свято, а бур'ян іде на сміття *(з журналу)*.

Г Тихо дощ осінній розсипає бісер, сірий день у людях проростає в сон *(Ю. Дмитренко)*.

Д То мати гукає, то мати шепоче, мене виряджаючи в дальню дорогу *(П. Воронько)*.

5. Протиставний сполучник вжито в значенні єднального у складносурядному реченні

А Людина йде з життя, а її чесна праця залишається в пам'яті інших людей *(Ю. Збанацький)*.

Б Поетів ніжних в нас багато, але мислителів ще мало *(П. Тичина)*.

В Одні суть бджолами, а другі трутнями *(О. Кобилянська)*.

Г Ніч уже зовсім налягла на землю, а в додаток ще й туман піднімався *(Панас Мирний)*.

Д Життя було таке широке й безмежне, а вік мій такий коротенький, як носик горобчика *(Микола Хвильовий)*.

6. Неправильно поставлені розділові знаки у складносурядному реченні

А І знов земля кипить у боротьбі, і знову я належу не собі *(Л. Костенко)*.

Б Новітня думка – це подія теж, та думку народити лиш замало. Отож, якщо вже сієш, то простеж: чи не на камінь зернятко упало? *(П. Сингаївський)*.

В Хай сміється всім блакить і звитязький спів дзвенить! *(Б. Грінченко)*.

Г Бідні ґрунти, безплідний камінь та навіть із цього безживного каменю праця ваших людей добуває золоті плоди життя *(Олесь Гончар)*.

Д І тоді всі помітили, що у вікні сліпучо сяє весняне сонце, що на тополях розбруньковують сережки цвіту і що та незбагненна сила життя невичерпна і прекрасна... *(Р. Іванченко)*.

7. Позначте складносурядне речення, у котрому не треба ставити кому перед виділеним сполучником (розділові знаки пропущено)

А Налита сонцем і вітрами хлюпоче веслами весна **і** піднімає буйні трави земля хмільна і запашна *(М. Стельмах)*.

Б Далеко лунали слова «Заповіту» **і** кінця-краю не було цим людським потокам і луна від пісні здавалася мені найгучнішою *(О. Іваненко)*.

В Море було синє аж чорне **а** небо сіре і на ньому проступили зорі *(Ю. Мушкетик)*.

Г Перша згадка про хліборобство на Русі датується дев'ятсот сорок шостим роком **і** найлегендарніший герой давньоруського епосу Микула Селянинович – хлібороб *(В. Скуратівський)*.

Д Посеред туману застережливо гукали кораблі **й** інколи лунав дзвін *(О. Васильківський)*.

8. Позначте складносурядне речення, у котрому перед виділеним сполучником треба ставити тире (окремі розділові знаки пропущено)

А Змахне котрийсь глухар крилами, збудить співом своїм сонний ще ліс **і** знову тихо *(Д. Міщенко)*.

Б Повітря давно посухішало **й** запахи в повітрі також посохли *(Є. Гуцало)*.

В Павутинки бабиного літа пропливли, наче химерний літальний засіб із незнаної цивілізації осені **й** на ньому пролетіли невидимі посланці осені, її причаєні інопланетяни *(Є. Гуцало)*.

Г Наче обгорнутий блискучою фольгою, місяць розливав по нічному небу хвилі м'якого проміння, тихо слав холодне світло донизу **й** під тим широким і байдужим усміхом усе набрало якихось легких і неначе нереальних обрисів *(Є. Гуцало)*.

Д Верболози ще зелені **і** кора їхня не гірчить повітря осіннім віддихом *(О. Васильківський)*.

Тести на встановлення відповідності

9. Установіть відповідність між реченням і смисловими зв'язками між його частинами

Речення	*Смислові зв'язки*
1 Руки її то перебирали зовсім новий одяг, недавно пошитий чи куплений, то вже між її темних пальців текли разки старовинного намиста *(Є. Гуцало)*.	**А** одночасність явищ
2 Відшуміла, відлопотіла жовтими падолистами осінь, і вже зима встилає снігові полотна на землю... *(І. Цюпа)*.	**Б** послідовність явищ
3 Нез'ясненна туга сповила мене, а я розхвилювався *(Ю. Мушкетик)*.	**В** чергування явищ
4 Тремтить осіння прохолодна тиша, і відлітають сумно журавлі *(Т. Пащенко)*.	**Г** протиставлення явищ
	Д зіставлення явищ

Рефлексія до теми «Синтаксис і пунктуація складного речення. Складносурядне речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   - що таке складне речення і які його ознаки;
   - які є типи складних речень;
   - які відношення існують між частинами складносурядного речення;
   - коли в складносурядному реченні не треба ставити кому.
2. Що я навчився/лася робити:
   - відрізняти прості речення від складних;
   - визначати засоби зв'язку у складносурядному реченні;
   - ставити й обґрунтовувати розділові знаки в складносурядному реченні;
   - виконувати усний і письмовий синтаксичний розбір складносурядного речення.
3. Що мені сподобалося /не сподобалося з теми:
   - що було найцікавішим?
   - які завдання здавалися мені найскладнішими?
   - що я хотів/ла б дізнатися/навчитися далі з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   - я оцінюю свою роботу з теми на...(високий, достатній, середній, низький) рівень;
   - я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над...
5. Мої поради вчителю/вчительці:
   - що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   - які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   - що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   - як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

• відтворювати відомості про складнопідрядні речення;
• визначати типи підрядних речень;
• розпізнавати складнопідрядні речення в тексті;
• будувати складнопідрядні речення, використовувати їх у мовленні;
• визначати головну й підрядну частини речення, вид підрядної частини;
• правильно розставляти та пояснювати розділові знаки між підрядною й головною частинами речення, віднаходити й виправляти в чиємусь і своєму тексті помилки на вивчені правила;
• виконувати синтаксичний розбір складнопідрядного речення, зокрема з кількома підрядними,
• складати схеми таких речень.

§ 19. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО БУДОВА Й ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В НЬОМУ

Вправа 105. Порівняйте два речення. Віднайдіть у них спільне та відмінне. Схарактеризуйте тип речення за кількістю граматичних основ і розрядом сполучників.

1. Збиралося на дощ, і люди поспішали згорнути сіно. 2. Люди поспішали згорнути сіно, бо збиралося на дощ.

Зв'язок підрядної частини з головною у складнопідрядному реченні здійснюється:

1) за допомогою підрядних сполучників ***що, щоб, як, якби, ніби, якщо, бо, хоч, так що, через те що, тому що, дарма що*** та ін.;

2) за допомогою сполучних слів – займенників (***хто, що, який, чий, котрий, скільки***) та прислівників (***де, куди, звідки, коли, як*** та ін.).

УВАГА

На відміну від підрядних сполучників, сполучні слова не лише зв'язують підрядну частину з головною, але й є членом речення у підрядній частині (підметом, додатком, означенням, обставиною).

Вправа 106. **I.** Прочитайте уривок із тексту. Віднайдіть у ньому складнопідрядні речення, з'ясуйте, чим з'єднані головна й підрядна частини – сполучниками чи сполучними словами (займенниками, прислівниками). **II.** Назвіть орфограми у виділених словах.

Розкошами, красою віє над степом... **Світить** над ним **місяць**. Довгою стрічкою розтягнулися кучеряві верби.

Дівчина, **прихилившись** до верби, заплющила очі, **марить** і співає. І **ввижається** бідній дівчині в старих **лахміттях**, що не наймичка вона, не сирота... Вона дочка-одиниця багатого **батька**. У неї шовком шиті сорочки, дорогії килими, дукачі[1] срібні... Та **не милі** вони їй, бо **не хоче** її любити козак молодий. А той козак – такий **хлопець**, яких уже **немає** тепер. Він у пишному **вбранні**, що сяє, як сонце... **Сидить** козак на коні перед нею, хороший, **вільний**, як вітер **степовий**. А вона **стоїть** перед ним **засмучена** та стиха докоряє йому, що не по правді він з нею живе... *(за С. Васильченком).*

Частину складнопідрядного речення, від якої ставимо запитання до залежної частини, називаємо **головною**, а залежну – **підрядною**. Наприклад: То був час *(який?),* ***коли*** *мало не вся дітвора марила завести сенбернара* (О. Думанська). Головною частиною в цьому реченні є перша: *То був час* (який?), а підрядною – друга: *коли мало не вся дітвора марила завести сенбернара*. Підрядна частина з'єднана з головною за допомогою сполучного слова ***коли***.

---

[1] *Дука́ч* – українська традиційна жіноча нагрудна прикраса у вигляді низки монет.

Якби *ви з нами подружились*, багато б дечому навчились (Т. Шевченко). Головною частиною у цьому реченні є друга: Багато б дечому навчились (за якої умови?) – *якби ви з нами подружились*. Підрядна частина з'єднана з головною за допомогою сполучника підрядності ***якби***.

Підрядна частина стоїть здебільшого після головної частини: У дитинстві відкриваєш материк (який?), ***котрий*** *назветься потім – Батьківщина* (Л. Костенко). [1], (*котрий* 2).

Може стояти й перед головною: ***Поки*** *жива мова в устах народу*, до того часу живий і народ (К. Ушинський). (*Поки* 1), [2].

Або в середині неї: Той (який?), ***хто*** *по-справжньому любить свою Батьківщину*, з усякого погляду справжня людина (В. Сухомлинський). [1], (*хто* 2).

Вправа 107. І. Послухайте або прочитайте текст. Розкажіть, чи є у вас домашній улюбленець і як він до вас потрапив. **ІІ.** Віднайдіть у тексті складнопідрядні речення. Укажіть місце підрядної частини щодо головної, з'ясуйте засоби зв'язку між частинами складнопідрядних речень.

То був час, коли мало не вся дітвора марила завести сенбернара. Американський фільм про мудрого пса, який хоч і шкодить на кожному кроці, та завжди рятує від нещастя, я знала напам'ять, бо тато мав необачність подарувати мені відеокасету, і благала, щоб мені подарували ще й сенбернара Бетховена, як у фільмі. Мій покладливий тато вже підшукав цуценятко, але за нього треба було заплатити, як за теля. Він про це сказав не мамі, а бабусі. І вони удвох поїхали до знайомих... Увечері повернулися. Із-за пазухи тато вийняв маленький буро-чорний клубочок. «Сенбернар!» – втішилася я. «Ні, – сказала бабуся. – Це ротвейлер!» Я не встигла розчаруватися, як те мале цуценя підповзло до мене й поклало на мою ногу свою лобату голівку. Воно було таке миле та беззахисне, що мене не довелося переконувати: ротвейлер нічим не гірший за сенбернара... Так що відсутність картоплі на городі зумовлювалася ще й тим, що нашому псу потрібен був простір для гульні. Не виганяти ж його з двору, щоб він десь копирсався у смітниках і ще набрався якоїсь біди! *(за О. Думанською)*.

Вправа 108. Спишіть речення, визначте місце підрядної частини (перед головною, після неї чи в середині головної частини). Перебудуйте речення (усно) так, щоб підрядна частина стояла перед головною та після неї.

1. У квітках летить весна, журавлів щука й не зна, що вони їй вістунами відчиняють всюди брами *(Олександр Олесь)*. 2. Прозрінь не бійся, бо вони як ліки *(Л. Костенко)*. 3. Уникай людей, які, бачачи твої вади і

недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють *(Г. Сковорода)*. 4. Дивись, я сміюсь, коли серце ридає... *(Леся Українка)*. 5. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала... *(Леся Українка)*. 6. Тут, де кожен камінь кров'ю полили в бою брати, із шаною й любов'ю зупинися, друже, ти *(В. Лучук)*. 7. Як пісень триста тисяч твоїх зазвучали б ураз, Україно, захотіли б, мабуть, солов'ї вивчить мову твою солов'їну *(В. Василашко)*. 8. Люди стверджують, що колись саме на Трійцю Бог створив землю і ошляхетив її зеленню *(В. Супруненко)*.

Вправа 109. **I.** Напишіть самодиктант. Зверніть увагу не тільки на орфографію, а й на пунктуацію. **II.** Віднайдіть у тексті диктанту складнопідрядні речення, підкресліть у них граматичні основи та обведіть сполучні засоби. Укажіть місце підрядної частини щодо головної.

ГОПАК

Свобода була основою жит..я лицарів (з)апорозької (с)ічі. Право на свободу козаки відстоювали у (не)скінчен..их війнах (з, із) загар(б, п)никами.

(В,у) умовах війни (і, й) народились (у)країнс..к.. бо(йо, ьо)ві мисте..тва. (Де)які з них дійшли до наших днів (у,в) вигляді танців. (Най)відоміший танець гопак. Так (не)дивуйтесь. Саме гопак. Але (не)той який часом показує (у)країн..с..ке телебачен..я а той справжній брат (к)арпатс..кого танку «аркан» що поєднує ритуальні ел..менти сучасності (і,й) давн..ни.

Мета прадавнього гопака ро..кріпачити тіло для проведен..я військових дій які (ні)коли (не)можна було пере(д, т)бачити до кінця. (Не)дивно що певні ел..менти гопака подібні до ел..ментів (к)итайського у-шу. (Про)те витоки, зміст (і, й) пр..значен..я подібних ел..ментів різнят..ся.

Рухи гопака були наслі(д,т)ком во..овничого стану і (не)мали ушуїс..ської ві(д,т)точеності в конкретні удари, блокування, підсічки. К..заки мали більш загальне уявлен..я про війну де була різна кількість (по)різному озброєн..их ворогів.

Піз..ніше з..явилася (вогне)пальна зброя і тому зросла вага акробатичних ел..ментів (з,зі) змін..ими амплітудами рухів. Гопак танець народжен..ий у веремії військових дій де (врешті)решт лиш сер..цем можн.. ві..чути вихід (З,З) (най)скрутніших обставин *(за О. Бадьо)*.

Запишіть правильно слова, знявши риску. Поясніть їхнє написання.

Стань/бо, чого/б/небудь, ні/до/кого, таки/роздивився, ось/так, кіно/зірка, краєзнавчий, диван/ліжко, фото/гурток, воле/любний, міні/диктант, сон/трава, теле/шоу, кімната/музей, пусто/цвіт, відео/салон, вело/спорт.

§ 20. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ГОЛОВНИМИ ТА ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ РЕЧЕННЯ

Вправа 110. Напишіть творчий диктант: дайте відповідь на шість запитань так, щоб відповіді були підрядними реченнями. Поставте розділові знаки в реченнях.

Зразок: Найбільша річка України – це Дніпро, бо площа басейну Дніпра в межах України становить 291,4 тис. км^2.

1. Яка назва держави, у якій ви проживаєте?
2. Як називається столиця вашої держави?
3. Яка найбільша річка України?
4. Хто автор збірки «Кобзар»?
5. Яка найвища вершина українських Карпат?
6. Яка річка протікає через ваше місто/село або найближча до вашого міста/села?

Розділові знаки між головними та підрядними частинами у складнопідрядних реченнях

Розділовий знак	Правило	Приклади
Кома	Між головною і підрядною частинами ставимо **кому**. Якщо підрядна частина стоїть у середині головної, то її відокремлюємо комами з двох боків	Ми малими, ***щоб*** *квіток нарвати*, видряпувались високо на цю гору *(розмовне)*.
	Якщо підрядна частина приєднується до головної за допомогою складених сполучників ***тому що, через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, дарма що, внаслідок того що, в міру того як, перед тим як, так що,*** кому ставимо лише один раз	1. Річка вийшла з берегів, ***через те що*** *випала велика кількість опадів*. Або: Річка вийшла з берегів *через* ***те, що*** *випала велика кількість опадів*. 2. ***Перед тим як*** *щось маєш сказати*, добре подумай. Або: Добре подумай ***перед тим, як*** *щось маєш сказати*.
Тире	Для більшого смислового й інтонаційного виділення підрядної частини речення, яка зазвичай стоїть перед головною, між ними можемо ставити **тире**. При вимові між частинами таких складнопідрядних речень робимо паузу	***Хоч*** *земля вся укрита снігами* – моє серце в цвіту *(В. Сосюра)*.

Вправа 111. Спишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте головну й підрядну частини. Зверніть увагу на місце підрядної частини (перед головною, після неї чи в середині головної частини), накресліть схему. Поясніть розділові знаки.

Зразок : Коханий любить не захоче тебе/[1], коли ти не любиш Вкраїну/[2]. 1 – головна частина, 2 – підрядна. Схема: [1], коли (2).

1. Люди, які жертвують усім для інших, творять святу справу *(П. Загребельний)*. 2. Співцеві, коли справді він співець, потрібне хоч маленьке потрясіння[1] *(О. Підсуха)*. 3. Мистецтво, в якому нема краси, погане мистецтво *(О. Довженко)*. 4. Я не пам'ятаю вихідного, в який би ми сиділи вдома *(О. Думанська)*. 5. Коли в школі учитель був строгий, ми все життя згадуємо його з вдячністю *(С. Колесник)*. 6. Щоб стрибнути вперед, треба розігнатися, відійшовши назад *(П. Загребельний)*. 7. Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Вкраїну *(В. Сосюра)*. 8. Це добре, коли хтось добра бажає і розуміє твій душевний стан *(О. Підсуха)*.

Ніколи не розділяємо комами складені сполучники ***тоді як, в той час як, між тим як, тимчасом як, перш ніж, навіть якщо, лише коли, навіть коли***. Наприклад: Добре обміркуй, ***перш ніж*** *маєш щось сказати*. Ніколи не кажи батькам грубого слова, ***навіть якщо*** *вважаєш себе правим*. ***Лише коли*** *ти впевнишся у чомусь*, переконливо відстоюй свою думку.

Вправа 112. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Що знаєте ви про сучасних впливових жінок України? **ІІ.** Віднайдіть у тексті складнопідрядні речення, визначте в них граматичні основи. З'ясуйте засоби зв'язку між частинами складнопідрядних речень. Прокоментуйте розділові знаки.

ЖІНКИ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Незважаючи на те що в історії вітчизняного Середньовіччя жінки фігурують нечасто, їхня роль у політичному та культурному житті була досить вагомою. Правові норми та суспільні погляди щодо становища жінки в родині були зазначені у найвизначнішому збірнику права та пам'ятки української мови «Руська правда», складеному в Київській державі у XI–XII столітті, згідно з яким жінка була рівноцінна чоловікові. Жінки співпрацювали з чоловіками в хліборобській, купецькій справі, а після смерті чоловіка повністю заступали його права, стаючи головою родини. Деякі жінки мали вплив і на державні справи (на княжому престолі вони засідали як регентки[2] своїх синів). В історію культури Київської Русі увійшли жінки, які походили з різних європейських династій і були дружинами руських князів або їхніми доньками, які вийшли заміж за іноземних володарів.

---

[1] *Потрясі́ння* – сильне враження.

[2] *Ре́гентка* (ж. р. від *ре́гент*) – особа, що в монархічних державах тимчасово править замість монарха.

АННА ЯРОСЛАВНА (близько 1024 – після 1075) – донька Ярослава Мудрого, яка стала королевою Франції (1051–1060). Анна зростала в культурній атмосфері держави, що на той час вважалася однією з наймогутніших і найрозвиненіших у світі. Приватні вчителі навчали князівну грамоти, історії, іноземних мов, співів, малювання, правил етикету. Як свідчать документи, Анна мала добре вироблене письмо, бо, імовірно, займалася переписуванням книжок.

ЯНКА (АННА) ВСЕВОЛОДІВНА (між 1046 і 1067–1112) – донька сина Ярослава Мудрого Всеволода, рідна сестра Володимира Мономаха, яка ще змолоду постриглася в монахині. Саме для Янки (Анни) Всеволодівни 1086 року було побудовано жіночий монастир святого Андрія (Янчин), настоятелькою якого вона й стала. Мала неабиякі організаторські здібності й неабияку владу. Також про Янку відомо, що вона заснувала перші в Київській Русі школи для дівчат.

ЄВПРАКСІЯ ВСЕВОЛОДІВНА (1071–1109) – племінниця Анни Ярославни, донька великого князя київського Всеволода Ярославича, онука Ярослава Мудрого, сестра Володимира Мономаха та Янки (Анни) Всеволодівни – відіграла досить помітну роль в історії Західної Європи як німецька імператриця (1088–1105). Євпраксія була дружиною німецького короля Генріха IV.

ЄВПРАКСІЯ МСТИСЛАВІВНА (ЗОЯ) (1108–1172) – донька київського князя Мстислава Володимировича, онука Володимира Мономаха. У 1122 році вона вийшла заміж за візантійського царевича Олексія, сина імператора Іоанна II Комніна, і дістала ім'я Зоя. З молодих років вивчала народну медицину, лікувала хворих, за що її прозвали Добродія. Євпраксія – авторка наукового трактату «Мазі», першої відомої в Київській Русі медичної праці.

ОЛЬГА (близько 894–969) – велика княгиня київська – найяскравіший жіночий об-

раз у давньоруських літописних оповіданнях. Після смерті чоловіка (київського князя Ігоря Рюриковича) Ольга стала фактичною правителькою Київської Русі (944–964). 946 або 957 року відвідала Константинополь, де уклала угоду з імператором Костянтином VII Багрянородним і прийняла християнство. У сучасній українській традиції очолює перелік найвідоміших жінок давньої та сучасної України. Життя Ольги – це історія становлення Київської держави *(за довідником «Українська культура в іменах»)*.

Вправа 113. **І.** Порівняйте умови відокремлення/не відокремлення розділовими знаками підрядних частин від головної в українській та румунській мовах, доповніть кожне правило одним власним реченням румунською мовою. **ІІ.** Перекладіть складені речення українською. Поясніть розділові знаки.

Розділові знаки в складнопідрядних реченнях румунської мови порівняно з українською мовою

Правило	Приклади
НЕ відокремлюємо від головної частини підрядну складного речення, яка виконує атрибутивну функцію й виражає ознаку предмета, що названий чи вказаний у головній частині, і доповнює її змістову та структурну неповноту	Ferice de părinții care l-au născut, că bun suflet de om este,n-am ce zice! *(I. Creangă).*
Відокремлюємо комою підрядну частину від головної складного речення, якщо підрядна частина виконує атрибутивну функцію, виражає ознаку предмета, що названий чи вказаний у головній частині, і **НЕ** доповнює її змістову та структурну неповноту	Şi mergeam tot zburdând şi hârjonindu-ne, de parcă nu eram noi râioşii din Broşteni, care făcusem atâta bucurie la casa Irinucăi *(I. Creangă).*
Відокремлюємо комою підрядну частину складного речення від головної, якщо підрядна виконує функцію додатка (прямого чи непрямого) і стоїть на першому місці (перед головною)	Ce ştiu, nu vreau să țin secret (*G. Coşbuc).*
Відокремлюємо комою підрядну частину від головної, якщо підрядна частина складного речення виконує функцію обставини причини, допусту та наслідку	Voia să se facă profesor de gimnaziu şi îşi întipărise atât de viu acest gând, încât se făcuse chiar mai aşezat de cum fusese *(I. Slavici).*

Підрядні частини, які виконують функцію інших обставин (часу, місця, способу, мети, умови), **відокремлюємо** від головної частини тільки тоді, коли вони стоять на першому місці (перед головною частиною)	Când mi-l aduc aminte pe dânsul, mi se desfăşoară înaintea ochilor întreaga lume a tinereților (*I. Slavici*).
Відокремлюємо комами підрядну частину, яка стоїть у середині головної частини складнопідрядного речення	Toți paznicii din toată împărăția şi cei mai aleşi ostaşi, pe care îi pusese împăratul să pândească, n-au putut să prindă pe hoți *(Prâslea cel voinic şi merele de aur)*.
Крапку з комою ставимо між значно поширеними підрядними реченнями, які вже мають інші розділові знаки	Trandafirul cel înfocat, crinii de argint, lăcrimioarele sure ca mărgăritarul, mironosițele viorele şi florile toate s-adunară, vorbind fiecare în mirosul ei, şi ținură sfat lung cum să fie luminile hainei de mireasă; apoi încredințară taina lor unui curtenitor flutur albastru stropit cu aur *(M. Eminescu)*.

Вправа 114. Від простих речень, які посідатимуть місце головної частини, утворіть і запишіть складнопідрядні речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення, накресліть схему складнопідрядного речення. Поясніть розділові знаки у складнопідрядному реченні.

1. Неповним називаємо речення з пропущеними членами. 2. У повітрі пролітали сніжинки. 3. Підсніжники розцвітають навесні найраніше. 4. Людей вчасно попередили про наближення тайфуну. 5. Учителька порадила нам читати більше художньої літератури.

Вправа 115. Запишіть дванадцять–чотирнадцять речень зв'язного тексту, у якому обґрунтуйте свою згоду чи незгоду щодо ситуації, описаної у вправі. Використайте у своєму творі складнопідрядні речення, у яких підрядна частина буде посідати різні позиції.

Олена, залишившись у класі сама, знайшла на вчительському столі завдання з контрольної роботи. Вона взяла його, щоб списати завдання, але тут до класу зайшли її однокласники та однокласниці, тому вона не змогла їх повернути на місце. Після того, як з'ясувалось, що завдання пропали, підозра впала на Петра, якому тепер загрожують серйозні неприємності. Олена – подруга Петра. Вона зізналась йому у скоєному. Але Петро вирішує зберігати мовчання. Чи правильно він вчинив?

Спишіть, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви. Поясніть правопис орфограм.

(Не)брудни криниці, бо схоч..ш водиці. (Не)родись б..гатий, а родись щас..ливий. Що написано на роду, того (не)об..їдеш і на л..оду. Чужого (не)віз..ми, своє (не)пропусти. Слово не горобец.., вил..тить – (не)піймаєш. Слово до слова – злож.. – ться мова. Здобуд..ш освіту – побач..ш більше світу *(народна творчість)*.

§ 21. ОСНОВНІ ВИДИ ПІДРЯДНИХ ЧАСТИН: ОЗНАЧАЛЬНІ, З'ЯСУВАЛЬНІ, ОБСТАВИННІ

Вправа 116. I. Прочитайте уривок тексту про покликання канадського письменника Робіна Шарми. Дайте відповідь на запитання: «Чи важливо обирати професію відповідно до покликання? Чому?». **II.** Випишіть два складних речення. Поставте запитання від головної частини до підрядної. Користуючись теоретичним матеріалом, розміщеним після вправи, спробуйте визначити вид підрядної частини.

ЗНАЙДІТЬ СВОЄ ПОКЛИКАННЯ[1]

Я вірю в те, що у всіх нас є особливі здібності[2], які тільки й чекають, щоб їх застосували для гідної справи. У кожного з нас є своя унікальна мета, якесь шляхетне[3] завдання, завдяки якому ми зможемо виявити свій найвищий людський потенціал й одночасно підвищити цінність життя навколо нас. Знайти своє покликання не означає, що ви повинні залишити роботу, яка у вас є зараз. Це лише означає, що ви маєте більше віддаватися роботі, зосереджуючись на тому, що у вас виходить найкраще. Це означає, що вам більше не варто чекати, поки хтось інший здійснить бажані для вас зміни. Як сказав Махатма Ганді: «Станьте самі тими змінами, які ви найбільше хочете побачити у своєму світі». І як тільки ви це зробите, ваше життя зміниться.

За значенням і будовою розрізняють три основних види складнопідрядних речень:

1) з підрядною означальною частиною;

2) з підрядною з'ясувальною частиною;

3) з підрядною обставинною частиною.

Крім того, обставинні складнопідрядні речення поділяють на підтипи (місця, часу, порівняльні, способу дії, причини, мети, умови, наслідку, допустові).

У складнопідрядних означальних, з'ясувальних і способу дії підрядна частина пояснює в головній якийсь один член речення, в інших підрядні частини пояснюють головну частину загалом.

---

[1] *Поклúкання* – внутрішній потяг, здатність, схильність до певної справи, професії.

[2] *Здíбність* – природний нахил до чого-небудь, обдарування, талант.

[3] *Шляхéтний* – благородний, добрий, чесний, той, хто вирізняється високими моральними якостями, а також вишуканий, витончений.

Вправа 117. Прочитайте речення, визначте головну й підрядну частини. Укажіть вид підрядної частини. Поясніть, за допомогою чого ви визначили, який це вид підрядної частини.

1. Це інженер, який працює на будівництві мостів. 2. Я знаю, що в майбутньому стану ветеринаром. 3. Коли виросту, то хочу відкрити свою пекарню. 4. Це майстер, який уміє лагодити[1] побутову техніку. 5. Ми дізналися, що наш друг хоче стати пілотом. 6. Якщо буду наполегливо вчитися, стану хорошим спеціалістом *(авторки)*.

Вправа 118. **#ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I.** Прочитайте текст про творчу професію – UX-дизайнера. Чи знаєте ви, чим відрізняється UX-дизайнер від UI-дизайнера? **II.** Спишіть три складнопідрядних речення, підкресліть граматичні основи, укажіть вид підрядної частини.

Чи замислювались ви колись над тим, що деякі сайти мають інтуїтивно зрозумілі зручні інтерфейси[2], а з іншими біда: доводиться витрачати

[1] *Ла́годити (repara)* – усуваючи пошкодження, робити придатним до користування.

[2] *Інтерфе́йс* – спец. Сукупність засобів, що забезпечують взаємодію пристроїв обчислювальної системи та програм, а також їхню взаємодію з людиною.

багато часу для здійснення корисної дії. Розробка зрозумілих користувачам інтерфейсів – справа рук UX/UI-дизайнерів. Такі спеціалісти не лише малюють красиву картинку, а й створюють насправді продуктивні та функціональні прототипи та інтерфейси.

Варто розрізняти поняття UX та UI. Наприклад, UX-дизайнер (англ. user experience designer) займається проєктуванням і вивчає потреби користувачів, будує логічні схеми роботи інтерфейсу, тестує прототипи на цільовій аудиторії та складає технічне завдання для UI-дизайнера. Отож UI-дизайнер (англ. user interface designer) створює інтерфейси та візуалізує робочі прототипи, малює кнопки, іконки, форми та інші компоненти, збирає їх у гармонійний макет.

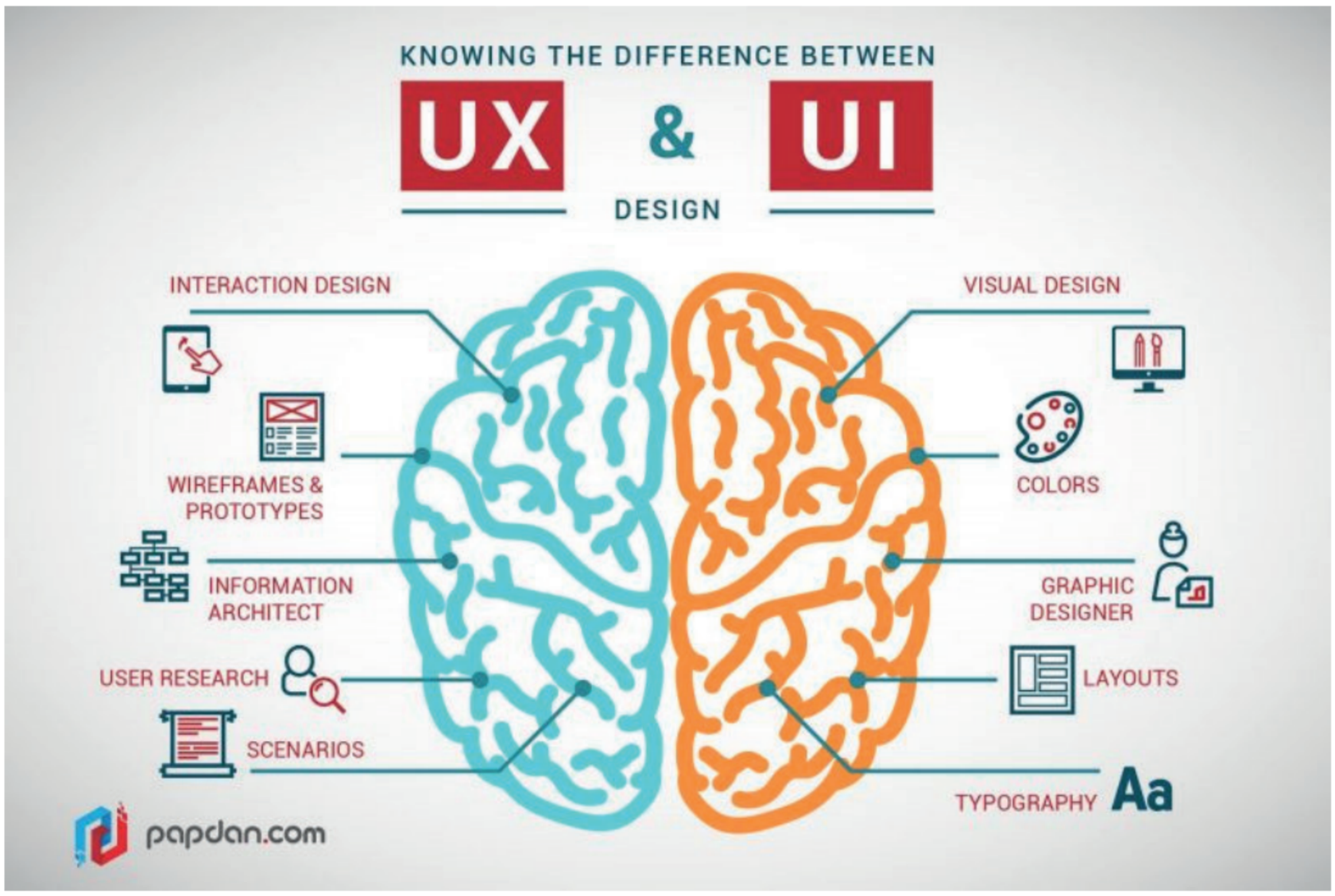

Експерти ринку відзначають сталий запит на UX/UI-дизайнерів уже протягом декількох років. Особливо стрімке зростання відбулося в період пандемії коронавірусу, під час першого локдауну[1], коли майже вся країна перейшла на віддалений режим роботи. Саме тоді кількість вакансій у цій сфері різко зросла порівняно з числом претендентів. Важливо пам'ятати, що UX/UI-дизайнер – це креативний спеціаліст. Для початку зрозумійте, яким фахівцем ви себе бачите: UX чи UI-дизайнером. Тож, якщо хочете працювати над візуальною частиною дизайну, займайтеся UI. Якщо більше подобається продумувати логіку взаємодії користувача з продуктом, аналізувати, тестувати й робити інтерфейс зручним, – вам у дизайнери користувацького досвіду, або UX *(за матеріалами інтернету)*.

---

[1] *Локда́ун* – тимчасовий стан, встановлений державними органами влади (наприклад, під час спалаху епідемічної хвороби), коли люди повинні залишатися в своїх будинках і утримуватися від контактів з іншими людьми або обмежувати діяльність поза домом.

Вправа 119. **I.** Прочитайте текст. Чи задумувалися ви про вибір своєї майбутньої професії? Яке з речень пояснює думки Іллі? А які – обставини чи ознаки предметів? **II.** Віднайдіть і випишіть три складнопідрядних речення й визначте вид підрядної частини. **III.** Уявіть, що ви – друг / подруга Іллі. Використовуючи різні види підрядних речень, напишіть йому повідомлення, щоб з'ясувати, як йому вдалося пройти стажування (з'ясувальне), запропонуйте зустрітись, коли він буде вільний (обставинне), згадайте дівчину / хлопця, яка/-ий порадила/-в вам курс із графіки (означальне).

ІЛЛЯ – МАЙБУТНІЙ UX-ДИЗАЙНЕР

Іллі було лише 15, коли він зрозумів, що хоче створювати зручні й красиві сайти. Його надихнула сестра, яка вже працювала в IT-компанії дизайнером. Коли хлопець мав вільний час після уроків, він проходив онлайн-курси з вебдизайну.

Ілля дізнався, що UX-дизайн – це не просто про кольори та кнопки, а про емоції людей. Йому сподобалось те, що він може впливати на зручність користувачів *(авторки)*.

Вправа 120. Продовжте речення так, щоб утворилися складнопідрядні речення різних видів. Запишіть їх, указавши вид підрядної частини.

1. Я обрав/обрала професію, ... 2. Моя подруга розповіла, ... 3. Якщо я добре навчатимусь, ... 4. Ми знайшли вакансію, ... 5. Учитель порадив, ... 6. Після того, як я пройду стажування, ...

Вправа 121. Виконайте одне із завдань, використовуючи у власному тексті всі три види складнопідрядного речення (означальне, з'ясувальне, обставинне).

1. Напишіть діалог між двома друзями, які обирають майбутню професію.
2. Опишіть людину, яка вас надихає у виборі професії.
3. Складіть коротку розповідь про те, ким ви хочете стати й чому.
4. Напишіть лист до брата чи сестри з розповіддю про свою майбутню професію.

§ 22. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ ОЗНАЧАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ

Вправа 122. **I.** Прочитайте текст. Чи згодні ви з думкою, що хобі може перетворитися на професію? Як впливають на вибір професії поради батьків, друзів, думка суспільства? Чи має значення престиж або популярність професії, якщо вона тобі не до душі? **II.** Віднайдіть і спишіть одне складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною.

ЯК ОБРАТИ ПРОФЕСІЮ Й НЕ РОЗГУБИТИСЯ?

Тобі 15. Здається, що попереду ще багато часу, щоб вирішити, ким бути. Але саме зараз – найкращий момент, аби замислитися над вибором професії. Не тому, що вже завтра ти маєш піти працювати, а тому, що потрібно почати пізнавати себе.

Хто ти? Що тобі подобається? Може, ти любиш малювати чи знімати відео? А може, обожнюєш вирішувати логічні задачі або допомагати іншим? Це перші підказки щодо того, у якій сфері тобі буде цікаво працювати. Не ігноруй свої захоплення. Іноді саме хобі, яке приносить тобі задоволення, перетворюється на справу всього життя.

Не бійся змінюватися. Сьогодні тобі цікаво бути програмістом, а через рік – тренером або ветеринаром. Це нормально. Людина росте, змінюється, пробує нове. Головне – не зупинятися.

Професія – це не лише про гроші. Так, заробіток важливий. Але найважливіше робити те, що приносить радість. Уяви, що ти прокидаєшся зранку і з нетерпінням чекаєш робочого дня. Це можливо, якщо твоя професія тобі справді до душі.

Не соромся запитувати і пробувати. Спілкуйся з дорослими, дізнавайся, як вони обирали свою професію. Записуйся на майстер-класи, проходь онлайн-курси, шукай стажування. Що більше спробуєш, то краще зрозумієш, що твоє, а що – ні.

Немає «правильної» чи «модної» професії. Є твій шлях. І тільки ти можеш його знайти *(авторки)*.

Уявіть собі: ви читаєте речення – і раптом з'являється частинка, яка пояснює слово в головній частині. Наприклад: *Я обрала професію,* ***яка мені до душі***. Речення складається з двох частин: Головна: *Я обрала професію*; підрядна означальна: *яка мені до душі*. Чому «означальна»? Вона означає, яку саме професію обрали.

Складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною (subordonata atributivă) пояснює іменник або займенник у головній частині, відповідає на запитання ***який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чиї?*** і приєднується до головної частини за допомогою сполучних слів ***який, яка, яке, які, що, чий.***

Підрядна означальна частина стоїть після того слова, яке пояс- Часто буває в середині або в кінці речення. Її можна замінити прикметником. Наприклад: *Людина, яка працює з дітьми, має бути терплячою. Вихователька має бути терплячою.*

Вправа 123. Спишіть речення. Визначте, до якого слова в головній частині відноситься підрядна. Підкресліть це слово відповідно до його синтаксичної ролі.

1. Дослідниця, яка працює в лабораторії, відкрила нову бактерію. 2. Ми читали статтю, що пояснює суть професії юриста. 3. Це письменниця, твори якої вивчають у школах. 4. Архітекторка, яку запросили на конференцію, презентувала екоміcто. 5. Це учитель, який уміє доступно пояснювати складне. 6. Ми побували на заводі, що виробляє екологічні матеріали.

Вправа 124. Об'єднайтеся в пари. Складіть усну розповідь на одну з обраних тем: «Яка професія тобі до душі?» або «Розкажи про людину, яка тебе надихає». У мовленні використайте складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною.

Вправа 125. Спишіть речення. Визначте головну та підрядну частини. Підкресліть слово, яке пояснюється підрядною частиною, та сполучне слово. Визначте, яким членом речення є сполучне слово. Накресліть схему кожного речення.

1. Той, хто дещо знає і знає, що знає, – мудрець: учись у нього. Той, хто дещо знає й не знає, що знає – спить: розбуди його. Той, хто нічого не знає, але знає, що не знає – відкритий: навчи його. Той, хто нічого не знає і не знає, що не знає – дурень: оминай його *(М. Дочинець)*. 2. Ми живемо в такий час, коли всі забули про сенс життя *(Р. Шарма)*. 3. Станьте самі тими змінами, які ви найбільше хочете побачити у своєму світі *(М. Ганді)*. 4. Будь прив'язаний до тієї землі, де ти прийшов на світ *(М. Дочинець)*.

Вправа 126. Побудуйте складнопідрядні речення. Запишіть їх, розставляючи розділові знаки. Накресліть схеми.

1. Це програміст / програмістка ... . 2. Ми відвідали фабрику ... . 3. Я прочитала/-в про професії ... . 4. Це психолог / психологиня ... . 5. Ми знайшли інформацію ... . 6. Інженер/-ка ... отримав/-ла нагороду.

Вправа 127. **І. Фразеологічний батл.** Об'єднайтеся в дві команди. Скориставшись довідкою, розтлумачте фразеологізми про роботу. **ІІ.** Чи існує, на вашу думку, «робота мрії»? Якщо так, то якою ви її уявляєте? Як ви думаєте, наскільки важливо, щоб робота приносила задоволення, а не лише гроші? Чи готові ви вчитися новому протягом усього життя, щоб залишатися конкурентоспроможними на ринку праці? Чому? Які навички, на вашу думку, будуть найважливішими для успішної кар'єри у майбутньому?

Перша команда: *брати бика за роги – ...; бити байдики – ... ; гнути спину – ...; діло майстра боїться – ...; засукавши рукава –...; збиватися з ніг – ...*

Довідка: енергійно братися до роботи; дуже втомлюватися від великої кількості роботи або турбот; дуже старанно, енергійно працювати; нічого не робити, лінуватися; важко працювати; про успішне виконання роботи вмілою людиною.

Друга команда: *золоті руки – ...; кипить робота – ...; ні за холодну воду не братися – ...; працювати до сьомого поту – ...; сидіти склавши руки – ...*

Довідка: майстер на всі руки; про інтенсивну, швидку роботу; нічого не робити; дуже важко, виснажливо працювати; нічого не робити, лінуватися.

Вправа 128. Напишіть мінітекст (чотири-п'ять речень) про професію, яка вам цікава, використавшии щонайменше два складнопідрядних речення з підрядними означальними.

Зразок: Мене цікавить професія ..., яка ... .

Спишіть слова, вставивши потрібну букву (за потреби).

Проміз..ний, шіс..надцять, тиж..невий, шіс..десят, шіс..сот, якіс..ний, улес..ливий, кіс..лявий, компак..ний, міс..це, сер..це, пес..ливий, хвас..нути, хвас..ливий, бриз..нути, зап'яс..ний, балас..ний, компос..ний, блис..нути, форпос..ний, пристрас..ний, кількіс..ний, студен..ський.

§ 23. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ З'ЯСУВАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ

Вправа 129. Уявіть, що ви спілкуєтеся з подругою або другом і розповідаєте: ***Я знаю****, що тобі подобається бути дизайнеркою/дизайнером*. Що це за речення?

Складнопідрядним реченням із підрядною з'ясувальною частиною (subordonata completivă) називають таке складне речення, у якому підрядна частина розкриває, з'ясовує зміст якогось слова головної частини (найчастіше дієслова) і відповідає на запитання додатка (непрямих відмінків).

Такими словами у головному реченні можуть бути *говорити, казати, розповідати, думати, слухати, бачити, чути, бажати, чекати, видно, відомо, ясно, потрібно, радий, щасливий* тощо.

Підрядні з'ясувальні частини приєднуються до головних за допомогою сполучників (***що, щоб, як, ніби, мов, наче***), сполучних слів (***хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, як***), частки **чи**, вжитої у значенні сполучника.

Наприклад: 1. Дисципліна спонукає тебе виконувати те, (що?) необхідність **чого** ти розумієш, але робити не хочеш. 2. Якість твого життя визначається тим, (чим?) **який** вибір ти робиш і які рішення ти ухвалюєш *(Р. Шарма)*. 3. А ще я люблю, (що?) **як** з лісу несподівано вигулькне хатинка *(Леся Українка)*. 4. Я прагнув, (чого?) **щоб** діти в праці бачили дзеркало духовних радостей *(В. Сухомлинський)*.

Вправа 130. **#СвітПрофесій. I.** Прочитайте текст. Які сучасні професії пов'язані з хобі радіоаматорів? Чим відрізняється спілкування через радіозв'язок від сучасних цифрових комунікацій (інтернет, соцмережі)? Чому, попри розвиток інтернету, радіоаматорство залишається актуальним? **II.** Спишіть виокремлені речення або їхні частини, підкресліть граматичні основи.

РАДІО, ЩО ОБ'ЄДНУЄ

Радіоаматори – це люди, захоплені радіозв'язком. У домашніх умовах вони конструюють спеціальні апарати, щоб виходити на зв'язок із колегами з віддалених країн, беруть участь у радіоекспедиціях і змаганнях із радіоспорту. Це явище поширилося в середині XX століття, захопивши людей різних поколінь.

Завдяки своєму хобі радіоаматори мали змогу ще до поширення мережі «Інтернет» отримувати різну інформацію, дізнаватись новини, спілкуватися з іноземцями. У 50-х роках на території України це заняття стало настільки популярним, що люди не шкодували часу і грошей на удосконалення свого устаткування та здобуття нових знань.

Першим українцем, який провадив експерименти з радіозв'язком, був Сергій Жидковський зі Жмеринки. Він власноруч сконструював 1912 року радіостанцію, яка давала змогу здійснювати радіообмін у радіусі двох верст, але зрештою був заарештований за підозрою в шпигунстві.

Найбільше радіоаматорів проживають у США. За даними 2019 року, це понад 700 тисяч осіб. На другому місці представники Японії: станом на 2015 рік це понад 400 тисяч людей. В Україні, за даними початку 2000-х років, проживає понад 17 тисяч прихильників короткохвильового зв'язку.

Сьогодні, щоб займатися радіотехнікою, також потрібно мати належний дозвіл – ліцензію національної адміністрації зв'язку. Окрім ліцензії, адміністрація присвоює кожному учаснику позивний. За допомогою позивних радіоаматори ідентифікують одне одного.

Леонід Пасько цікавиться аматорським радіозв'язком уже понад пів століття. У себе вдома, у Світловодську, що на Наддніпрянщині, за допомогою домашньої радіостанції він виходить на зв'язок з українськими та іноземними колегами. Окрім того, Леонід викладав історію у школі, очолив у Світловодську «Пласт». Керівництво місцевим «Пластом» чоловік поєднує із заняттями радіогуртка. Працюючи як педагог-організатор з 80-х років, він навчає дітей шкільного віку електроніці. Леонід захоплює своїм хобі учнів та учениць, яких навчає в гуртку.

Змінити світ – це вкласти свою працю в цей світ, тобто відчути, що не даремно минають дні. Це виконувати свої обов'язки перед родиною, перед суспільством. І допомагати, якщо можливо, дітям *(за матеріалами Ukrainer).*

Вправа 131. Побудуйте складнопідрядне речення, дібравши відповідну підрядну частину з довідки. Накресліть схеми.

1. Я з'ясував, ... 2. Вона розповіла ... . 3. Ми зрозуміли ... . 4. Дідусь пояснив ... .

Довідка: ... як стати архітектором; ... що треба добре знати анатомію; ... чи варто йти в акторську школу; ... що професія агронома важлива.

Вправа 132. **І.** Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть у головній частині опорне слово, до якого належить підрядна частина. **ІІ.** Складіть таблицю: головна частина / підрядна частина / засіб зв'язку (сполучник або сполучне слово).

1. Учитель / учителька сказав /-ла що професія програміста / програмістки потребує логічного мислення. 2. Ми зрозуміли що фельдшер / фельдшерка має бути уважним /-ою і швидким/-ою. 3. Брат розповів як проходить вступ на графічного дизайнера. 4. Друг пояснив чому хоче бути рятувальником. 5. Учень повідомив що його сестра працює баристою. 6. Подруга сказала що хоче стати дослідницею океанів *(авторки)*.

Вправа 133. Прочитайте речення й поясніть, яке з них більш переконливе. Обґрунтуйте свою думку.

1. Я чув /-ла, що стюард /-еса має знати кілька мов. 2. Мені здається, що бути стюардом /-есою неважко. 3. Вона пояснила, що навчання на стюарда /-есу триває кілька місяців.

Вправа 134. Перекладіть речення українською мовою та запишіть їх. Визначте слово в головній частині, яке пояснюється підрядною частиною, і сполучний засіб. Укажіть тип підрядного речення. Накресліть схеми.

l. Noi n-am ştiut când veniți *(M. Sadoveanu)*. 2. N-ai vrea ca nime-n uşa ta să bată *(M. Eminescu)*. 3. Mi-a spus că a înțeles şi nu mai are nevoie de altă explicație *(I. Greangă)*.

Вправа 135. Напишіть мінітекст (п'ять-шість речень) про професію, яка вам цікава. Використайте щонайменше три складнопідрядних речення з підрядними з'ясувальними. Початок: Я думаю, що мені підходить професія ..., бо...

Спишіть слова, вставивши потрібну букву.

Ведмед..ще, Сав..ч, Ілл..вна, Володимир..вич, Як..вич, Олександр..вич, Григор..вна, Геннаді..вич, га..вка, підгот..вка, віз..к, пасаж..р, стаж..ст, стил..ст, пломб..р, ідеал..зм, геро..зм, акме..ст; дружн..й, східн..й, несказан..ий, здоровен..ий.

§ 24. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ЧАСТИНАМИ

Вправа 136. **#СвітПрофесій. І.** Прочитайте текст про бортництво. Яку інформацію ви вже знали, а що стало для вас справжнім відкриттям? **ІІ.** Віднайдіть три складнопідрядних речення з підрядною обставинною. Спишіть їх. Визначте вид.

БОРТНИКИ – ЛЮДИ ЛІСУ

Мед був своєрідною валютою аж до пізнього Середньовіччя, тому люди запасалися стопленим воском та іншими бджолиними продуктами – складали їх до комор і льохів, накопичували, обмінювали. Колода меду була важливою метрологічною одиницею, яка з локальної валюти перейшла в національну й перебувала в обігу не одне століття.

У давнину люди просто вистежували гніздо, коли закінчувався взяток, та видовбували з нього солодкий продукт, часто при цьому знищуючи і комах, і саме дупло. Таке полювання значно вплинуло на чисельність диких бджіл, тому пізніше довелося освоювати ліси вглиб, обживаючи разом із тим нові землі.

Оселялися комахи найчастіше в соснових дуплах, часом це були дерева, де вигнила середина чи в яке вдарила блискавка, утворивши ущелину. Це ідеально підходило для «побудови житла» диким бджолам – вони ніби «зашпакльовували» прополісом дірочки, захищаючись від інших комах, запах живиці сприяв активному роїнню, а соснове дерево, маючи природну смолу, служило додатковим утепленням взимку. Для дерева таке «заселення» мало свої переваги – не було гниття та пошкодження основи, бо віск і прополіс, які виробляють бджоли, мають ефект дезінфекції для середовища.

Пізніше для добування меду бджіл «прикурювали» — заспокоювали за допомогою диму. Такий промисел був доволі хаотичним і нераціональним, а тому з часом набули поширення більш практичні форми добування. Спочатку борті просто привласнювалися: той, хто першим знаходив гніздо, робив мітку на дереві, а тому за звичаєвим правом ніхто більше не зазіхав на ту борть, а «власник» уже піклувався про свій вулик.

Важливо пам’ятати, що виробами з воску (зокрема, свічками) супроводжувалися обряди, тому потреба у продуктах, які могли дати бджоли, зростала, а отже, постало питання збільшення кількості гнізд. Так виникли перші штучні борті, які виготовляють додатково: видовбують дупло у старих деревах і заселяють туди комах.

Ближче до XVII століття з’явилася ще одна форма бортництва — колодна. З поваленого бурею дерева відокремлювали бджолине гніздо. Прилаштовували його в лісі на інше дерево або ж складали серед оброблених колод на лісових пасіках, а пізніше стали виготовляти такі колоди самостійно та поселяти туди бджіл. Колоди вважалися найзручнішим і найкращим способом добування меду, навіть після винайдення рамкового вулика.

Бортництво вимагало сміливості, через «темперамент» комах за таку роботу брався далеко не кожен. Додавався ще й елемент вправного лазіння деревами, а оскільки продукт високо цінували, то й не дивно, що бортників завжди особливо шанували.

Незважаючи на те що джерела стверджують, ніби бортництво зникло, на Поліссі можна й сьогодні зустріти людей, які по-сучасному переосмислили цей промисел, не втративши традиційного «дідівського» підходу.

Сергій Жила — сучасний бортник із Селезівки. Та попри розвиток галузі, більшість бортей у нього ще відрубані сокирою, як у прадавні часи.

Може скластися враження, що бортництвом сьогодні займаються тільки зрілі люди, але молодь також долучається до освоєння ремесла. До прикладу, Володимиру Андрощовичу з Селезівки ще немає тридцяти, але він активно працює з дикими бджолами та їздить до бортей своїм мотоциклом.

У Селезівці неохоче показують борті. Кажуть, якщо показати заселену колоду, то бджоли звідти пропадуть. Павло Зінькевич одного разу вже показав на камеру, як бере мед. Та тепер на власному досвіді переконався, що фото- й відеотехніка згубно впливає на цю справу, а тому демонстрував нам лише порожні борті в лісі *(за матеріалами Ukrainer)*.

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами (subordonate circumstanțiale) – це речення, у яких підрядні частини виконують функції розгорнутих обставин, з якими пов'язані дії головних частин. Підрядні частини відповідають на ті самі запитання, що й обставини у простому реченні. Їх поділяють на кілька видів.

Види складнопідрядних обставинних речень

Вид		Значення підрядної частини	Засоби зв'язку		Запитання, на які відповідає підрядна частина	Приклад
			сполучники	сполучні слова		
Обставинні	Місця	указує на місце чи напрям дії головної частини		де, куди, звідки	Де? Куди? Звідки?	Я піду туди, де є факультет моєї мрії.
	Часу	указує час або протяжність дії, про яку йдеться в головній частині	як, як тільки, після того як, щойно, ледве, тільки що	коли, відколи, аж поки, поки, доки	Коли? Відколи? Доки? Як довго? З яких пір? До яких пір? З якого часу? До якого часу? Упродовж якого часу?	Тоді лише пізнається цінність часу, коли він утрачений *(Г. Сковорода)*.

Обставинні	Способу дії, міри й ступеня	указує на спосіб здійснення дії або на міру якості чи ступінь дії, про які йдеться в головній частині	що, щоб, мов, як, чим... тим, наче, неначе, ніби	як, скільки, наскільки	Як? Яким способом? Якою мірою? Наскільки?	Він виконує свою роботу так, ніби це його життєве покликання.
	Причини	указує причину дії чи явища, про які йдеться в головній частині	бо, оскільки, адже, позаяк, тому що, через те що, завдяки тому що, унаслідок того що		Чому? З якої причини? Через що?	Міняйте світ до кращого, дбайте про нього, бо ви в ньому живете *(Кузьма Скрябін).*
	Умови	указує умову, за якої відбувається повідомлюване в головній частині	якщо, коли, коли б, якби, аби, як, раз		За якої умови?	Якщо ти справді любиш цю справу, то зможеш стати гарним фахівцем.
	Мети	указує мету, призначення дії головної частини	щоб, аби, для того щоб, з тим щоб		Для чого? З якою метою? Навіщо?	Я вступила до коледжу, щоб здобути омріяний фах.
	Порівняльні	пояснює зміст головної частини шляхом порівняння чи зіставлення зі змістом підрядної	як, наче, неначе, мов, мовби, немов, ніби, нібито		Як саме? Подібно до чого?	Вона шукає своє покликання, як мандрівник шукає правильний шлях у незнайомій місцевості.

Обставинні	Допустові	виражає дію, усупереч якій відбувається повідомлюване в головній частині	незважаючи на те що, хоч (хоча), хай (нехай), дарма що, скільки (б) (не), нащо		Незважаючи на що? Усупереч чому?	Хоч я й не одразу визначився з фахом, та все одно знайшов свою справу.
	Наслідкові	указує наслідок дії, який логічно випливає зі змісту всієї головної частини	так що		На запитання не відповідає.	Він захопився психологією, так що вирішив присвятити їй усе життя.

Вправа 137. Прочитайте речення. Визначте вид підрядної обставинної частини.

1. Ми підемо на екскурсію, якщо дозволить погода. 2. Професорка говорила так, ніби всі вже знають тему. 3. Учень старався, щоб здобути похвалу від тренера. 4. Я хочу стати психологинею, бо мені цікаво працювати з людьми. 5. Навіть якщо буде важко, я не здамся *(авторки)*.

Вправа 138. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми. З'ясуйте, до якого слова в головній частині відноситься підрядна.

1. Водій зупинився коли побачив знак. 2. Кондитер створила десерт, який сподобався всім. 3. Якщо ти хочеш стати архітектором /-кою, тобі варто розвивати просторове мислення.

Вправа 139. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте речення, оцініть, у якому із них підрядна частина передає мотивацію. Обґрунтуйте свою думку.

1. Мене завжди цікавила хімія, тому я вирішила стати фармацевтом. 2. Я обрав професію механіка, бо мій тато нею займається. 3. Якщо не буде вільних місць, спробую подати документи наступного року.

Вправа 140. **I.** Напишіть короткий мотиваційний лист (чотири-п'ять речень), у якому поясніть, чому вас варто взяти на навчання на обраний вами фах. **II.** Використайте щонайменше два складнопідрядні речення з обставинними підрядними (різного типу).

Спишіть слова, знявши риску. Поясніть їхнє написання.

Чорно/слив, хліб/сіль, екс/чемпіон, віце/президент, носо/ріг, семи/струнний, міні/футбол, народно/пісенний, мікро/хвильовий, тишком/нишком, радий/радісінький, семи/тонка, легенький/легенький, одно/денний, овоче/сховище, кілька/разовий, лісо/сплав.

§ 25. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ СПОСОБУ ДІЇ, МІРИ ТА СТУПЕНЯ

Вправа 141. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І. Прочитайте уривок тексту із інтерв'ю з власником агенції стратегічного маркетингу Ярославом Пунтусом про професію «таргетолог». Сформулюйте основну думку тексту одним реченням. Які хибні уявлення про професію таргетолога автор вважає найпоширенішими? Випишіть усі риси/вміння, необхідні таргетологу. **ІІ.** Випишіть із тексту **три складнопідрядні речення**. Визначте: головну й підрядну частини; вид підрядного речення (умови, часу, причини, мети, з'ясувальне тощо); спосіб зв'язку частин.

ЧИМ ЗАЙМАЄТЬСЯ ТАРГЕТОЛОГ/ТАРГЕТОЛОГИНЯ?

Таргетолог і таргетологиня – це спеціалісти, які знають, як націлитись саме на ту авдиторію, яка потрібна бізнесу, і показати цій авдиторії саме те рекламне повідомлення, яке буде їй цікавим.

Тому, хто хоче стати таргетологом, потрібно кілька вмінь:

1. Писати тексти, щоб готувати чітку й зрозумілу звітність, а також для написання рекламних оголошень.

2. Працювати з візуалом або вміти сформулювати технічне завдання дизайнеру.

3. Мати технічний майндсет. Бо робота в рекламному кабінеті – це робота з цифрами й даними.

4. Розумітися на роботі з аналітикою. Треба вміти збирати статистику, аналізувати її та робити висновки.

5. Добре комунікувати. Це допоможе зібрати від клієнта/клієнтки необхідну інформацію, яку ти потім використаєш у рекламній кампанії.

Також важлива системність. Чому я роблю на цьому акцент? Бо деякі таргетологи встановлять якісь налаштування, реклама тиждень-два покрутиться – і тільки потім починають дивитися, що за цей час відбулося у бізнес-кабінеті. Ми в агенції кожного дня відкриваємо рекламний кабінет, дивимося, порівнюємо, аналізуємо.

Ще спеціаліст чи спеціалістка із таргетингу має вміти фокусуватися на досягненні результату, бо всі клієнти дивляться саме на нього/неї.

Під час співбесід я часто чую, що таргетинг – це двері в креативну сферу. Насправді це аналітична професія з фокусом на результат. Таргетинг – переважно про дані, цифри та постійний аналіз цих даних і цифр. Дуже багато рутинної роботи.

Другий міф: стати спеціалістом /-ткою можна дуже швидко. Ні – тут потрібен час, бо сам результат роботи таргетолога стає видимим не одразу. Частіше за все, коли запускаєш рекламу, протягом 1–2–3 тижнів результат або нульовий, або не той, якого очікували. Щоби знати, що робити в таких випадках, треба мати певний досвід, краще з кількох різних проєктів *(Саша Файна)*.

Уявіть, що ви таргетолог або таргетологиня – людина, яка створює рекламу так, щоб її бачили саме ті, кому вона найцікавіша. Щоб пояснити, **як саме ви це робите, наскільки добре** або **до якої міри ефективно**, потрібні особливі речення — складнопідрядні з обставинними підрядними. Такі речення складаються з головної частини (те, про що йде мова) і підрядної частини (яка пояснює, як, наскільки або до якої міри).

Складнопідрядні речення способу дії, міри та ступеня (modale de gradație) вказують на спосіб дії або ступінь вияву ознаки, названої в головній частині.

Складнопідрядні речення із підрядними способу дії виражають спосіб дії головного речення, **як саме** відбувається дія. Відповідають на запитання: ***як? яким способом? яким чином?*** Приєднуються до головної частини за допомогою сполучників ***як, мов, наче, немов, ніби, ніби як***. Наприклад: *Таргетологиня налаштувала рекламу так,* ***як просив замовник.***

Складнопідрядні речення із підрядними міри та ступеня виражають міру і ступінь вияву дії чи ознаки, про яку йдеться в головному реченні. Відповідають на запитання: ***наскільки? до якої міри? якою мірою?*** Приєднуються до головної частини за допомогою сполучників ***настільки, так, до тої міри, аж, щоб***. Наприклад: *Рекламна кампанія була* ***настільки ефективною, що кількість клієнтів зросла вдвічі.***

Вправа 142. Спишіть речення, підкресліть підрядні частини. Назвіть тип підрядного речення (способу дії / міри та ступеня).

1. Таргетолог адаптував контент так, щоб він був зрозумілий навіть новачкам. 2. Реклама працювала настільки ефективно, що за добу обсяги продажу зросли. 3. Ми підібрали візуал так, як радили фахівці з брендингу. 4. Цільова аудиторія відреагувала так, ніби очікувала саме на цю пропозицію. 5. Аналітика показала, що кампанія була налаштована настільки точно, що помилок майже не було. 6. Бюджет розподілили так, як потрібно для тестування кількох форматів одночасно *(авторки)*.

Вправа 143. Ставлячи запитання до підрядних частин, визначте речення способу дії, міри та ступеня. На які запитання вони відповідають, до яких слів відносяться, за допомогою яких засобів сполучаються з головною частиною? Спишіть складнопідрядні речення способу дії.

1. Якщо у тебе вистачить мудрості й самодисципліни зробити так, щоб у цей важливий період твої думки були найчистішими, а дії найкращими, то ти побачиш, яким чудовим буде кожен твій наступний день. 2. Роботи в мене було так багато, що я часто нервувався. 3. Спробуйте полюбити самі запитання так, ніби це замкнені на ключ кімнати чи книжки, написані зовсім чужою мовою *(Р. Шарма)*.

Вправа 144. **І.** Уявіть, що ви слухаєте виступ кандидата і кандидатки на посаду SMM-фахівця / фахівчині. Уривки з їхніх виступів наведено у вправі. **ІІ.** Випишіть з кожного уривку речення зі складнопідрядними способу дії, міри або ступеня. Визначте, хто з них краще володіє діловим стилем мовлення. Сформулюйте висновок про те, хто більш переконливий, спираючись на мовні засоби.

КАНДИДАТ 1

Я працював із клієнтом так, ніби був частиною його команди. Ми вибудували стратегію настільки чітко, що кожен учасник та кожна учасниця процесу розуміли свою роль. Під час запуску реклами я аналізував дані так, як цього вимагає аналітична методика Meta. Кількість оголошень була такою великою, що ми створили окрему систему каталогізації. Звіт я оформив так, щоб його можна було зрозуміти навіть без фахових знань. Спілкування з клієнтом налагоджене так, як у великих агенціях зі сталими процесами.

КАНДИДАТКА 2

Я проходила курси з таргетингу, бо хотіла вивчити цю сферу. Рекламу запускала, коли отримувала завдання. Аналітику проводила, щоб зрозуміти, як працює кампанія. Під час роботи використовувала Facebook Ads, оскільки вона зручна. Було кілька клієнтів, і з кожним я спілкувалася по-різному. Досвіду в агентстві не маю, але хочу навчитися.

Вправа 145. Придумайте й запишіть речення, які б відповідали схемам.

1. [1], що (2).
2. Чим [1], тим (2).
3. [1], аж (2).
4. [1], що аж (2).
5. [1], як (2).
6. [1], скільки (2).

Вправа 146. Порівняйте два складнопідрядних речення, у яких підрядні частини приєднуються однаковими сполучниками. Визначте вид підрядної частини.

1. Ми грали примітивну музику так чесно, **що** пробила би до сліз. 2.Чекали, **що** прийде такий момент, коли під ноги впаде цілий світ *(А. Кузьменко)*.

Підрядні частини різних типів можуть починатися однаковими сполучниками чи сполучними словами, тому звертайте увагу не на засіб зв'язку, а **на запитання, на яке відповідає підрядна частина.**

Вправа 147. Прочитайте речення. Складіть схеми й запишіть їх, указавши вид підрядної частини. Поясніть уживання розділових знаків.

1. На піщаній лісовій дорозі, що в'юнилася між височенними століт-

німи соснами, пришпорили коней. 2. Повірили, що спалені мости — це шлях на волю. 3. Ще за пів тисячоліття до нашої ери філософ Демокрит казав, що весь світ навколо складається з атомів та пустоти. 4. Дрес-код – правила, що визначають доречний у різних ситуаціях одяг. 5. Підступність ультрафіолету полягає в тому, що ми не відчуваємо його впливу. 6. Перші намагання спрогнозувати погоду, що повсякчас впливає на життя людей, робили ще в прадавні часи *(з інтернет-джерела)*.

Вправа 148. Створіть короткe рекламне повідомлення (до 40 слів) для нового онлайн-курсу з таргетингу або підліткового бренду одягу.

Спишіть слова, знявши скісну риску.

Тепло/обмінний, радіо/фізичний, легко/атлетичний, західно/слов'янський, воле/любний, машино/будівний, внутрішньо/шкільний, сто/двадцяти/п'ятирічний, загально/історичний, ліво/бережний, важко/хворий, суспільно/корисний.

§ 26. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ ПОРІВНЯЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ

Вправа 149. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I. Прочитайте текст, про професію SMM-менеджер. Поясніть, чому без активної присутності в соцмережах бізнесу важко конкурувати. Використайте приклади з тексту. **II.** Віднайдіть у тексті складнопідрядні речення. Визначте вид підрядного. Чи є серед них підрядне порівняльне? Якщо немає, то перебудуйте одне зі складнопідрядних речень, замінивши підрядну частину на порівняльну.

SMM-менеджер – це спеціаліст, який просуває бренд у соцмережах: створює контент, планує публікації, залучає аудиторію та аналізує результати.

SMM-менеджер точно знає, який хештег поставити під публікацією, щоб підвищити її видимість у стрічках і рекомендаціях. Він виводить бізнес на новий рівень впізнаваності й допомагає залучати нових підписників.

Основні обов'язки:

• ведення сторінки (постинг, оформлення профілю, додавання актуальних посилань);

• розробка ефективної стратегії просування;

• створення й реалізація контенту (написання постів, підготовка й редагування медіа);

• взаємодія з аудиторією (відповіді на коментарі, інтерактиви в сторіс);

• аналіз результатів (статистика, звіти, адаптація стратегії).

Хоч роботу SMM-менеджера часто недооцінюють, бізнесу важко кон-

курувати без активної присутності в соцмережах. Людина з хистом до створення віртуального контенту здатна привертати увагу аудиторії та формувати її лояльність.

SMM-менеджер – це людина, яка керує сторінками бренду в соцмережах. Він або вона пише пости, генерує ідеї для відео, втілює їх у креативи. Описати суть поняття або явища, дібрати оригінальне порівняння – це також частина роботи SMM-менеджера / менеджерки *(з інтернет-джерела)*.

Складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною (propoziții subordonate comparative) – це складне речення, зміст підрядної частини якого зіставляється, порівнюється зі змістом головної частини. **Підрядна порівняльна** частина відповідає на запитання ***як саме? подібно до чого?*** Вона приєднується до головної частини за допомогою сполучників ***як, наче, ніби, мов, немов, неначе***. Наприклад: *Новий пост залетів у тренди,* ***мов ракета в небо***.

На відміну від складнопідрядних речень способу дії, міри та ступеня, що пояснюють у головній частині вказівне слово (*так, такий, стільки, настільки*), **у складнопідрядних порівняльних реченнях підрядна частина пояснює головну загалом.**

Вправа 150. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Визначте тип речення.

1. І ніби чудо, польське радіо нам відкривало той незнаний світ. 2. Ми жили всі так, ніби то був сон *(А. Кузьменко)*. 3. І в них було кохання, як у мене *(Л. Костенко)*.

Вправа 151. **І. Лінгвістичний експеримент.** Прочитайте рекламні слогани та описи товарів/послуг. Розподіліть речення на дві групи. Свій вибір обґрунтуйте. За яким принципом ви розподілили речення? Що спільного у речень кожної групи? Як, на вашу думку, використання порівнянь впливає на ефективність реклами і продаж? **ІІ.** Спишіть речення. Визначте граматичні основи.

1. Наш товар працює, як швейцарський годинник. 2. Результат від нашої реклами був такий, неначе виграли мільйон у лотерею. 3. Нова ціна мов магніт для покупців! 4. Ваші продажі зростатимуть так, ніби ви запустили ракету в космос. 5. Цей смартфон тонкий, як лист паперу. 6. Сервіс компанії досконалий, як і передбачав бізнес-план. 7. Після нашої кампанії клієнтів стало більше, ніж піску на морському березі. 8. Акція діє, поки товар є в наявності. 9. Наш додаток простий у використанні, мов дитяча іграшка. 10. Продукт розкупили миттєво, наче гарячі пиріжки.

Як відрізнити складнопідрядне порівняльне речення

від порівняльного звороту

У порівняльній частині є підмет або присудок?

Так

Це складнопідрядне речення з підрядним порівняльним

І ніхто, мабуть, тієї пісні не міг до кінця так зрозуміти, як він...
(Іван Багряний).

Ні

Це порівняльний зворот

Як паросць виноградної лози, плекайте мову
(М. Вінграновський).

Варто відрізняти **складнопідрядне речення з підрядною вняльною** частиною від **простого з порівняльним зворотом.** Підрядна порівняльна частина може бути двоскладним неповним реченням. Упущений член речення (переважно присудок) можемо встановити через наявність другорядних членів речення (додатків чи обставин), які залежать від нього.

Вправа 152. Об'єднайтеся у групи. Спишіть речення. Поставте запитання від головного речення до підрядного, визначите тип складнопідрядного речення.

Перша група: 1. Лапатий кленовий листок прощальний кружляє танок, немов одчайдушний козак танцює веселий гопак *(В. Сторожук)*. 2. Мій час пливе так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий *(Леся Українка)*. 3. Сонце стояло велике й червоне, наче на нього напнули круглий пурпуровий абажур *(В. Винниченко)*. 4. Згубилося сонце у хмарах, немов загубилося слово *(Є. Гуцало)*.

Друга група: 1. Поїзди розтягують тіло людства, як тісто невмілий пекар *(В. Кузьмич)*. 2. Під стукіт коліс і дерева біжать, немовби і їм проти ночі не спиться *(І. Гнатюк)*. 3. Пароплав сунув вниз Дніпром поважно, повільно, з обережністю, як чоловік у слизьких калошах з мокрої гори *(В. Винниченко)*. 4. Тіні сунуться широкі, наче в синьому затоні фантастичні плинуть риби *(М. Рильський)*.

Третя група: 1. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. 2. Хатки біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють. 3. Неначе степом чумаки уосени верству проходять, так і мене минають годи *(Т. Шевченко)*. 4. Людина прагне до щастя одвічно, як ріки прагнуть в долини *(М. Нагнибіда)*.

Вправа 153. Продовжте речення, додаючи підрядну порівняльну частину.

1. Вона аналізує охоплення, ... 2. Його сторіз виглядають, ... 3. Її текст до допису звучить, ... 4. Новий логотип створено, ... 5. Увесь контент-план розроблено, ... 6. Рекламне повідомлення подано, ...

Вправа 154. Прочитайте пари речень. У яких із них є підрядна порівняльна частина? Поясніть свій вибір.

1. Він працює як дизайнер. Він працює, як дизайнер готується до показу.

2. Реклама розміщена професійно. Реклама розміщена, ніби її зробив /ла експерт/експертка із маркетингу.

3. Ми ведемо сторінку, орієнтуючись на аудиторію. Ми ведемо сторінку, як капітан керує кораблем.

4. Цей дизайн створено в Canva. Цей дизайн, ніби створений вручну художником/художницею, вражає якістю *(авторки)*.

Вправа 155. Уявіть, що ви – SMM-менеджер/-ка українського бренду екоторб. Створіть короткий пост до Instagram (два-три речення) про нову лімітовану колекцію. Додайте **п'ять хештегів**, які могли б зробити цей пост віральним[1].

Наприклад: *«Літо – час бути яскравими. Наші нові екоторби – як ковток натхнення з карпатських гір!»*

#екостиль #торбаукраїнська #моднаекоторба #новинка2025 #носийзгордістю

Спишіть слова, знявши скісну риску. Поясніть правопис. Долинині, поза/торік, до/пізна, перед/усім, мимо/хіть, тим/часово, з/надвору, поза/торік, с/під/лоба, до/низу, с/краю, у/четверо, на/троє, аби/як, що/дня, як/найкраще; по/людськи, по/нашому, по/господарському, по/четверте, так/то, хтозна/де, куди/небудь, будь/коли.

§ 27. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МІСЦЯ

Вправа 156. #СвітПрофесій. І. Прочитайте текст. Як ви вважаєте, чому вчителів / вчительок називають «людьми за покликанням»? Чи погоджуєтеся з цим висловом? Поясніть, у чому, на вашу думку, полягає головна місія вчителя / вчительки в сучасному світі? **ІІ.** Віднайдіть і випишіть складнопідрядні речення. Перебудуйте їх, якщо це можливо, на складнопідрядні з підрядною частиною місця.

Професія вчителя (педагога) така ж давня, як і історія культурного людства. Педагогіка як наука зародилася в V столітті до нашої ери в Стародавній Греції. Уже тоді склалися афінська і спартанська системи навчання та виховання підростаючого покоління. Висловлюючись точно, учитель / учителька – це людина, яка навчає учнів і учениць, передає їм знання та навички з певного предмета.

У нашій країні вчитель / вчителька – це масова професія, одна з найбільш поширених і затребуваних на ринку праці.

[1] *Віра́льний* – такий, що поширюється в інформаційному середовищі з великою швидкістю (на кшталт вірусної інфекції) або заснований на такому поширенні.

Переваги професії: задоволення від взаємодії з підростаючим поколінням, від процесу викладання, передання своїх знань і досвіду учням та ученицям; реалізація постійного прагнення до вдосконалення у своєму предметі, до самонавчання.

Обмеження професії: значні психоемоційні навантаження (у ході навчання багатокомплектних класів, від взаємодії з неординарними учнями / ученицями); ненормований робочий час; низький рівень заробітної плати тощо.

Професія вчителя належить до типу «Людина – Людина», вона орієнтована на спілкування і взаємодію з людьми. Для успішного виконання такої роботи потрібні вміння налагоджувати й підтримувати ділові контакти, розуміти людей і розумітися на людських взаєминах, проявляти активність, товариськість і контактність, володіти розвинутими мовними здібностями і вербальним мисленням, мати емоційну стійкість і лідерські нахили.

Додатковий тип професії: «Людина – Знак», оскільки вчитель/вчителька працює зі знаковою інформацією (цифрами, формулами, текстами, таблицями, схемами). Для цього потрібні логічні здібності, уміння зосереджуватися, інтерес до роботи з інформацією, розвинена увага й посидючість, точність і акуратність.

Професія вчителя належить до класу евристичних. Вона передбачає професійну діяльність, пов'язану з плануванням процесу навчання, управлінням іншими людьми. Вона висуває високі вимоги до ерудиції фахівця / фахівчині, до гнучкості та оригінальності мислення. У цій професії дуже яскраво виражене прагнення до розвитку та постійного навчання *(ChatGPT)*.

Складнопідрядним місця (circumstanțiala de loc) називаємо таке речення, у якому підрядна частина вказує на місце або напрям дії, про яку розповідається в головній частині. Підрядна частина відповідає на запитання **де? куди? звідки?**

Підрядне місця найчастіше приєднується до головної частини за допомогою сполучників або сполучних слів ***де, куди, звідки***. Наприклад: *Учитель зайшов туди, (куди?)* ***де*** *чекали учні та учениці. Ми поїхали туди, (куди?)* ***куди*** *запросила наставниця. Учителька залишила підказки там,* ***де*** *учні та учениці мали шукати відповіді.*

У складнопідрядних реченнях із підрядними місця сполучні слова ***де, куди, звідки*** є прислівниками і виконують синтаксичну роль обставини. І серце полинуть бажає туди, ***де*** ще воля гуляє *(Б. Грінченко)*.

Вправа 157. Прочитайте речення. Спишіть лише складнопідрядне речення з підрядною частиною місця. Які речення зайві? Обґрунтуйте свою відповідь.

1. Учителька повела учнів / учениць туди, де проходив майстер-клас із писанкарства. 2. Ми залишили зошити там, де почнеться наступний урок. 3. Наставниця підказала, куди звернутися по допомогу. 4. Педагог зайшов у той кабінет, де навчання вже добігло кінця. 5. Я повернулася туди, де вчителька залишила підручники. 6. Після перерви ми зберемося у кабінеті, де проходить класна година *(авторки)*.

Вправа 158. Перетворіть прості речення на складні з підрядним місця. Запишіть їх. Накресліть схеми. Чи всі сконструйовані речення належать до складнопідрядних місця? Відповідь обґрунтуйте.

Зразок: Учень побіг у клас. У цьому класі він залишив щоденник.

куди?

Учень побіг туди, де залишив щоденник. [1], де (2).

1. Учитель працює в класі. У класі навчаються діти. 2. Учні та учениці сиділи на галявині. На галявині цвіли ромашки. 3. Ми йдемо до бібліотеки. У бібліотеці багато книжок. 4. Вони розмістили табір у долині. У долині тече річка. 5. Учні та учениці повернулися до школи. У школі їх чекали вчителі та вчительки. 6. Ми побували в музеї. У музеї зберігаються старовинні речі.

Підрядне речення місця безпосередньо або через співвідносне слово відноситься тільки до **присудка** двоскладного чи односкладного головного речення. Наприклад: *Тепер я скрізь **(де?)**, де світло і любов* (П. Филипович).

Якщо ж воно відноситься **до підмета, додатка або обставини**, вираженої іменником з прийменником, то, незважаючи на наявність сполучних слів ***де***, ***куди***, ***звідки***, є підрядним **означальним**. Наприклад: *1. Місто, **(яке саме?)** де він народився, славилося своїми талантами. 2. Хіба тобі не розповідали, **(що?)** де він народився?*(підрядне **з'ясувальне**).

Вправа 159. Прочитайте речення. Які з них побудовано неправильно? Запишіть правильний варіант, використовуючи зразок.

Зразок: Ми зайшли туди, куди вікно. Ми → зайшли туди, де було відчинене вікно.

1. Педагог стоїть там, звідки вхід. 2. Ми пішли туди, де кабінет біології. 3. Я пам'ятаю, де працював мій учитель. 4. Учні залишили підказку, де ніхто не знайде. 5. Вона прийшла туди, куди звідки вийшла. 6. Учителька пояснила, де знайти відповіді.

Вправа 160. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте потрібні букви й розділові знаки. Виконайте синтаксичний розбір п'ятого та шостого речень.

1. Де громи гр(е,и)міли смертю огненою зливи прошуміли сивою стіною *(А. Малишко)*. 2. Де воля родиться там загиба зн(и,е)віра *(Д. Павличко)*. 3. Над озером де плачуть в(е,и)рби стоїть вродлива мавка чорноброва *(Л. Забашта)*. 4. І все куди не йду холодні трави сня(тьс,ц)я *(В. Сосюра)*. 5. Скрізь де не гляну сухі тумани розлягл(и,е)ся *(Леся Українка)*. 6. Я йду туди де мене ч(е,и)кає вільний степ тихі задумл(и,е)ві озера пісні на чума(цьк,тськ)их дорогах *(Микола Хвильовий)*. 7. Там де колись ішла диво-сте(ж,ш)ка зацвіла вечоровою матіолою житом-долею світанковою *(Б. Олійник)*. 8. Тепер я скрі(з,с)ь де світло і любов *(П. Филипович)*.

Вправа 161. **І. Фразеологічний батл.** Об'єднайтеся в дві команди. Скориставшись довідкою, розтлумачте фразеологізми про освіту та розум. **ІІ.** Що важливіше для успіху в житті: високий рівень інтелекту (IQ) чи емоційний інтелект (EQ)? Поясніть свою думку. Чи можна «розвивати» розум, як м'язи? Які є ефективні способи для цього? Чи можуть машини (штучний інтелект) бути розумними? Чи зможуть вони колись перевершити людський розум?

Перша команда: *голова варить – ...; світла голова – ...; мати кебету – ...; голова з вухами, а не з розумом – ...; розуму не позичати – ...; набиратися розуму (набирати розуму) – ...*

Довідка: бути кмітливим; дуже розумна людина; про людину, яка швидко й добре мислить; про нерозумну людину; бути дуже розумним; ставати розумнішим.

Друга команда: *гризти граніт науки – ...; просвітити розум – ...; бути начитаним – ...; відкрити очі (комусь на щось) – ...; стояти на плечах гігантів – ... ; дати путівку в життя – ...*

Довідка: надати освіту, знання, які допоможуть людині досягти успіху; наполегливо й сумлінно вчитися, долаючи труднощі; навчити когось, допомогти зрозуміти щось важливе; здобути знання, стати освіченим; мати великий запас знань, здобутих з книг; використовувати знання й досягнення попередніх поколінь для власного розвитку.

Вправа 162. Напишіть коротке есе або лист (до 100 слів) на тему **«Учитель/учителька, якого/яку я б хотів/хотіла бачити в школі майбутнього»**. Опишіть його/її риси характеру, стиль викладання, ставлення до учнів та учениць.

Спишіть слова, знявши скісну риску. Поясніть правопис. Напередодні, оба/біч, що/до, на/прикінці, на/впроти, за/ради, за/для, по/між, по/серед; з/за, із/за, з/над, з/перед, з/під, з/поза, з/поміж, з/понад, з/попід, з/посеред, з/проміж; у/разі, під/кінець, під/час, що/ж/до.

§ 28. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ЧАСУ

Вправа 163. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I. Прочитайте текст про професію «маркетолог». Які навички потрібні, щоб стати маркетологом? Чому ця професія вважається сучасною та важливою? **II.** Віднайдіть складнопідрядні речення, визначте їхній вид.

Маркетолог / маркетологиня – фахівці, робота яких полягає в тому, щоб вивчити переваги клієнтів/-ток і збільшити оборот компанії, у якій він/вона працює. Від них залежать успіх і збут рекламованої продукції, оскільки вони доносять думку споживача до виробника.

Маркетолог / маркетологиня – це люди, які аналізують споживчий ринок і розробляють стратегію просування товарів покупцям. Вони розглядають усі види конкурентоспроможної продукції, виділяючи найпопулярніші марки, вивчають їхні рекламні проєкти та думку споживачів. Потім спеціалісти провадять аналітичну роботу, узагальнюють отриману інформацію й розкладають її на складники грамотного PR. На основі отриманих відомостей маркетологи продумують просування продукції компанії

Є два види маркетологів: аналітичні і креативні.

Аналітичні маркетологи (аналітики). У їхні обов'язки входить рутинна робота зі збору інформації та її аналізу. Аналітики залучаються до вивчення всіх стратегій конкурентів і динаміки продажу їхньої продукції після початку агресивної реклами. Потім вони узагальнюють інформацію та надають висновки творцям.

Креативні маркетологи (креативи). Отримавши аналітичні дані, вони створюють концепцію, за допомогою якої продаватимуть свій продукт споживачам. Це не просто один рекламний план, а стратегія ребрендингу, просування тощо. Маркетолог створює нове ім'я та нові принципи для бренду. Але важливо чітко розуміти відмінність між менеджером з реклами та маркетологом, який пропонує повний перелік рекомендацій. На їхній основі менеджер / менеджерка створюють рекламний продукт.

Маркетолог / маркетологиня – це насамперед різностороння людина, яка вміє майже все.

Основні вміння та навички:

• *Аналітичний склад розуму й любов до роботи з числами*. Аналітичний склад розуму й любов до роботи з числами. Ті, кому робота не подобається, зазвичай на такій посаді довго не затримуються.

• *Увага*. Одна помилка може спотворити всю інформацію, що призведе до неправильного випрацювання концепції та збитковості виробництва.

• *Навички комунікації*. Важлива цифрова інформація не тільки зі складів, а й від дистриб'юторів і торгових точок. Потрібно вміти вести пе-

реговори у такий спосіб, щоб завжди знати рівень продажу як власного продукту, так і брендів конкурентів. Ця ділова риса характеру також необхідна при організації роботи інтерв'юерів.

• *Стресостійкість.* Робота передбачає ефективне спілкування та підвищену відповідальність. Якщо вас ображає найменше підвищення інтонації, ви не будете маркетологом / маркетологинею.

• *Творчість і здатність генерувати ідеї* – це одна з найважливіших якостей маркетологів: з огляду на ринкові тенденції, вони повинні дати рекомендації щодо подальшого просування товарів і послуг.

Робота маркетолога/-ині дуже різнобічна й цікава. Адже, крім складної та копіткої аналітичної частини, ви отримуєте масу адреналіну та можливостей проявити свої творчі здібності. Якщо ви відповідальна, творча людина, то «маркетолог» для вас – не професія, а покликання *(з інтернет-джерела).*

Складнопідрядним часу (circumstanțiala de timp) називаємо таке речення, у якому підрядна частина вказує на час дії, про яку розповідається в головній частині.

Підрядна частина пояснює головну загалом і відповідає на запитання *коли? відколи? з якого часу? доки? як довго?* Наприклад: *Маркетолог розпочав кампанію (коли?),* ***коли клієнт затвердив бюджет.***

Підрядні частини приєднуються до головних за допомогою часових сполучників і сполучних слів, а саме: ***коли, поки, доки, як, як тільки, відколи, після того як, тим часом як, перед тим як, в той час як.***

Головний принцип, що допомагає правильно визначити тип речення, – це ***правильно поставити запитання до підрядної частини.*** Нерідко учні та учениці орієнтуються на сполучник / сполучне слово, міркуючи приблизно так: *коли* = час, *де* = місце, *щоб* = мета, *ніби* = порівняння. Розгляньмо приклади, які показують хибність такого «методу»:

Я пам'ятаю той день, (який день?) *коли розпочалося моє навчання в університеті.*	**Означальне** речення (підрядна частина – своєрідне означення до слова «день»).
Я не знаю, (чого саме?) *коли зможу приїхати до батьків.*	**З'ясувальне** (підрядна частина – пояснення значення слів «не знаю»).
Старенька дуже зраділа, (коли?) *коли настала весна.*	Обставинне **часу**.
Коли не маєш друзів (за якої умови?), *то мусиш усі проблеми розв'язувати самостійно.*	Обставинне **умови** – йдеться не про послідовність подій, а про умову того, про що йдеться в головній частині. Сполучник ***коли*** можна замінити на ***якщо***.

Вправа 164. Спишіть речення. Поставте запитання до підрядної частини, вка-

жіть сполучний засіб. Накресліть схеми речень. Поясніть розділові знаки.

1. Маркетологиня завершила звіт, коли закінчився робочий день. 2. Поки клієнти обирали товари, реклама нагадала їм про акцію. 3. Щойно розпочався ефір, інтернет-магазин отримав сотні переглядів. 4. Команда працювала над новим брендом, доки не знайшли найкраще рішення. 5. Після того як провели опитування, кампанія стала більш ефективною. 6. Вона налаштувала таргетинг, перш ніж опублікувати допис *(авторки)*.

Вправа 165. Доповніть речення підрядною частиною часу. Оберіть відповідний сполучник із довідки.

1. Маркетолог не змінював стратегії, ... 2. ... , команда пройшла навчання. 3. Вона відчула полегшення, ... закінчила звіт. 4. ... ми запустили нову рекламу, обсяги продажу зросли. 5. ... клієнт відкрив листа, він побачив привабливу пропозицію. 6. Кампанія тривала, ... не закінчився термін дії акції.

Довідка: коли, поки, перш ніж, після того як, як тільки, відтоді як

Вправа 166. Прочитайте речення. Визначте, які з них побудовані граматично правильно. Які речення потребують редагування? Обґрунтуйте свою думку. Відредаговані речення запишіть. Визначте граматичні основи.

1. Коли маркетолог створив рекламу. 2. Щойно кампанія стартувала, обсяг продажу зріс. 3. Відтоді як вона очолила відділ. 4. Після того як пройшов час, вони провели аналіз. 5. Кампанія тривала, доки в неї не закінчився бюджет. 6. Коли закінчилася презентація, учасники та учасниці залишили позитивні відгуки *(авторки)*.

Вправа 167. Прочитайте речення. Випишіть спочатку складнопідрядні речення із підрядними часу, а потім – з підрядними місця. Розставте розділові знаки.

1. Коли на поріг вийшли молоді та свати музики утнули туш *(Гр. Тютюнник)*. 2. Де воля родиться там загиба невіра *(Д. Павличко)*. 3. Забудь усе й лети куди життя несе в огні труда *(В. Сосюра)*. 4. Як мертво та сумно стане восени коли пташки покинуть наші степи та гаї й полинуть від нас за море в далекий теплий край – у вирій *(А. Качан)*. 5. Я й справді ж бо на крилах мрії ніжної гойдавшись злітав аж ген туди звідкіль мені земля була – як на долоні *(П. Тичина)*. 6. Скрізь де не гляну сухі тумани розляглися *(Леся Українка)*.

Вправа 168. Створіть рекламний слоган або банер, використовуючи складнопідрядне речення з підрядною частиною часу.

Наприклад:

- «Купуй тоді, коли знижки сягають максимуму!»
- «Роби вибір, коли час має значення!»
- «Замовляй зранку – коли ще гарячі пропозиції!»

Спишіть слова, знявши скісну риску. Поясніть правопис. А/ніяк, чи/мало, що/правда, де/котрий, де/коли, ані/скільки, щоразу, ані/як, аби/як, авже/ж, ато/ж, як/би, що/б, ніби/то, або/що, хто/сь, де/сь, куди/сь, ходи/бо, тим/то, як/от, прочитав/таки, стільки/ж/то, як/би/то, будь/що, куди/небудь, казна/хто.

§ 29. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ УМОВИ

Вправа 169. Прочитайте речення. Накресліть до них схеми, визначивши головну та підрядну частини. Укажіть вид підрядної частини.

1. Чому ж стоїш без руху ти, коли весь світ співає? *(Олександр Олесь)*. 2. Коли вже народився ти поетом, за все відповідай у цім житті *(Б. Олійник)*. 3. Мене ліси здоров'ям напували, коли бродив у їхній гущині *(В. Симоненко)*. 4. Тоді, коли зібралися всі учні та учениці, директор запросив до класу гостей *(М. Радишевська)*. 5. Коли сам добре не знаєш, то не говори. 6. Коли хліб на возі, то нема біди в дорозі *(народна творчість)*.

Звертайте увагу на форму присудка: якщо він стоїть у теперішньому часі, то умовний відтінок переважає, а якщо присудок у формі минулого часу, то підрядна частина має часове значення. І ще: якщо *коли* можна замінити на *якщо*, а *коли б* – на *якби*, то це будуть складнопідрядні речення з підрядними **умови**.

Складнопідрядним реченням умови (circumstanțiala condițională) називаємо таке речення, підрядна частина якого вказує на умову, за якої має відбутися чи відбувається те, про що йдеться в головній частині. Підрядна частина залежить від усієї головної та відповідає на запитання ***за якої умови?*** і з'єднується з нею за допомогою сполучників ***якщо, якже, коли, як, раз, коли б, якби, аби, чи***. Наприклад: *Якщо військовослужбовець діє злагоджено, то операція минає успішно* (авторки). *Як в нації вождя нема, тоді вожді її – поети* (Є. Маланюк).

Вправа 170. **#СвітПрофесій. І.** Прочитайте уривки інтерв'ю з військовослужбовицею Юлією Бондаренко, учителькою української мови й літератури однієї зі шкіл Києва. Що допомогло героїні стати впевненою у своєму виборі, якщо згадати текст? Як ви вважаєте: на які труднощі наражається жінка, ідучи служити в армію? **ІІ.** Відшукайте складнопідрядні речення з підрядною частиною умови. Визначте засіб зв'язку в них.

Юлія родом із Черкащини. З дитинства вона була старанною ученицею – відмінницею у школі, але, як і багато випускників і випускниць, у 11-му класі ще не до кінця розуміла, чим хоче займатися. Любов до читання, за її словами, і стала тим дороговказом, який допоміг визначитися з фахом: українська філологія.

«Я абсолютно не розуміла, що мені подобається більше. Але оскільки я любила читати, то вирішила, що це буде українська філологія. Сестра навчалася на той момент в університеті ім. М. Драгоманова, і я вирішила, що це теж буде хороший варіант», – розповідає Юлія.

Коли Юлія навчалась в університеті, деякі викладачі відкрито відмовляли студентів від роботи в школі, мовляв, це невдячна й низькооплачувана справа. Тож по закінченню навчання був момент, коли вона навіть втратила бажання працювати в освіті і влаштувалася на роботу до інформаційної агенції.

Однак доля мала інші плани. Уже працюючи в журналістиці, Юлія познайомилася з Сергієм Горбачовим – вони працювали в одній редакції. Згодом він став директором школи в Києві й запропонував їй спробувати себе у викладанні. Це був перший серйозний крок на шляху до вчительства.

«Це був суперкласний досвід, до мене добре поставилися: я викладала у п'ятих-шостих класах – це діти, з якими, мабуть, найлегше й найприємніше працювати. У п'ятих класах я викладала мову й літературу, а в шостих – лише літературу», – згадує Юлія.

Попри те що працювати доводилося майже без відпочинку – удень у школі, увечері в агенції, – досвід викладання запам'ятався їй як надзвичайно цінний. Згодом вона перейшла на роботу у приватну школу, а потім – до команди Служби освітнього омбудсмена.

Після кількох років у службі Юлія знову почала поєднувати цю роботу з викладанням уже в новій приватній школі. Та все змінилося в лютому 2022 року.

Початок повномасштабного вторгнення став своєрідною точкою неповернення. Юлія ще до 24 лютого, коли новини не віщували нічого доброго, серйозно замислилася про можливість доєднатися до Територіальної оборони. Вона знала: якщо щось трапиться, вона не залишить Київ.

«У мене була думка: якщо раптом почнеться повномасштабне вторгнення, я хочу бути корисною. І я чітко розуміла, що не поїду з Києва, бо дуже його люблю».

23 лютого 2022 року вона пішла до Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (стара назва – військкомат, далі – ТЦК СП), написала заяву й отримала скерування на медкомісію. Наступного ранку, 24-го, коли прокинулася від безперервних сповіщень на телефоні, Юля зрозуміла: почалася війна.

«Я прокинулася, відкрила робочий чат і побачила повідомлення з новиною про воєнний стан.

Подзвонила до військової частини, бо ще не була остаточно оформлена й не знала, як діяти – йти чи не йти. Мені відповіли: попри те що ви не оформлені, – приходьте», – каже Юлія.

Відтак, уранці 24 лютого, коли ворог уже атакував Україну з повітря, вона вирушила до метро й поїхала до ТЦК СП. Там розпочався її перший день на війні.

«Пам'ятаю, як взводний на вході у військкомат говорив: «Вхід є, виходу немає». Ми знову писали заяви, дуже довго стояли в черзі. Це був день постійного очікування. Було дуже страшно. Я нікого не знала поруч. І в такому стані навіть у чужих людей шукаєш підтримки», – згадує Юлія.

Вона не мала жодної військової підготовки: не проходила курсів щодо поводження зі зброєю, не зналася на тактичній медицині. Військова реальність прийшла раптово й без попередження. Юлія зізнається, що перший день ще якось пам'ятає, а от наступні кілька тижнів – ніби в тумані. Усе відбувалося дуже швидко й водночас – ніби в уповільненому темпі: паперові формальності, чекання, перші переїзди, незнайомі обличчя.

Після оформлення підрозділ вирушив до місця дислокації в Києві. Пізно ввечері всім видали зброю – і це фактично був перший фізичний дотик до реальності, до якої вона ще не була готова.

«Я абсолютно не вміла поводитись зі зброєю, не розуміла, що і як працює. Досвідчені люди показували: як заряджати магазин, як чіпляти тощо», – говорить жінка.

У наступні дні почали видавати аптечки, а разом із ними – турнікети, перев'язувальні матеріали. Розібратися, що до чого, допомогли ті, хто вже мав бодай базові знання.

«Турнікет, бандажі – я не знала, як ними користуватись. Дівчина, яка пройшла курси, показувала мені, що як робити», – пригадує Юлія.

У перші тижні служби її підрозділ виконував завдання в межах столиці: чергування, охорона блокпостів. Постійна напруга, безсонні ночі, необхідність завжди мати зброю при собі стали новою нормою життя.

«Перший час я дуже довго жила зі зброєю, тому що ми постійно повинні були мати її при собі». Утім, скористатися нею, на щастя, не довелося.

Згодом Юлія отримала свій позивний – «Гаєчка». Хоча спершу командир запропонував їй інший варіант, апелюючи до її цивільної професії.

«Він дізнався, що я вчителька, і, звісно, хотів дати мені позивний «Училка». Я дуже не хотіла бути «училкою». І якось так виникло це «Гаєчка» – навіть не пам'ятаю вже точно, чому саме. Ми обговорювали кілька варіантів, і побратими такі: «О, так, це звучить краще». Можливо, згадався мультик з дитинства, і тоді воно якось було в тему. Так «Гаєчка» до мене й причепилося», – розповідає Юлія.

Нині Юлія служить у відділенні психологічної підтримки персоналу Третьої окремої штурмової бригади ЗСУ. Її робота охоплює сферу нагородження військовослужбовців і військовослужбовиць. До її обов'язків входить повний супровід цього процесу – від перевірки та оформлення подань до організації церемоній вручення. У кожному випадку важливо не лише дотримуватися вимог, а й передати зміст: за що саме людина отримує відзнаку, чому вона заслуговує на пошану.

Зазвичай ініціатива нагородити когось надходить від людей у підрозділах, які бачать щоденну роботу, ризики та зусилля своїх побратимів. Завдання Юлії – навчити їх правильно заповнювати документи, допомогти аргументувати подання, перевірити все і зібрати в єдину базу. За її словами, найважливіше – створити систему, у якій кожен, хто заслуговує на відзнаку, її обов'язково отримає.

«Ми намагаємося зробити все так, щоб військовослужбовці та військовослужбовиці, отримуючи ці відзнаки, усвідомлювали, який великий внесок вони роблять. І що це – не просто папір чи медаль, а знак шани й подяки», – наголошує вона *(за матеріалами nus.org.ua)*.

Вправа 171. Спишіть складнопідрядні речення умови. Визначте головну та підрядну частини, засіб зв'язку. Розставте розділові знаки й поясніть їх. Накресліть схеми трьох речень.

1. Якщо військовий дотримується інструкцій, то навчання проходитиме ефективно. 2. Як пролунає сигнал тривоги, треба діяти за планом. 3. Якби розвідниця не помітила рух ворога, підрозділ потрапив би в засідку. 4. Операція буде успішною, якщо зв'язкова передасть координати вчасно. 5. Аби уникнути небезпеки, сапер перевіряє кожен крок. 6. Якщо злагодженість збережеться, то завдання виконають без втрат *(авторки)*.

Вправа 172. Запишіть речення, дібравши потрібний фрагмент із довідки. Підкресліть граматичні основи. Розставте розділові знаки. Визначте засоби зв'язку в реченні.

Довідка: ...то розвідники рушать у бік об'єкта; ...усі б залишилися неушкодженими; ...відступати вже не можна; ...піхотинці рухались уночі; ...він прийме правильне рішення; ...можна атакувати ворога.

1. Якщо командир віддасть наказ... 2. Якби військовий не зупинився... 3. Якщо буде підтримка... 4. Якщо у військового є витримка... 5. Аби дістатись до позиції... 6. Раз наказ дано...

Вправа 173. Перебудуйте прості речення у складнопідрядні з підрядною частиною умови. Накресліть схеми речень.

1. Військова отримає нагороду. Вона проявить мужність. 2. Командир діє. Він довіряє своїй групі. 3. Усі солдати повернулися. Була чітка взаємодія. 4. Військовослужбовиця зупинилася. Вона почула шум. 5. Рота вийде на зв'язок. Закінчаться перешкоди. 6. Операція відбудеться вчасно. Надійде дозвіл *(авторки)*.

Вправа 174. І. Фразеологічний батл. Об'єднайтеся в дві команди. Скориставшись довідкою, розтлумачте фразеологізми про підтримку. ІІ. Чи завжди легко підтримувати когось? З якими труднощами можна зіткнутися, коли намагаєшся надати підтримку? Чи були у вашому житті ситуації, коли вам бракувало підтримки? Як ви тоді почувалися й що, на вашу думку, могло б змінити ситуацію? Як відрізняється підтримка в онлайн-середовищі від підтримки в реальному житті? Чи може віртуальна підтримка бути такою ж цінною?

Перша команда: *підставити плече – ...; простягнути руку допомоги – ...; бути опорою (для когось) – ...; стояти горою (за когось) – ...*

Довідка: активно захищати; надати підтримку; надати допомогу; бути надійною підтримкою.

Друга команда: *підставити своє плече – ...; триматися разом – ...; витягнути з біди – ...; дати раду (комусь) – ...*

Довідка: допомогти комусь вийти зі складної ситуації; допомогти комусь впоратися з чимось; підтримувати одне одного; захистити когось.

Вправа 175. Створіть, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними умови, сценарій соціального відеоролика (три–п'ять сцен) на тему «Якби не вони...». Завершіть ролик меседжем-подякою або закликом до поваги. Ідея: показати роль військових у мирному житті країни.

Спишіть слова, знявши скісну риску і розкривши дужки. Поясніть правопис.

(Б,б)удинок (У,у)чителя, пів/Ялти, будь/що/будь, вольт/секунда, марш/парад, ні/чичирк, не/аби/хто, важкий/таки, з/посеред, ні/світ/ні/зоря, по/двоє, по/ведмежому, що/найдужче, (С,с)хідна (Є,є)вропа, перекоти/поле, зірви/голова, хитро/мудрий, зло/ворожий, на/бік, ну/ну, (І,і)вано/(Ф,ф)ранківськ, сіро/жовтий, з/ранку, ново/грецький.

§ 30. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНИ

Вправа 176. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І. Прочитайте текст про професію «парамедик». Які риси характеру потрібні парамедику / парамедикині? Проаналізуйте, використовуючи додаткові інтернет-джерела, які переваги має професія парамедика / парамедикині порівняно з іншими медичними спеціальностями. **ІІ.** Віднайдіть і випишіть складнопідрядні речення з підрядною частиною причини. Накресліть схему речення.

ПАРАМЕДИКИ: ХТО ВОНИ, ЧИМ ЗАЙМАЮТЬСЯ ТА ЯК НИМИ СТАТИ?

Парамедик і ***парамедикиня*** – це професія, що має ключове значення в системі екстреної медичної допомоги. Їхня основна місія – швидко та якісно надати першу допомогу постраждалим до прибуття в лікарню або передання пацієнта лікарям. Часто саме від професійності та швидкості дій парамедика залежать життя і здоров'я людини.

Термін «парамедик» походить від англійського слова «paramedic», яке складається з частин «para-» *(біля, поруч)* і «medic» *(медик)*. Це означає «той, хто працює поруч із медиком». Парамедики – фахівці та фахівчині, які працюють у складі екстрених медичних служб. Вони надають первинну медичну допомогу на місці події, а також забезпечують транспортування пацієнтів до медичних закладів.

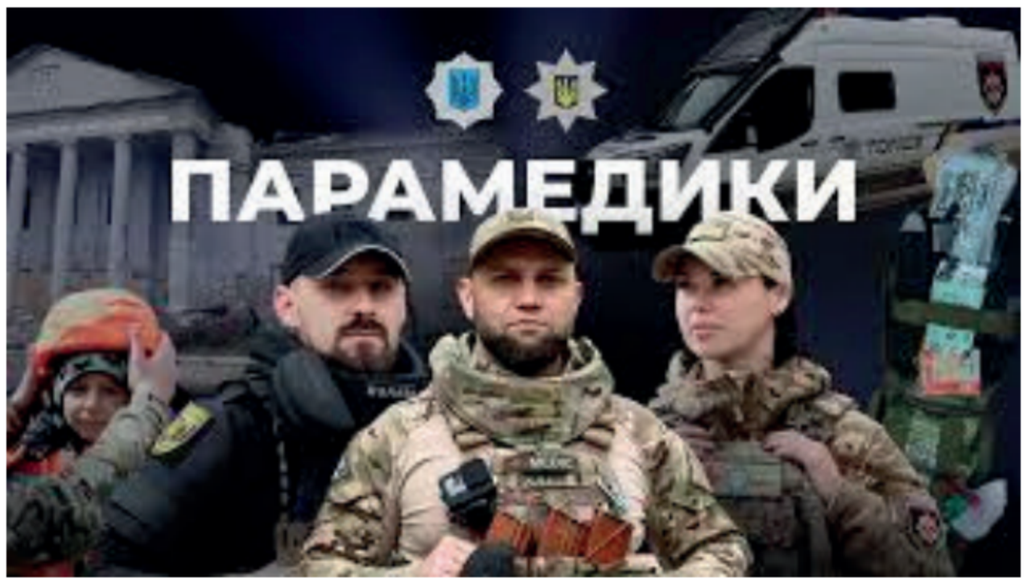

На відміну від лікарів, парамедики не діагностують хвороби та не провадять складні медичні втручання. Їхнє основне завдання – стабілізувати стан пацієнта, запобігти погіршенню ситуації та забезпечити безпечне транспортування. Наприклад, вони можуть зупинити кровотечу, провести серцево-легеневу реанімацію, надати допомогу при переломах чи травмах.

Професія парамедика вимагає як фізичної, так і емоційної витривалості, адже робота пов'язана із постійними стресами та високою відповідальністю. Щоб стати парамедиком / парамедикинею, необхідно пройти спеціалізовану підготовку та відповідати певним вимогам.

Основні вимоги до парамедика:

1. *Освіта*. Для того щоб працювати парамедиком / парамедикинею, потрібно отримати відповідну освіту. Це може бути навчання в медичному коледжі або університеті за спеціальністю, пов'язаною з екстреною медициною. У деяких країнах є спеціальні курси підготовки парамедиків.

2. *Практичний досвід*. Під час навчання багато уваги приділяють практиці. Майбутні парамедики й парамедикині проходять стажування в службах швидкої допомоги, вчаться працювати в реальних умовах.

3. *Фізична підготовка*. Робота парамедика передбачає високий рівень фізичної активності. Часто доводиться носити важке обладнання, допомагати транспортувати пацієнтів або працювати за екстремальних умов.

4. *Особисті якості*. Важливими рисами для парамедика / парамедикині є стресостійкість, здатність швидко ухвалювати рішення, комунікабельність і вміння працювати в команді.

5. *Сертифікація*. Після завершення навчання необхідно отримати сертифікат, який дозволяє працювати за фахом. У багатьох країнах сертифікація передбачає іспити на знання теорії та практичних навичок.

Професія парамедика / парамедикині є однією з найбільш важливих і благородних. Вона надає можливість допомагати людям у найскладніші моменти їхнього життя. Крім того, робота в екстреній медицині забезпечує динамічність, постійний розвиток і відчуття важливості своєї місії.

Парамедик і парамедикиня – це не лише професія, а й покликання. Ці фахівці стоять на передовій екстреної медицини, рятуючи життя та

забезпечуючи першу допомогу за найскладніших ситуацій. Хоча їхня робота вимагає високої підготовки, витривалості та відданості, вона також приносить велику моральну винагороду. Для тих, хто мріє допомагати людям і бути частиною команди рятівників, професія парамедика / парамедикині може стати ідеальним вибором *(з інтернет-джерел)*.

Складнопідрядним причини (subordonata cauzală) називаємо таке речення, підрядна частина якого вказує на причину, що викликає, зумовлює дію головної частини речення та відповідає на запитання **чому? через що? з якої причини?** Наприклад: *Парамедики швидко прибули на місце, бо отримали сигнал тривоги*.

Підрядні причини з'єднуються з головною частиною за допомогою сполучників ***бо, оскільки, через те що, завдяки тому що, тому що, адже, унаслідок того що*** та ін.

Вправа 177. Прочитайте речення, узяті з попереднього тексту. Віднайдіть серед них складнопідрядні речення з підрядними причини та випишіть сполучники або сполучні слова, які приєднують підрядну частину. Поясніть, на яке запитання відповідає підрядна частина.

1. Часто саме від професійності та швидкості дій парамедика чи парамедикині залежать життя та здоров'я людини, тому що вони першими прибувають на місце події. 2. Парамедики є фахівцями, які працюють у складі екстрених медичних служб, оскільки їхня основна місія – швидко та якісно надати першу допомогу. 3. Вони надають первинну медичну допомогу на місці події, а також забезпечують транспортування пацієнтів до медичних закладів. 4. Професія парамедика / парамедикині вимагає як фізичної, так і емоційної витривалості, адже робота пов'язана із постійними стресами та високою відповідальністю. 5. Майбутні парамедики та парамедикині проходять стажування у службах швидкої допомоги, бо вчаться працювати в реальних умовах. 6. Робота парамедика / парамедикині передбачає високий рівень фізичної активності, оскільки часто доводиться носити важке обладнання.

Вправа 178. Доповніть головні частини речень підрядними частинами причини. Запишіть їх, правильно розставляючи розділові знаки. Використовуйте різні сполучники *(тому що, оскільки, адже, бо, через те що, у зв'язку з тим що)*. Поясніть свій вибір.

1. Учні старанно готувалися до контрольної роботи ... . 2. Надворі похолодало ... . 3. Мені стало сумно ... . 4. Книга була дуже цікавою ... . 5. Вистава сподобалася глядачам ... . 6. Ми вирішили скасувати поїздку ... .

УВАГА

Підрядні речення зі сполучником ***бо*** завжди стоять тільки після зної частини: *Душа летить в дитинство, як у вирій,* ***бо*** *їй на світі тепло тільки там* (Ліна Костенко).

Сполучник ***бо*** може стояти на початку нового речення, якщо причина висловлена окремо від наслідку: *І так необхідно, щоб кожен щомиті світився для когось!* ***Бо*** *так необачно себе лише гріти* (А. Листопад).

Складені сполучники ***тому що, тим що, через те, що*** можуть розчленовуватися або стояти в підрядному реченні. При розчленовуванні цих сполучників на дві частини слова *тому, тим, через те* входять до складу головного речення й виконують роль співвідносних слів, а підрядне з'єднує сполучник ***що***: *Земля прекрасна* ***тому, що*** *на ній живуть дзвінкоголосі малюки* (Ю. Бедзик). *На морі ставало темно,* ***тому що*** *з берега насувала чорна хмара* (О. Донченко).

Вправа 179. Спишіть речення, правильно розставивши розділові знаки. Відповідь обґрунтуйте.

1. Парамедикиня зупинилася бо побачила пораненого. 2. Військова лікарка залишилася на позиції оскільки поранених було багато. 3. Медики приїхали швидко тому що були готові до виклику. 4. Парамедик не зволікав через те що знав: кожна хвилина важлива. 5. Лікар не міг допомогти унаслідок того що не було потрібного обладнання. 6. Пацієнт вижив завдяки тому що перша допомога була надана вчасно *(авторки)*.

Вправа 180. Об'єднайтеся в пари. Придумайте продовження речення. Запишіть їх, дотримуючись правил пунктуації. Поясніть розділові знаки.

1. Парамедик залишився в укритті бо … . 2. Військова лікарка зраділа тому що … . 3. Ми не дочекались гелікоптера оскільки … . 4. Медики вийшли з броньованого транспорту через те що … . 5. Пацієнтка почувалася краще завдяки тому що … . 6. Парамедикиня затрималась на евакуації адже … *(авторки)*.

Вправа 181. Складіть три-чотири складнопідрядні речення з підрядними причини, використовуючи слова та словосполучення з тексту про парамедиків. Підкресліть головну та підрядну частини, вкажіть вид підрядної частини.

Слова для використання: *екстрена медична допомога, стабілізувати стан, транспортування пацієнтів, фізична витривалість, серцево-легенева реанімація, покликання.*

Спишіть слова, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Озеро (С,с)иневир, (С,с)имоненківські читання, ..повістити, з..єднатися, з..економити, абітурі..нт, фе..рія, кар..єра, параш..тист, парф..мерія, (Ж,ж)уль (В,в)ерн, деквалiф..кація, реабіл..тація, (В,в)ільнюс, (П,п)аганіні, ател..є, ре..стр, ж..рафа, д..спут, ілюз..я, пенал..ті, жал..зі, акад..мічний.

§ 31. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МЕТИ

Вправа 182. **#СвітПрофесій. І.** Прочитайте текст, визначте його тему та ідею. З'ясуйте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте. Розкажіть кількома реченнями про професії ваших батьків. **ІІ.** Спишіть виокремлені речення, підкресліть граматичні основи та засоби зв'язку між головною та підрядною частинами. На яке запитання відповідають підрядні частини, з якими видами обставин співвідносяться, що пояснюють у головній частині речення?

Дорогий друже, серед великого розмаїття професій можна заблукати. *Щоб дізнатися більше інформації, звернімося до сервісу Google.* Отож нині лише в Україні налічують близько 9000 різних професій, а у світі їх може бути понад 45 000. До того ж щодня на планеті з'являється щонайменше одна-дві професії: ме́неджер /ме́неджерка[1], піар-ме́неджер / ме́неджерка[2], імпреса́ріо[3], маркето́лог / маркетологи́ня[4], деве́лопер / девелоперка[5] та багато інших. Часто запитавши своїх друзів, ким працюють їхні батьки, окрім звичайних професій можеш почути такі, що й незручно стає через брак знань.

Мій тато все життя працював учителем історії, а мама – бухгалтеркою. Тож, як ви розумієте, я виріс в оточенні дат і цифр, цифр і дат. *Для того щоб цей світ остаточно не поглинув мене, я обрав журналістику.* Дехто може сказати, що це не та професія, яка дає щось для душі. На перший погляд, можна погодитися: робота журналіста / журналістки часто буває нелегкою, а іноді навіть принизливою[6] та небезпечною. Але не для людини, для якої журналістика є справжнім покликанням. Такі люди не помічають труднощів своєї професії. Вони пишаються нею, бо знають важливість її в житті суспільства – бути містком між реаліями життя й пересі́чною[7] людиною. *Аби виконати професійну місію, нести читачам і читачкам правду, майстер / майстриня пера має водночас бути і тонким психологом, і*

---

[1] *Ме́неджер / ме́неджерка* – керівник / керівниця фірми, підприємства або окремого підрозділу.

[2] *Піар-ме́неджер / ме́неджерка* (або PR-менеджер) – це фахівець чи фахівчиня, які займаються формуванням позитивного іміджу компанії, організації або окремої особистості серед громадськості.

[3] *Імпреса́ріо* – особа, яка дбає про інтереси митця / мисткині або спортсмена / спортсменки, організовує його / її виступи та погоджує умови підписання угод чи контрактів.

[4] *Маркето́лог / маркетологи́ня* – це фахівець чи фахівчиня, які займаються вивченням ринку, аналізом потреб споживачів і розробкою стратегій для просування товарів чи послуг компанії через рекламу.

[5] *Деве́лопер / деве́лоперка* – це фахівець чи фахівчиня, у посадові обов'язки яких входить розробка вигідного проєкту, викупівлі під нього ділянки землі, потім будівництво цього проєкту і подальший його продаж або передання в оренду залежно від передбачуваної вигоди.

[6] *Приниз́ливий* – який ображає гідність.

[7] *Пересі́чний* – який нічим не виділяється; звичайний, рядовий.

актором, і мудрим порадником. У цьому благородство професії журналіста / журналістки.

Складнопідрядним мети (subordonata finală de scop) **називаємо таке речення, підрядна частина якого вказує на мету** (scopul) **того, про що мовець повідомляє в головній частині, і відповідає на запитання** *для чого? навіщо? з якою метою?* Наприклад: *Не роби людям зла* (навіщо?), ***щоб*** *до тебе біда не прийшла* (народна творчість). *Іноді ми змушені зраджувати інших* (з якою метою?), ***аби*** *залишатися вірними собі* (А. Коваль). ***Щоб*** *бути рабом речей, треба спочатку бути їхнім господарем* (М. Михальченко).

Підрядна частина пояснює головну загалом і приєднується до неї найчастіше за допомогою сполучника ***щоб*** (рідше – ***щоби, аби***), а також за допомогою інших сполучників ***(для того щоб, заради того щоб, з тим щоб, з тією метою щоб)***.

Складені сполучники ***для того щоб, з тим щоб*** можуть розподілятися між головною та підрядною частинами. Наприклад: *Декому світло потрібне* ***для того, щоб*** *кидати на інших тінь* (Л. Сухоруков). – *Декому світло потрібне,* ***для того щоб*** *кидати на інших тінь.*

Підрядна частина може посідати будь-яке місце щодо головної, але найчастіше – після неї.

Вправа 183. I. Дослідження-моделювання. Спишіть прислів'я, на місці крапок додаючи дібрану з довідки частину. Доведіть, що записані речення складнопідрядні. Визначте вид підрядної частини та її місце щодо головної частини речення. **II.** Порівняйте прислів'я про розум, навчання та знання з подібними висловлюваннями з румунської народної творчості.

Початок прислів'я	*Довідка*
1 На те й голова, ...	**А** щоб тільки кашкет носить!
2 Аби часом дарма не блудить, ...	**Б** треба менше спати.
3 Голова не на те, ...	**В** щоб з криниці води напитися.
4 На те коня кують, ...	**Г** чужого розуму питайся.
5 Для того щоб більше знати, ...	**Д** щоб у ній розум був.
6 Треба нахилитися, ...	**Е** а їж в охоту.
7 Роби до поту, ...	**Є** щоб не спотикався.

Вправа 184. Синтаксичний герць[1]. I. Об'єднайтеся в дві групи й виконайте завдання: *перша група* – до поданих підрядних частин зі значенням мети складіть і допишіть головні частини речення; *друга група* – до поданих головних частин складіть і допишіть підрядні мети. Намагайтеся не повторювати сполучники. **II.** Розставте й поясніть розділові знаки.

[1] *Герць* – українське слово, що має кілька значень: у козацькому війську це був двобій, сутичка перед боєм, де воїни виявляли свою майстерність; *у перен. знач.*: поєдинок, боротьба думок, поглядів.

Перша група: 1. Щоб досягнути успіху ... . 2. ... аби відшліфувати свій характер. 3. В ім'я того щоб стати корисним своєму народові ... . 4. ... для того щоб тих щасливих днів не згубити. 5. ... щоб добре володіти іноземною мовою.

Друга група: 1. Треба добре працювати ... . 2. Варто багато читати ... . 3. Змолоду необхідно набиратися знань ... . 4. ... потрібно працювати цілий рік. 5. Треба слову мужності додати ... .

Вправа 185. **І.** Проведіть спостереження-доведення. Переконайте однокласників /однокласниць, що не всі подані речення є складнопідрядними мети (усно). **ІІ.** Випишіть складнопідрядні мети, обведіть кружальцями сполучники. Накресліть схеми цих речень. Поясніть усно розділові знаки.

1. Треба багато вчитися, заради того щоб знати хоч трохи *(Ш. Монтеск'є)*. 2. Труднощі не в тому, щоб знайти нові ідеї, а в тому, щоб звільнитися від старих *(Дж. М. Кейнс)*. 3. Щоб перетравити знання, треба поглинати їх з апетитом *(А. Франс)*. 4. Секрет успіху в тому, щоб викликати обурення в якомога більшої кількості людей *(Б. Шоу)*. 5. Дуже важливо, щоб дітям було дороге все створене старшими поколіннями *(В. Сухомлинський)*. 6. Сили, уміння, знання даються людині для того, щоб вона робила свій вагомий внесок у народну скарбницю *(М. Подоляк)*.

Вправа 186. Замініть усно виокремлені слова підрядними частинами мети. Обґрунтуйте розділові знаки. Поясніть, що змінюється в реченні після такого перетворення.

1. До мене ніч прийшла **купати** зорі в моїх очах *(В. Лучук)*. 2. Сонце кидає промінь ніби **жартома** *(А. Малишко)*. 3. Раз у бабусі Шелестихи я на тім тижні гостював і любим діткам **для потіхи** химерну[1] вигадку дістав *(Л. Глібов)*. 4. Звернутися **по допомогу** – це не слабкість *(із часопису)*. 5. Приходь до нас **розговітись**[2] [на Великдень] *(Г. Квітка-Основ'яненко)*.

Вправа 187. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, використовуючи синонімічні сполучники мети ***щоб, для того щоб, аби***.

1. In zadar ca s-o mai cate, tu trimiți în lume crainic *(M. Eminescu)*. 2. Pentru mine numai două merțe de orz şi două de ovăz 136 a dat tata, de am fost primit în Fălticeni *(I. Creangă)*. 3. Oamenii veneau să se spele în lacrimile durerii... *(M. Sadoveanu)*. 4. Capra se duse prin pădure, să-1 caute pe cumătru-său... *(I. Creangă)*. 5. Pentru ca să poată vorbi însă acestui popor, trebuia să-şi dea silința de a-i cunoaşte limba *(I. Slavici)*.

---

[1] *Химéрний* – незвичний, чудернацький.

[2] *Розговíтись* – споживати скоромну їжу в перший день після посту.

§ 32. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ДОПУСТУ

Вправа 188. Прочитайте й запишіть складнопідрядні речення, підкресливши в кожному компоненті граматичні основи. Яке значення виражають підрядні частини? Якими сполучниками пов'язані вони з головними? Зверніть увагу на розділові знаки. Коментуючи особливості будови й значення складнопідрядних допустових речень, сформулюйте висновок про їхні стилістичні функції: 1) увиразнення важливості дії, про яку йдеться в головній частині; 2) створення контрасту; 3) емоційне забарвлення висловлювання; 4) створення óбразності й метафоричності.

1. Хай літають вітри, хай сміються громи, ми не звернем з своєї дороги *(Олександр Олесь)*. 2. Нехай дощ і крізь драну свитину січе згорблену працею спину, а спочинку собі я не дам! *(Б. Грінченко)*. 3. Хоч ніч, як могила, хоч місяць у млі, хоч зорі не світять, все спить на землі, лети, моя пісне, і вільна, й смутна, як промінь від зірки, як співів луна... *(Н. Кибальчич)*.

Складнопідрядним допустовим називаємо речення, підрядна частина якого вказує на умову, усупереч якій або незважаючи на яку відбувається те, про що йдеться в головній частині. Підрядна частина відноситься до всієї головної й відповідає на запитання *незважаючи на що?* Наприклад: *Не стануть святами ніколи будні* (незважаючи на що?), ***хоч як би*** *там не мудрували трутні* (Д. Павличко). *Даю тобі цей меч* (незважаючи на що?), ***дарма що*** *ти не сильна* (Леся Українка).

Підрядна частина пояснює головну загалом і приєднується до неї за допомогою сполучників підрядності ***хоч (хоча), дарма що, хай (нехай), незважаючи на те що, всупереч тому що***.

Підрядна частина може посідати будь-яке місце щодо головної. Якщо підрядне допустове розташоване перед головним, у реченні можуть бути протиставні сурядні сполучники ***а, та, зате, проте, однак, але.***

Вправа 189. **I.** Проведіть спостереження-аналіз речень. Визначте головну й підрядну частини, поставте запитання до підрядної, з'ясуйте змістові відношення між частинами й засоби зв'язку. Яке місце посідає підрядна частина щодо головної в реченнях тексту? **II.** Спишіть текст і доповніть його прислів'ями, подібними за асоціаціями щодо предметів, рис людей, знарядь праці в румунській та українській мовах.

Хоч прислів'я, як і інші фольклорні твори, відбивають особливості соціально-побутового життя свого народу, вони мають багато спільного із прислів'ями інших народів. Незважаючи на те що тут, безсумнівно, наявні запозичення, основна причина подібності полягає все ж в іншому. Подібні явища природи, предмети, знаряддя праці тощо викликають подібні асоціації. У народів з етнічною[1], історичною й мовною близькістю прислів'я, хай вони вражають своєю оригінальністю, особливо подібні *(за Н. Шумадою)*.

[1] *Етні́чний* – той, що стосується певного народу, його культури, традицій.

Вправа 190. Фразеологічний батл. Об'єднайтеся в дві групи. Спишіть народні прислів'я, уставляючи замість крапок дібрані з довідки сполучники. Чи можна одні сполучники замінити на інші? Чому? Укажіть у записаних реченнях підрядні частини, визначте їхній вид.

Перша група: 1. ... руки чорні, та робота біла. 2. ... нічого не виходить, а ти, Марку, грай. 3. ... у вола язик довгий, а говорити він не може. 4. ... пень об сову, ... сову об пень, а все сові лихо. 5. ... пироги пісні, зате слова масні. 6. ... під носом косовище, а в голові ще й на зяб не орано.

Друга група: 1. ... земля хліб родить, та чоловік на хліб робить. 2. ... корінь праці гіркий, але овоч солодкий. 3. ... ми брати, та кишені наші не сестри. 4. ... хліб із водою, аби, серце, із тобою. 5. ... мороз і припікає, зате комарів немає. 6. ... нічого їсти, та весело жити.

Довідка: хоч, дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай, правда.

Вправа 191. Синтаксичний герць. Об'єднайтеся в пари. Складіть і запишіть речення за поданими схемами. Перевірте одне одного, обмінявшись зошитами.

незважаючи на що?

1. (хоч), [...].

незважаючи на що?

2. (дарма що), [...].

незважаючи на що?

3. [...], (незважаючи на те що).

незважаючи на що?

4. (хай), [...]. ?

Вправа 192. Із двох простих речень утворіть складне з підрядною частиною допусту й запишіть. Визначте головну й підрядну частини, поставте запитання до підрядної частини.

Зразок: Небо було похмуре. Дощ давно перестав. → ***Незважаючи на те що*** *небо було похмуре, дощ давно перестав.*

1. Життя – момент і зложене з моментів. Ми вічність носимо в душі. 2. Роса не висохла. Сонце піднялося високо. 3. День був душний. Краплі вчорашнього рясного дощу іскрилися на траві. 4. Сади ще не зацвіли. На пагорбах уже зеленіла трава. 5. У південних краях у такій порі ще бувають похолодання. Весна наступала широко і впевнено. 6. Довго співали дівчата. Другого дня треба було рано вставати.

Вправа 193. Використовуючи складнопідрядні речення допусту, складіть і запишіть діалог із п'яти-шести реплік на тему «Хоч би куди йшла людина, вона завжди опиняється на роздоріжжі» *(А. Коваль)*.

Вставте потрібні букви.

х..соц..ація, б..знес, штр..х, ц..ркуляр, таб..ль, д..апазон, пр..ор..тет, х..рург, дж..нс, р..гулятор, Вав..лон, с..мпоз..ум, тр..умф, ф..д..рація.

§ 33. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ НАСЛІДКУ

Вправа 194. #СвітПрофесій. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Чим, на вашу думку, визначається успішність людини? Назвіть якості, необхідні для успішного кар'єрного зростання. У якому разі поняття «кар'єра» має позитивний, а в якому негативний відтінок значення? **ІІ.** Спишіть два виокремлені речення, підкресліть граматичні основи та засоби зв'язку між головною та підрядною частинами. Які змістові відношення представлено в цих реченнях?

На світі є багато професій, так що, обираючи справу свого життя, важливо враховувати як власні інтереси та здібності, так і потреби ринку праці. Я надаю перевагу передовсім тим, що єднають людину та природу. З-поміж таких професій – професії лісника та помічниці лісничого. На перший погляд, лісник – звичайнісінька професія, та то тільки здається. Уявіть на хвильку таку ідилію.

Ви йдете лісовою стежиною. Тихо навкруги, спокійно. Лісове повітря сповнене пахощами різноманітних дерев і квітів. Дихаєш – і не надихаєшся. Ви заходите глибше до лісу – і перед вами розгортається казкова панорама. Ось стоять столітні дуби-велети, розкинувши своє гілля. Навкруги виструнчилися красуні-берізки, похитуючи довгими косами. Вони такі стрункі і ніжні! Візерунчасті ясени та клени ведуть між собою тиху розмову...

Та бути лісником – це не тільки милуватися красою рослинного світу, так що треба знати ліс, як свою домівку, необхідно охороняти ці райські куточки Землі. Бо ліс – природне диво, важливий і незмінний елемент біосфери[1], регулятор клімату[2], постійний фільтр[3] повітря. *І стан лісу, безумовно, залежить від лісника-господаря, так що він має знати кожне життєдайне дерево, кожен кущик, кожен листочок.*

Я сприймаю чарівний світ лісового розмаїття як джерело здоров'я, радості, духовного збагачення й уважаю своїм обов'язком оберігати ліс від вогню й бездумного знищення *(із учнівського твору)*.

Складнопідрядним наслідковим реченням (subordonata consecutivă) **називаємо речення, підрядна частина якого вказує на наслідок, результат того, про що повідомляється в головній частині.**

Підрядна наслідкова частина пояснює головну загалом і завжди стоїть після неї. Приєднується підрядна наслідкова частина за допомогою складеного сполучника ***так що***, який **комою не розділяємо** (тобто

---

[1] *Біосфе́ра* – оболонка Землі, населена живими організмами та середовище їхнього існування.

[2] *Кліма́т* – метеорологічні умови, властиві певній місцевості.

[3] *Фільтр* – пристрій, прилад або речовина для очищення рідини, газу тощо від непотрібних домішок.

обидві його частини вжито в підрядній частині). Наприклад: *Є і руки, і охота,* ***так що*** *ладиться робота* (народна творчість). *Зробили спішно,* ***так що*** *вийшло смішно* (народна творчість). Інколи сполучник *так що* може підсилюватися частками *і(й), аж, навіть*. Наприклад: *Сніг ближчав,* ***так що аж*** *очі боліли глянути на нього* (М. Коцюбинський).

До наслідкового підрядного не можна поставити запитання.

Вправа 195. **І.** Проведіть усно спостереження-аналіз речень. Визначте головну й підрядну частини, виділіть кружальцем засіб зв'язку, з'ясуйте змістові відношення між частинами. Яке місце посідає підрядна частина щодо головної в реченнях? **ІІ.** Спишіть речення, підкресливши граматичні основи. Які людські риси увиразнюють прислів'я? Наведіть подібні приклади з румунського фольклору (усно).

1. Твоє не мелеться, тому мішка не підставляй. 2. Не хочу в ворота, так що розбирайте тин! 3. Усе спиш та спиш, так що і спочити ніколи. 4. Смачно готує, так що й собаки не їдять.

Складнопідрядні наслідкові речення треба відрізняти від підрядних способу дії або міри й ступеня, у яких вказівне слово ***так*** стоїть у головній частині, а підрядна приєднується за допомогою сполучника ***що***. Порівняйте: підрядне міри й ступеня – *Ми вже* ***так*** *знали одне одного* (наскільки?), ***що навіть*** *думки одне одного вгадували безпомилково* (Олесь Гончар) і підрядне наслідкове – *Ми вже знали одне одного,* ***так що навіть*** *думки одне одного вгадували безпомилково*; підрядне способу дії – *Живемо в злагоді* ***так*** (як?), ***що*** *доля одного переплітається з долею іншого, немов коріння дерев* (М. Томенко) і підрядне наслідкове – *Живемо в злагоді,* ***так що*** *доля одного переплітається з долею іншого, немов коріння дерев*.

Вправа 196. **Синтаксичний герць.** Об'єднайтеся в дві групи й виконайте завдання: *перша група* – складнопідрядне причини перебудуйте на складнопідрядне наслідку й запишіть його; *друга група* – складнопідрядне способу, міри й ступеня дії перебудуйте на складнопідрядне наслідку й запишіть. Усно поясніть відмінності між цими складними реченнями.

Перша група. 1. Ця казкова урочистість зникне, тому що невдовзі вдарить мороз. 2. Трави пішли в ріст, бо весняний дощ напоїв спраглу землю. 3. Найтемніші куточки лісу висвітилися, оскільки сяйнула блискавка. 4. Мешканці міста милуються його красою, адже початок зими завжди сприймають як свято. 5. Усе навколо прищулилося й завмерло, бо загримів грім.

Друга група. 1. Я скучив / скучила за сім'єю так, що не можу дочекатися зустрічі. 2. Туристи просувалися повільно так, що довелося розставляти намети навпомацки. 3. Хлопці й дівчата подружилися так, що їх

усі називали нерозлийвода. 4. Було морозно так, що, здається, замерзли й телеграфні стовпи. 5. Доповідь була продумана так, що не було жодних зауважень.

Вправа 197. Із кожної пари простих речень утворіть складні з підрядними наслідковими та запишіть. Визначте головну й підрядну частини, до одного з речень (на вибір) накресліть схему.

Зразок: Сонце сяяло сліпучим диском. Небо було зовсім безхмарним. → *Небо було зовсім безхмарним,* ***так що*** *сонце сяяло сліпучим диском.*

1. Човен помчав прудкіше. Подужчав вітер. 2. Цвіт облетів. Несподівано вдарив мороз. 3. Повіяло весною. Ліс напружився й повеселішав. 4. Гай вабив свіжою прохолодою. Подорожні прискорили ходу. 5. Можна було сподіватися дощу. На небі громадилися хмари.

Вправа 198. Кмітлинка для юних знавців і знавчинь синтаксису. Скористайтеся порадами щодо синтаксичного розбору складнопідрядних речень. Самостійно виконайте за схемою тренувальний аналіз реченнєвої одиниці із вправи 199, а потім перевірте свою синтаксичну компетентність за наведеним зразком усного та письмового розбору.

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Записати речення.

2. Визначити тип речення за будовою (указати, що складне сполучникове).

3. Визначити й підкреслити граматичні основи в кожній частині (головні члени умовно простого речення).

4. Пронумерувати частини складнопідрядного речення.

5. Назвати головну й підрядну частини.

6. Поставити запитання до підрядної частини або від усієї головної частини, або від слова в її складі.

7. Позначити кружальцем сполучний засіб і схарактеризувати його:

– підрядний сполучник;

– сполучне слово;

– вказівне слово.

8. Накреслити схему речення.

9. Визначити тип складного речення за метою висловлювання:

– *розповідне* [підтверджує або заперечує факти, події, явища];

– *питальне* [містить запитання];

– *спонукальне* [спонукає до дії або застерігає, містить заклик, прохання, побажання тощо].

10. Визначити тип складного речення за інтонацією:

– *окличне* (вимовляємо з підвищеною інтонацією, що на письмі відображаємо знаком оклику);

– *неокличне* [нейтральне за інтонацією].

11. З'ясувати тип складнопідрядного речення за виявом підрядної частини:

– із підрядною означальною частиною;

– із підрядною з'ясувальною частиною;

– із підрядними обставинними частинами (місця; часу; умови; причини; наслідку; мети; допусту; способу дії; міри та ступеня; порівняння).

12. Подати загальну характеристику частин складного речення як умовно простих речень за схемою:

– двоскладне чи односкладне (тип односкладного);

– непоширене чи поширене (підкреслити другорядні члени речення;

– повне чи неповне (контекстуальне / ситуативне / еліптичне);

– неускладнене чи ускладнене (чим саме).

13. Пунктуація (пояснити розділові знаки в реченні).

Вправа 199. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складнопідрядних речень за зразком.

Зразок усного синтаксичного розбору складнопідрядного речення:

А ***коли*** *прибрали поле,* / [1] *наша доріжка якось бляклa серед голої стерні, потроху старіла й зморщувалася* / [2] (В. Близнець).

Речення складне сполучникове. Друга частина – головна, перша – підрядна: ... [2]*наша доріжка якось бляклa серед голої стерні, потроху старіла й зморщувалася* (коли?), [1]***коли*** *прибрали поле*. Засіб синтаксичного зв'язку – підрядний сполучник *коли*.

коли?
(коли), [...].

Речення розповідне, неокличне, із підрядною обставинного типу (часу).

Загальна характеристика частин складнопідрядного речення:

1 – умовно просте, односкладне, неозначено-особове з головним членом у формі присудка *прибрали* (особове дієслово дійсного способу минулого часу, множина), поширене прямим додатком *поле* (іменник у знахідному відмінку без прийменника); повне; неускладнене;

2 – умовно просте, двоскладне: *доріжка* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудки *бляклa, старіла, зморщувалася* – прості дієслівні, виражені особовими дієсловами дійсного способу минулого часу жіночого роду в однині; поширене: *доріжка* (чия?) *наша* [1] та *стерні* (якої?) *голої* [2] – узгоджені означення у формі прикметників жіночого роду однини, перше означення – у називному відмінку, а друге – у родовому; *бляклa* (як?) *якось* – обставина способу дії, виражена прислівником; *бляклa* (де?) *серед стерні* – обставина місця, виражена прийменником *серед* та іменником *стерня* жіночого роду однини в родовому відмінку; *старіла* (якою мірою?) *потроху* – обставина міри й ступеня, виражена прислівником; повне; ускладнене однорідними присудками.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Підрядну частину у складному реченні відділяємо від головної комою. 3. Між однорідними членами, з'єднаними інтонаційно, ставимо кому. 4. Перед єднальним сполучником, ужитим один раз, кому не ставимо.

Зразок письмового синтаксичного розбору складнопідрядного речення:

Спол. спол. дієсл. ім. займ. ім. присл. дієсл. прийм. прикм.

А ***коли*** *прибрали поле,* / [1] *наша доріжка якось блякла серед голої*

ім. присл. дієсл. спол. дієсл

стерні, потроху старіла й зморщувалася / [2] (В. Близнець).

Реч. складн. сполучн.: 2-га част. – головн., 1-ша – підряд. зі спол. *коли*.

коли?

(коли), [...].

Реч. розпов., неокл., із підряд. обстав. типу (часу).

1-ше – умовно просте, односкл., неозн.-особ., пошир., повне, неускл.;

2-ге – умовно просте, двоскл., пошир., повн., ускл. однорідн. присуд.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Іноді поступ людський виростає на могилах, як пшениця на зóраній ниві! *(І. Франко)*.
2. Бідна та родина, у якій жодної порядної людини *(народна творчість)*.
3. Хочеться так любить, щоб навіть каміння байдуже захотіло ожити і жить *(В. Симоненко)*.
4. Кота не треба вчити, як мишей ловити *(народна творчість)*.
5. Привчай своє серце до мужності крил, бо крил загартованих зрілості треба *(С. Пушик)*.
6. Де кров текла козацька, трава зеленіє *(Т. Шевченко)*.
7. На те щука в морі, щоб трусився карась *(Л. Глібов)*.
8. Хто з тобою рахуватиметься, якщо ти не вмієш бути небезпечним? *(А. Коваль)*.
9. Про Тараса Шевченка Микешин знав багато, так що познайомитися з Кобзарем мріяв давно *(П. Кропива)*.
10. Лякаються грому, хоч вражає блискавка *(Д. Арсенич)*.

На місці пропусків у словах іншомовного походження поставте ***і, ї, е***. Звірте за потреби зі словником.

Абор..гени, ант..квар, арт..факт, баз..лік, б..л..тр..стика, б..н..ф..с, верс..ф..кація, в..траж, д..онтологія, д..відент, ..люзія, жур..

§ 34. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ (З ОДНОРІДНОЮ ТА НЕОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ). РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

Вправа 200. #СвітПрофесій. І. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю мовлення він належить. Поясніть значення слова *інтелігентний*. Кого можна вважати інтелігентною людиною? А ви інтелігентна людина? Свою думку обґрунтуйте. **ІІ.** Спишіть виокремлені речення, визначте в них кількість частин, підкресліть граматичні основи та засоби зв'язку між головною та підрядною частинами. З'ясуйте, як підрядні поєднані з головною частиною та між собою.

Нині важко сказати, коли виникла професія перекладача й хто кому що якою мовою вперше тлумачив. Зазвичай у відповідь на таке запитання кажуть, що в Єгипті знайдено написи, зроблені двома мовами, які датовано третім століттям до нашої ери. А в творах римського письменника Пліні́я Молодшого, який написав збірку листів у десяти книгах і «Панегірик» імператору Трояну, уже згадано перекладачів, які майстерно відтворили урочистий стиль першотворів. Зате щоб описати всі теперішні різновиди професії перекладача, і волової шкури не вистачило б. *У класифікаторі професій зазначено, що в Україні спектр спеціалістів перекладацької діяльності досить широкий і що він охоплює наукових (технічних) перекладачів[1], перекладачів для радіо й телебачення, тер-*

мінологів[2], синхронних перекладачів[3], судових перекладачів, сурдоперекладачів[4] і тих, хто викладає практичний курс перекладу в університетах. Усіх, хто працює в цій галузі, об'єднує мова, причому не одна, а щонайменше дві. До того ж володіють вони ними досконало, а ще легко долають стресові ситуації. Перекладач чи перекладачка – це завжди інтелігентна людина, ерудована, увічлива й коректна, із приємним тембром голосу, із почуттям власної гідності, одягнена зі смаком *(із журналу)*.

Окрім складнопідрядних речень, що складаються з однієї головної та однієї підрядної частини, є ще й такі конструкції, до складу яких входять дві або більше підрядних частин. Такі речення називаємо **багатокомпонентними**, або **складнопідрядними реченнями з кількома підрядними**.

---

[1] *Наукóвий (технíчний) перекладáч* – фахівець чи фахівчиня зі спеціального перекладу наукових текстів з мови оригіналу іншою мовою.

[2] *Термінóлог* – перекладач чи перекладачка термінологічної та професійної лексики.

[3] *Синхрóнний перекладáч* – фахівець чи фахівчиня з перекладу живого усного мовлення мовою перекладу, причому одночасно зі сприйняттям на слух вихідної мови.

[4] *Сурдоперекладáч* – це фахівець або фахівчиня, які здійснюють переклад між усною мовою та мовою жестів, забезпечуючи комунікацію між людьми з порушеннями слуху й тими, хто чує.

За характером зв'язку підрядних частин з головною та одна з одною виокремлюємо чотири різновиди таких речень:

1) з однорідною супідрядністю;

2) з неоднорідною супідрядністю (її ще називаємо *паралельною*);

3) із послідовною підрядністю;

4) із комбінованою підрядністю.

1. Однорідною супідрядністю (subordonate multiple, omogene) називаємо таку підрядність, за якої однакові за значенням підрядні частини належать до того самого члена речення або пояснюють головну частину загалом. Наприклад: [1 Нині важко сказати], (2 ***коли*** *виникла професія перекладача*) *й* (3 ***хто*** *кому що якою мовою вперше тлумачив*).

що?
що?
[...], (коли) й (хто).

2. Неоднорідною супідрядністю (subordonate nemultiple, neomogene) називаємо таку підрядність, за якої кілька однакових підрядних частин належать до різних членів головної частини або декілька різних за значенням підрядних частин пояснюють головну частину загалом. Наприклад: [1 А в творах римського письменника Пліні́я Молодшого], (2 ***який*** *написав збірку листів у десяти книгах і «Панегірик» імператору Трояну*), [1 уже згадано перекладачів], (3 ***які*** *майстерно відтворили урочистий стиль першотворів*).

якого? *яких?*
[.., (котрий)..,], (які).

3. **Послідовною підрядністю** (consecutiv subordonate, de treaptă) називаємо таку підрядність, за якої перша підрядна частина залежить від головної, друга підрядна – від першої підрядної, що є для неї головною, третя підрядна залежить від другої підрядної, що є головною для неї, тощо. Наприклад: [1 Зазвичай у відповідь на таке запитання кажуть], (2 ***що*** *в Єгипті знайдено написи, зроблені двома мовами*), (3 ***які*** *датовано третім століттям до нашої ери*).

що? *якими?*
[...], (що), (які).

4. **Комбінованою підрядністю** (fraza combinată) називаємо таку підрядність, за якої в реченні є три і більше підрядних частин, що поєднані зв'язком послідовної підрядності та супідрядності (однорідної чи неоднорідної). Наприклад: [1 У класифікаторі професій зазначено], (2 *що в Україні спектр спеціалістів перекладацької діяльності досить широкий*) і (3 ***що*** *він охоплює наукових (технічних) перекладачів, перекладачів для радіо й телебачення, термінологів, синхронних перекладачів, судових перекладачів, сурдоперекладачів і тих*), (4 ***хто*** *викладає практичний курс перекладу в університетах*).

що? *яких?*
що?
[...], (що) і (що), (хто).

Вправа 201. Синтаксичний герць. Об'єднайтеся в дві групи. Із поданих речень утворіть і запишіть складнопідрядні речення з кількома підрядними, використавши наведені в дужках засоби зв'язку. Накресліть схеми сконструйованих речень і вкажіть тип підрядності.

Зразок: Мені довелося подолати чимало кілометрів шляху для зустрічі з друзями. Ми з ними не зустрічалися десять років. (*щоб, які*) – *Мені довелося подолати чимало кілометрів шляху,* ***щоб*** *зустрітися з друзями,* ***з якими*** *ми не зустрічалися десять років.*

1. По дорозі хутко шикувалися заслони з метою перепиняти молодих і для вимагання викупу. (*щоб, щоб*) – ... . 2. Криницю накривають дерев'яною покривкою. Але у витягнутому відрі води плавають схмарнілі, зводянілі пелюстки. Вишня ж стоїть над самою криницею. (*хоч, бо*) – ... . 3. Дитинство живе в людині від початку до кінця її життєвого кола. Дитинство – це вічно освіжаюча субстанція. Вона утримує людину в чистоті й оптимізмі. (*бо, яка*) – ... . 4. Повінь ставала з кожним днем усе реальнішою. Вона загрожувала селу. Вода прибувала. Але берег укріпили кам'яною загатою. (*що, бо, незважаючи на те що*) – ... .

Вправа 202. I. Уявіть, що ви перекладач / перекладачка з румунської мови. Виконайте дослівний переклад українською мовою вірша румунськомовної поетеси з південної Бессарабії Віри Баліки-Бойнегрі «Veniți acasă». Які емоції з'являються у вас після прочитання цього ліричного вірша? Які типи складних речень допомогли вам передати думки й емоції авторки? **II.** Спробуйте за бажання подати відповідний римований варіант вірша українською мовою. Продекламуйте виразно текст, записавши на диктофон телефону.

VENIȚI ACASĂ

Veniți la casa părintească.
De-al ei magnet atraşi, veniți.
De unde –a fost ca să pornească
Al vieții drum, din nou porniți.

Veniți să stați puțin la masă.
Că tare mai sunteți grăbiți,
Că s-a-nvechit ea, biata casă,
Dar, totuşi, vă mai odihniți.

Veniți mai des, dacă se poate.
Faceți oleacă de popas.
Pe-o clipă să uitați de toate.
Să nu uitați ce v-a rămas.

Din viață, poate jumătate,
Un sfert chiar, dacă, să veniți.
Căci n-a fost ea fără păcate.
Aici de ele vă lipsiți.

Veniți, feciori! Veniți, fecioare!
Să vă-nchinați la colțul sfânt!
Că vă simțiți aicea, oare,
Mai împăcați pe-acest pământ?

Veniți, chiar dacă-n lumea mare
Veți face să vă-mprăştiați…
De casa părintească –n care
V-ați fost născuți, să nu uitați!

Вправа 203. Кмітлинка для юних знавців і знавчинь синтаксису. Скористайтеся порадами щодо синтаксичного розбору складнопідрядних речень з кількома підрядними частинами. Самостійно виконайте за схемою тренувальний аналіз двох реченнєвих одиниць із вправ 204 і 205, а потім перевірте свою синтаксичну компетентність за наведеними зразками усного та письмового розбору.

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ

1. Записати речення.

2. Визначити тип речення за будовою (указати, що багатокомпонентне складнопідрядне).

3. Визначити й підкреслити граматичні основи в кожній частині (головні члени умовно простого речення).

4. Пронумерувати частини складнопідрядного речення.

5. Назвати головну й підрядні частини.

6. Поставити запитання до підрядних частин або від головної частини, або від іншої підрядної в складі речення.

7. Позначити кружальцями сполучні засоби та схарактеризувати їх:

– підрядний сполучник;
– сполучне слово;
– вказівне слово.

8. Накреслити схему речення.

9. Зазначити тип підрядності:

– однорідна супідрядність;
– неоднорідна супідрядність;
– послідовна підрядність;
– комбінована підрядність.

10. Визначити тип складного речення за метою висловлювання:

– *розповідне* [підтверджує або заперечує факти, події, явища];
– *питальне* [містить запитання];
– *спонукальне* [спонукає до дії або застерігає, містить заклик, прохання, побажання тощо].

11. Визначити тип складного речення за інтонацією:

– *окличне* (вимовляємо з підвищеною інтонацією, що на письмі відображаєм знаком оклику);
– *неокличне* [нейтральне за інтонацією].

12. З'ясувати тип кожної підрядної частини:

– означальна;

– з'ясувальна;

– обставинного типу (місця; часу; умови; причини; наслідку; мети; допусту; способу дії; міри та ступеня; порівняння).

13. Подати загальну характеристику частин складного речення як умовно простих речень за схемою:

– двоскладне чи односкладне (тип односкладного);

– непоширене чи поширене (підкреслити другорядні члени речення;

– повне чи неповне (контекстуальне / ситуативне / еліптичне);

– неускладнене чи ускладнене (чим саме).

14. Пунктуація (пояснити розділові знаки в реченні).

Вправа 204. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю за зразком.

Зразок усного синтаксичного розбору складнопідрядного речення з однорідною супідрядністю:

Хліб любить, / [1] *щоб* його *шанували,* / [2] ***щоб*** *не розкидалися* ним / [3] (Г. Кривда).

Речення багатокомпонентне складнопідрядне. Перша частина – головна, друга й третя – підрядні: [1] [хліб] *любить* (що?), [2] ***щоб*** *його шанували*; [1] [хліб] *любить* (що?), [3] ***щоб*** *не розкидалися ним*. Засоби синтаксичного зв'язку – підрядні сполучники *щоб*. Тип підрядності – однорідна супідрядність.

що?
що?
[...], (щоб), (щоб).

Речення розповідне, неокличне, із підрядними з'ясувальними.

Загальна характеристика частин складнопідрядного речення:

1 – умовно просте, двоскладне: *хліб* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *любить* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу теперішнього часу 3-ї особи однини; непоширене; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, односкладне, неозначено-особове з головним членом у формі присудка *шанували* (особове дієслово дійсного способу минулого часу, множина); поширене прямим додатком його (займенник у знахідному відмінку без прийменника); повне; неускладнене;

3 – умовно просте, односкладне, неозначено-особове з головним членом у формі присудка *не розкидалися* (особове дієслово із заперечною часткою ***не***, дійсного способу минулого часу, множина); поширене непрямим додатком ним (займенник в орудному відмінку); повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Підрядні частини у складному реченні відділяємо від головного комами.

Зразок письмового синтаксичного розбору складнопідрядного речення з однорідною супідрядністю:

Ім. дієсл. спол. займ. дієсл. спол. част. дієсл. займ.

Хліб любить, / [1] *щоб* його *шанували,* / [2] ***щоб*** *не розкидалися* ним / [3] (Г. Кривда).

Реч. багатокомп. складнопідр.: 1-ша част. – головн., 2-га й 3-тя – підряд. зі спол. *щоб*. Тип підрядн. – однорід. супідряд.

що?
що?
[...], (щоб), (щоб).

Реч. розпов., неокл., із підряд. з'ясувальн.
1-ше – умовно просте, двоскл., непошир., повн., неускл.
2-ге – умовно просте, односкл., неозн.-особ., пошир., повне, неускл.;
3-тє – умовно просте, односкл., неозн.-особ., пошир., повне, неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Тут я почну зажинок, бо кращий урожай не жде мене ніде, бо тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде *(В. Симоненко)*.
2. Люди ходять не знаючи, що робити із собою й куди себе подіти, де голову прихилити *(С. Єфремов)*.
3. Щоб ростила синів Україна на добробут, на честь і красу і щоб радість була у родинах – прикордонники службу несуть *(З. Кучерява)*.
4. Є в тому якась закономірність, що титанам випадають особливо нелегкі часи, що доля щедро відміряє їм, здавалося б, абсолютно нездоля́нні для людини труднощі *(із часопису)*.
5. На плечах свій несу тягар, у синій скрині Божий дар, хоч палить спеки лютий жар, хоч батогом бичує злим *(Б.-І. Антонич)*.
6. Прозорим фіолетом закам'янілі хвилі дальніх гір укрили па́діл, де шумить Салгір і спить село з похилим мінаретом *(М. Зеров)*.

Кому ставимо між однорідними підрядними частинами, якщо вони з'єднані **повторюваними** сурядними сполучниками. Наприклад: *Цим поглядом було сказано* ***і*** *яка це несподівана зустріч,* ***і*** *яка вона приємна,* ***і*** *яка радість від побачення нестримна* (із часопису).

Кому не ставимо між частинами складнопідрядного речення з однорідною супідрядністю, якщо підрядні частини з'єднані **неповторюваними** єднальними чи розділовими сполучниками ***і(й), та, або, чи***. Наприклад: *Жити треба так, ніби тебе завжди бачать люди* ***і*** *твоє серце прозоре* (О. Духнович).

Кому не ставимо між частинами, з'єднаними єднальним сполучником, якщо вони мають спільну підрядну частину. Наприклад: ***Як*** *тільки зайшов будень, небо спохмурніло і почав сіяти лапатий сніг* (Л. Первомайський).

Вправа 205. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю за зразком. За потреби скористайтеся схемою розбору, поданою у вправі 203.

Зразок усного синтаксичного розбору складнопідрядного речення з неоднорідною супідрядністю:

Оскільки *мова є основною формою логічного пізнання,* / [1] *у ній образний ореол швидко губиться,* / [2] ***так що*** *таке слово стає загальнонаціональним здобутком* / [3] (із часопису).

Речення багатокомпонентне складнопідрядне. Друга частина – головна, перша й третя – підрядні: [2] *у ній образний ореол швидко губиться* (чому?), ***оскільки*** *мова є основною формою логічного пізнання*; [2] *у ній образний ореол швидко губиться* (запитання поставити не можемо), ***так що*** *таке слово стає загальнонаціональним здобутком*. Засоби синтаксичного зв'язку – підрядні сполучники ***оскільки*** і ***так що***. Тип підрядності – неоднорідна супідрядність.

чому?
(оскільки), [...], (так що).

Речення розповідне, неокличне, із підрядним причиновим (1-ша частина) і підрядним наслідковим (3-тя частина).

Загальна характеристика частин складнопідрядного речення:

1 – умовно просте, двоскладне: *мова* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *є формою* – складений іменний, виражений дієсловом-зв'язкою *бути* дійсного способу теперішнього часу та іменною частиною у формі іменника в орудному відмінку; поширене: *є формою* (якою?) *основною* – узгоджене означення у формі прикметника жіночого роду однини в орудному відмінку; *пізнання* (якого?) *логічного* – узгоджене означення у формі прикметника середнього роду однини в родовому відмінку; *є формою* (якою?) *пізнання* – неузгоджене означення, виражене іменником в родовому відмінку; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, двоскладне: *ореол* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *губиться* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу теперішнього часу в 3-й особі однини; поширене: *ореол* (який?) *образний* – узгоджене означення у формі прикметника чоловічого роду однини в називному відмінку; *губиться* (у чому?) *у ній* – непрямий додаток (займенник у місцевому відмінку з прийменником у); *губиться* (як?) *швидко* – обставина способу дії, виражена прислівником; повне; неускладнене;

З – умовно просте, двоскладне: *слово* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *стає здобутком* – складений іменний, виражений дієсловом-зв'язкою *стає* дійсного способу теперішнього часу в 3-ій особі однини та іменною частиною у формі іменника в орудному відмінку; поширене: *слово* (яке?) *таке* – узгоджене означення у формі займенника середнього роду однини в називному відмінку; *стає здобутком* (яким?) *загальнонаціональним* – узгоджене означення у формі прикметника чоловічого роду однини в орудному відмінку; повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Підрядні частини у складному реченні відділяємо від головного комами.

Зразок письмового синтаксичного розбору складнопідрядного речення з однорідною супідрядністю:

спол. ім. дієсл. прикм. ім. прикм. ім. прийм. займ.

Оскільки *мова є основною формою логічного пізнання,* / [1] *у ній*

прикм. ім. присл. дієсл. спол. займ. ім. дієсл. прикм.

образний ореол швидко губиться, / [2] ***так що*** *таке слово стає загально-*

ім.

національним здобутком / [3] (із часопису).

Реч. багатокомп. складнопідр.: 2-га част. – головн., 1-ша й 3-тя – підряд. зі спол. ***оскільки*** й ***так що***. Тип підрядн. – неоднорід. супідряд.

чому?

(оскільки), [...], (так що).

Реч. розпов., неокл., із підряд. причин. (1-ша част.) і підряд. наслід. (3-тя част.).

1-ше – умовно просте, двоскл., пошир., повн., неускл.;

2-ге – умовно просте, двоскл., пошир., повн., неускл.;

3-тє – умовно просте, двоскл., пошир., повн., неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Через Макову Долину в ясную суботу, коли сонце спочити прилягло з роботи, йшли до церкви в Овруч люди паску освятити, щоб було чим на Великдень вранці розговітись *(З. Кучерява)*.
2. Якби я опинився на місці Терезки, я б і сам не знав, як повестися мені у цій ситуації *(Л. Дереш)*.
3. Однак учені, які вивчають лавини, знають, що сніг – наймінливіша речовина на світі *(М. Новиков)*.
4. А як все те не поможе, дай йому євшана-зілля, щоб, понюхавши, згадав він степу рідного привілля *(П. Воронько)*.
5. Старі загартовані козаки, що стояли на варті, хоч і зазнали тяжких тортур, усе ж нічого не виказали *(І. Шаповал)*.
6. Люди, яким завжди ніколи, здебільшого нічого не роблять, бо не вміють зорганізуватися *(афоризм)*.

§ 35. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ (З ПОСЛІДОВНОЮ ТА КОМБІНОВАНОЮ ПІДРЯДНІСТЮ). РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

Вправа 206. #СвітПрофесій. І. Виразно прочитайте жартівливий текст. Назвіть сусідові / сусідці по парті реальні професії, які ви запам'ятали, а потім окремо – назви, вигадані оповідачем. **ІІ.** Спишіть виокремлені складні речення, визначте в них кількість частин, підкресліть граматичні основи та засоби зв'язку. З'ясуйте, як підрядні поєднані з головною частиною та /або між собою.

Мій дід Гордій зовсім заплутався в сучасній економіці. Скільки, каже, понавигадували такого, що й у голові не тримається: і вільний ринок, і комерція, і конкуренція, і бартер...

От я і взявся розтлумачити йому значення незнайомих слів, які ми як табличку множення засвоїли, коли сиділи за партою та, звісно, на практиці, так що зараз почуваємося у вільному ринку, мов риба у солоній воді.

Як саме прийшли до ринку? Просто. За п'ять пачок чаю в шкільного сторожа орендували спортивний майданчик. За годину до початку навчання збираємось на ньому – і з головою поринаємо в ринкові відносини. Я, наприклад, продаю чипси. *Набиваючи ціну, торгую до того часу, коли з'явиться Тимко з такими самими чипсами, які миттєво спонукають мене до зміни цінової політики.* Ось вам, діду, і конкуренція, і лібералізація цін відбулася – хто за що хоче, за те й продає.

Наразі ми вже два аукціони провели як ліцитатори (аукціоністи) – хто більше за товар дасть. Продавали сіамського кота. Імпортний Мурко за помірну суму дістався фінансистці Оленці Череді, причому без послуг маклера. Де гроші взяла? А це – комерційна таємниця!..

Надвечір я повертався додому та побачив свого діда, який настійно тицяв сусідові нашого рудого півня, щоб відбувся бартер. Дядько Макар щось заперечував, але потім подався до хліву й повернувся з двома голубами. Вони обмінялися товаром, потиснули один одному руки – і розійшлися. Але радіти моєму дідові було зарано. Біля будинку на нього чатувала розлючена бабуся Орися, яка надійно стояла на варті приватної власності *(з інтернету)*.

Вправа 207. І. Повторіть теоретичний матеріал §34 про складні речення з кількома підрядними. **ІІ.** Віднайдіть речення з послідовною підрядністю, визначте головну та підрядні частини, укажіть тип підрядних. Накресліть їхні схеми.

1. Пам'ятай, що любов – це насамперед відповідальність за ту людину, яку ти полюбив, за її долю, за її майбутнє *(В. Сухомлинський)*. 2. Ща-

стя – це діти, котрих вдається виховати такими, якими ти хотів бачити їх *(із часопису)*. 3. Скажи, чому нам випала розлука, чому любов надій не подає? *(М. Ткач)*. 4. Від кого пішла та думка, хто її перший подав, трудно було сказати *(М. Коцюбинський)*. 5. Як пахне хліб – це знає кожний з дитинства, бо і «колискова», і «колос» зігріті теплом материнських рук, з яких починаються витоки Людини *(М. Подолян)*.

Вправа 208. Синтаксичний герць. Об'єднайтеся в дві групи. Із поданих речень утворіть і запишіть складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Накресліть схеми сконструйованих речень і вкажіть тип кожної підрядної частини.

Зразок: Ми усвідомили, що переможе той, ... – *Ми усвідомили,* ***що*** *переможе той,* ***хто*** *швидше опанує себе.*

Перша група: 1. Завдання виявилося не таким важким, як здалося зразу, ... 2. Дитина вчиться рідної мови передовсім від батьків, які найбільше спілкуються з нею, ... 3. Зустріч із колишніми однокласниками й однокласницями схвилювала мене, бо повернула в далекі безтурботні часи, ... 4. Темні хмари на заході переконували, що буде дощ, ...

Друга група: 1. Відомо, що першому завжди важче, ... 2. Ми всі прийшли на консультацію, бо розуміли, ... 3. Кажуть, що успіх чекає на того, ... 4. Треба добре знати своє минуле, щоб розуміти сучасне, ...

Вправа 209. I. Послухайте вірш Олександри Делеменчук. Чи любите ви свій рідний край як святиню? **II.** Випишіть із тексту складнопідрядні речення. З'ясуйте їхні тип і синтаксичні особливості (головні члени речення, засоби синтаксичного зв'язку, тип підрядності, належність підрядних частин до означальних, з'ясувальних або обставинних).

Я дуже прошу, щоб тоненький лист,
на пошті кинутий у скриню синьо-жовту,
ввірвався в мелодійний падолист,
який придумав божевільний Жовтень.

Я дуже хочу, щоб в провулках дощ,
не йшов, а, як у Львові кажуть, падав,
щоб повернулись добрі друзі, хоч
я вже втомилась от самих лиш згадок.

Я дуже хочу, щоб ніхто не знав
про те, що самогубця наш Художник;
і щоб зігріли темного вина,
і щоб зігрівся кожен подорожній.

Я дуже прошу про такі міста,
де власні площі люблять як святиню...
У відповідь – сухенький звук листа,
що, наче дощ, паде в порожню скриню.

Вправа 210. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складнопідрядних речень із послідовною підрядністю за зразком. За потреби скористайтеся схемою розбору, поданою у вправі 203.

Зразок усного синтаксичного розбору складнопідрядного речення з послідовною підрядністю:

Люди кажуть, / [1] ***що*** *треба потерпіти,* / [2] ***якщо*** *бджола тебе кусає* / [3] (із часопису).

Речення багатокомпонентне, зі сполучниковим підрядним зв'язком. Перша частина – головна; друга та третя – підрядні: [1] [люди] *кажуть* (що?), [2] ***що*** *треба потерпіти*; [2] *треба потерпіти* (за якої умови?), [3] ***якщо*** *бджола тебе кусає*. Засоби синтаксичного зв'язку – підрядні сполучники ***що*** і ***якщо***. Тип підрядності – послідовна підрядність.

що? *за якої умови?*

[...], (що), (якщо).

Речення розповідне, неокличне. 1-ша–2-га частини – складнопідрядне з'ясувальне; 2-га–3-тя частини – складнопідрядне обставинне умови.

Загальна характеристика частин складнопідрядного речення:

1 – умовно просте, двоскладне: люди – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *кажуть* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу теперішнього часу 3-ї особи множини; непоширене; неповне (пропущений додаток); неускладнене;

2 – умовно просте, односкладне, безособове: головний член речення *треба потерпіти*, виражений присудковим словом (безособовим прислівником) та інфінітивом, непоширене; повне; неускладнене;

3 – умовно просте, двоскладне: *бджола* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *кусає* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу теперішнього часу 3-ї особи однини; поширене: *кусає* (кого?) *тебе* – прямий додаток (займенник у знахідному відмінку без прийменника); повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Підрядні частини у складному реченні відділяємо від головною комами.

Зразок письмового синтаксичного розбору складнопідрядного речення з послідовною підрядністю:

ім. дієсл. спол. присл. дієсл. спол. ім. займ.

Люди кажуть, / [1] ***що*** *треба потерпіти,* / [2] ***якщо*** *бджола тебе*

дієсл.

кусає / [3] (із часопису).

Реч. багатокомп. складнопідр.: 1-ша част. – головн., 2-га та 3-тя – підряд. зі спол. ***що*** і ***якщо***. Тип підряд. – послідов. підряд.

що? *за якої умови?*

[...], (що), (якщо).

Реч. розпов., неокл., із підряд. з'ясув. (2-га част.), підряд. умови (3-тя част.).

1-ше – умовно просте, двоскл., непошир., неповн. із пропущ. додат., неускл.;

2-ге – умовно просте, односкл., безос., непошир., повн., неускл.;

3-тє – умовно просте, двоскл., пошир., повн., неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Кажуть, що там, де побуваєш, лишається частка твого серця *(Олесь Гончар)*.
2. Коли б розмотати клубок із довгих планетних паралелей, що їх намотала на свою вісь колісниця Архипенкових мандрів, початок нитки виявився б у Києві *(В. Коротич)*.
3. Соломія міркувала, що, коли брати в ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися, бо в той бік вони простяглись недалеко *(М. Коцюбинський)*.
4. Є дуже багато людей, які читають лише для того, щоб не думати *(Г. Ліхтенберг)*.
5. Не помиляється лише той, хто нічого не робить, бо людина, яка працює і шукає, не може деколи не помилятися *(афоризм)*.
6. Часом зірветься стадо диких кіз, яким і не снилось, що над'їдуть такі створіння, які їх виполошать із безпечного пасовиська *(А. Чайковський)*.

Крапку з комою ставимо між поширеними підрядними частинами, що не з'єднані сурядними сполучниками, але мають свої розділові знаки. Наприклад: *Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично горіли на засмаглім виду; на ті брови, що дивовижно нерівно розліталися на скроні; на ті ямки, які так собі дихали, що неодмінно викликали чийсь добрий усміх чи зітхання* (М. Стельмах).

Кому й тире ставимо між підрядними та головною частинами складнопідрядного речення тоді, коли вони передують головній, а головна частина містить висновок із того, про що йдеться в попередніх. Наприклад: *Хто долі кориться, хто далі не йде, хто прапор і зброю в безсиллі кладе, хто світло міняє на темряву ночі і крила орлячі спокійно волоче, хто, вранці вродившись, удень одцвіта, хто ворога злого уклоном віта, – той краще не бачив би світу ясного, не тьмарив би дня і не ганьбив би нікого* (Олександр Олесь).

Двокрапку ставимо в складному реченні з підрядними з'ясувальними, якщо з'ясувальна частина стосується в головній слова, яке потребує пояснення або містить непряме запитання. Наприклад: *Христя, стоячи коло печі і позираючи на нього, думала: чого цей чоловік сидить сам собі, не їсть, не п'є і ніхто його не припрошує?* (Панас Мирний).

Вправа 211. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складнопідрядних речень із комбінованою підрядністю за зразком. За потреби скористайтеся схемою розбору, поданою у вправі 203.

Зразок усного синтаксичного розбору складнопідрядного речення з комбінованою підрядністю:

Нема таких слів, / [1] ***щоб*** *виповісти,* / [2] ***як*** *співала його душа,* / [3] ***бо*** *ж після всіх земних прикростей ти ніби опинився в іншій природі життя,* / [4] *для тебе, людини-птаха, відкрилось одразу все небо,* / [5] ***де*** *тобі дано по-іншому відчувати себе, своє єство* / [6] (Олесь Гончар).

Речення багатокомпонентне, зі сполучниковим підрядним зв'язком. Перша частина – головна; друга, третя, четверта і п'ята – підрядні: [1] *нема таких слів* (яких?), [2] ***щоб*** *виповісти*; [2] *виповісти* (що?), [3] ***як*** *співала його душа*; [1] *нема таких слів* (чому?), [4] ***бо*** *ж після всіх земних прикростей ти ніби опинився в іншій природі життя*; [1] *нема таких слів* (чому?), [5] [бо] *для тебе, людини-птаха, відкрилось* одразу *все небо*; [5] [відкрилось одразу] *все небо* (яке?), [6] ***де*** *тобі дано по-іншому відчувати себе, своє єство*.

Засоби синтаксичного зв'язку – підрядні сполучники ***щоб***, ***бо*** і ***як***, а також сполучне слово ***де***. Тип підрядності – комбінована підрядність, зокрема: послідовна (1–2–3; 1–5–6); однорідна супідрядність (1–4, 5) і неоднорідна супідрядність (1–2 і 1–4; 1–5).

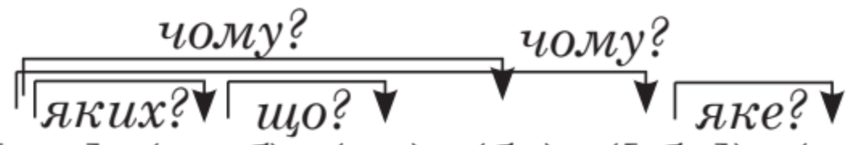

Речення розповідне, неокличне. 1-ша–2-га частини – складнопідрядне означальне; 2-га–3-тя частини – складнопідрядне з'ясувальне; 1-ша–4-та та 1-ша–5-та частини – складнопідрядні обставинні причини; 5–6-та частини – складнопідрядне означальне.

Загальна характеристика частин складнопідрядного речення:

1 – умовно просте, односкладне, безособове: головний член у формі присудка *нема*; поширене: *нема* (чого?) *слів* – прямий додаток (іменник у родовому відмінку при заперечному головному члені речення); *слів* (яких?) *таких* – узгоджене означення у формі займенника у родовому відмінку множини; повне, неускладнене;

2 – умовно просте, односкладне, безособове: головний член у формі інфінітива-присудка *виповісти* непоширене, неповне, неускладнене;

3 – умовно просте, двоскладне: *душа* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; присудок *співала* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу жіночого роду однини; поширене: *душа* (чия?) *його* – неузгоджене означення у незмінюваній формі присвійного займенника; повне; неускладнене;

4 – умовно просте, двоскладне: *ти* – простий підмет у формі займенника в називному відмінку; присудок *ніби опинився* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу чоловічого роду однини та ускладнений часткою ***ніби***; поширене: *ніби опинив-*

ся (коли?) *після прикростей* – обставина часу, виражена прийменником ***після*** та іменником у родовому відмінку; *прикростей* (яких?) *всіх земних* – узгоджене означення у формі займенника та прикметника в родовому відмінку множини; *ніби опинився* (де?) *в природі життя* – обставина місця, виражена метафоричним словосполученням; *в природі життя* (якій?) *іншій* – узгоджене означення у формі займенника в місцевому відмінку однини жіночого роду; поширене, повне, неускладнене;

5 – умовно просте, двоскладне: *все небо* – складений підмет у формі займенника та іменника в називному відмінку; *відкрилось* – простий дієслівний, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу середнього роду однини; поширене: *відкрилось* (для кого?) *для тебе* – непрямий додаток (займенник у родовому відмінку з прийменником *для*); *відкрилось* (як?) *одразу* – обставина способу дії, виражена прислівником; повне; ускладнене відокремленим уточнювальним додатком; повне, ускладнене відокремленим уточнювальним додатком;

6 – умовно просте, односкладне, безособове: *дано* – головний член у формі незмінної дієслівної форми на *-но*; поширене: *дано* (де?) *де* – обставина місця, виражена прислівником; *дано* (кому?) *тобі* – непрямий додаток (займенник у давальному відмінку); *дано* (що?) *відчувати* – прямий інфінітивний додаток; *відчувати* (як?) *по-іншому* – обставина способу дії, виражена прислівником; *відчувати* (кого? що?) *себе*, *єство* – прямі додатки, виражені займенником та іменником у знахідному відмінку без прийменника; *єство* (чиє?) *своє* – узгоджене означення у формі займенника в знахідному відмінку однини середнього роду; повне, ускладнене однорідними додатками.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Підрядні частини у складному реченні відділяємо від головного комами. 3. Уточнювальний член речення на письмі відокремлюємо з обох боків комами. 4. Однорідні члени речення, поєднані інтонацією, виділяємо комами.

Зразок письмового синтаксичного розбору складнопідрядного речення з комбінованою підрядністю:

Прис. сл. займ. ім. спол. дієсл. спол. дієсл. займ. ім. спол. част.

Нема таких слів, / [1] ***щоб*** *виповісти,* / [2] ***як*** *співала його душа,* / [3] ***бо*** *ж*

прийм. займ. прикм. ім. займ. част. дієсл. прийм. займ. ім.

після всіх земних прикростей ти ніби опинився в іншій природі

ім. прийм. займ. ім. ім. дієсл.. присл. займ. ім. присл.

життя, / [4] *для тебе, людини-птаха, відкрилось одразу все небо,* / [5] ***де***

займ. дієсл. присл. дієсл. займ. займ. ім.

тобі дано по-іншому відчувати себе, своє єство / [6] (Олесь Гончар).

Реч. багатокомп. складнопідр.: 1-ша част. – головн., 2-га – 6-та – підряд. зі спол. ***щоб***, ***бо*** і ***як***, а також сполуч. сл. ***де***. Тип підряд. – комбінов., зокрема: послідов. підряд. (1–2–3; 1–5–6); однорід. супідряд. (1–4, 5) і неоднорід. супідряд. (1–2 і 1–4; 1–5).

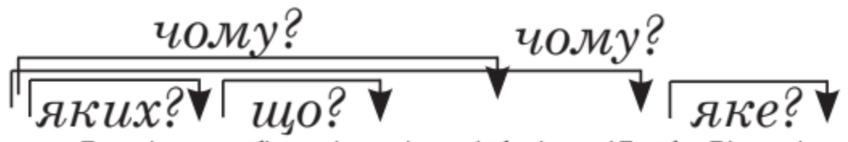

[...], (щоб), (як), (бо), ([бо]), (де).

Реч. розпов., неокл., із підряд. означ. (2-га част.), підряд. з'ясув. (3-тя част.), підряд. причин. (4-та й 5-та част.), підряд. означ. (6-та част.).

1-ше – умовно просте, односкл., безос., пошир., повн., неускл.;

2-ге – умовно просте, односкл., безос., непошир., неповн., неускл.;

3-тє – умовно просте, двоскл., пошир., повн., неускл.;

4-те – умовно просте, двоскл., пошир., повн., неускл.;

5-те – умовно просте, двоскл., пошир., повн., ускл. відокр. уточн. додат.;

6-те – умовно просте, односкл., безос., пошир., повн., ускл. однорід. додат.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Українська мова для мене – це море, у якого немає дна і берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при визнанні її феномена *(В. Шевчук)*.
2. Ми щасливі і горді, що маємо дорогу спадщину наших визначних майстрів слова, неосяжне багатство національної мови, у яке треба проникати і яке треба вивчати і вдосконалювати *(К. Гордієнко)*.
3. Не знаю, що краще – зло, яке приносить користь, чи добро, яке завдає шкоди *(Мікеланджело)*.
4. Усе-таки я прошу тебе подати мою замітку таки до «Київської старини» перше, бо я хотіла, щоб мене та сама публіка почула і щоб не було докору, ніби я гордую «своєю хатою» *(Леся Українка)*.
5. Щоб дружно жити з тими, з ким живеш постійно, треба вести себе з ними так, ніби ви бачитеся з ними всього раз на три місяці *(Ж. Ренар)*.
6. Тільки там, де плече торкалось плеча або чулось ззаду тепле дихання, люди напевне знали, що вони не самі *(М. Коцюбинський)*.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Частини з'єднані сполучним словом у складнопідрядному реченні

А Україно моя барвінкова, переконаний твердо в однім, що мені усміхнулася доля народитись під небом твоїм *(І. Яворський)*.

Б Не мале те, що для прожиття достатнє, а достатність і багатство є те ж саме *(Г. Сковорода)*.

В Ми щасливі, що ти у нас є – наша рідна, свята Україно *(С. Галябарда)*.

Г Мак облітає так швидко, що не встигає зів'янути *(Г. Тарасюк)*.

Д Досліджено, що комар відчуває запах крові за п'ятдесят кілометрів *(Р. Дідула)*.

2. Підрядна з'ясувальна частина є у складнопідрядному реченні

А Я знаю: кожній дитині потрібна ласкава увага батьків *(В. Сухомлинський)*.

Б Хто може випити Дніпро, хто властен виплескати море, хто наше зло́то-серебро́ плугами кривди переоре, хто серця чистого добро злобою чорною поборе? *(М. Рильський)*.

В Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спориші *(Л. Костенко)*.

Г Груша стара не може ніяк збагнути, чому ж тепер така довга осінь? *(В. Китайгородська)*.

Д Поглянь, уся земля тремтить в палких обіймах ночі *(Олександр Олесь)*.

3. Підрядна означальна частина є у складнопідрядному реченні

А Який наш край багатий, який наш люд завзятий, який прекрасний подвиг вершиться на землі! *(М. Бажан)*.

Б Через те не знає навіть ніхто, як назвати цю місцевість *(О. Кобилянська)*.

В Я розкривав перед дітьми яскраві образи людей, імена яких стали для багатьох поколінь провідною зіркою *(В. Сухомлинський)*.

Г Чого тільки не розповість дорога, биття яких сердець не поєднає *(М. Подолян)*.

Д Мов тихоплинь літньої ріки, розплилася музика: вона одразу брала кожного за серце, виймала з найчерствішої душі власну струнку... *(В. Качкан)*.

4. Підрядна частина місця є у складнопідрядному реченні

А Сонце сходить не тільки в небі, сонце сходить у нас самих *(Р. Дідула)*.

Б Справжня любов народжується тільки в серці, яке пережило турботу про долю іншої людини *(В. Сухомлинський)*.

В Благословенна будь, родино, де в згоді сестри і брати *(М. Ткач)*.

Г Врешті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається *(М. Коцюбинський)*.

Д Де пройде сила наша – пречудові в житті людини зміни постають *(П. Тичина)*.

5. Підрядна частина причини є у складнопідрядному реченні

А Ідучи вгору, людина не оглядається на скелі і на терни, бо знає мету і має віру в неї непохитну *(М. Подолян)*.

Б Той, у кого порожня душа, не може бути справжнім другом, він не відчуває людяності в дружбі *(В. Сухомлинський)*.

В Не співай печальної: й так на серці тінь *(П. Усенко)*.

Г Так шумить поріг – людського голосу не чутно *(Л. Костенко)*.

Д Дезорганізований раптовістю атаки, ворог не встиг учинити скільки-небудь сильного опору *(Олесь Гончар)*.

6. Підрядна частина допусту є у складнопідрядному реченні

А Як будеш, земле, ти щасливою, то буду в щасті жить і я *(П. Сингаївський)*.

Б Путь нелегка, та гордо і достойно її пройшов, іду і буду йти *(М. Бажан)*.

В Хоч нашу правду не здолать нікому, за неї стій грудьми, на повен зріст *(П. Ребро)*.

Г Час стирає сходинки буднів, але він не владний над висотами подвигів *(М. Подолян)*.

Д Хай мовиться слово дзвінке, як ніколи, нам пісню співати у братньому колі *(П. Усенко)*.

7. Підрядна частина мети є у складнопідрядному реченні

А Для того ж не міркуй багато, друже, але дай мені руку і будьмо собі рідними братами... *(Ю. Федькович)*.

Б Для того, щоб людина зненавиділа тебе, інколи досить лише полюбити її *(із часопису)*.

В Нема тії драбини, щоб до неба дістала *(народна творчість)*.

Г Була такою темною ця ніч, немов всі зорі очі затулили *(Т. Севернюк)*.

Д Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти *(М. Коцюбинський)*.

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте, частини якого складнопідрядного речення поєднують згруповані сполучні засоби

1 як, якщо, раз, коли б; **2** як, ніби, наче, мовби; **3** хоч, дарма що, хай, незважаючи на те що; **4** бо, що, тому що, через те що

А допусту

Б умови

В порівняльне

Г наслідку

Д причини

9. Установіть відповідність між складнопідрядним реченням і видом його підрядної частини

Вид речення	*Приклади*
1 складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною часу	**А** Вогонь горить, як в ньому щось заграє *(Т. Севернюк)*.
2 складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною місця	**Б** Люди живуть, як сади цвітуть *(народна творчість)*.
3 складнопідрядне речення з підрядною обставинною порівняльною частиною	**В** Виспівує та щебече, доки місяць зійде *(Т. Шевченко)*.
4 складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною умови	**Г** Бджола летить, де мед пахтить *(народна творчість)*.
	Д Ми держались за руки, підняли догори голови і слухали, як грають у цвіті бджоли *(М. Коцюбинський)*.

10. Установіть відповідність між складнопідрядним реченням і видом його підрядної частини

Вид речення	*Приклади*
1 складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною	**А** Усі з нетерпінням чекали, коли зацвітуть яблуні *(із часопису)*.
2 складнопідрядне речення з підрядною з'ясувальною частиною	**Б** Чудовими уроками сприймань і відчуттів були наші подорожі до лісу, коли осінь розкриває свою багату палітру *(В. Сухомлинський)*.
3 складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною часу	**В** Коли вже й справді світ почавсь од слова, то слово те було єдине – «брат» *(Б. Олійник)*.
4 складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною міри і ступеня	**Г** Верхів'я дерев так тісно спліталися над нею, що сонячні промені не досягли землі і внизу стояли прохолодні зеленкуваті сутінки *(В. Малик)*.
	Д Земля і небо в тому супокої, коли задумлива природа переступає рубіж від осені до весни... *(М. Подолян)*.

11. Установіть відповідність між складнопідрядним реченням із кількома підрядними та видом його підрядності

Вид речення	*Приклади*
1 складнопідрядне речення з однорідною підрядністю	**А** Так було і цього дня, який народжувався з синіх присмерків снігів і зелених сосен, що якось бентежно шуміли навколо, відчуваючи весну (*І. Цюпа*).
2 складнопідрядне речення з неоднорідною підрядністю	**Б** За морем далеким, в далекій чужині, де сонця ніколи не видно з тайги, де нетрі, болота лихі та пустині, та скали кремінні, та вічні сніги... *(П. Грабовський)*.
3 складнопідрядне речення з послідовною підрядністю	**В** Як би ми з тобою не говорили, все рівно не розуміємо один одного, бо говоримо різними мовами, бо ти не прислухаєшся до мене *(Гр. Тютюнник)*.
4 складнопідрядне речення з неоднорідною та однорідною підрядністю причини	**Г** Він добіг до трапа, яким сходили на капітанський місток, коли ведмідь знову наздогнав його... *(М. Трублаїні)*.
	Д Ми держались за руки, підняли догори голови і слухали, як грають у цвіті бджоли *(М. Коцюбинський)*.

Рефлексія до теми «Складнопідрядне речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   • що таке складнопідрядне речення і які його ознаки;
   • як визначити головну та підрядну частини у складнопідрядному реченні;
   • які є типи складнопідрядних речень;
   • коли у складнопідрядному реченні не треба ставити кому.
2. Що я навчився/лася робити:
   • відрізняти типи складних речень;
   • визначати головну та підрядну частини у складнопідрядному реченні;
   • малювати схеми складнопідрядних речень;
   • виконувати синтаксичний розбір складнопідрядних речень.
3. Що мені сподобалося/не сподобалося з теми:
   • що було найцікавішим?
   • які завдання здавалися мені найскладнішими?
   • що я хотів/ла б ще дізнатися/навчитися з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   • я оцінюю свою роботу з теми на ... (високий, достатній, середній, низький) рівень;
   • я вважаю, що мені треба більше попрацювати над ... .
5. Мої поради вчителю / вчительці:
   • що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   • які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   • що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   • як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

• відтворювати теоретичні відомості про безсполучникові складні речення;

• визначати змістові відношення (однотипні, різнотипні) між частинами безсполучникового складного речення;

• виконувати синтаксичний розбір безсполучникових складних речень за схемою;

• складати речення й мікроконтексти з безсполучниковими реченнями; дотримуватися правильної інтонації в усному мовленні;

• обґрунтовувати вживання розділових знаків з опорою на пунктуаційні норми сучасної української мови, правильно розставляти розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення;

• віднаходити й виправляти пунктуаційні помилки, спираючись на вивчені правила;

• аналізувати й оцінювати виражальні можливості складного речення з безсполучниковим зв'язком.

§ 36. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ, ЗМІСТОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЙОГО ЧАСТИНАМИ. ІНТОНАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 212. I. Прочитайте вголос ліричний шедевр румунського поета Міхая Емінеску, послухайте аудіозапис перекладу вірша українською, дотримуючись правильної інтонації. Що виражає заголовок тексту – тему чи основну думку? Чи збігається кількість складних речень в оригіналі та перекладі? **II.** Виокремте усно складні речення зі сполучниками та без них. У безсполучниковому складному реченні визначте граматичні основи.

DE CE NU-MI VII?

Міхай Емінеску

Vezi, rândunelele se duc,
Se scutur frunzele de nuc,
S-aşează bruma peste vii –
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii?

O, vino iar în al meu braț,
Să te privesc cu mult nesaț,
Să razim dulce capul meu
De sânul tău, de sânul tău!

Ți-aduci aminte cum pe-atunci
Când ne primblam prin văi şi lunci,
Te ridicam de subsuori
De-atâtea ori, de-atâtea ori?

În lumea asta sunt femei
Cu ochi ce izvorăsc scântei...
Dar, oricât ele sunt de sus,
Ca tine nu-s, ca tine nu-s!

Căci tu înseninezi mereu
Viața sufletului meu,
Mai mândră decât orice stea,
Iubita mea, iubita mea!

Târzie toamnă e acum,
Se scutur frunzele pe drum,
Şi lanurile sunt pustii...
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii?

ЧОМУ НЕ ЙДЕШ?

Переклад Ніни Авідон

У вирій ластівки летять,
останнє листя губить сад,
лягає перший сніг без меж, –
чому не йдеш, чому не йдеш?

О, повернись в обійми знов,
не зраджуй боязку любов,
дай голові в солодку мить
на грудях любих відпочить!

Згадай, неначе дужий птах,
кружляв тебе я на руках
і присвятив тобі, дитя,
своє життя, своє життя!

Красунь у світі безліч є,
устами зва́би[1] кожна ллє...
Палкою зіркою завжди
в душі моїй єдина ти!

Гордливий світ твоїх очей
не згасне в темряві ночей,
тебе зустріти прагну знов,
моя любов, моя любов!

Вже пізня осінь уві млі
ганяє листя по землі,
стукоче хвірткою зима...
Тебе нема… тебе нема...

---

[1] *Зва́ба* – принадність, чарівність.

Складним безсполучниковим реченням (juxtapunerea) називаємо таке складне речення, частини якого поєднані між собою лише за змістом та інтонацією – без сполучників і сполучних слів.

Між частинами безсполучникового складного речення встановлюються змістові відношення, що залежать від змісту й передаються інтонацією. Ці відношення можуть бути подібні до відношень у складносурядному реченні або до відношень між головною та підрядною частинами складнопідрядного речення. Наприклад, у реченні *Колихає жита вітерець над Дніпром/* [1], *вдалину лине пісня дзвінка/* [2] (П. Тичина) передано відношення одночасності подій, подібно до складносурядного речення з єднальним сполучником ***і***, порівн.: *Колихає жита вітерець над Дніпром,* ***і*** *вдалину лине пісня дзвінка.*

У реченні *Хочеш бути щасливим усе життя/* [1] *– будь чесною людиною/* [2] (М. Стельмах) змістом та інтонацією репрезентовано відношення умови, подібно до складнопідрядного речення умови, порівн.: ***Якщо*** *хочеш бути щасливим усе життя, (то) будь чесною людиною.*

У реченні *Так, вірю я/* [1] *: тут буде місто/* [2] (Г. Тарасюк) передано з'ясувальні відношення щодо слова вірю (у що саме?), подібно до складнопідрядного з'ясувального речення, порівн.: *Так, вірю я,* ***що*** *тут буде місто.*

Увага! Складні безсполучникові речення вважаємо окремим типом складних речень, а не складносурядним чи складнопідрядним з пропущеним сполучником. Сполучникові та безсполучникові складні речення вживаємо у мовленні паралельно, тому що вони є синонімічними. Це дає змогу урізноманітнити мову, будову фрази.

Вправа 213. **I.** Спишіть безсполучникові складні речення, що передають народний досвід. Підкресліть граматичні основи та пронумеруйте частини речення. Спробуйте визначити тип змістових відношень між їхніми частинами та вставити сурядний чи підрядний сполучник, який маркує ті самі відношення у сполучникових складних реченнях. **II.** Пригадайте усно п'ять прикладів з румунської народної творчості, оформлених як безсполучникове складне речення.

Зразок: Рідна *мова* – *не полова*:/[1] її за вітром *не розвієш*/ [2] *(народна творчість).* – причин. відн., як у складнопідр. реч.: [..], (тому що).

1. Слово до слова – зложиться мова. 2. Рана загоїться, зле слово – ніколи. 3. Балакун, мов дірява бочка, нічого в собі не задержить. 4. Впік мене тим словом, не треба й вогню. 5. Йому говорити – горохом об стіну кидати. 6. Слово – не горобець: вилетить – не впіймаєш.

Вставити сполучник у складне безсполучникове речення не завжди можна, як також опустити сполучник у сполучниковому складному реченні, щоб перетворити його на безсполучникове. Порівн.: *Бувають дивні на землі діла/* [1] *– серед зими черешня зацвіла/* [2] (Д. Павличко). *Глянув у вікно:/* [1] *нема вже дощу/*[2] (В. Близнець) – уставити будь-який сполучник на місці тире чи двокрапки у цих

реченнях неможливо. Неможливо перетворити на безсполучникове і складнопідрядні речення на зразок: *Які пишні села в цім краї бувають весною,*/ [1] ***коли*** *зацвітуть садки!*// [2] (Іван Нечуй-Левицький).

Вправа 214. I. Опрацюйте матеріали навчального кейсу «Типи безсполучникових складних речень за змістовими відношеннями». Виділіть нову для вас інформацію. **II.** Розгляньте репродукцію картини Івана Марчука «А до весни ще далеко» (2011). Складіть за нею (усно) твір «Дзвенять у відрах крижані кружальця. Село в снігах, і стежка ані руш...», використовуючи безсполучникові речення з однотипними та різнотипними частинами.

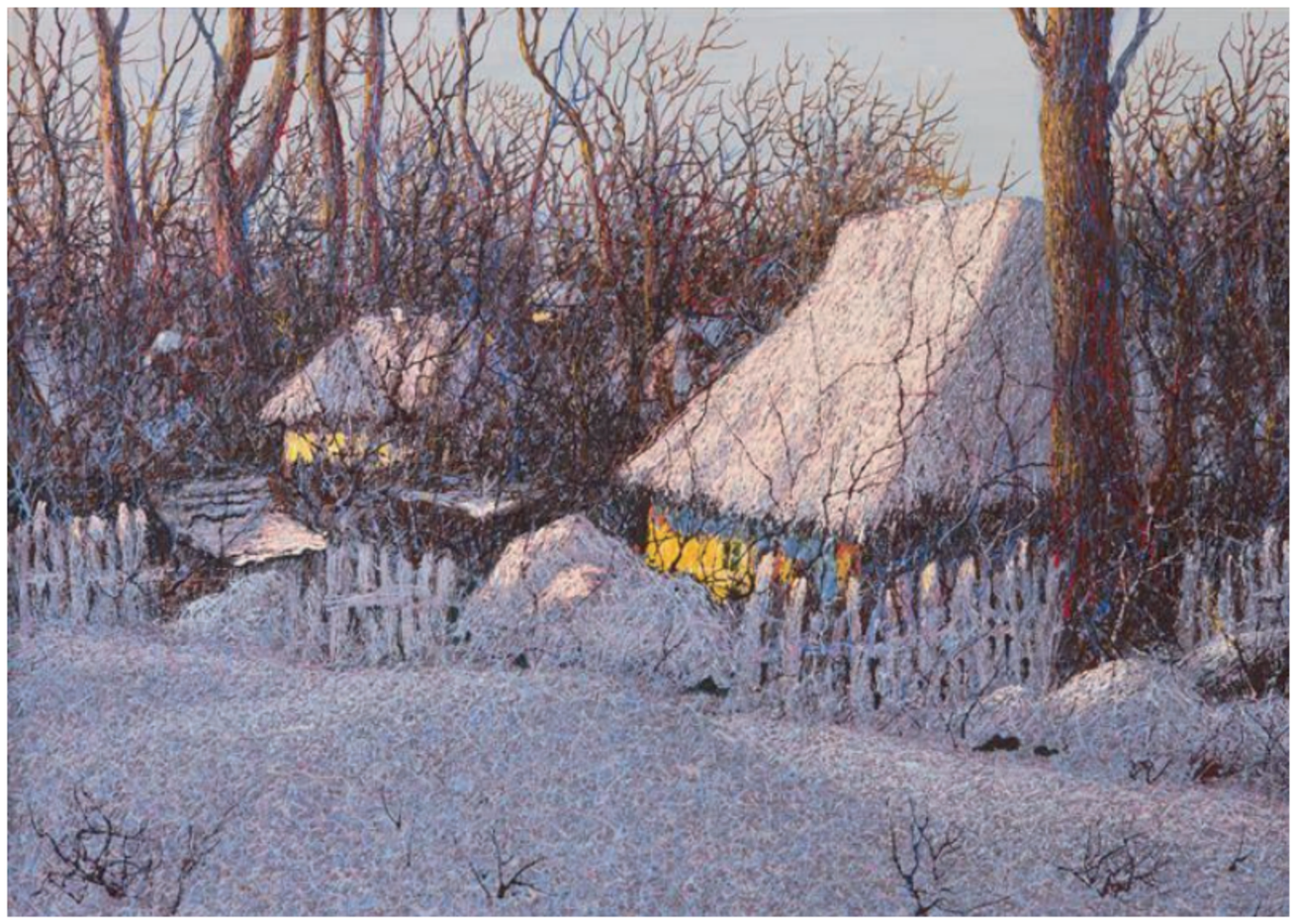

ТИПИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ЗА ЗМІСТОВИМИ ВІДНОШЕННЯМИ

Безсполучникові складні речення з однотипними частинами (однорідними)	**Безсполучникові складні речення з різнотипними частинами (неоднорідними)**
Інтонація	
Ці речення синонімічні до складносурядних; можуть мати три й більше частин. Для них характерна ***інтонація переліче́ння.***	Ці речення синонімічні до складнопідрядних; здебільшого мають лише дві частини. Для них характерна ***інтонація підрядності.***
Відношення	
1) ***одночасності подій:*** *Вже засвітились у небі зорі, усе заснуло, заснуло й горе* (Леся Українка). 2) ***часової послідовності:*** *Несподівано заграв баян, потім на другому кінці площі відгукнулася весела пісня* (В. Собко).	1) ***з'ясувальні відношення:*** *Я несу воду й чую: земля у мене під ногами тріскається і пече* (В. Близнець). 2) ***часові відношення:*** *Гаї шумлять – я слухаю. Хмарки біжать – милуюся* (П. Тичина).

3) ***зіставлення чи протиставлення подій:*** *По один бік жито шепоче тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої голівки* (Г. Тютюнник). *Інженером можна стати за п'ять років, учитися ж на людину треба все життя* (В. Сухомлинський).	3) ***причинові відношення****: На все впливає мови чистота: зір глибшає, і кращають уста, стає точнішим слух...* (Д. Павличко). 4) ***умовні відношення:*** *Раніше встанеш – більше зробиш* (народна творчість). 5) ***наслідкові відношення:*** *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм* (Т. Шевченко).

Вправа 215. I. Прочитайте речення вголос, правильно інтонуючи. Щоб не помилитися, опрацюйте теоретичний матеріал про відповідність інтонації розділовому знаку в безсполучниковому складному реченні. **II.** Спишіть речення, зазначаючи в дужках змістові відношення між частинами. Накресліть інтонаційні схеми до шести речень (речення оберіть на ваш розсуд).

1. Правда як дерево: скільки не ки́дай у воду – зверху плаває *(народна творчість)* (...). 2. Дитині – тішитися, коневі – бігти *(народна творчість)* (...). 3. Вода тиха – людей топить *(народна творчість)* (...). 4. Щось в душі немовби обірвалось, щось в душі немовби одцвіло *(І. Гнатюк)* (...). 5. Оживуть гетьма́ни в золотім жупані[1]; прокинеться доля; козак заспіва... *(Т. Шевченко)* (...). 6. Ти не любиш мене – вже нема повороту до раю *(М. Вороний)*. 7. Шити не вчитимешся – кравцем не станеш *(народна творчість)* (...). 8. Та знаю: мене колисала колиска *(І. Драч)* (...). 9. Приїхали до лісу – зійшло сонце *(Г. Тютюнник)* (...).

На місці інтонаційної паузи між частинами складного безсполучникового речення ставимо відповідний розділовий знак: кому, крапку з комою, двокрапку чи тире.

ВІДПОВІДНІСТЬ ІНТОНАЦІЇ РОЗДІЛОВОМУ ЗНАКУ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Розділовий знак	Тип інтонації	Особливості інтонації
Кома	*Перелічування* (виражає одночасність, послідовність дії, явищ, фактів)	Наприкінці кожної частини, крім останньої, тон трохи підвищуємо, робимо невелику паузу, а в останній частині тон поступово знижуємо. *Інтонаційна схема:* 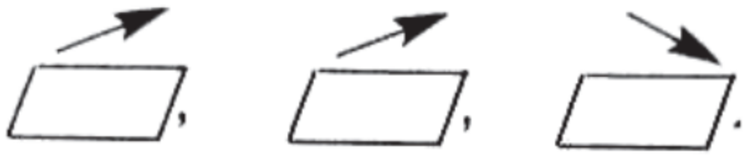

[1] *Жупа́н* – старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти.

Крапка з комою	*Перелічування*	Інтонація така сама, як і в безсполучниковому складному реченні з комою, однак пауза між частинами триває довше. *Інтонаційна схема:*
Тире	*Зіставлення – протиставлення; зумовленості* (виражає умовні, наслідкові, допустові, часові відношення, а також міри та ступеня)	Першу частину вимовляємо зі значним підвищенням тону й різко знижуємо перед тривалою паузою. Початок другої частини вимовляємо помітно зниженим тоном. На зіставлювальні слова падає однаковий логічний наголос. *Інтонаційна схема:*
Двокрапка	*Пояснення* – репрезентує причинові, з'ясувальні та пояснювальні відношення	Першу частину вимовляємо зі зниженням тону перед доволі тривалою паузою, у другій частині тон ще більше знижуємо. *Інтонаційна схема:*

Вправа 216. #СвітПрофесій. Складіть самостійно загадку про улюблену професію, узявши до уваги зразок. Запропонуйте однокласникам / однокласницям відгадати її. Називаючи ознаки професії, уживайте безсполучникові складні речення з одно- та різнотипними змістовими відношеннями.

Зразок: Люди цієї найдавнішої професії дають клятву Гіппократа: вона зобов'язує фахівця / фахівчиню піклуватися про пацієнта / пацієнтку, діяти в їхніх інтересах. Цей морально-етичний кодекс містить також зобов'язання щодо навчання та самовдосконалення впродовж життя: тепер недостатньо мати диплом з відповідним записом здобутої спеціальності, потрібно ще вміти допомогти людині в боротьбі з недугами. *(Лікар / лікарка)*

Вправа 217. Синтаксичний герць. Об'єднайтеся в пари. Видозмініть за зразком прості речення, дібрані з народної творчості, у складні (складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові). Запишіть ці синонімічні конструкції в таблицю. Визначте усно змістові відношення між частинами складних речень.

Просте речення	Складносурядне речення	Складнопідрядне речення	Безсполучникове складне речення
По весні *й квіти розцвіли.*	*Минула весна,* ***і*** *розцвіли квіти.*	***Після того як*** *минула весна, розцвіли квіти.*	*Минула весна – розцвіли квіти.* (часові відношення.)
…	…	…	…

1. Від березневих дощів земля квітне. 2. При таких заробітках будуть босі жінка й діти. 3. Пішов за ділом. Повернувся з пивом. 4. Після бійки руками вже не махають.

Запишіть терміни. Усно поясніть орфограми.
Імідж..мейкер, копі..райтер, аген..во, ноу..хау, оп..рації, бру..то, зовнішньо..торговельний, бест..селер, аудіо..візуальний.

§ 37. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ (КОМА, КРАПКА З КОМОЮ)

Вправа 218. Прочитайте текст, правильно інтонуючи. Схарактеризуйте усно складні безсполучникові речення за будовою, указавши головні члени речення. Установіть між частинами складних речень змістові відношення та обґрунтуйте розділові знаки.

Лівий берег Дніпра, рівний, плисковатий, суспіль[1] зарослий густими лозами, яскраво зеленів; далі синіли густі бори, неначе море. Широко розкинулося село Вільшаниця, недалеко від Росі, по зелених горбах та долинах; серед села в долині лиснів довгий ставок. Коло самої греблі проти млина стояла стара дубова церква з п'ятьма банями[2]; проти церкви через дорогу була оселя вільшаницького священника; за старим домом зеленів старий садок. У неділю опівдні насунулися чорні хмари, вдарив грім, заблискала блискавка, пішов чималий густий літній дощ *(Іван Нечуй-Левицький)*.

У безсполучниковому складному реченні
ставимо **кому:**

1) коли частини речення виражають одночасність, послідовність дій і явищ або в них перелічують якісь факти; поєднуються перелічувальною інтонацією. Наприклад: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе* (народна творчість); *Гроза пройшла, зітхнули трави, квітки голівки підняли* (Олександр Олесь).

[1] *Су́спіль* – по всій поверхні; суцільно.
[2] *Ба́ня* – опуклий дах, що має форму півкулі; купол.

2) при зіставній, спокійній інтонації. Наприклад: *Слово – вітер, письмо – ґрунт* (народна творчість).

Ставимо **крапку з комою**, якщо в реченні є три і більше частини, які достатньо самостійні за змістом, поширені та мають свої розділові знаки. Наприклад: *У гаю, гаю вітру немає; місяць високо, зіроньки сяють* (Т. Шевченко); *Немає мудріших, ніж народ, учителів; у нього кожне слово – це перлина, це праця, це натхнення, це людина* (М. Рильський).

Вправа 219. Розгляньте фотоілюстрацію Ігоря Солодовнікова. Складіть і запишіть твір у художньому стилі на тему «Враз набігли чорні хмари, припустився дощ-косарик...», використовуючи безсполучникові складні речення з однотипними змістовими відношеннями (одночасності й послідовності дій, із зіставно-протиставними відношеннями). Обґрунтуйте розділові знаки. Сформулюйте (усно) власне судження щодо стилістичної функції безсполучникових складних речень.

УВАГА

Іноді крапку з комою ставимо й тоді, коли в складному безсполучниковому реченні є лише дві частини, за змістом віддалені одна від одної, як-от: *Біліє місяць; люди сплять* (Т. Шевченко).

Вправа 220. Спишіть речення в такому порядку: 1) зі змістовими відношеннями одночасності; 2) із смисловими відношеннями послідовності. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. Квітне й радіє земля сонце мережить поля *(М. Сингаївський)*. 2. Сором найлюдяніше з почуттів совість сонце душі! *(В. Черняк)*. 3. Уже скотилось із неба сонце заглянув місяць у віконце *(Леся Українка)*. 4. Благодатна пора наступає природу розкішная дрож пронимає жде спрагла земля плодотворної зливи *(І. Франко)*. 5. Мова це доля народу голос усіх далеких і близьких предків рідна мова це плескіт Дніпрової хвилі дзвін шабель Богдана нескорена пісня Кармелюка ніжний спів Соломії Крушельницької і Оксани Петрусенко шепіт колосся рідного поля *(Ю. Муш-*

кетик). 6. Терпіть кайдани то всесвітній сором забуть їх не розбивши гірший встид *(Леся Українка).* 7. Зорі сяють серед неба горить блідолиций верба слуха соловейка дивиться в криницю *(А. Малишко).*

Вправа 221. Синтаксичний герць. Об'єднайтеся в групи й за поданими початками побудуйте моделі: а) простого речення з однорідними членами; б) безсполучникового складного речення. Речення-новотвори запишіть і підкресліть граматичні основи. Усно поясніть розділові знаки.

Зразок:

Початок речення	Завершення речення
Дніпро – славетна ріка, ...	**а)** *історичний символ України.*
	б) *вільно несе вона крізь ліси, гори і степи повнії води свої.*

Перша група: 1. Знову цвітуть каштани, ... 2. Виднілася розкішна лісова земля, ... 3. Світ гарний і створений нам на втіху, ... 4. Вечірня зоря погасла, ...

Друга група: 1. Стомлене сонце спати лягає, ... 2. Минають дні, ... 3. Весною земля зацвітає, ... 4. Верба слуха соловейка, ...

Вправа 222. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I. Прочитайте текст. Чи поділяєте ви думку науковців і науковиць, що обирати професію, спираючись на її теперішній престиж, – це як ходити тонкою кригою. Чому в усьому світі затребувані працівники / працівниці, чиї компетенції охоплюють кілька галузей, а вузькопрофільні фахівці / фахівчині вимушені поповнювати навички? **II.** Виокремте безсполучникові складні речення. Поясніть з опорою на теоретичний матеріал правила вживання коми та крапки з комою в безсполучниковому складному реченні (усно).

Світ і технології нині змінюються із шаленою швидкістю, навіть футуролог не здатен передбачити майбутнє. Футуролог? А хто це такий? Пропонуємо зрозуміти сутність цієї новомодної професії.

Передбачення та оцінювання ризиків – невід'ємний аспект будь-якого сучасного бізнесу. Утім, цей процес неможливий без довготермінового прогнозу розвитку економіки, підприємництва, бізнесу, країни загалом. Саме такими прогнозами й займаються в усьому світі футурологи та футурологині; вони прогнозують майбутнє на основі наукових знань і методів. Відомо: футуролог / футурологиня – доволі рідкісна професія; у базі hh.ua зареєстрований лише один представник цієї професії; його зарплатні очікування – близько 3000 євро.

Для українського ринку праці професія «футуролог» досить нова, проте вже нині деякі великі українські компанії звертаються за консультаціями до футурологів.

Обов'язки футуролога: моніторинг, вивчення та аналіз новин, наукових досліджень, статистичних відомостей; проведення анкетування, сценарного планування, опитувань методом Делфі; прогнозування майбутніх подій, тенденцій, винаходів тощо; прорахунок ризиків у бізнесі.

Футуролог / футурологиня можуть працювати в державних службах та агенціях, корпораціях, комерційних організаціях і компаніях – популярність цього напряму щороку зростає. У всьому світі активно з'являються футурологічні організації; ось перелік кількох із них: Асоціація професійних футурологів (США); Всесвітня федерація дослідження майбутнього (Франція); Інститут глобального майбутнього (США); Фінляндська футурологічна академія (Фінляндія); Естонський інститут футурології (Естонія).

Хочете працювати як футурологи – здобувайте вищу математичну або економічну освіту. Також, безумовно, необхідно займатися самоосвітою та саморозвитком: читати спеціальну літературу, моніторити інтернет щодо появи нової корисної інформації, відвідувати спеціальні лекції та курси *(з інтернету)*.

Вправа 223. Дослідження-моделювання. I. Поєднайте частини прислів'їв і запишіть їх. Підкресліть у висловах граматичні основи, схарактеризуйте змістові відношення між частинами. **II.** Порівняйте прислів'я про любов до природи з подібними висловлюваннями з румунської народної творчості. Сформулюйте п'ять порад, які допоможуть зберегти довкілля та ще й зекономити. Поділіться своїми висновками з однокласниками та однокласницями.

1 Не кожному природа мати, ...	**А** вода найсильніша.
2 Листопад вересню – онук, ...	**Б** вода – мати.
3 Земля найбагатша, ...	**В** квітень з травою, травень з квітами.
4 Липень – маківка літа, ...	**Г** зірка – мати, сонце – їхнє дитятко.
5 Хліб – батько, ...	**Д** іншому й мачуха.
6 Березень з водою, ...	**Е** жовтню – син, землі – рідний брат.
7 Місяць – батько, ...	**Є** грудень – шапка зими.

Розкрийте дужки. Правильно запишіть прикметники та займенники: разом, окремо, з дефісом.

(Не)збагненний; (не)твій; (не)абихто; (не)спокійний; (не)відкриті ще землі, (не)близький, а далекий; (не)доречний; (не)який; (не)озорий; (хто)небудь; (не)дурний; (не)догадливий; (не)дурний, а розумний; (аби)хто; котрий(сь); (не)страшний; (піді)мною, (будь)(з)ким, ким(небудь); (в)якого(небудь); (з)ким(небудь); (де)(в)кого.

§ 38. ДВОКРАПКА Й ТИРЕ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Вправа 224. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. І. Прочитайте текст. Що ви знаєте про збалансоване харчування та його роль у підтримці здорового способу життя людини? **ІІ.** Виокремте безсполучникові складні речення. Дослідіть, чи є взаємозв'язок розділових знаків, інтонаційного звучання і змістових відношень між їхніми частинами.

Здорове харчування – штука непроста: хочеш вибудувати гармонійні стосунки з їжею – звертайся до спеціаліста своєї справи. Хто ж у силі нам допомогти з цього питання? Певно, ви чули: поради зі здорового харчування дають і дієтологи, і нутриціологи. Постає запитання: чим відрізняються ці дві професії?

Дієтолог – це фахівець і фахівчиня з медичною освітою (часто вищою). Звертаються до нього/неї за допомогою пацієнти і пацієнтки з ожирінням, діабетом, хворобами шлунково-кишкового тракту – вони ставлять клінічні діагнози, призначають дієти. Отож дієтологи мають право працювати з людьми, які мають певні проблеми зі здоров'ям, – нутриціологи працюють здебільшого зі здоровими людьми або тими, хто має незначні скарги, надаючи індивідуальні рекомендації щодо харчування та раціону.

Нутриціолог – це спеціаліст і спеціалістка, які консультують зі здорового харчування, профілактики авітамінозу, добору раціону для поліпшення самопочуття. Вони не мають медичних повноважень, не діагностують і не лікують, а, радше, фокусуються на здоровому способі життя та харчовій грамотності.

Підсумуємо коротко: дієтолог лікує – нутриціолог консультує з профілактики та стилю життя через правильне співвідношення білків, жирів і вуглеводів, а також достатнього споживання води, клітковини та інших корисних речовин.

Здоровий спосіб життя – це ключ до вашого благополуччя. Не забувайте піклуватися про своє тіло і дух щодня *(з інтернету)*.

У безсполучниковому складному реченні
ставимо **двокрапку:**

1) якщо в другій частині вказано на причину того, про що йдеться в першій (у такому разі перед другою частиною можна поставити запитання *чому?* і вжити (умовно) сполучник ***бо***): *Не вчи плавати щуку:* [бо] *щука знає цю науку* (народна творчість);

2) якщо друга частина з'ясовує, пояснює, доповнює зміст попередньої частини (до другої частини можна поставити запитання *що саме? який саме? як саме?* тощо): *Бачу здалека:* (що саме?) *хвиля іскриста грає на*

синьому морі (Леся Українка). *Наді мною твориться диво:* (яке саме?) *хтось невидимим смичком провів по синьому небу* (М. Коцюбинський); *Ріс він, як-то кажуть, як горох при дорозі:* (як саме?) *на нього ніхто зі старших не звертав уваги* (І. Сенченко).

Ставимо **тире:**

1) якщо друга частина виражає наслідок того, про що повідомляється у першій частині (до неї можна поставити запитання *і який наслідок? і що це означає?* та вставити умовно неподільний сполучник ***так що***: *У товаристві лад* (і що це означає?) – [так що] *усяк тому радіє* (Л. Глібов); *Не буде птахів* (і який буде наслідок?) – [так що] *серце людське стане черствим* (М. Стельмах);

2) якщо перша частина вказує на час або умову того, про що йдеться в другій (перед першою частиною зазвичай можна умовно поставити сполучники ***якщо, коли***): [Якщо] *Здобудеш освіту – побачиш більше світу* (народна творчість); [Коли] *Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися* (народна творчість);

3) якщо зміст обох частин протиставляється (між ними умовно можна вставити сполучник ***а***): *Летять хвилини* – [а] *я не прислухаюсь* (Леся Українка); *Не русалонька блукає* – [а] *то дівчина ходить* (Т. Шевченко);

4) коли в складному безсполучниковому реченні зображено швидку зміну подій, часто несподівану: *Відчинила двері – вітер як дмухне* (Марко Вовчок).

Вправа 225. Спишіть складні безсполучникові речення, розставляючи розділові знаки. Усно поясніть вибір тире.

1. На годину спізнишся за рік не здоженеш *(народна творчість)*. 2. Ну так знай же я тебе давно люблю *(І. Цюпа)*. 3. Не спіши язиком квапся ділом *(народна творчість)*. 4. Шукали Олену і не знайшли в той день її не було в Замисловичах *(В. Земляк)*. 5. Говори коротко життя коротке *(А. Коваль)*. 6. Зросив дощик пригріло сонечко рослина аж бринить *(К. Гордієнко)*. 7. Гляне Тихін кидає в жар дівчину *(К. Гордієнко)*. 8. Глянув нікого немає *(І. Драч)*. 9. Віхола розпочалася з самісінького ранку вийти з хати просто неможливо *(О. Кобилянська)*.

Вправа 226. Складіть і запишіть по два речення до кожної зі схем. Обґрунтуйте розділові знаки (усно).

1. [..], [..]. 2. [..], [..], [..]. 3. [..]: [..]. 4. [..]; [..]. 5. [..] – [..].

Вправа 227. Розіграйте діалог на тему «Чому багато людей обирає професію юриста (програміста, біолога, економіста...), але з часом перестає її любити?». Використайте безсполучникові складні речення.

Вправа 228. Кмітлинка для юних знавців і знавчинь синтаксису. Скористайтеся порадами щодо синтаксичного розбору безсполучникових складних речень. Самостійно виконайте за схемою тренувальний аналіз реченнєвої одиниці із вправи 229, а потім перевірте свою синтаксичну компетентність за зразками усного та письмового розбору.

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Записати речення.

2. Визначити тип речення за будовою (указати, що безсполучникове складне).

3. Визначити й підкреслити граматичні основи в кожній частині (головні члени умовно простого речення).

4. Пронумерувати частини безсполучникового складного речення.

5. Позначити кружальцями розділові знаки, що відбивають інтонацію, та схарактеризувати її:

– переліку;

– зіставлення, протиставлення;

– зумовленості;

– пояснення.

6. Накреслити схему речення.

7. Зазначити тип безсполучникового складного речення за змістовими відношеннями:

– з однотипними (однорідними) частинами, що виражають такі змістові відношення: *одночасності подій; часової послідовності; зіставлення чи протиставлення подій;*

– з різнотипними (неоднорідними) частинами, що виражають такі змістові відношення: *з'ясувальні (доповнювальні, пояснювальні); часові; причинові; допустові; умовні; наслідкові; міри та ступеня.*

8. Визначити тип складного речення за метою висловлювання:

– *розповідне* [підтверджує або заперечує факти, події, явища];

– *питальне* [містить запитання];

– *спонукальне* [спонукає до дії або застерігає, містить заклик, прохання, побажання тощо].

9. Визначити тип складного речення за інтонацією:

– *окличне* (вимовляємо з підвищеною інтонацією, що на письмі відображаємо знаком оклику);

– *неокличне* [нейтральне за інтонацією].

10. Подати загальну характеристику частин складного речення як умовно простих речень за схемою:

– двоскладне чи односкладне (тип односкладного);

– непоширене чи поширене (підкреслити другорядні члени речення;

– повне чи неповне (контекстуальне / ситуативне / еліптичне);

– неускладнене чи ускладнене (чим саме).

11. Пунктуація (пояснити розділові знаки в реченні).

Вправа 229. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір безсполучникових складних речень за зразком.

Зразок усного синтаксичного розбору безсполучникового складного речення:

На годину спізнишся / [1] – *за рік не здоженеш* / [2] (народна творчість).

Речення безсполучникове складне, що складається з двох частин, поєднаних інтонацією зумовленості:

[..] – [..].

Безсполучникове складне речення з різнотипними частинами, що виражають умовні змістові відношення.

Речення розповідне, неокличне.

Загальна характеристика частин безсполучникового складного речення:

1 – умовно просте, односкладне, узагальнено-особове з головним членом у формі присудка *спізнишся* (особове дієслово дійсного способу майбутнього часу, 2-га особа однини); поширене: *спізнишся* (наскільки?) *на годину* – обставина міри та ступеню, виражена іменником у знахідному відмінку та прийменником *на*; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, односкладне, узагальнено-особове з головним членом у формі присудка *не здоженеш* (особове дієслово із заперечною часткою *не*, дійсного способу майбутнього часу, 2-га особа однини); поширене: *не здоженеш* (за скільки часу?) *за рік* – обставина міри та ступеню, виражена іменником у знахідному відмінку та прийменником ***за***; повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Тире ставимо, оскільки перша частина вказує на умову того, про що йдеться в другій частині.

Зразок письмового синтаксичного розбору безсполучникового складного речення:

прийм. ім. дієсл. прийм. ім. част. дієсл.

На годину спізнишся / [1] – *за рік не здоженеш* / [2] (народна творчість).

Реч. безспол. складн.: дві част. поєдн. інтонац. зумовл.:

[..] – [..].

Реч. розпов., неокл.

1-ше – умовно просте, односкл., узагальн.-особ.; пошир., повн., неускл.;

2-ге – умовно просте, односкл., узагальн.-особ.; пошир., повн., неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

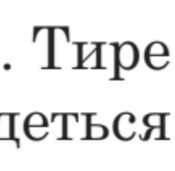

1. Пригріло сонечко, обсохла земля, потягло орача в поле *(М. Коцюбинський)*.
2. Прийде година – достигне калина *(народна творчість)*.
3. По один бік жито шепоче тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої голівки *(Г. Тютюнник)*.

4. Такий наш Йосип: нема й не просить *(народна творчість)*.
5. Вже засвітилися у небі зорі, усе заснуло, заснуло й горе *(Леся Українка)*.
6. Не маю гріхів потаємних – відкрита моя душа *(Л. Костенко)*.
7. Інженером можна стати за п'ять років – учитися ж на людину треба все життя *(В. Сухомлинський)*.
8. Не візьмешся за роботу – сама робота не зробиться *(народна творчість)*.

Запишіть правильно нові запозичення. Усно поясніть правопис слів.

(Інтернет)видання, (веб)майстер, (веб)сайт, (веб)сторінка, (хіт)парад, (бліц)вікторина, (топ)пропозиція, (поп)культура, (шоу)балет, (арт)шоу, (піар)кампанія, (екзит)пул, (прайм)тайм, (прес)центр, (прес)реліз, (фейс)контроль.

§ 39. СИНОНІМІКА СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ, БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ І ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 230. Із простих, складнопідрядних і складносурядних речень утворіть складні безсполучникові й запишіть їх. Усно визначте змістові відношення (з. в.) та поясніть розділові знаки.

Зразок: Місяць зійшов над морем, **і** скелі стали ближчими (*М. Коцюбинський*). → *Місяць зійшов над морем – скелі стали ближчими* (з. в. причини й наслідку).

1. Стомлене сонце спати лягає. Гори приймають сонце на нічліг. 2. Мало прожити життя. Треба життя зрозуміти. 3. Гості посідали й поставали кругом, і бандуристи вдарили в струни. 4. Хотів би я знати, чи чули ви гру на бандурі? 5. Якщо хочеш їсти калачі, то не вилежуйсь на печі. 6. Відразу видно, чи добре ти працював, чи ні. 7. Уперше їх уста зустрілись, і очі в очі подивились. 8. Є дивний час, коли не відчуваєш ні вічності, ні миті. 9. У народі кажуть, що любов сліпа. 10. Це корисний напій із трав, тому випий замість ліків. 11. Якщо не вмієш, то тебе навчать. 12. Українська пісня знаменита своєю винятковою мистецькою красою, яка випливає з гармонійного поєднання слів і чарівної мелодії.

Синонімічними називають взаємозамінні речення, тобто такі, що виражають однаковий зміст. Синонімічними є складносурядні та безсполучникові речення з однорідними відношеннями; складнопідрядні речення та безсполучникові речення з неоднорідними відношеннями. Наприклад: *Літо йде полями і гаями,* **і** *вітер віє,* **і** *цвіте блакить* (А. Малишко). → *Літо йде полями і гаями*, *вітер віє*, *цвіте блакить*; *Не сунься середа наперед четверга, бо буде ще й п'ятниця* (народна творчість) → *Не сунься середа наперед четверга: буде ще й п'ятниця*.

Вправа 231. Зі складних безсполучникових речень утворіть складнопідрядні та складносурядні й запишіть їх. Підкресліть у синтаксичних новотворах граматичні основи, виділіть засоби синтаксичного зв'язку й установіть вид змістових відношень (з. в.). Усно поясніть розділові знаки.

Зразок: Пан гуляв у себе в замку – у ярмі стогнали люди *(Леся Українка)* → *Пан гуляв у себе в замку,* / [1] **а** *люди стогнали в ярмі* / [2] (з. в. протиставлення).

1. Будеш сіяти із сумом – вродить печаль *(М. Стельмах)*. 2. Гаї шумлять – я слухаю *(П. Тичина)*. 3. Завжди буває потім легко сказати: краще потрібно було зробити так, а не так. 4. Дмитро відчув: сталося щось незвичайне *(М. Стельмах)*. 5. Глянув перед собою – серце його похолонуло: та сама панночка з чарівними очима прямо йшла на нього *(С. Васильченко)*. 6. Посадили Мелашку вечеряти – вона й ложки не вмочила *(Іван Нечуй-Левицький)*. 7. Рипнули двері, в хату увійшла молода дівчина *(Іван Нечуй-Левицький)*. 8. Смутні осінні дні минали, прийшли морози, випав сніг *(С. Васильченко)*. 9. Уявіть собі таку картину: сидите ви над ставком рано-вранці *(Остап Вишня)*. 10. Ще сонячні промені сплять – досвітні вогні вже горять *(Леся Українка)*.

Синонімічними є також складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною та прості речення з відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами.

Щоб замінити підрядну означальну частину речення дієприкметниковим зворотом, треба опустити сполучне слово; дієслово (теперішнього або минулого часу) замінити дієприкметником того самого часу та виду; дієприкметник узгодити в роді, числі та відмінку з тим словом, до якого він належить.

Складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною	**Просте речення з відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом**
1. Степ, який оповила тиша, дихав пахощами росяних трав. 2. Ми йшли полями, що їх залили весняні води.	1. Степ, *оповитий тишею*, дихав пахощами росяних трав *(Петро Панч)*. 2. Ми йшли полями, *залитими весняними водами (із часопису)*.

Замінити підрядну означальну частину дієприкметниковим зворотом можна не завжди, а лише в тому разі, коли сполучні слова ***який*** або ***що*** вжито в називному чи знахідному відмінках без прийменника, а також коли від дієслова-присудка можливо утворити дієприкметникову форму. Наприклад: *Збережи назавжди рушник,* ***що*** *вишили мамині руки.* → *Збережи назавжди рушник, вишитий маминими руками.* Але: *Не зрадь дороги,* ***що*** *веде додому* (заміна неможлива).

Вправа 232. Замініть прості речення, ускладнені відокремленими узгодженими означеннями, складнопідрядними означальними реченнями. Запишіть утворені складні речення, підкресліть граматичні центри, кружальцем обведіть сполучні слова ***який, чий, котрий, що*** та ін.

1. Небо, обсипане ніби рожами, тихо погасло *(Іван Нечуй-Левицький)*. 2. Місяць, закоханий в ніч чарівну, сяє, щасливий, і світе *(Олександр Олесь)*. 3. На сухому пагорбі по той бік річища маячило село, майже зо всіх боків обступлене тихим, оранжевим, як небо, паводком (*Г. Тютюнник)*. 4. На обрії встали ліси, занурені в небо по пахви *(М. Луків)*.

Синонімічними є також складнопідрядні обставинні речення (часові, умови, причини, допустові) з простими, ускладненими відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами.

Складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною	**Просте речення з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом**
1. *Денис на мить спинився,* ***бо*** *очманів від кулака* (складнопідрядне причини). 2. *Не говори,* ***якщо*** *не подумав* (складнопідрядне умови). 3. *Микита повернувся до батька* ***після того, як*** *поблукав по городу без служби* (складнопідрядне часу). 4. *Оцінки були важливими,* ***дарма що*** *вони заперечували одна одну* (складнопідрядне допустове).	1. *Очманівши від кулака, Денис на мить спинився* (Б. Грінченко) 2. *Не подумавши, не говори* (народна творчість). 3. *Поблукавши по городу без служби, Микита повернувся до батька* (Б. Грінченко). 4. *Оцінки ті, заперечуючи одна одну, були важливими* (із часопису).

Отже, дієприслівниковий зворот можна замінити відповідною підрядною частиною та навпаки – підрядну частину – дієприслівниковим зворотом. При заміні підрядної обставинної частини складного речення сполучник підрядного речення треба опустити, а дієслово-присудок замінити дієприслівником того ж самого виду; підмет або опустити, або перенести в головну частину, якщо він був виражений займенником 3-ї особи (див. наведені приклади).

Замінити дієприслівникові звороти підрядними частинами можна не завжди, а лише в тому разі, коли в головній і підрядній частинах ужито той самий підмет. Наприклад: *Повернувшись зі школи,* ***я*** *не застав мами вдома.* → ***Коли*** ***я*** *повернувся зі школи, мами вдома* [я] *не застав*.

Вправа 233. Спишіть речення, визначте їхній структурний тип і змістові відношення між частинами. Усно перетворіть складнопідрядні речення на прості, ускладнені відокремленими членами. Визначте тип ускладнення.

Зразок: Щоб *стати заможним, будь у праці проворним* (народна творчість). – Речення складнопідрядне (2-ге – головне, 1-ше – підрядне), з підрядною частиною мети (відповідає на запитання *навіщо?*). Усне перетворення: ***Хотячи*** *стати заможним – будь у праці проворним.* – Речення просте, ускладнене відокремленою обставиною.

1. Якщо люди говорять погане про твоїх дітей, вони говорять погане про тебе. 2. Ніколи не хвались, поки гаразд не зробиш діла *(Л. Глібов).* 3. Поля, що їх пробудило від сну зимове сонце, злегка парували. 4. Мені зігрівав руку теплий кусень хліба, що я взяла з рук мами. 5. Хижак, якого сполохало світло автомобіля, дивився просто на нас. 6. Через те, що Наталя добре знала історію, вона непогано орієнтувалася і в подіях сучасності. 7. Якщо раз почав справу, доведи її до кінця *(авторки).*

Вправа 234. Фразеологічний батл. Об'єднайтеся в групи. Спишіть прості речення, підкресливши граматичні основи. Подумайте над тим, як би зміст цього речення передати (усно) складнопідрядним реченням. Визначте переможців.

Зразок: Без вітру *дерево – й не хитнеться* – ***Якщо немає вітру, то*** *дерево і не хитнеться* (складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною умови). – *Дерево не хитнеться,* ***тому що вітру немає*** (складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною причини).

1. Роботящій людині безділля – мука. 2. Слухняному синові батьків наказ – найлегша ноша. 3. Старого лиса не заманиш у пастку. 4. У веселій хаті – веселі й люди. 5. У ведмежому барлозі жолудів не збирають. 6. Старого вола не навчиш орати. 7. Добра робота і старого бадьорить. 8. Дощовий день – орачеві свято. 9. Після дощу парасолька уже не потрібна. 10. Одинокому всяка дорога довга *(народна творчість).*

Вправа 235. Напишіть мінітвір-роздум на тему *«Живе той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя»* (В. Симоненко). Яких нових сенсів набула думка видатного українського поета-шістдесятника в часи воєнного лихоліття? Використайте різнотипні синтаксичні синоніми.

1. Які складні речення називаємо безсполучниковими? 2. На які види поділяємо безсполучникові складні речення за змістовими відношеннями? 3. Якою є інтонація в безсполучниковому складному реченні з однорідними частинами? 4. Чи однаковою є інтонація в безсполучниковому реченні з різнотипними (неоднорідними) частинами? Обґрунтуйте свою відповідь. 5. Які розділові знаки вживаємо в безсполучниковому складному реченні? Наведіть приклади. 6. Наведіть власні приклади безсполучникових складних речень, між частинами яких ставимо кому, тире, двокрапку, крапку з комою.7. З якими сполучниковими складними реченнями синонімічні безсполучникові складні речення? Наведіть приклади.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Складне безсполучникове речення наведено в рядку

А Це був останній вечір, проведений в Україні *(Р. Іваничук)*.

Б У цих краях торгуючи давно, грек прорубав у Скіфію вікно *(Л. Костенко)*.

В Маєш маму – тепло її хати перейме щемні болі твої *(В. Василашко)*.

Г А осторонь – так до шосе найближче – машини битим шляхом курно мчать *(С. Галябарда)*.

Д Свіжа зелень розгойдалась, розгулялась, поплила *(М. Рильський)*.

2. Складне безсполучникове речення із протиставними відношеннями наведено в рядку

А Скільки не їхали, а все степ і степ *(М. Карплюк)*.

Б Час іде вперед, зиму віщує, а там – знову весна *(Г. Кривда)*.

В Немає в нас ні одного достойного проекти українське слово Т. Шевченка: уся сила і краса нашої мови тільки йому одному одкрилася *(П. Куліш)*.

Г Люди косять жито — Смерть стина людей *(Ю. Дмитренко)*.

Д Ущухло серце джерела, Криниця тьмяна обміліла й висохла *(В. Стус)*.

3. Складне безсполучникове речення з наслідковими відношеннями наведено в рядку

А Уста отверзлися – і слово, лихим безбатченкам на зло, глаголом істини раптово, як зерно в ґрунті, ожило *(І. Гнатюк)*.

Б Промчався вершник по німій Полтаві – у серці міста громом віддалось *(Л. Костенко)*.

В Всі починаємо з азбуки, і тут не потрібен бук! *(В. Лучук)*.

Г Що маємо – не дбаємо, загубивши – тужим *(народна творчість)*.

Д Ні, ні, треба бути спокійним, на одному місці два рази те саме не відбувається *(Р. Іваничук)*.

4. Складне безсполучникове речення зі значенням часової послідовності наведено в рядку

А Відберіть у людини мову, і вона здичавіє *(І. Цюпа)*.

Б Тільки знаю напевно, тільки знаю єдине: не вмирати під бомбами – жити хоче людина *(В. Соколов)*.

В Сьогодні день прекрасний: я – в Карпатах *(С. Галябарда)*.

Г Усякі запроданці розтерзували творчу спадщину М. Грушевського плугами наклепів і злоби, а його ім'я випікали вогнем з пам'яті народу *(із часопису)*.

Д Ось зараз відізветься дзвінок, я відкрию двері й онімію від радості *(Ірина Вільде)*.

5. Складне безсполучникове речення із зіставними відношеннями наведено в рядку

А Я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік *(Л. Костенко)*.

Б Замерзли віти, вмерли квіти, звела зима свої мости *(Т. Севернюк)*.

В Не давай зайцеві моркву берегти, а лисиці курей стерегти *(народна творчість)*.

Г У кожній людині є сонце, лиш одні за життя його розкривають, інші ж пригашають *(Р. Дідула)*.

Д Сонце блистить, а мороз тріщить *(народна творчість)*.

6. Складне речення, яке не можна перебудувати на безсполучникове, наведено в рядку

А Не такий страшний чорт, як його малюють *(народна творчість)*.

Б Чим розумний стидається, тим дурний величається *(народна творчість)*.

В Брехнею світ перейдеш, а назад не вернешся *(народна творчість)*.

Г Любов не пожежа, як займеться, то не погасиш *(народна творчість)*.

Д Як буде мудра голова, то знайдеться й булава *(народна творчість)*.

7. Складне речення, що відповідає схемі: [ ]: [ ], [ ], наведено в рядку (розділові знаки пропущено)

А Розбився вал утихла буря більш валів не стало *(Леся Українка)*.

Б Збагни глибинно і затям з краплин утворюється море переростають в прикре горе помилки власного життя *(Д. Луценко)*.

В Спочатку примовкли коники тоді шелеснуло листя потім знову запала тиша *(Ю. Смолич)*.

Г Намучене серце бажало спочину давно у душі я спокою не чув *(Б. Грінченко)*.

Д Сьогодні особливо звабно темніли на приполах оскубини гречки легка паморозь пирію стелилася у долинах молода конюшина між крячкуватих дубків кликала в лісосмугу *(В. Дрозд)*.

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте, які розділові знаки ставимо між частинами складного безсполучникового речення (цифра позначає місце розділового знака).

Погляньте ***(1)*** уся земля ніби тремтить, радіючи весняному ранку ***(2)*** заревіла череда ***(3)*** заляскали батогами пастухи ***(4)*** і раптом на молоде листя впали перші краплі весняного дощу *(із часопису)*.

А тире

Б кома

В двокрапка

Г крапка з комою

Д знак питання

9. Установіть відповідність між безсполучниковим складним реченням і його характеристикою

Характеристика речення	*Приклади*
1 безсполучникове складне речення, частини якого вказують на послідовність подій	**А** Любіть красу своєї мови, звучання слів і запах слів: це квітка ніжна і чудова коханих батьківських степів *(Т. Масенко)*.
2 безсполучникове складне речення, частини якого протиставляються	**Б** Літа орел, літа сизий попід небесами – гуля Максим, гуля батько степами-ліса-ми *(Т. Шевченко)*.

3 безсполучникове складне речення з трьома однорідними частинами

4 друга частина речення розкриває, доповнює зміст першої

В Тут все говорить із прадавніх пір, тут вічність диха тихо серед гір, тут казка дійсністю стає... *(М. Вінграновський).*

Г Голова дурна – ногам нема спокою *(народна творчість).*

Д Хмара виплакала сльози, ними вмилися гаї – сивувата димка й досі між деревами стоїть *(Б. Дегтярьов).*

10. Установіть відповідність між схемами та безсполучниковими складними реченнями (розділові знаки пропущено)

Схема речення	*Приклади*
1 1 [ ], [ ], [ ], [ ].	**А** І пригадалося йому дитинство над водами хиляться лози лелека пливе в висоті *(М. Рильський).*
2 [ ], [ ], [ ].	**Б** Сім разів одміряй один раз одріж *(народна творчість).*
3 [ ] – [ ].	**В** Темна ніч знялася розіслалася над землею із зеленої зробилася чорна одні верхів'я високого дерева ще горіли *(за Панасом Мирним).*
4 [ ]: [ ], [ ].	**Г** Заливається флейта трубить з переливами трубач рявкає бас гуде баритон *(Остап Вишня).*
	Д Прокотився грім з розгоном грають блискавок шаблі пахне морем і озоном від притихлої землі *(М. Рильський).*

11. Установіть відповідність між безсполучниковим складним реченням і необхідним розділовим знаком між його частинами на місці риски (окремі розділові знаки опущено)

Розділові знаки	*Приклади*
1 тире	**А** Відшукавши Валерика, Данько пережив несподівану радість / Валерик теж був у хорі *(Олесь Гончар).*
2 крапка з комою	**Б** На деревах бруньки тріскають / листячко розгортається *(Дніпрова Чайка).*
3 двокрапка	**В** Проти місяця заблищали стремена / забряжчала зброя / під копитами м'яко застугоніла земля *(М. Стельмах).*
4 одна кома	**Г** У товаристві лад / усяк тому радіє *(Л. Глібов).*
	Д Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою / пливе човен по Дунаю один за водою *(Т. Шевченко).*

Рефлексія до теми «Безсполучникове складне речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   • що таке складне безсполучникове речення і які його ознаки;
   • які смислові відношення існують між частинами безсполучникового речення;
   • які є групи безсполучникових складних речень;
   • які розділові знаки і коли треба ставити в безсполучникових складних реченнях.
2. Що я навчився/лася робити:
   • розпізнавати безсполучникове речення в тексті;
   • визначати смислові відношення між частинами безсполучникового речення;
   • виконувати синтаксичний розбір складного безсполучникового речення;
   • пояснювати пунктуацію в безсполучниковому реченні.
3. Що мені сподобалося/не сподобалося з теми:
   • що було найцікавішим?
   • які завдання здавалися мені найскладнішими?
   • що я хотів/ла б ще дізнатися/навчитися з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   • я оцінюю свою роботу з теми на ... (високий, достатній, середній, низький) рівень;
   • я вважаю, що мені треба більше попрацювати над ... .
5. Мої поради вчителю / вчительці:
   • що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   • які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   • що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   • як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКІВ. ТЕКСТ І ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Мої очікування:

• відтворювати відомості про складні речення з різними видами сполучникового та безсполучникового зв'язків;

• розпізнавати складні речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками в тексті;

• удосконалити навички та вміння правильного вживання складних речень із різними видами зв'язків у мовленні;

• підвищити пунктуаційну вправність, щоб визначати типи пунктограм у складних реченнях із різними видами синтаксичних зв'язків та використовувати ці знання на практиці;

• віднаходити й виправляти в чиємусь і власному висловлюваннях помилки на вивчені правила пунктуації;

• виконувати синтаксичний розбір складних речень із різними видами сполучникового та безсполучникового зв'язків;

• визначати основні ознаки тексту, виокремлювати структурні компоненти тексту;

• виконувати орфографічно-пунктуаційний аналіз тексту;

• аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати тексти різних жанрів і стилів;

• генерувати й упорядковувати інформацію для створення текстів різного призначення;

• редагувати власні та чужі тексти відповідно до поставленої мети й ситуації спілкування.

§ 40. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ІЗ СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКАМИ, ЙОГО ПУНКТУАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Вправа 236. Прочитайте тексти А та Б. Використавши подану в них інформацію, дайте відповіді на запитання: у яких стилях функціонують складні речення з різними видами зв'язку? Яка роль таких речень у науковому стилі? Яка функція складних речень із різними видами зв'язку в художньому та публіцистичному стилях? Чому вживання таких речень в офіційно-діловому стилі є недоречним?

Текст А

Складні речення з різними видами зв'язку є ознакою книжного мовлення, але їхні функції в різних стилях неоднакові. У науковому стилі вони слугують засобом вираження складних думок, допомагають чітко й послідовно викласти матеріал. Найчастіше мовці вживають речення інформативного характеру з підрядним і сурядним зв'язками. Вони дають змогу виражати найскладніші здобутки людської думки в будь-якій сфері наукових знань.

У художньому й публіцистичному стилях такі речення виконують óбразну функцію. Уміле використання таких речень, паралельно з простими конструкціями, робить мову художніх і публіцистичних творів багатою, гнучкою, óбразною *(за М. Пентелюк)*.

Текст Б

У межах одного складного речення може бути ціла гама найрізноманітніших відношень: єднальних, означальних, обставинних тощо. Вони передають рух авторської думки, допомагають розкрити складність життєвих ситуацій, створюють емоційно-експресивні цілісні описи картин природи, розповіді, роздуми тощо. У них можуть відображатися умови й результати, причини та наслідки, початок і кінець, розвиток дії та висновок. Для складних синтаксичних конструкцій характерне також багатство інтонаційних переходів, що вможливлює óбразно-асоціативне зображення дійсності *(С. Омельчук)*.

Окрім сполучникових складних речень (складносурядних і складнопідрядних) і складних безсполучникових речень продуктивними в сучасній українській мові є такі складні синтаксичні конструкції, у яких поєднані різні види синтаксичного зв'язку: сурядний і підрядний; сполучниковий і безсполучниковий. Такі конструкції називають **складними реченнями з різними видами зв'язку**. Їх поділяють на два типи.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Різновиди складних речень	**Приклади**	**Схеми речень**
1. *Складні речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками*	Жити серед людей – все одно що ходити в казковому саду/ [1], ***де*** навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплинками роси/ [2], і треба так іти і так доторкуватися до квітів/ [3], ***щоб*** не впала жодна крапля/ [4] *(В. Сухомлинський).*	**[1], (*де* 2), *і* [3], (*щоб* 4).**
2. Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язками:		
а) складні речення з сурядним і безсполучниковим зв'язками	Здається, в Англії існує такий звичай/ [1] : гість може зникнути непомітно, не прощаючись/ [2], і на нього ніхто не образиться/ [3] *(Л. Дмитерко).*	**[1] : [2], *і* [3].**
б) складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язками	Не вмирає наша слава/ [1], не вмирає наша честь/ [2], ***бо*** живе в нас сила жвава/ [3], ***бо*** робітники в нас єсть/ [4] *(В. Самійленко).*	**[1], [2], (*бо* 3), (*бо* 4).**
в) складні речення з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками	Багато сходив я стежок і доріг/ [1], подій пережив я багато/ [2], ***та*** серце жагуче я й вірне зберіг/ [3], ***щоб*** чесно сьогодні ступить на поріг старої батьківської хати/ [4] *(М. Марфієвич).*	**[1], [2], *та* [3], *щоб* (4).**

Вправа 237. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? То промпт-інженер – це нова професія чи навичка? Як навчитися писати вдалі промпти? **II.** Випишіть виокремлені речення, підкресліть граматичні основи. Установіть (усно), якими засобами пов'язані між собою частини. Поясніть уживання розділових знаків.

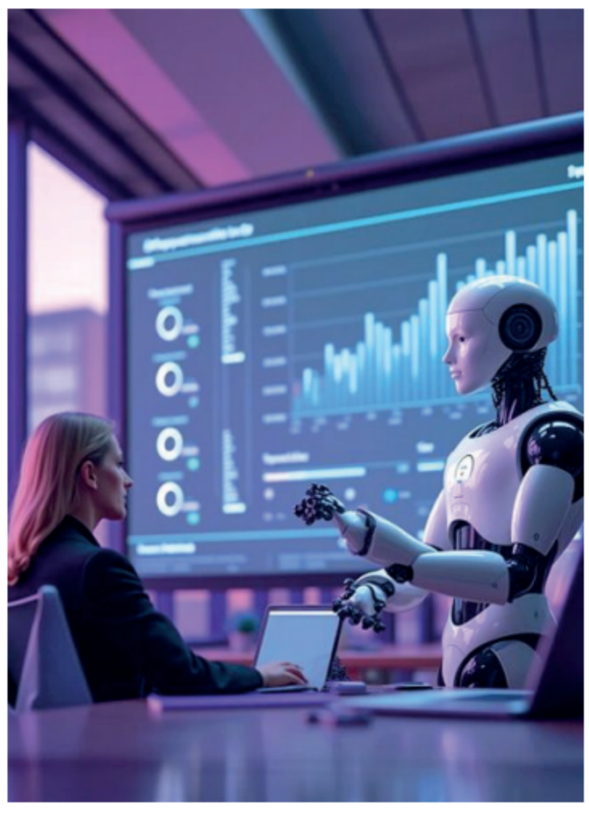

Нині світом шириться довіра до ШІ, і водночас ми все частіше чуємо про нові професії та ролі, про які, на жаль, мало що знаємо. Серед таких новоявлених позицій – промпт-інженер (Prompt Engineer). *Хтось уважає, що створення промптів*[1] *– це навичка, а не окрема професія; інші ж вірять у перспективність цього напряму та в майбутній попит на окремих спеціалістів.*

Прикметно: перші згадки про промпт-інженерів як представників окремої професії з'явилися тільки в квітні 2023 року. *Натомість досі неможливо без суперечності визначити, хто ж такий насправді Prompt-інженер та яке в нього коло обов'язків, але інтуїтивно все-таки можна окреслити нове поняття.* Отже, промпт-інженер – спеціаліст, який розробляє підказки для штучного інтелекту, щоб отримати найкращі результати від моделі GenAI.

Кому ж стане в пригоді промпт-інжиніринг[2]? Перелік таких професій неосяжний, утім, спробуймо назвати ключові.

Почнімо з людей, які на професійному рівні мають часто листуватися: Sales-менеджери, HR-и, рекрутери тощо. *На практиці дуже легко припуститися лексичної, стилістичної або ж граматичної помилки, обрати хибний тон листа, хоча від цього може залежати подальша ефективна комунікація з важливим клієнтом/клієнткою чи співробітником/співробітницею, а отже, допомогти уникнути неточностей у листуванні може генеративний штучний інтелект.*

Prompt Engineering потрібно розвивати й тим, хто щоденно працює з документацією: маркетологам, Project-менеджерам, Product-менеджерам, Scrum-майстрам, Tech-райтерам, яким інструменти GenAI допомагають під час доповідей, створення презентацій, написання контенту, дизайну.

До того ж цей скіл обов'язковий для програмістів: є дуже багато інструментів, які допомагають писати код швидше й припускатися меншої кількості помилок (з інтернету).

---

[1] *Промпт* – це текстовий запит або інструкція, яку користувач чи користувачка надає штучному інтелекту для отримання бажаної відповіді або результату. Іншими словами, це те, що ви пишете в полі вводу, щоб отримати від ШІ очікувану відповідь.

[2] *Промпт-інжині́ринг* – це мистецтво та наука створення ефективних текстових запитів (промптів); процес розробки, структурування й оптимізації запитів для отримання точних, релевантних та якісних відповідей від ШІ.

Види речень із сурядним і підрядним зв'язками	Приклади
1. Дві чи кілька сурядних частин поширюються однією, спільною для всіх них підрядною частиною	Така там була температура/ [1], ***і*** так мене парою проймало/ [2], ***і*** стільки крові з мене вийшло/ [3], ***що*** я відчув себе здоровішим/ [4] *(Ю. Яновський).* **<[1], *і* [2], *і* [3]>, (*що* 4).**
2. Із двох чи кількох сурядних частин лише одна має при собі підрядні частини	Пожертвуй словом/ [1], ***що*** в душі живе/ [2], ***і***, може, в пролісок воно переросте/ [3] *(Г. Коваль).* **[1], (*що* 2), *і* [3].**
3. Кожна з двох чи кількох сурядних частин має при собі підрядні частини	Коло хати/ [1], ***що*** стояла в саду/ [2], цвіли квіти/ [1], ***а*** за хатою – поросла полином стара погребня з одкритою лядою/ [3], ***звідки*** завжди пахло цвіллю/ [4] *(О. Довженко).* **[1, (*що*) 2], *а* [3], (*звідки* 4).**

Вправа 238. Фразеологічний батл. I. Прочитайте текст, усно прокоментуйте види зв'язку та розділові знаки між частинами складних речень. **II.** Об'єднайтеся в групи. Складіть і запишіть по два речення, частини яких поєднані різними типами синтаксичного зв'язку, використавши фразеологізми, що містять число сім: ***перша група*** – сім чудес світу; на сьомому небі; ***друга група*** – до сьомого коліна; місто на семи горбах. **III.** Накресліть схеми сконструйованих речень.

Сім смертних гріхів – це найважчі гріхи: заздрощі, жадібність, розпуста, ненажерливість, гордощі, лінощі, злість, яких не можна спокутувати, і за них людина мусить вічно каратися в загробному житті. У сучасній мові «сім смертних гріхів» вживають на призначення якнайтяжчих злочинів, і це не єдиний крилатий вислів, де звучить число «сім». Книга за сімома печатями – теж вислів із Біблії, де так називають книгу, яку «ніхто не міг би ні на небі, ні на землі, ні під землею розкрити, щоб подивитися її», а в óбразному значенні вираз означає щось незрозуміле, приховане й недоступне *(за А. Коваль).*

1. Між частинами речення з різними видами зв'язку ставимо такі самі розділові знаки, як у складних реченнях (складносурядних, складнопідрядних і складних безсполучникових). Наприклад: *Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм, і рими мусять бути вірні,* ***як*** *друзі в подвигу святім* (М. Рильський). ***Щоб*** *стати долі сином рідним, прошу тебе: не запізнись!* (О. Андрієнко).

2. Якщо поряд стоять два підрядних сполучники, то **кому не ставимо** перед другим сполучником тоді, коли в головній частині є слова ***то, так***. Наприклад: *Є почуття такі прозорі,* ***що коли*** *б з них відлити зорі, то (так) вони світилися б, як зорі небесні*. Коли ж слів ***то, так*** немає, то перед другим підрядним сполучником **кому ставимо**: *Є почуття такі прозорі,* ***що, коли*** *б з них відлити зорі, вони світилися б, як зорі небесні*. Це правило поширюється і на той випадок, коли збігаються сурядний і підрядний сполучники: *Рідня – серед дня,* ***а як*** *сонце сховається, то й рідня не родичається* (народна творчість).

3. Якщо у складній синтаксичній конструкції збігаються сполучники підрядності й сурядності, то кому між ними ставимо тоді, коли вилучення підрядної частини не вимагає перебудови іншої частини. Наприклад: *Дідусь починав пригадувати щось давнє,* ***і, коли*** *у своїй пам'яті бачив себе молодим, його очі блищали*. Порівн.: *Дідусь починав пригадувати щось давнє,* ***і*** *його очі блищали*.

4. У розгорнутих складних синтаксичних конструкціях, які утворюють кілька змістових блоків, можна ставити **крапку з комою**. Наприклад: *Я в такому віці, що якраз було б чудово зупинити час; та він скоряється лиш нашим дітям, що завжди прагнуть перегнати нас* (Д. Павличко).

Вправа 239. Синтаксичний герць. Об'єднайтеся в групи. Сконструюйте складні речення із сурядним і підрядним зв'язками за поданими схемами. Переможе та група, яка складе речення найшвидше.

1. [ ], і [ ], (який).
2. [ ], (що), а [ ], (щоб).
3. (Коли), [ ], але [ ], (бо), (бо).

Вправа 240. Кмітлинка для юних знавців і знавчинь синтаксису. Скористайтеся порадами щодо синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками. Самостійно виконайте за схемою тренувальний аналіз реченнєвої одиниці із вправи 241, а потім перевірте свою синтаксичну компетентність за наведеними зразками усного та письмового розбору.

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКАМИ

1. Записати речення.

2. Визначити тип речення за будовою (указати, що складне речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками).

3. Визначити й підкреслити граматичні основи в кожній частині (головні члени умовно простого речення).

4. Пронумерувати частини складного речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками, назвати їхню кількість.

5. Накреслити схему речення.

6. Зазначити, які частини поєднані сурядним зв'язком, а які – підрядним.

7. Позначити кружальцями сполучні засоби та схарактеризувати їх:

– сурядний сполучник;

– підрядний сполучник;

– сполучне слово;

– вказівне слово.

8. Установити значеннєві відношення між частинами, поєднаними сурядним зв'язком:

– одночасності або часової послідовності;

– умовно-наслідкові;

– причиново-наслідкові;

– чергування подій;

– взаємовиключення подій,

– зіставлення чи протиставлення.

9. Назвати головну й підрядну /-і частини.

10. Поставити запитання до підрядної частини або від усієї головної частини, або слова в її складі.

11. З'ясувати тип підрядної частини:

– із підрядною означальною частиною;

– із підрядною з'ясувальною частиною;

– із підрядними обставинними частинами (місця; часу; умови; причини; наслідку; мети; допусту; способу дії; міри та ступеня; порівняння).

12. Визначити тип складного речення за метою висловлювання:

– *розповідне* [підтверджує або заперечує факти, події, явища];

– *питальне* [містить запитання];

– *спонукальне* [спонукає до дії або застерігає, містить заклик, прохання, побажання тощо].

13. Визначити тип складного речення за інтонацією:

– *окличне* (вимовляємо з підвищеною інтонацією, що на письмі відображаємо знаком оклику);

– *неокличне* [нейтральне за інтонацією].

14. Подати загальну характеристику частин складного речення як умовно простих речень за схемою:

– двоскладне чи односкладне (тип односкладного);

– непоширене чи поширене (підкреслити другорядні члени речення;

– повне чи неповне (контекстуальне / ситуативне / еліптичне);

– неускладнене чи ускладнене (чим саме).

15. Пунктуація (пояснити розділові знаки в реченні).

Вправа 241. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складних речень зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками за наведеним зразком.

Зразок усного синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками:

Глянеш з високої гори на той ліс, / [1] ***і*** *здається,* / [2] ***ніби*** *на гори впала оксамитова зелена скатертина* / [3] (Іван Нечуй-Левицький).

Речення складне зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками, що складається з трьох частин.

Схема речення [1], ***і*** [2], (***ніби*** 3).

– 1-ша частина поєднана з 2-ю сурядним зв'язком і змістовим відношенням послідовності; засіб зв'язку – сурядний єднальний сполучник ***і***;

– 2-га частина (головна) і 3-тя (залежна) поєднані підрядним зв'язком: [2] *здається* (що?), [3] ***ніби*** *на гори впала оксамитова зелена скатертина.* Підрядна з'ясувальна; засіб зв'язку – підрядний порівняльний сполучник ***ніби***.

Речення розповідне, неокличне.

Загальна характеристика частин складного речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками:

1 – умовно просте, односкладне, узагальнено-особове з головним членом у формі присудка *глянеш* (особове дієслово дійсного способу майбутнього часу, 2-га особа однини); поширене: *глянеш* (звідки?) *з гори* – обставина місця, виражена іменником у родовому відмінку та прийменником *з*; *глянеш* (на що?) *на ліс* – непрямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку та прийменником *на*; *на ліс* (який?) *той* – узгоджене означення, виражене вказівним займенником у знахідному відмінку однини чоловічого роду; *з гори* (якої?) *високої* – узгоджене означення, виражене прикметником у родовому відмінку однини жіночого роду; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, односкладне, безособове з головним членом у формі присудка *здається* (безособове дієслово); непоширене; повне; неускладнене;

3 – умовно просте, двоскладне: *скатертина* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; *впала* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу жіночого роду однини; поширене: *скатертина* (яка?) *оксамитова* та *скатертина* (яка?) *зелена* – узгоджені означення, виражені прикметниками в називному відмінку однини жіночого роду; *впала* (куди?) *на гори* – обставина місця, виражена іменником у знахідному відмінку та прийменником ***на***; повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Коми ставимо між частинами складного речення із сурядним і підрядним зв'язками.

Зразок письмового синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язками:

дієсл. прийм. прикм. ім. прийм. займ. ім. спол. дієсл. спол. прийм. ім.

Глянеш з високої гори на той ліс, / [1] ***і*** *здається,* / [2] ***ніби*** *на гори*

дієсл. прикм. прикм. ім.

впала оксамитова зелена скатертина /[3] (Іван Нечуй-Левицький).

Реч. складн. зі сполуч. суряд. і підряд. зв'яз., що містить 3 част.

[1], ***і*** [2], (***ніби*** 3).

– 1-ша част. поєдн. з 2-ю суряд. зв'яз. та відношн. послідовн.; засіб зв'яз. – суряд. єднальн. спол. ***і***;

– 2-га част. – головн. – поєдн. із залежн. 3-ю част. підряд. зв'яз. Підряд. з'ясув.; засіб зв'яз. – підряд. порівн. сполуч. ***ніби***.

Реч. розпов., неокл.

1-ше – умовно просте, односкл., узагальн.-особ.; пошир.; повн.; неускл.;

2-ге – умовно просте, односкл., безос.; непошир.; повн.; неускл.;

3-тє – умовно просте, двоскл.; пошир.; повн.; неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Слід на землі лишити кожен хоче, та справа в тому, що воно за слід?! *(М. Сингаївський).*
2. Тисячі років летять так лелеки, не змінюючи своїх шляхів, і тисячі років стрічають їх над морем похмурі орлині зграї, які намагаються скинути лелек назад у море *(П. Загребельний).*
3. Нова доба над нами розквіта, та слава Лесі вічно з нами буде, як меч проти неправди і облуди, в борні за правду зброя золота *(М. Рильський).*
4. Що сіялось, те нині зеленіє, а що цвіло, те нині одцвіло *(М. Зеров).*
5. Пише брат мені з села, що трава вже поросла, та північний вітровій холодить листочки їй *(О. Лупій).*
6. Літа минають за літами, та знову пам'ять поверта оту хвилину біля мами, яка навіки золота *(Л. Талалай).*
7. Любов може стати найбільшим щастям, але ж як ще багато треба для цього, бо самої любові людині ніколи не досить *(П. Загребельний).*
8. Тебе твій дух до неба вознесе, і ти збагнеш, у чому справжність щастя *(П. Кононенко).*

Спишіть, розкривши дужки. Усно поясніть написання великої чи малої літери в номінаціях.

(М,м)іністерство науки і освіти України, (Д,д)ень (Н,н)езалежності України, (Б,б)удинок (У,у)чителя, (Г,г)аличина, (К,к)абінет

(М,м)іністрів України, (В,в)ерховна (Р,р)ада України, (Н,н)ародний (Д,д)епутат України, (Ш,ш)евченківська (П,п)ремія, (Д,д)ень (У,у)чителя, (Г,г)рінченків (С,с)ловник, (А,а)ндріївській (У,у)звіз, (М,м)іжпарламентська (А,а)самблея, (Д,д)октор (Н,н)аук, (Н,н)аціональна (А,а)кадемія (Н,н)аук України, (Р,р)іздво, (Т,т)овариство «(П,п)росвіта».

§ 41. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОВИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКАМИ, ЙОГО ПУНКТУАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Вправа 242. **І.** Послухайте текст Мирослава Дочинця. Чи поділяєте ви думку письменника: «Життя без любові – це, власне, не життя, а існування, це смуток і внутрішня невдоволеність»? **ІІ.** Випишіть виокремлені речення. Визначте граматичні основи, схарактеризуйте засоби зв'язку між частинами. Накресліть схему кожного речення, сформулюйте висновок про тип складного речення.

Цілителька розмірковувала: людині мало клопотів щоденного життя, у ній закладене природне прагнення любові, адже люблять бідні й багаті, молоді й старі. Любов приходить таємниче в душу чисту, у ту, яка, власне, і відкрита для її приходу. Любов, мов сонце, світить і зігріває душу людську. Вона є чимось неземним, кажуть – це дар Божий.

«Улюблені, любім одне одного, бо від Бога любов, і кожен, хто любить, родився від Бога та відає Бога!» Вдумаймося в ці слова святого Іоана. Адже якщо не будемо вірити святим, то кому ж?!

Любов – то полум'я: вона може спалахнути й горіти вічно, а може погаснути від негоди чи вітру, якщо не берегти й не охороняти її тремтливого вогника.

Життя без любові – це, власне, не життя, а існування, це смуток і внутрішня невдоволеність. А під любов'ю маю на увазі не тільки кохання між чоловіком і жінкою, а й любов материнську, батьківську, синівську, любов вірних друзів, любов до Батьківщини *(М. Дочинець)*.

У художній літературі та публіцистиці автори часто використовують **складні конструкції із сурядним і безсполучниковим зв'язками**. Усі частини таких речень синтаксично рівноправні. Наприклад: *Кому дано багато, кому – мало,* ***але*** *нікому – досить (А. Коваль).*

Порівняно рідко трапляються складні синтаксичні конструкції, у яких частини поєднані між собою **підрядністю та безсполучниковим зв'язком**. Наприклад: *Щасливий* ***той, хто*** *хоче мало від життя, – він ніколи не розчарується в ньому* (В. Симоненко). Підрядний зв'язок буває різним: супідрядним, послідовним, комбінованого типу, якщо залежних частин дві й більше.

Вправа 243. Синтаксичний герць. I. Об'єднайтеся в групи. Доповніть наведені складносурядні речення однією-двома підрядними частинами так, щоб утворилися складні синтаксичні конструкції із сурядністю й підрядністю. Переможе та група, яка складе речення найшвидше. **II.** Схарактеризуйте речення, які ви утворили, поясніть розділові знаки (усно). **III**. Запишіть власні варіанти складного речення. Накресліть схеми.

Зразок: *Дзвінкий дощ падає з хмар, і розбурхана земля п'є його солодкий сік.* → *Дзвінкий дощ падає з хмар, і розбурхана земля п'є його солодкий сік,* ***щоб*** *втамувати спрагу після довгого спекотного дня,* ***щоб*** *наповнитися силою для нового життя.*

1. Кожна національна мова – це особливе світобачення, **і** сприйняття світу відбувається саме через мову. 2. Катерина Білокур увійшла в українську культуру як народна художниця, **але** вона зовсім не відома нам як письменниця. 3. Схилилась над колискою мати, **і** перші звуки колискової пісні переливаються в її кровинку. 4. На клумбах горіли маки, **а** ранні левкої тільки що розпускалися.

Вправа 244. I. Спишіть складні підрядно-безсполучникові речення, визначте граматичні основи та накресліть схеми. **II.** Переробіть (усно) ці складні синтаксичні конструкції, замінивши безсполучниковий зв'язок сполучниковим. Скориставшись диктофоном телефону, виразно прочитайте обидва варіанти й дослідіть, чи змінилася інтонація трансформованих речень. Чому? Доведіть, що варіанти речень синонімічні.

Зразок: **Коли** душа спокоєм перейнята, не згадуй: усьому настане край (М. Зеров) → ***Коли*** *душа спокоєм перейнята, не згадуй,* ***що*** *всьому настане край.*

1. Книги – морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить *(І. Франко)*. 2. Як бере – очі дере, як оддає – батька дере *(народна творчість)*. 3. З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдешся – того наберешся *(народна творчість)*. 4. Дивлюся й слухаю: прозор співає струмінь биття, і віриться, що скоро-скоро так само заспіваю я *(М. Драй-Хмара)*.

Складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язками мають складну пунктуацію. Між їхніми частинами ставимо: **коми**, наприклад: Які коні, такий віз, який їхав, такий віз *(народна творчість)*; **коми** та **крапку з комою**, наприклад: Людина вища від усіх інших тварин і нижча від небесних духів; людина уподібнюється тим або іншим, залежно від того, куди більше схиляється *(П. Загребельний)*; **коми** й **двокрапку**, наприклад: Усякий знає: хто солодко живе, той гірко умирає *(Л. Боровиковський);* **коми** й **тире**, наприклад: Не хочеш, щоб люди прагнули забороненого, – зніми заборони *(А. Коваль)*.

Як і безсполучникові складні речення, цей різновид складних синтаксичних конструкцій характеризується особливою **інтонацією** на межі частин, поєднаних тільки змістовими відношеннями.

Вправа 245. Фразеологічний батл. I. Прочитайте прислів'я. Що повчального вони містять і як цим можна скористатися під час спілкування? **II.** Об'єднайтеся в групи. Запишіть прислів'я, визначте їхню будову, накресліть схеми. Розставте пропущені розділові знаки, поясніть їх. Усно визначте вид складних речень.

1. Верба – як трава лугова (..) ти її покоси (..) а вона знову буде рости. 2. Казав ячмінь (..) кинь мене в грязь (..) то будеш як князь. 3. Риба – вода (..) ягода – трава (..) а хліб – усьому голова. 4. Така в неї душа чиста, як теє сонечко навесні (..) не пече (..) а гріє. 5. Маємося як горох при дорозі (..) хто хоче (..) той скубне.

Вправа 246. Кмітлинка для юних знавців і знавчинь синтаксису. Скористайтеся порадами щодо синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язками. Самостійно виконайте за схемою тренувальний аналіз реченнєвої одиниці із вправ 247 та 248, а потім перевірте свою синтаксичну компетентність за наведеними зразками усного та письмового розбору.

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКАМИ

1. Записати речення.

2. Визначити тип речення за будовою:

– складне речення із сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язками;

– складне речення із сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язками.

3. Визначити й підкреслити граматичні основи в кожній частині (головні члени умовно простого речення).

4. Пронумерувати частини складного речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язками, назвати їхню кількість.

5. Накреслити схему речення.

6. Зазначити, які частини поєднані сполучниковим (сурядним або підрядним) зв'язком, а які – безсполучниковим.

7. Позначити кружальцями сполучні засоби та схарактеризувати їх:

– сурядний сполучник;

– підрядний сполучник;

– сполучне слово;

– інтонація.

8. Установити значеннєві відношення між частинами, поєднаними сурядним зв'язком:

– одночасності або часової послідовності;

– умовно-наслідкові;

– причиново-наслідкові;

– чергування подій;

– взаємовиключення подій;

– зіставлення чи протиставлення.

9. Назвати головну й підрядну/-і частини.

10. Поставити запитання до підрядної частини або від усієї головної частини, або слова в її складі.

11. З'ясувати тип підрядної частини:

– із підрядною означальною частиною;

– із підрядною з'ясувальною частиною;

– із підрядними обставинними частинами (місця; часу; умови; причини; наслідку; мети; допусту; способу дії; міри та ступеня; порівняння).

12. Зазначити тип частин, поєднаних безсполучниковим зв'язком:

– з однотипними (однорідними) частинами, що виражають такі змістові відношення: *одночасності подій; часові послідовності; зіставлення чи протиставлення подій*;

– з різнотипними (неоднорідними) частинами, що виражають такі змістові відношення: *з'ясувальні; пояснювальні, часові; причинові; допустові; умовні; наслідкові; міри та ступеня*.

13. Визначити тип складного речення за метою висловлювання:

– *розповідне* [підтверджує або заперечує факти, події, явища];

– *питальне* [містить запитання];

– *спонукальне* [спонукає до дії або застерігає, містить заклик, прохання, побажання тощо].

14. Визначити тип складного речення за інтонацією:

– *окличне* (вимовляємо з підвищеною інтонацією, що на письмі відображаємо знаком оклику);

– *неокличне* [нейтральне за інтонацією].

15. Подати загальну характеристику частин складного речення як умовно простих речень за схемою:

– двоскладне чи односкладне (тип односкладного);

– непоширене чи поширене (підкреслити другорядні члени речення;

– повне чи неповне (контекстуальне / ситуативне / еліптичне);

– неускладнене чи ускладнене (чим саме).

16. Пунктуація (пояснити розділові знаки в реченні).

Вправа 247. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складних речень зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язками за наведеним зразком.

Зразок усного синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язками:

Зростала внутрішня ніяковість:/ [1] хтось ризикує життям,/ [2] ***а*** *я стою під хатою на всякий випадок/ [3]* (І. Багмут).

Речення складне зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язками, що складається з трьох частин.

Схема речення: [1] : [2], ***а*** [3].

– 1-ша частина поєднана з 2–3-ю частинами безсполучниковим зв'язком та з'ясувальними змістовими відношеннями; засіб зв'язку – пояснювально-уточнювальна інтонація;

– 2-га частина і 3-тя поєднані сурядним зв'язком для вираження змістових відношень протиставлення; засіб зв'язку – сурядний протиставний сполучник ***а***.

Речення розповідне, неокличне.

Загальна характеристика частин складного речення зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язками:

1 – умовно просте, двоскладне: *ніяковість* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; *зростала* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу жіночого роду однини; поширене: *ніяковість* (яка?) *внутрішня* – узгоджене означення, виражене прикметником у називному відмінку однини жіночого роду; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, двоскладне: *хтось* – простий підмет у формі неозначеного займенника в називному відмінку; *ризикує* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу теперішнього часу 3-ї особи однини; поширене: *ризикує* (чим?) *життям* – непрямий додаток, виражений іменником в орудному відмінку; повне; неускладнене;

3 – умовно просте, двоскладне: *я* – простий підмет у формі особового займенника в називному відмінку; *стою* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу теперішнього часу 1-ї особи однини; поширене: *стою* (де?) *під хатою* – обставина місця, виражена іменником в орудному відмінку та прийменником ***під***; *стою* (навіщо? з якою метою?) *на всякий випадок* – обставина мети, виражена фразеологізмом зі значенням «щоб уникнути можливої небезпеки або чого-небудь непередбаченого».

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Двокрапка між безсполучниковими частинами складного речення, що виражають пояснювальні відношення. 3. Кома між частинами речення із сурядним зв'язком, що поєднані протиставним сполучником *а*.

Зразок письмового синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язками:

дієсл. прикм. ім. займ. дієсл. ім. спол. займ.

Зростала внутрішня ніяковість: / [1] *хтось ризикує життям,* / [2] ***а*** *я*

дієсл. прийм. ім. прийм. займ. ім.

стою під хатою на всякий випадок / [3] (І. Багмут).

Реч. складн. зі сполуч. суряд. і безспол. зв'яз., що містить 3 част.:

[1] : [2], ***а*** [3].

– 1-ша част. поєдн. з 2–3-ю безспол. зв'яз. та з'ясув. відношень.; засіб зв'яз. – поясн.-уточн. інтонац.;

– 2-га част. і 3-тя част. поєдн. суряд. зв'яз., протиставн. відношень.; засіб зв'яз. – суряд. протистав. спол. ***а***.

Реч. розпов., неокл.

1-ше – умовно просте, двоскл.; пошир.; повн.; неускл.;
2-ге – умовно просте, двоскл.; пошир.; повн.; неускл.;
3-тє – умовно просте, двоскл.; пошир.; повн.; неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Чи буде грім, чи буде стужа – ти прожени іржавий жаль *(П. Тичина)*.
2. Час ущільнюватиметься, віки старітимуть, а мистецтво молодітиме вічно *(Олесь Гончар)*.
3. Вони писали кожен свою п'єсу: Шекспір – свою, а королева – іншу *(Л. Костенко)*.
4. Довго спали вітри у ярах на припоні, довго тиша гнітюча полями повзла, і стояли дерева німі на осонні, знемагала в пилюці вечірняя мла *(В. Симоненко)*.
5. Я вірю: прийде час весни і перемоги, і людство зна́йде шлях до спільної мети *(П. Карманський)*.
6. Людина втікала від синього неба, втікала від радості і від зла, людина втікала сама від себе – але нікуди втекти не могла *(Г. Чубай)*.
7. Лінивому все ніколи: вранці – росяно, в обід – жарко, а ввечері комарі кусаються *(народна творчість)*.
8. Уродило жито, та нікому жати: пішли наші хлібороби списами орати *(П. Куліш)*.

Вправа 248. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складних речень зі сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язками за наведеним зразком. За потреби скористайтеся схемою розбору, поданою у вправі 246.

Зразок усного синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язками:

Щоб *шанувати,* / [1] *треба мати талант;* / [2] ***щоб*** *заздрити,* / [3] *таланту не треба* / [4] (Г. Тютюнник).

Речення складне зі сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язками, що складається з чотирьох частин.

Схема речення: <(***щоб*** 1), [2];> <(***щоб*** 3), [4]>.
I II

– Перший блок (1-ша–2-га частини) поєднані з другий блоком (3-тя–4-та частини) безсполучниковим зв'язком; це однотипні (однорідні) частини, що виражають змістові відношення протиставлення; засіб зв'язку – зіставно-протиставна інтонація;

– 2-га частина (головна) і 1-ша (залежна) поєднані підрядним зв'язком: [2] *треба мати талант* (навіщо?), [1] ***щоб*** *шанувати* [3]. Підрядна обставинного типу (мети); засіб зв'язку – підрядний сполучник ***щоб***;

– 4-та частина (головна) і 3-тя (залежна) поєднані підрядним зв'язком: [4] *таланту не треба* (навіщо?), [3] ***щоб*** *заздрити*. Підрядна обставинного типу (мети); засіб зв'язку – підрядний сполучник ***щоб***.

Речення розповідне, неокличне.

Загальна характеристика частин складного речення зі сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язками:

1 – умовно просте, односкладне, безособове з головним членом у формі присудка *шанувати* (інфінітив); непоширене; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, односкладне, безособове з головним членом у формі присудка *треба мати* (безособово-предикативний прислівник + інфінітив); поширене: *треба мати* (що?) *талант* – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку без прийменника; повне; неускладнене;

3 – умовно просте, односкладне, безособове з головним членом у формі присудка *заздрити* (інфінітив); непоширене; повне; неускладнене;

4 – умовно просте, односкладне, безособове з головним членом у формі присудка *треба мати* (безособово-предикативний прислівник + інфінітив); поширене: *не треба* (чого?) *таланту* – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку без прийменника при запереченні; повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Коми ставимо між частинами складного речення із підрядним зв'язком. 3. Крапку з комою ставимо між безсполучниковими частинами, які достатньо самостійні за змістом, поширені та мають свої розділові знаки.

Зразок письмового синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язками:

спол. дієсл. безос. присл. дієсл. ім. спол. дієсл..
Щоб *шанувати*,/ [1] *треба мати талант;*/ [2] ***щоб*** *заздрити*,/
ім. част. безос. присл.
[3] *таланту не треба*/ [4] (Г. Тютюнник).

Реч. складн. зі сполуч. підряд. і безспол. зв'яз., що містить 4 част.:

<(***щоб*** 1), [2];> <(***щоб*** 3), [4]>.
I II

– 1-ша–2-га част. поєдн. з 3–4-ю част. безспол. зв'яз. та відношн. протиставл.; засіб зв'яз. – зістав.-протистав. інтонац.;

– 2-га част. (головн.) і 1-ша (залежн.) поєдн. підряд. зв'яз.; підряд. част. обстав. типу (мети); засіб зв'яз. – підряд. спол. ***щоб***;

– 4-та част. (головн.) і 3-тя (залежн.) поєдн. підряд. зв'яз.; підряд. част. обстав. типу (мети); засіб зв'яз. – підряд. спол. **щоб**.

Реч. розпов., неокл.

1-ше – умовно просте, односкл., безос.; непошир.; повн.; неускл.;

2-ге – умовно просте, односкл., безос.; пошир.; повн.; неускл.;

3-тє – умовно просте, односкл., безос.; непошир.; повн.; неускл.;
4-те – умовно просте, односкл., безос.; пошир.; повн.; неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Правди в брехні не розмішуй, не ганьби все підряд, без путтяя, бо на світі той наймудріший, хто найдужче любить життя *(В. Симоненко)*.
2. Пригадай собі голос матері, як хочеш почути совість; пригадай собі руки милої, як хочеш повернути щастя *(Д. Павличко)*.
3. Народ – це велика дитина: коли не можеш дати дитині нову іграшку, розкажи їй нову казку *(М. Михальченко)*.
4. Не може керувати той людьми, хто сам не бачить шляху із пітьми, не може дати волю той народу, хто душу закував у темноту *(Д. Павличко)*.
5. Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш; злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив *(І. Франко)*.
6. Коли нам довго не відписують, хапаємось за останню ілюзію: лист, очевидно, пропав на пошті *(Ірина Вільде)*.
7. Віконце світилося, там усе ще ждали, там довго ще ждатимуть, бо по-справжньому ждати вміють лише матері *(М. Олійник)*.
8. Недарма у народі кажуть: як ти шануватимеш своїх батьків – так твої діти шануватимуть тебе *(із часопису)*.

Запишіть складні іменники разом або з дефісом.
Журналіст/перекладач, слово/вживання, імпорт/експорт, книго/люб, дво/владдя, скоро/пис, цвіт/калина, гідро/сани, одно/літок, пів/острів, полу/мисок, Ново/Миколаївськ, Франкфурт/на/Майні, Марія/Антуанетта, член/кореспондент, семи/гранник, соц/страх, пів/книги, пів/України, теле/радіо/комітет.

§ 42. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ІЗ СУРЯДНИМ, ПІДРЯДНИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКАМИ, ЙОГО ПУНКТУАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Вправа 249. I. Спишіть, уставляючи пропущені букви та знімаючи скісну риску. **II.** Дайте усно характеристику складних речень (будова, вид синтаксичного зв'язку між частинами, засоби зв'язку). Поясніть розділові знаки. Накресліть схеми виокремлених речень.

Отак л..жиш у полі, пос..р..д сивого полину, в задушливому теплі, л..жиш сер..д жовто/білого ромашкового м..рехтін..я, на самісін..кому дні ч..брецевої хвилі, що прокочуєт..ся по тобі хміл..ним потопом, – і крутит..ся голова. Пам..рочит..ся в ній чи то ві.. цієї дикої навали пол..ового духу, від його ..поконвічної снаги, чи від лоскітливо/дитячо-

го о́страху, що всі ці трави і бур..яни, на яких л..жиш і які ти пр..м..яв, проростут.. кріз.. тебе, прон..завши хр..бет, пробивши серце, про..кнувши груди. *Отак заплющ очі, дай волю уяві – й відчуєш, як уже став час..кою з..млі, як усе те зело вже росте кріз.. тебе, п..ючи твої соки, твою кров.*

А мож.., крут..т..ся голова через те, що тут, у полі, так завзято с..рчат.. кон..ки, ш..ряє в/горі шуліка, і в його плавному л..оті ві..чувает..ся пр..чаєна хижіст.., та ще й нач.. небо не стоїт.. на місці, а об..ртает..ся на/в/коло з..млі? Ні, мабу..ь, чер..з те крутит..ся голова, що тут, у полі, відчувает..ся, як т..хес..н..ко плине час *(Є. Гуцало)*.

Вправа 250. **І.** Укажіть, до якого типу складних синтаксичних конструкцій належить речення: *Летить життя моє, життя моє кружляє, і хто б його спинити міг, коли воно в цю мить лягає, як зжовклий лист, тобі до ніг* (Л. Первомайський)? **ІІ.** Проаналізуйте схеми. Відшукайте серед них схему поданого речення.

1. [1], [2], ***і*** [3], (***коли*** 4), (***як*** 5).
2. [1], [2], [***і*** 3], (***коли*** 4).
3. [1], [2], ***і*** [3], (***коли*** 4).

Вправа 251. **Синтаксичний герць. І**. Об'єднайтеся в групи. Додайте до головної або підрядної частини інші за допомогою різних сурядних чи підрядних сполучників. Запишіть власні варіанти складного речення, побудуйте схеми. Переможе та група, яка виконає завдання якнайшвидше. ІІ. Схарактеризуйте речення, які ви утворили, поясніть розділові знаки (усно).

Зразок: Чимало ШІ-агентів створено для вузьких сфер, наприклад, для автоматизації програмування: вони можуть писати код, перевіряти його та самостійно виправляти помилки ... . → [1] *Чимало ШІ-агентів створено для вузьких сфер, наприклад, для автоматизації програмування:* [2] *вони можуть писати код, перевіряти його та самостійно виправляти помилки;* [3] *в іншому випадку ці системи шукають інформацію та формують дослідження,* [4] ***що*** *раніше потребували б днів кропіткої праці.*

1. Науковці констатують: якщо 2022-й став роком чат-інтерфейсів на зразок ChatGPT, то вже невдовзі вони еволюціонували в асистентів, … . 2. Нині на сцену виходять агенти, що їх визначають як системи, здатні діяти автономно: вони здатні ухвалювати рішення, навчатися та ефективно працювати у командах, а найголовніше – … . 3. Незважаючи на безперечні успіхи й науково-технічні досягнення інформатизації, суспільствознавців тривожить питання: … . 4. Творіння людського генія грандіозні, творчий потенціал безмежний, але… .

Вправа 252. **#СвітПрофесій. І**. Складіть діалог-обговорення теми «Усі професії важливі – обирай свою!». Під час усного спілкування акцентуйте увагу

на тому, що вас цікавить, чим ви захоплюєтеся, ким би ви хотіли стати в майбутньому. Поясніть, чому вам подобається та чи та професія. **II.** Запишіть два складні речення-репліки зі сполучниковим (сурядним та підрядним) і безсполучниковим зв'язками. Підкресліть граматичні центри, накресліть схеми та поясніть розділові знаки між їхніми частинами.

Вправа 253. Синтаксичний куферок. Виконайте усний і письмовий розбір складних речень із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками за наведеним зразком. За потреби скористайтеся алгоритмом синтаксичного розбору складного речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язками, поданим у вправі 246.

Зразок усного синтаксичного розбору складного речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками:

Настане день, / [1] *настане час* / [2] – ***і*** *розіллється знов медами земля,* / [3] ***що*** *окрилив Тарас громовозвукими словами* / [4] (М. Рильський).

Речення складне із безсполучниковим і сполучниковими сурядним і підрядним зв'язками, що складається з чотирьох частин.

Схема речення: [1], [2] – ***і*** [3], (***що*** 4).

– Перший блок (1–2 частини) поєднаний із другим блоком (3–4 частини) сполучниковим сурядним зв'язком для вираження змістових відношень наслідку; засіб зв'язку – сурядний єднальний сполучник ***і***;

– 1-ша частина поєднана з 2-ю однорідною частиною безсполучниковим зв'язком та змістовими відношеннями одночасності подій; засіб зв'язку – перелічувальна інтонація;

– 3-тя частина (головна) і залежна 4-та поєднані підрядним зв'язком [3] *розіллється знов медами земля* (яка?), [4] ***що*** *окрилив Тарас громовозвукими словами*. Підрядна означального типу; засіб зв'язку – сполучне слово ***що***.

Речення розповідне, неокличне.

Загальна характеристика частин складного речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками:

1 – умовно просте, двоскладне: *день* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; *настане* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу майбутнього часу в 3-й особі однини; непоширене; повне; неускладнене;

2 – умовно просте, двоскладне: *час* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; *настане* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу майбутнього часу в 3-й особі однини; непоширене; повне; неускладнене;

3 – умовно просте, двоскладне: *земля* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; *розіллється* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу майбутнього часу в 3-й особі однини; поширене: *розіллється* (коли?) *знов* – обставина часу, виражена прислівником; *розіллється* (як?) *медами* – обставина способу

дії та порівняння, виражена іменником в орудному відмінку; повне; неускладнене;

4 – умовно просте, двоскладне: *Тарас* – простий підмет у формі іменника в називному відмінку; *окрилив* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу чоловічого роду однини; поширене: *окрилив* (чим?) *словами* – непрямий додаток, виражений іменником в орудному відмінку; *словами* (якими?) *громовозвукими* – узгоджене означення, виражене прикметником в орудному відмінку множини; *окрилив* (що?) *що* – прямий додаток, виражений відносним займенником у знахідному відмінку; повне; неускладнене.

Пунктуація. 1. У кінці розповідного речення ставимо крапку. 2. Кома між безсполучниковими частинами складного речення, що виражають відношення одночасності подій. 3. Тире ставимо між частинами складного речення, поєднаними сурядним зв'язком, оскільки між ними наявні відношення наслідку. 4. Кома між головною та підрядною частинами складного речення.

Зразок письмового синтаксичного розбору складного речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками:

дієсл. ім. дієсл. ім. спол. дієсл. присл. ім. ім

Настане день, / [1] *настане час* / [2] – ***і*** *розіллється знов медами земля,* /[3]

займ. дієсл. ім. прикм. ім.

що *окрилив Тарас громовозвукими словами* / [4] (М. Рильський).

Реч. складн. зі сполуч. підряд. і безспол. зв'яз., що містить 4 част.:

[1], [2] – ***і*** [3], (***що*** 4).

– 1-ша–2-га част. поєдн. з 3–4-ю част. спол. суряд. зв'яз. та віднош. наслідку; засіб зв'яз. – суряд. єднальн. спол. ***і***;

– 1-ша і 2-га част. поєдн. безспол. зв'яз. і віднош. одночас. подій; засіб зв'яз. – переліч. інтонац.;

– 3-тя (головн.) і залежна 4-та част. поєдн. підряд. зв'яз.; підряд. част. означ. типу; засіб зв'яз. – сполуч. сл. ***що***.

Реч. розпов., неокл.

1-ше – умовно просте, двоскл., непошир.; повн.; неускл.;

2-ге – умовно просте, двоскл., непошир.; повн.; неускл.;

3-тє – умовно просте, двоскл., пошир.; повн.; неускл.;

4-те – умовно просте, двоскл., пошир.; повн.; неускл.

СИНТАКСИЧНИЙ КУФЕРОК

1. Любов може стати найбільшим щастям, але ж як ще багато треба для цього, бо самої любові людині ніколи не досить *(П. Загребельний)*.

2. Літа минають за літами, та знову пам'ять поверта оту хвилину біля мами, яка навіки золота *(Л. Талалай)*.
3. Розвалилась зла руїна, покотилася долина, і де в світі тая сила, щоб в бігу її спинила? *(І. Франко)*.
4. Люблю я дощ рясний, що гучно з неба ллється: після дощу того уся земля цвіте, і ліс, покритий краплями блискучими, сміється *(М. Рильський)*.
5. Хор цвіркунів м'яко сюрчав в сухій траві, а один із них, покриваючи все, дзвінко тягнув свою ноту, наче між землею і небом, понад застиглим морем снувалась і дзвеніла безконечна срібна струна *(М. Коцюбинський)*.
6. Коли нам довго не відписують, хапаємось за останню ілюзію: лист, очевидно, пропав на пошті *(Ірина Вільде)*.
7. Стояла тиха і по-своєму хвилююча година: на верховіття лісу опускався сизий присмерк, а внизу з-під кожного куща виповзав туман, і тому здавалося, що над землею коливалися два неба *(М. Стельмах)*.

1. Які речення називаємо складними синтаксичними конструкціями?
2. Які види зв'язку можуть поєднуватися у складному реченні?
3. На які типи поділяємо складні синтаксичні конструкції за видами зв'язку між частинами?
4. На вашу думку, для якого стилю мовлення характерні речення з різними видами зв'язку?
5. Які розділові знаки вживаємо в складних реченнях з різними видами зв'язку?
6. Наведіть власні приклади складних речень з різними видами зв'язку, між частинами яких ставимо кому, тире, двокрапку, крапку з комою.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКІВ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Складну синтаксичну конструкцію з підрядним і безсполучниковим зв'язками наведено в рядку

А Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не острижи *(Л. Костенко)*.

Б Ті, хто пливтимуть за мною, будуть чути: над нами з радості ангели схлипнуть *(В. Китайгородська)*.

В Ходить вересень в селі, а літо осені питає, де поділись журавлі *(В. Китайгородська)*.

Г Пливе над світом осінь, як медуза, і мокре листя падає на брук *(Л. Костенко)*.

Д Щоб ти, ясеню, став ще вищий, а ти, ружо, красніша, а ти, парубче, сміливіш, а ти, дівко, миліша *(В. Китайгородська)*.

2. Складну синтаксичну конструкцію із сурядним і підрядним зв'язками наведено в рядку

А Ти не сумуй – ще зе́лені сповна, ще розлилися так шовково трави, ще лісовик зелену службу править і літо в ряст заплутало човна *(В. Китайгородська)*.

Б Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем *(Леся Українка)*.

В Лукашева хата починає біліти стінами; при одній стіні чорніє якась постать, що знеможено прихилилась до одвірка, в ній ледве можна впізнати Мавку *(Леся Українка)*.

Г Вогонь у печі палає і гугонить, а Маланка заплющує очі, і їй здається, що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу *(М. Коцюбинський)*.

Д Коли розвидняється, на галяві стає видно великий пеньок, там, де стояв колись столітній дуб, а недалечко від нього недавно насипану, ще не поросту моріжком могилу *(Леся Українка)*.

3. Складну синтаксичну конструкцію із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками наведено в рядку

А Пройшла гроза – і знову літня проза: парує степ, і оживає ліс *(В. Симоненко)*.

Б Де-не-де жовтіє деревій, пахнуть, сохнучи на сонці, волошки, ще не скошені травою *(Олесь Гончар)*.

В Сонця ще нема; воно десь там за вигином планети, а ці хлопці й дівчата вже передчувають його, вже бачать його вгорі у вранішнім першім промінні, там, де міниться барвами білий летючий метал *(Олесь Гончар)*.

Г Бажав би я єдиного в житті: на гонах цих упасти у труді і знов піднятись – колосом на ниві *(В. Колодій)*.

Д Нашої заслуги в тім не бачу, нашої не знаю в тім вини, що козацьку бунтівливу вдачу нам лишили предки з давнини *(В. Симоненко)*.

4. Складну синтаксичну конструкцію із сурядним і безсполучниковим зв'язками наведено в рядку

А Ще образ ваш не стерся, не поблід: іду в ліси, де мій зостався слід, і знов мені шумлять дерева чулі *(М. Орест)*.

Б Гості першого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь *(народна творчість)*.

В Нема людей, які не помиляються, є люди, які бояться визнати власні помилки *(В. Радіонов)*.

Г Питають сосни, де я мешкаю, куди іду сумною стежкою... *(Д. Павличко)*.

Д Хто відчуває завтрашнє у буднях, тому судилось роздивитися, як наступаюче майбутнє відсвічує на наших лицях *(Л. Талалай)*.

5. Складну синтаксичну конструкцію з підрядним і безсполучниковим зв'язками наведено в рядку

А Здивування в дитини виникає тоді, коли вона бачить, як з невідомого, з численних залежностей між речами й явищами відкривається щось нове *(В. Сухомлинський)*.

Б Коли він торкався смичком до струни скрипки, все на світі зникало і залишалася тільки музика *(В. Собко)*.

В Довго слухав того вечора Валерій Іванович сповідь архітектора, і боляче було чути, як раз у раз зривається в стражданні голос цієї мужньої людини *(Олесь Гончар)*.

Г Глибока вразливість дозволяє художникові слова бути чутливим до душевного світу інших, розуміти чужі бажання, що й робить його виразником заповітних дум своєї долі *(із часопису)*.

Д Тут земля мене поїла соком, тут – здоров'я й сили набувався я, щоб прожив у битвах, а не збоку, щоб радів, і плакав, і сміявся *(О. Підсуха)*.

6. Складну синтаксичну конструкцію із сурядним і підрядним зв'язками наведено в рядку

А Коли ти гладиш мене по голові, мов маленьку, коли я по голівці гладжу маленьку донечку нашу, коли дитя наше гладить кучері ляльки своєї, згадую мамину руку на своїм чолі, мов прохолодний листок подорожника на рані *(Л. Скирда)*.

Б Там, де в боях лилась багряна наша кров, де, вітер сіючи, стрів бурю лютий ворог, – о, скільки зведено прекрасних там будов, які сади цвітуть у далях неозорих! *(М. Рильський)*.

В Одні залюблені в старі листи. Ті – в музику. А ті – в руді томища. Таке життя... А він любив мости. О, не любив – кохав. А може, й вище! *(Б. Олійник)*.

Г Ганьба і смерть тому, хто нападa, і вічна слава тим, хто не здається! *(О. Підсуха)*.

Д Сумно й смутно людині, коли висихає й сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства й отроцтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного ставлення *(О. Довженко)*.

7. Складну синтаксичну конструкцію із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язками наведено в рядку

А Ранні гречки біліють, як клапті снігу, пізні, тільки вилазять, і на листочках в них мокра земля, яку вони ледве пробили *(М. Коцюбинський)*.

Б Ще ранок диха прохолодою, від сну підводиться трава, та вже за першою підводою шляхом куриться курява *(А. Малишко)*.

В Якби не мамина пісня, сказав якось один древній історик, яким убогим було б наше життя (*В. Скуратівський)*.

Г Вслухаюся в поетичні образи колискових пісень і уявляю немовлятко, котре покліпує віями, – дрімота-сон ходить біля вікон, заглядає ув шиби... *(В. Скуратівський)*.

Д Доля переслідувала його [Шевченка] в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в бога у зневіру і песимізм *(І. Франко)*.

Тести на встановлення відповідності

8. Установіть відповідність між структурним типом складної синтаксичної конструкції та прикладами речень

Тип складного речення	*Приклади*
1 речення із сурядністю і підрядністю **2** речення із безсполучниковим і підрядним зв'язками **3** речення із сурядним і безсполучниковим зв'язками **4** речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками	**А** І віриться мені – коли мене не буде, відчує в серці хтось хоч іскру почуття того, що я вам ніс в своїй любові, люди – я йду, я йду до вас *(В. Колодій)*. **Б** Були то звичайнісінькі слова втіхи, але, може, тому, що йшли вони від серця, і вчула в них мати щире вболівання за свого сина *(Олесь Гончар)*. **В** Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, що не зумів цього зробить, коло дороги посадив ялину *(Д. Павличко)*. **Г** Я бачив, як зірниця впала, як на снігу вона палала, як сніг, біліший від лілеї, вночі іскрився біля неї *(Д. Павличко)*. **Д** Розум переконує: тримайся від гріха подалі, а серце шепоче: ближче, ближче... *(А. Коваль)*.

9. Установіть відповідність між структурним типом складної синтаксичної конструкції та прикладами речень

Тип складного речення	*Приклади*
1 речення із сурядністю і підрядністю **2** речення із безсполучниковим і підрядним зв'язками **3** речення із сурядним і безсполучниковим зв'язками **4** речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками	**А** Біда, коли тебе забуде брат, та ще буває гірше востократ, коли тебе забуде друг *(Д. Павличко)*. **Б** Співаю те, що в світі бачу, що в серце або в мозок впало *(Б. Лепкий)*. **В** З Галича Ігор з сім'єю виїхав у ясну морозну днину, та вже зараз за Дністром погода зіпсувалася: настала відлига *(В. Малик)*. **Г** Та жених якось не знаходився, бо ні багачкою, ні красунею панна не була, біда вдома не меншала, і по двох роках, змарнувавши батьківські надії, Раїса мусила піти в учительки *(М. Коцюбинський)*. **Д** Краще нам німими стати, легше гори нам нести, ніж тебе розіп'ясти, наша мово, наша мати! *(Олекандр Олесь)*.

10. Установіть відповідність між структурним типом складної синтаксичної конструкції та прикладами речень

Тип складного речення	*Приклади*
1 речення із сурядним і підрядним зв'язками **2** речення із безсполучниковим та підрядним зв'язками **3** речення із сурядним і безсполучниковим зв'язками **4** речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язками	**А** Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиїмись *(Л. Костенко)*. **Б** Ця п'єса почалася вже давно, і лиш тепер збагнув я: то вистава, де кожен, власну сутність загубивши, і дивиться, і грає... *(В. Стус)*. **В** У душі скам'янілій є віра одна: в хвилину, коли виповняється міра, над світом підноситься судна сокира, щоб з ворога взяти за кривду сповна *(Л. Первомайський)*. **Г** Усе життя готуйся до хвилини, коли життям ти зможеш довести, що сильна духом народилась ти, і в грудях не шматок глевкої глини, а людське серце щире ти несеш, гартоване на вогнищах руїни, любові повне й віддане без меж *(Л. Первомайський)*. **Д** Можна знайти в природі півтони, можна життя спинити на півслові, але нема в житті напівціни, але нема в житті напівлюбові *(А. Демиденко)*.

11. Установіть відповідність між структурним типом складної синтаксичної конструкції та прикладами речень

Тип складного речення	*Приклади*
1 речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язками **2** речення із сурядним і безсполучниковим зв'язками **3** речення із сурядним і підрядним зв'язками **4** речення з підрядним та безсполучниковим зв'язками	**А** Добре, коли дбають, щоб за сказане заплатили, а погано, коли говорять тільки те, за що платять *(В. Лісовий)*. **Б** Зростала внутрішня ніяковість: хтось ризикує життям, а я стою під хатою на всякий випадок *(І. Багмут)*. **В** Можна смерть лише смертю здолати, тільки в цім таємниця буття, і зерно мусить вмерти, щоб дати в життєдавчому житі – Життя *(Є. Маланюк)*. **Г** Народжуються, щоб літати; вміння повзати приходить пізніше *(Ю. Меліхов)*. **Д** Хіба коли в житті забудеться, хіба забудеться коли – все, що збувається, що збудеться, що ми своїм трудом взяли *(Є. Летюк)*.

12. Установіть відповідність між структурним типом складної синтаксичної конструкції та прикладами речень

Тип складного речення	*Приклади*
1 речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язками	**А** Які б прикрощі не приготувала нам доля, найприкрішими є ті, які спричинені нами особисто *(народна творчість)*.
2 речення із сурядним і безсполучниковим зв'язками	**Б** Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце *(Іван Багряний)*.
3 речення із сурядним і підрядним зв'язками	**В** Вона [краса]–як невинна дитина, в якої все любе та гоже: підносити може людину, але захищатись – не може... *(М. Карпенко)*.
4 речення з підрядним та безсполучниковим зв'язками	**Г** І знову – думки, гадки, припущення, від яких тільки голова болить, але так ні до чого й не додумаєшся *(Б. Антоненко-Давидович)*.
	Д Є сенс життя, поки є воля до життя; є воля до життя, поки є смак до життя *(А. Коваль)*.

§ 43. БУДОВА ТЕКСТУ

Вправа 254. **І.** Прочитайте висловлювання, поясніть, чи можна вважати їх текстами. Свою думку обґрунтуйте, ілюструючи відповідь прикладами з поданих текстів. **ІІ.** З'ясуйте, чи належать уривки до того самого стилю. Що об'єднує обидва тексти? Визначте їхню тему. Поясніть, що забезпечує змістову цілісність тексту та в який спосіб виявляється авторська настанова (задум, намір). Сформулюйте визначення тексту. **ІІІ.** Поділіться з однокласниками / однокласницями своїм «рецептом» подолання стресових ситуацій.

І. Як Максиму не хотілося вранці прокидатися! Як не хотілося розплющувати очі! Як не хотілося йти до школи...

Вийшовши з дому, він без жодного здивування спостеріг, що небо й земля... помінялися місцями. Небо було внизу, під ногами. Студенисте й блякло-сіре, воно, мов драговина, вгиналося під підошвами. Невимитий асфальт нависав зверху.

Увібравши голову в плечі, він понуро плентавсь уперед. Повз дерева, що росли корінням вгору, повз ліхтарі, що світилися лампами вниз. Повз магазини вниз вивісками.

Він захлинався сам собою. Відчував гіркоту слини в роті, гіркоту крові в серці. Натягнута струна його душі зболено стогнала: стрес[1], стрес, стрес-с-с...

[1] *Стрес* – реакція організму на дію різноманітних подразників – стресорів.

II. Будь-які захворювання на початку виявляються ідентичними симптомами[1] (підвищення температури, загальна слабкість, зниження апетиту). Лише пізніше виявляються симптоми специфічні, що дають змогу встановити діагноз.

По-новаторськи поставившись до цього факту, австрійський медик Ганс Селье висунув та блискуче довів гіпотезу[2] загального адаптаційного синдрому[3], від якої перейшов до загальної концепції[4] стресу.

На початку недуги хворі відчувають дискомфорт. З'являється слабкість, дратівливість. Цю специфічну однотипну реакцію організму на хворобу Селье й назвав загальним адаптаційним синдромом.

У розвитку адаптаційного синдрому він виокремив три стадії: реакцію тривоги, фазу опору й фазу виснаження. У першій організм починає чинити опір умовам існування або звикати до них. У фазі опору організм повною мірою опирається дії стресора – чинника, що спричинив критичний стан. У третій фазі резерви адаптації[5] вичерпуються й організм гине. Остання фаза розвивається далеко не завжди. У більшості випадків організм справляється із стресором на першій чи другій фазах адаптаційного синдрому *(із підручника)*.

Результатом зв'язного мовлення є текст (text). Хоч речення є основною одиницею спілкування, проте частіше ми спілкуємося не окремими реченнями, а поєднанням речень, які називаємо **текстом**.

Тексти класифікують за різними критеріями:

1) *за формою* розрізняють усний текст (в усному спілкуванні) і писемний (зафіксований на письмі – написаний рукою чи надрукований);

2) *за стильовою належністю*: художні, наукові, публіцистичні, офіційно-ділові та розмовно-побутові тексти;

3) *за жанрами*: а) прозові, драматичні, віршовані тощо (для художніх текстів); б) нарис, есе, фейлетон, памфлет (для художньо-публіцистичних текстів); в) замітка, інтерв'ю, репортаж, коментар, огляд (для публіцистичних текстів); г) текст реклами; ґ) текст заяви, службової записки тощо; д) текст наукової статті, тез тощо; е) текст листа та ін.;

4) *за типом мовлення*: а) текст-опис; б) текст-розповідь; в) текст-міркування, що охоплює три частини: *тезу, докази, висновки*;

5) *за участю мовців*: а) монолог; б) діалог; в) полілог.

Будь-який текст у художньому творі, газетній чи журнальній статті, у підручнику або усний текст, який ми чуємо з екрана телевізора або по радіо, має такі **ознаки**:

1) цілісність і змістову завершеність;
2) логічний зв'язок і послідовність викладу;
3) цілеспрямованість (комунікативну спрямованість);

---

[1] *Симптóм* – характерний вияв або ознака.
[2] *Гіпóтеза* – наукове припущення.
[3] *Синдрóм* – сполучення ознак симптомів.
[4] *Концéпція* – тлумачення явищ, система поглядів на явища.
[5] *Адаптáція* – пристосування.

4) членованість і композиційну чіткість.

До ознак тексту належать **наявність теми, ідеї (основної думки, комунікативної мети**: схвалити, засудити, ствердити, заперечити, закликати, спонукати, застерегти тощо), **структури**. Композиційно у великих текстах виокремлюють частини: а) *зачин* (вступ, початок думки), б) *основну частину* (виклад теми); в) *кінцівку* (підсумок, узагальнення повідомлюваного); розділи, параграфи, абзаци.

Вправа 255. **І.** Об'єднайтеся в групи. Випишіть із текстів підручників (на вибір) по два приклади складних синтаксичних цілих (ССЦ). Схарактеризуйте засоби, за допомогою яких речення об'єднуються в ССЦ. **ІІ.** Запропонуйте різне прочитання вибраних ССЦ, різне логічне наголошення слів у ньому. Як змінюється зміст тексту від зміни інтонації висловлення?

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) – це група простих і складних речень, об'єднаних тісним логічним і синтаксичним зв'язком, які маркують найтісніший порівняно з реченням розвиток думки.

ССЦ може бути компонентом, частиною тексту (у прозовому тексті його оформляють як абзац), але може функціонувати й самостійно як мініатюрний художній твір. В окремих випадках ССЦ може складатися з одного речення: це можливо тоді, коли в межах одного речення охоплено тему з підтемами та підсумковою кінцівкою. Наприклад: *Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш* (народна творчість); *Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова* (Леся Українка).

Вправа 256. Проаналізуйте за зразком змістові відношення між парами речень, добираючи складні речення аналогічного змісту. Сформулюйте й запишіть висновок, чи можуть між окремими реченнями тексту формуватися ті самі відношення, що й між частинами речень.

Зразок: Не до пташиного співу дослухався Ант. Він слухав, чи почується звідкись рик оленя *(С. Скляренко).* → *Ант не слухав пташиного співу,* ***а*** *хотів почути рик оленя* (відношення – протиставлення).

1. Поблизу Києва тече річка Ірпінь. Народжується вона на Житомирщині *(із часопису).* 2. Надвечір туристи зупинилися відпочивати. Неподалік протікав гірський потік *(із часопису).* 3. Шевченко здалеку побачив Орську кріпость. Йому стало так сумно... *(Є. Єнджевич).* 4. Йому стало так сумно... Страшна пустеля здалася йому розкритою труною *(Є. Єнджевич).* 5. У теплі дні трактори виходять на поля. Вони боронують землю, виорану ще восени *(із календаря).*

Особливості будови речень забезпечують таку важливу ознаку тексту, як його **зв'язність**. Кожне наступне речення, з одного боку, ґрунтується на реченні попередньому, убираючи в себе його частину, а з іншого, – репрезентує нову інформацію. Отже, речення ніби поділяється на дві частини: частину, що повторює вже відому інформацію, називають **«даним»** (**«відомим», «темою»**). Ця частина є вихідним пунктом висловлювання думки. Друга частина речення, що містить принципово нову, не вислов-

лювану до того інформацію, повідомляючи щось про першу частину, – це **«нове»** (**«рема»**). Висновок: *«дане»* є засобом зв'язку речень у тексті, а *«нове»* вбирає в себе основний зміст повідомлення та є комунікативним центром висловлювання.

У реченнях ***опису предмета*** «даним» є назва цього предмета або його частин, а «новим» – ознака. Наприклад:

Д Н Н Н

Сливи / жовті, золотисті, як липовим бджолиним медом налиті.

Д Н

Зверху вони / ще й пудрою сизою ледь-ледь притрушені (за Б. Комаром).

У реченнях ***тексту-розповіді*** «даним» є вказівка на особу, що вчиняє дії, «новим» – назва дії (або події). Послідовність виконуваних дій (подій) увиразнюється такими словами, *як спочатку, пізніше, потім, тоді, після цього, нарешті* (хоч такі слова й не є обов'язковими). Наприклад:

Д Н Н

Пташка сиворакша, / побачивши нас, випурхнула на вершечок дерева.

Д Н Н

Спочатку вона / вигулькнула з плетива гілок, далі вчепилася ніжками

Н

за тонку верхівку берізки й загойдалася пустотливо, зиркаючи на нас

Н Н

кокетливими очицями. Після цього в гіллі різко залопотіло: образжена

Д Н Н

нашою неувагою пташина зірвалася з дерева й полетіла кудись далеко-далеко (за В. Кавою).

Тип мовлення	«Дане»	«Нове»
Опис предмета	предмет (або його частини)	ознаки предмета (або його частин)
Опис місця	місце розташування	предмети
Опис стану людини	особа	ознаки стану
Опис стану середовища	елементи середовища	ознаки стану
Оцінка предмета або явища	предмет, явище	оцінка
Розповідь	особа	виконувані нею дії (події, що відбуваються)

Вправа 257. Поліпшіть плинність тексту, змінивши, де потрібно, порядок слів. Відредагований текст запишіть і над кожною частиною речень тексту позначте «дане» й «нове».

Войовничі степові племена нападали на Київ у прадавні часи. Печеніги надто допікали. Якось на місто страшенною хмарою вони посунули. Військо князя Володимира супроти них вийшло. Червонощокий велетень вийшов перед київське військо. Помірятися з ним силою запропонував він. Білочубий молодий кожум'яка вийшов на поєдинок.

Вправа 258. Прочитайте тексти. У кожному з речень тексту віднайдіть «дане» й «нове» (усно). З'ясуйте, яким способом – послідовним чи паралельним – пов'язані речення в кожному тексті. Які мовні засоби зв'язку використано в тексті?

І. Дрон, або безпілотний літальний апарат (БПЛА), – це рухомий апарат, що може переміщатися в повітрі без пілота на борту. Дрони можуть бути різних типів та розмірів, від маленьких, призначених для розваг, до великих, що їх використовують для військових цілей. Вони здатні виконувати різні завдання, такі, як аерофотозйомка, доставка вантажів, розвідка та навіть атаки (у разі дронів-камікадзе) *(з інтернету)*.

ІІ. У мирний час я активно займався спортом і професійно навчав діток регбі. Проте від початку широкомасштабного вторгнення рф перебуваю на передовій та активно нищу окупантів за допомогою дронів-камікадзе.

Дрони – це життя штурмовиків і взагалі бійців. Можемо змоделювати ситуацію: треба штурмувати позиції, йде артпідготовка. Потім ми відправляємо дрони FPV, якими можна залетіти куди захочеш, після цього вже йде піхота. Висновок який? FPV-дрон береже життя піхоті, тому вони максимально потрібні для українського війська.

Без розвідки та роботи FPV-дрона жоден наступ не є результативним на 100%. На практиці це виглядає так: ми спершу відправляємо в розвідку дрон цього типу. Шукаємо ціль та вражаємо її. Надалі вилітаємо другим дроном і підтверджуємо об'єкт ураження техніки окупантів. У такий спосіб повторюємо цей сценарій, щоб розчистити територію для наших побратимів.

Необхідно розуміти, що дрони – це «розхі́дники». Вони – як патрони до автомата, і коли це усвідомлять цивільні, будуть ефективнішими донати на них *(з інтерв'ю військовослужбовця за позивним «Барні» для часопису «Сихів Медіа»)*.

Речення в ССЦ поєднуються здебільшого двома типами зв'язку: послідовним (ланцюговим) або паралельним:

Способи поєднання речень

послідовний:	**паралельний:**
$Д_1 \rightarrow Н_1$	$Д_1 \rightarrow Н_1$
$\downarrow$	
$Д_2(=Н_1) \rightarrow Н_2$	$Д_2(=Д_1) \rightarrow Н_2$
$\downarrow$	
$Д_3(=Н_2) \rightarrow Н_3$	$Д_3(=Д_{1,2})\ Н_3$

За **послідовного зв'язку** «даним» наступного речення стає «нове» попереднього, а речення можуть поєднуватися між собою займенниками, словами однієї тематичної групи (*родина, баба, діди, батьки, діти, ону-*

ки, правнуки), лексичними повторами (*родина, дід, баба*), спільнокореневими словами (*рід, родина, родинний*), словами з просторово-часовим значенням (*посередині, обабіч і ззаду*), синонімами та антонімами тощо. Наприклад: *А ось – ціла* ***родина****. Величезна* ***родина****!* ***Діди****, батьки, онуки й правнуки, – чоловік з сорок. Цілий рід!* ***Дід*** *з* ***бабою*** *посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч і ззаду. Діти рядочками стояли обабіч* ***діда*** *й* ***баби****, у парадних кашкетиках і чобітках...* (Іван Багряний).

При **паралельному зв'язку** «дане» залишається тим самим, а кожне наступне речення не поєднується з попереднім – речення рівноправні між собою та мають однакове відношення до зачину (*Спогад...*). Засоби зв'язку речень – повтори ключових понять (*спогади, Великодня ніч*), контекстуальні синоніми (*нашаровується, напливає*), словами з просторово-часовим значенням (*по огорожі, помежи столітніми дубами й липами*), сурядні сполучники(і(й)). Наприклад: *Спогади… (Ах, хто ж то так прекрасно грає?)... По огорожі ходить шепіт і млость у темряві весняної Великодньої ночі помежи столітніми дубами й липами... І та ніч Великодня, той спогад далекого дитинства ось нашаровується на дійсність, напливає на неї і творить двоїсту візію з реального й давноминулого* (Іван Багряний).

Вправа 259. За поданим початком складіть невеликий текст, речення якого будуть пов'язані паралельним або послідовним способом зв'язку (на вибір).

У чистому полі, на широкому роздоллі, ледве помітним шляхом їхала на добрих конях ватага козаків. [...]

Спишіть текст, запишіть власні назви правильно. Усно поясніть орфограму «Вживання великої літери».

У 1873 році у (Л,л)ьвові засноване (Т,т)овариство (І,і)мені (Ш,ш)евченка, яке згодом, із прийняттям нового статуту, було реорганізоване в (Н,н)аукове (Т,т)овариство (І,і)мені (Ш,ш)евченка (НТШ). Першим його (Г,г)оловою був (К,к)орнило (С,с)ушкевич – відомий громадсько-культурний діяч, який власним коштом 1867 року видав «(К,к)обзар» (Т,т)араса (Ш,ш)евченка.

§ 44. МІКРОТЕМА Й АБЗАЦ. КЛЮЧОВІ СЛОВА В ТЕКСТІ Й АБЗАЦІ. ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ЧАСТИНАМИ ТЕКСТУ

Вправа 260. I. Прочитайте текст і доберіть до нього заголовок, що відображає тему висловлювання. Відновіть текст, визначивши межі речень і поділивши його на абзаци. З'ясуйте стильову належність відновленого тексту й тип зв'язного мовлення. Свою відповідь обґрунтуйте. **II.** Запишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Назвіть пунктограми.

Спілкування це втіха у ньому джерело людських радощів і розчарувань сподівань та успіхів людина майже ніколи не залишається на са-

моті але навіть тоді коли поруч із нею нікого немає вона подумки звертається до когось чи чогось немає професії яка б не вимагала спілкування можливо лише професія астронома-спостерігача але він теж розмовляє із зірками ключ до мистецтва спілкування дає **риторика** – наука про закони підготовки і проголошення промови з метою впливу на аудиторію словники літературознавчих термінів визначають це поняття (від грец. ἡ ῥητορικὴ τέχνη – «ораторське мистецтво») як науку красномовства центральним поняттям риторики є **оратор** (від лат. *oro* – «говорю») красномо́вець ритор златоуст тобто людина яка володіє даром красномовства та вміє переконувати слухачів ті до кого звернена його промова це **аудиторія** (від лат. *auditorium* – «слухати») коли оратор говорить перед аудиторією він зазвичай має два бажання поділитися думкою та передати свої почуття неможливо стати оратором не виступаючи «Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті якщо їх не навчатися» (Демокріт) виступити це не лише кинути репліку схвалення чи незгоди це означає викласти перед слухачами суть певного питання виділивши головне висловити своє ставлення до нього дати оцінку підкресливши значущість і важливість для практики підтвердивши свої докази прикладами чи посиланнями на джерела побудувати звернення до слухачів у такий спосіб щоб їм були зрозумілі мета і зміст такого звернення аби одержана інформація лягла в основу власних роздумів і висновків *(із підручника)*.

У тексті, що розкриває певну загальну **тему**, визначаємо мікротеми.

Мікротема – це частина загальної теми (частина тексту, що містить окрему, відносно закінчену думку).

Зазвичай мікротеми тексту визначаємо, складаючи його **план**: чітко сформульована мікротема – це пункт простого плану тексту.

Найбільш значуще речення мікротеми, яке містить інформацію про предмет мовлення, – це **тематичне речення**.

Перехід від однієї мікротеми до наступної позначаємо **абзацом** (aliniat), для якого характерні такі ознаки:

1) є частиною тексту, що розкриває зміст мікротеми (однієї чи більше);

2) складається з групи речень або одного речення (рідше), що виражають закінчену думку;

3) дає змогу легко сприймати й читати текст.

Кожний абзац записуємо з нового рядка, виділяючи відступом в першому рядку.

У змісті тексту чи абзацу вживаємо **ключові слова**, що мають істотне змістове навантаження; вони є своєрідним ключем під час пошуку інформації в інтернеті, на сторінці сайту.

Вправа 261. #Ми_з_України. І. Послухайте текст. Чи знали ви про родину засновників цукрової імперії та наукового садівництва в Україні? Яка інформація стала для вас справжнім відкриттям? Що, на вашу думку, спонукало українських комерсантів до благодійності? Чи брали ви участь у волонтерському русі, допомагаючи захисникам/захисницям нашої держави? **ІІ.** Проаналізуйте структурно-змістові особливості тексту, заповнивши таблицю, подану після вправи (за потреби скористайтеся теоретичним матеріалом § 43).

В українській історії назбирається немало історій успіху, коли працьовитість приносила шалене багатство, але випадок з родиною Симиренків унікальний.

Федір Симиренко – син збіднілого козака, якого записали в кріпаки. Шанси змінити свою долю були у волелюбного чоловіка мізерними. Проте підприємливому Федору вдалося вмовити свого поміщика здати йому в оренду млини. Справи пішли так добре, що за кілька років він викупив млини, а зароблених грошей вистачило на мрію життя – звільнити з кріпацтва себе і своїх синів – Платона й Василя.

Грошей від торгівлі борошном, м'ясом і шкірою стало настільки багато, що родина наважилася взятися за нову галузь і відкрити цукровий завод. І поки на інших подібних заводах працівники та працівниці на сковорідках випарювали цукор із бурякового соку, завод Симиренків вражав технічними новаціями. Річ у тому, що Платон, який вивчав у Парижі інженерію, привіз на батьківщину креслення парового двигуна, що втричі збільшило потужності виробництва. Більше того, пам'ятаючи свою недавню скруту, новоспечені «цукрові» королі збудували для своїх працівників і працівниць ціле містечко з лікарнею, школами і навіть театром. А коли почалася Кримська війна, надсилали лікарням харчі та хліб, а на військові потреби регулярно виділяли чималі суми.

Якби не родина Симиренків, можливо, світ так ніколи й не дізнався б про талант Тараса Шевченка (поет відвідав завод у Млієві 1859 року). Його вірші не наважувалось друкувати жодне видавництво, поет був на межі відчаю, та в одну мить усю необхідну суму – а це більше тисячі рублів – йому подарував Платон: уже за рік у світ вийшло 3-тє видання «Кобзаря», що вмістило 17 творів.

Молодшому сину Василеві вдалося модернізувати завод і налагодити виробництво пастили й першого українського мармеладу, який успішно експортували за кордон і прописували хворим у місцевій лікарні. Ці солодкі новинки приносили родині мільйонні статки. Та не всі знали, що впродовж десятків років 10% із заробітку

йшли на культуру. Фінансову підтримку отримували М. Коцюбинський, М. Драгоманов, перекладач «Іліади» П. Ніщинський, а ще українські товариства та видання.

Утім, цукром не обмежувалися: Василь профінансував будівництво першого в Україні залізного пароплава «Українець» потужністю 59 кінських сил, а незабаром брати спустили на води Дніпра і «Святослав» – 100 кінських сил.

Син Платона Левко став провідним садівником: йому вдалося зібрати найбагатшу в Європі колекцію плодових дерев – лише яблунь було 900 сортів, стільки ж груш, а ще 350 різновидів вишень і черешень. За унікальність колекції він отримав нагороду у Франції, а його самого називали «королем садів у всій Російській імперії» *(за У. Скицькою)*.

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТУ

Критерії аналізу	Лінгвістичний коментар
1. Тип тексту за формою	✓
2. Тип тексту за стильовою належністю	✓
3. Тип тексту за жанром	✓
4. Тип тексту за типом мовлення	✓
5. Тип тексту за участю мовців	✓
6. Два варіанти заголовку, співвідносні з: – темою тексту; – основною думкою (ідеєю) тексту	✓
7. Структура тексту: – вступ; – основна частина; – кінцівка (висновок)	✓ (зачитати усно)
8. Кількість абзаців і мікротем	✓
9. Простий план тексту	✓ (скласти й записати)
10. Ключові слова тексту	✓

Вправа 262. I. Виразно прочитайте поезію Тамари Севернюк, записуючи на диктофон телефона. Послухайте аудіозапис. Які інтонаційні особливості цього художнього тексту? Визначте лексичні та граматичні засоби, які об'єднують речення в складне синтаксичне ціле. **II.** З яких видів речень утворюється складне синтаксичне ціле? Виконайте синтаксичний розбір речень поданого тексту (усно).

Упав туман на дику лободу,
а в згустя[1] мли посипались жарини.
Такої осені в моїм старім саду
не бачили ні айстри, ні жоржини.

[1] *Згу́стя*, зб., перен. – зосередження, концентрація чого-небудь.

І я між них не чула холодів,
в пишнотах[1] барв, як вкопана, стояла.
Мій сад буяв... І осінь – диво з див –
його чаклунську одіж не скидала.

Одна троянда, як і я, сама
перегортала вкрадно літні ноти,
а десь над нами дихала... зима –
ледь-ледь, але – здригалися пишноти...

Інна Пантелеймонова. Ранок у саду

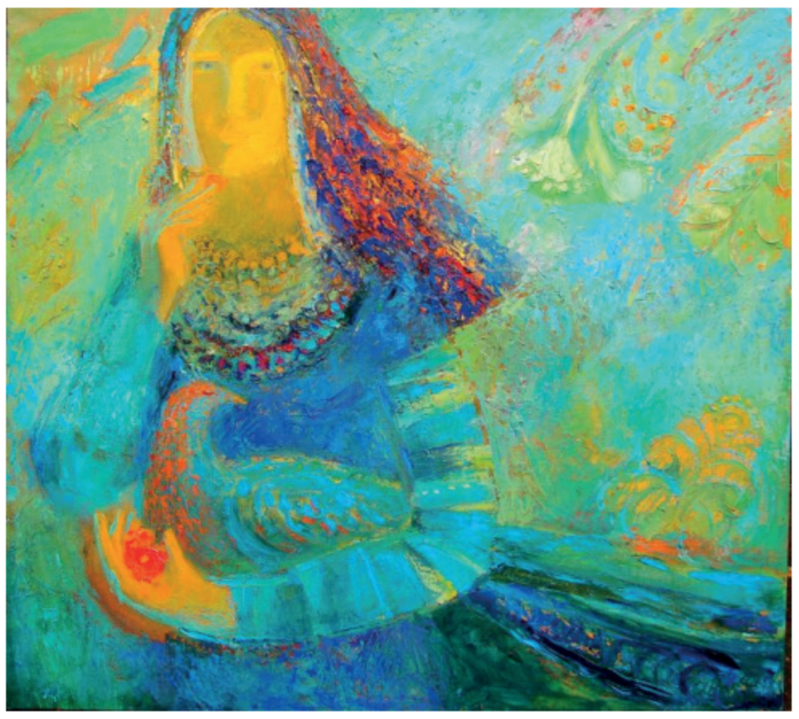

ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ РЕЧЕННЯМИ В ТЕКСТІ

Лексичні	повторення слів; синонімічна заміна; уживання слів однієї тематичної групи, антонімів, багатозначних слів, спільнокореневих слів; наявність ключових слів
Морфологічні	заміна займенниками чи прислівниками; єдність видо-часових і способових форм дієслів-присудків; наявність прислівників місця та часу, сполучників і сполучних слів, часток
Синтаксичні	порядок слів і речень; наявність запитань і відповідей, синтаксичного паралелізму, неповних речень, вставних слів, словосполучень і речень; довжина фраз, інтонація, логічний наголос, темп і пауза (в усному мовленні)
Стилістичні	використання слів, що належать до одного стилю, тропів і стилістичних фігур
Графічні	розділові знаки, абзац

Вправа 263. **І.** Пригадайте, що ви знаєте про науку *мнемоніку*, яка займається проблематикою людської пам'яті, вивчає її особливості та способи вдосконалення. Який тип пам'яті розвинений у вас: зорова, слухова, моторна чи комбінована? Обґрунтуйте свою думку. **ІІ.** Упродовж 5 хв доберіть якнайбільше назв професій, які потребують добре розвиненого одного з-поміж трьох перших типів пам'яті. **ІІІ.** Прочитайте речення, виконайте тестове завдання.

■ Сучасна наука визначає пам'ять як систему збереження людиною у своїй свідомості певної інформації.

★ Давньогрецький філософ Аристотель, який жив упродовж 384–322 років до н. е., уважав, що під час сприйняття об'єкт вивчення випускає матеріальні частинки, які потрапляють у голову й залишають відбиток на м'якій речовині мозку, як на глині чи воску.

◆ Аж до початку XX століття не було наукового пояснення явища пам'яті; науково обґрунтовані відомості про закономірності пам'яті – найважливішої функції головного мозку – з'явилися тільки в останні роки.

● За опінками вчених, загальна інформаційна місткість мозку становить 2,8 × 1020 біт інформації.

[1] *Пишнота* – надзвичайний розквіт, привабливість; багатобарвність, барвистість; розкіш.

Відомо також, що ресурси свого мозку людина використовує лише на 10%, тож цілком очевидно, що підвищення рівня оперативної здатності сприймати й переробляти інформацію не спричинюватиме перевантажень мозку.

Тестове завдання з графічними маркерами

Первісний текст буде відновлено, якщо речення розташувати в послідовності, запропонованій у рядку

А ★ ● ✹ ■ ◆
Б ■ ★ ◆ ● ✹
В ◆ ✹ ■ ★ ●
Г ● ■ ★ ◆ ✹
Д ■ ✹ ◆ ● ★

Вправа 264. Риторична панорама. У давньогрецькому пантеоні[1] божеств богиню пам'яті вважали матір'ю всіх муз – покровительок наук і мистецтв. Об'єднайтеся в пари й побудуйте усний діалог у розмовному стилі на тему «Які види мистецтва мені (тобі) подобаються і чому».

Вправа 265. Продовжте текст-міркування, доповнивши його двома абзацами, кожний із яких буде складним синтаксичним цілим (письмово). Уживайте різнотипні лексичні та граматичні засоби зв'язку між реченнями.

ГЕНЕТИЧНА ПАМ'ЯТЬ ДАЄ СИЛИ НАТХНЕННЮ

У багатьох сім'ях наче найдорожчу реліквію зберігають речі, якими користувалися їхні родичі навіть сто років тому, листи, спогади... А може, саме вони допомагають людям вірити в духовне єднання поколінь? Саме ті вишивки, глечики, пісні не дають розвалитися нашому роду, відроджують давні українські традиції, передають їх від бабусь-дідусів до онуків-правнуків. Адже в широкому сенсі українські традиції – це не лише сукупність обрядів, свят, звичаїв, які формувалися століттями під впливом історії, природи, релігії та побуту, це – мистецтво взагалі, а найголовніше – мистецтво життя.

Запишіть прикметники, знявши риску. Поясніть їхнє написання.

Абсолютно/сухий, воле/любний, прісно/водний, сріблясто/синій, військово/зобов'язаний, єдино/кровний, задньо/язиковий, свіжо/спечений, всесвітньо/відомий, червоно/гарячий, одно/мовний, мовно/стилістичний, старо/слов'янський, зовнішньо/економічний, суспільно/корисний, мільйонно/голосий, все/народний, далеко/бійний.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ТЕКСТ І ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

[1] *Пантео́н* – це сукупність богів певної релігії, а також храм чи будівля, присвячена всім богам.

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Правильно визначено текст у рядку

А Текст – це граматично організована одиниця мови, яка складається з одного або кількох слів і виражає закінчену думку.

Б Текст – це граматично організована одиниця мови, частини якої нерівноправні за змістом і об'єднані в одне ціле за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів.

В Текст – це складне речення, частини якого рівноправні за змістом і граматично поєднуються сурядними сполучниками.

Г Текст – це складне речення, частини якого з'єднуються в одне граматичне та смислове ціле не сполучниками і сполучними словами, а лише інтонацією.

Д Текст – це повідомлення, що складається з кількох чи багатьох речень, характеризується змістовою і структурною завершеністю та певним ставленням автора до змісту висловлювання.

2. Продовжте визначення: «Комунікативна мета тексту (те, заради чого його створено) – це...»

А «... тема тексту».

Б «... головна думка тексту, або ідея».

В «... підтема тексту».

Г «... мікротема тексту».

Д «... заголовок».

3. Продовжте визначення: «Тема тексту – це...»

А «... те, про що в ньому йдеться, його зміст».

Б «... комунікативна мета висловлювання (те, заради чого створено текст)».

В «... частина тексту, що містить його головну думку».

Г «... сукупність виражальних засобів мови, використаних у певному тексті».

Д «... стійкі сполучення слів, що виражають єдине поняття».

4. Основні ознаки тексту наведено в рядку

А Уживання слів у прямому значенні, використання термінів, усталених зворотів.

Б Тематична цілісність, вживання складних речень, прямий порядок слів у реченнях.

В Переважання іменників, уживання складних речень, прямий порядок слів у реченнях.

Г Офіційність, знеособленість, стандартизованість викладу, аналіз явищ.

Д Тема, абзац, зачин, уживання слів з абстрактним значенням.

5. Поєднання мовних одиниць є текстом у рядку

А Українська мова в світі. Повір у Слово. Секрети української мови. Як народжується слово. Барви української мови.

Б Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду *(В. Сухомлинський).*

В Мова й мовлення, звуки і букви, слово й словосполучення, речення й текст, стиль і жанр.

Г Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора джерельна вода для життя, так нам потрібне пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, зіткане з мужності і ніжності, з перехресних тривог і хрещатого цвіту надій *(М. Стельмах).*

Д Рідна мова, солодкі звуки, пружне слово, мовний скарб, мова-взірець.

6. Основну думку тексту зазначено в рядку

Я хотіла би нинішній вид буковинських гір задержати навіки в пам'яті, а передусім одну частину краєвиду. Високу, стрімку, густо поросту лісом гору, відділену від сусідньої гори глибоким вузьким яром. У тім яру все темно, однак я його знаю, він не страшний. По спадистих стінах його повиростали густо смереки, і то вони здалека такі темні. Серединою між великим і дрібним камінням котиться потік. У мерехтячім світлі місяця він блищить місцями, мов дзеркало. Тло, від котрого відбиваються гори, – то синяво-сріблясте небо, засіяне зорями, ніжними, миготячими зорями *(за О. Кобилянською).*

А Захоплення рідним краєм.
Б Краєвид.
В Поросла лісом гора.
Г Світло місяця.
Д Повиростали густо смереки.

7. Недолік у побудові тексту зазначено в рядку

Ще з дитинства я хотіла бути мікробіологом. Мене захоплював дивовижний світ клітин, бактерій, яких ми не бачимо простим оком. Першим відкрив мікроорганізми Лівінгук – голландський майстер, шліфувальщик скла. Йому належить відкриття мікроскопа, який був прадідом наших сучасних електронних мікроскопів. Якщо мікроскоп Лівінгука збільшує в 20–50 разів, то електронний – майже у мільйон разів. Це дуже цікаво. Я хочу стати мікробіологом *(з учнівського твору).*

А Невідповідність змісту темі; наявність елементів змісту поза темою.
Б Відсутність смислового зв'язку між частинами тексту.
В Наявність мовленнєвих помилок.
Г Незавершеність міркувань, необґрунтованість тверджень.
Д Уживання повнозначного дієслова *являтися* замість дієслова-зв'язки *(є, був, було, були).*

Тести на встановлення відповідності

8. Установіть відповідність між граматичним засобом зв'язку речень у тексті і прикладом

Граматичний засіб зв'язку речень у тексті	*Приклади текстів*
1 заміна іменника займенником	**А** Давно вже слід було поговорити з колегою. Проте неприємне завжди відкладаєш на потім, очікуючи, що проблема розв'яжеться сама собою.
2 уживання вставних слів	**Б** Назбираю квіток – для тебе. Назнімаю зірок – для тебе. Небо все прихилю – для тебе!
3 уживання сполучників	**В** Сьогодні в Алінки свято. Зранку до неї почали з'їжджатися гості.
4 синтаксичний паралелізм	**Г** Для того, щоб приготувати смачний пиріг, потрібно, по-перше, свіжі продукти. А по-друге, варто залишити всі погані думки й проблеми за порогом кухні.
5 прислівники зі значенням часу і простору	

9. Установіть відповідність між жанром тексту і прикладом

Жанр тексту	*Приклади текстів*
1 анотація	**А** «Усе треба віддати в музеї, – говорив батько, – тільки в музеї». «Але ж це не варто виставляти в музеях, – заперечували йому, – і не все виставляється там, хіба що краще, щоб не пропадало, як пропадає маса звичаїв, слів, котрі вмирають разом з речами і звичаями». «А ти скажи, скажи! – кричав на батька приятель, – з чого починається Національний художній музей України?» «О, це ви знаєте, ви знаєте надто багато», – уже втрачав аргументи батько *(Н. Бічуя)*.
2 публіцистична стаття	**Б** У посібнику подано оригінальну систему роботи над самостійним написанням твору та переказу – основними формами державної підсумкової атестації. Вміщено творчі завдання, тренувальні вправи, поради, що полегшать підготовку до написання творчих робіт. Призначений для учнів, абітурієнтів, учителів і методистів.
3 дискусія	**В** Вже третій тиждень тягнув Кобзар важку солдатську лямку. Він жив подвійним життям. Одне було у всіх на очах: на плацу в смердючій і гамірливій казармі. Інше було таємне й глибоке, і здогадуватися про нього могли лише друзі. А сторонні й не підозрювали, що в душі його бринять нечутні пісні, сплітаються рими, народжуються образи....*(З. Тулуб)*.
4 оповідання	
5 памфлет	

Г Добробут нації залежить від багатьох чинників. Та найголовнішою передумовою з усіх є все-таки воля й незалежність держави. Може, нинішні випробовування послані українцям Богом? Щоб перевірити, чи здатні вони вижити, не втративши людської гідності, не ставши на коліна перед іноземцями? Переконатись, що не зречуться вони того, за що змагалися їхні славні предки, чи не зганьблять себе перед нащадками? Які ж ми, сьогоднішні українці? Що єднає нас із нашими предками, що жили на цій землі сто й тисячу років перед нами? Наша ґенетична пам'ять жива у гронах калини, у колядках, у кожнім слові рідної мови... *(за Г. Печерною).*

10. Установіть відповідність між типом зв'язного мовлення та прикладом тексту

Тип зв'язного мовлення	*Приклади текстів*
1 розповідь **2** опис **3** роздум **4** комбінований (розповідь і опис) **5** діалог	**А** Олесь не повірив своїм очам: по городі спокійнісінько походжав здоровенний вепр. Він визбирував картоплю, що залишилася після копання. Величезний, вуха – ніби лопухи, ікла, як дві шаблі, з рила стирчать, щетина – наче дріт. Вепр пирхнув, прочистив забиті землею ніздрі і рушив у напрямку лісу *(за Б. Комаром).* **Б** Відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає у доісторичні часи. Вони є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе. Національна мова – це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом – вони витвір світового колективного людського розуму *(Г. Нудьга).* **В** Минав жовтень. У море повинен був відійти останній у цьому році поштовий човен. У ньому унтер-офіцер мав перевезти на півострів Мангишлак рядового Тараса Шевченка. Дісталися рибальського містечка. Подалися до Уралу, влаштувалися на шхуну. Перед ними проїхав віз з палицями. Тарас здригнувся. Він зрозумів, що палиці везли до кари шпіцрутенами. В два ряди

вишиковували солдатів, давали кожному палицю. Покараного роздягали до пояса, вели із зав'язаними назад руками між рядами, і кожен повинен був ударити. Присуджували тисячу або дві ударів. Мало хто після цього виживав *(О. Іваненко)*.

Г Степ рівний, як долоня, широкий і довгий – безкраїй. Він тоне у своїй просторій просторості, у своїй зеленій траві, спершу аж темно-зелений, а чим далі – бліднішій, голубіший, аж поки не сходиться з краєм блакитного неба, де, здається, він загинається угору і йде уже попід небом. Серед нього хвилі золотого сонячного світу так і ходять, так і переливаються... *(за Панасом Мирним)*.

11. Установіть відповідність між функціональним стилем і прикладом тексту

Стиль тексту	*Приклади текстів*
1 публіцистичний **2** науковий **3** розмовний **4** офіційно-діловий **5** художній	**А** Ярина Васюхно, туманіючи зором та раз у раз прикусуючи губи, розказує: – Ото нагостювалася в сестри, ото нагостювалася! Й треба ж було повіятися до неї та ще й дітей узяти. А як могла не повіятися, коли в кожному листі пише: приїдь і приїдь, не бачилися давно, чомусь нездужається. Справді, очуняла трохи Килина, як ми явилися... Ой, Лебедин отой! Що там коїлося... Скільки там перемучилася, поки білети взяла... *(Є. Гуцало)*. **Б** Ще на початку XX століття геніальний учений, один із творців української науки М. С. Грушевський сказав: «Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування». Його думки про українську школу і рідну мову свіжі, ніби взяті зі зрізу сьогоднішнього життя, коли давня тінь зневаги до мови нашого народу упала зі страшною силою *(Г. Жуковська)*. **В** Для позначення групи речень, що складається із самодостатнього речення і речень, від нього залежних, лінгвісти пропонували різні терміни: компонент тексту, прозаїчна строфа, надфразова єдність, складна синтаксична єдність. Найчастіше вживаний термін – складне синтаксичне ціле (ССЦ). ССЦ є проміжною ланкою між текстом і реченням *(із підручника)*.

Г Прошу зарахувати мою дитину, Кисилицю Вікторію, учениці 5 класу до гуртка «Юні мовознавці».

12. Установіть відповідність між переліком недоліків побудови тексту й прикладом

Недоліки в побудові тексту	*Приклади текстів*
1 є граматична помилка, логічна неузгодженість між частинами другого речення	**А** У нашій країні є більше семи тисяч професій. І з тих семи тисяч я виберу тільки одну. Моя мета – стати художником. Живописці вміють показати на портреті людини його душу, настрій, на пейзажі показати красощі природи. Я люблю малювати портрети людей, тварин, птахів, пейзажі вуглем, аквареллю, а також сангиною *(з учнівського твору)*.
2 тавтологія	**Б** Я дуже люблю зиму. Взимку завжди холодна погода. Зимові дні немов створені для відпочинку вдома. Взимку я люблю багато читати й дивитися новорічні фільми *(з учнівського твору)*.
3 наявність мовленнєвих помилок	**В** Наша молодь на перше місце ставить обов'язок перед старшим поколінням, бо що може бути дорожче від схвального батьківського слова, тепер мало хто хоче йти працювати в полі, але це дуже потрібна професія. Багато моїх однокласників стануть хліборобами *(з учнівського твору)*.
4 незавершеність міркувань, необґрунтованість тверджень	**Г** «Дуже радий, що спромігся для країни завоювати золоту медаль, хоча було надто складно. І це м'яко кажучи... Адже це моя ще юнацька мрія. Для цього знадобилося майже п'ятнадцять років» *(Порадниця, 7.02.2009)*.
5 уживання повнозначного дієслова *являтися* замість дієслова-зв'язки *(є, був, було, були)*.	

Рефлексія до теми «Складні синтаксичні конструкції з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язків. Текст і його основні ознаки»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   - що таке складне речення з різними видами зв'язку і які його ознаки;
   - які є різновиди складних речень з різними видами зв'язку;
   - які розділові знаки і коли треба ставити в складних реченнях з різними видами зв'язку;
   - що таке текст, яка його будова та ознаки.
2. Що я навчився/лася робити:
   - розпізнавати речення з різними видами зв'язку в тексті;
   - виконувати синтаксичний розбір речень з різними видами зв'язку;
   - пояснювати пунктуацію в реченні з різними видами зв'язку;
   - визначати засоби зв'язку між реченнями в тексті.
3. Що мені сподобалося/не сподобалося з теми:
   - що було найцікавішим?
   - які завдання здавалися мені найскладнішими?
   - що я хотів/ла б ще дізнатися/навчитися з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   - я оцінюю свою роботу з теми на ... (високий, достатній, середній, низький) рівень;
   - я вважаю, що мені треба більше попрацювати над ... .
5. Мої поради вчителю / вчительці:
   - що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   - які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   - що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   - як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 5-9 КЛАСАХ

Мої очікування:

- знаходити в тексті орфограми та пояснювати їх;
- оволодіти правилами написання орфограм у префіксах, коренях, суфіксах;
- правильно писати складні слова разом, з дефісом й окремо, а також слова з часткою **не**;
- правильно розставляти розділові знаки при звертаннях, вставних словах (словосполученнях, реченнях), обґрунтовувати їх;
- уміти застосовувати правила пунктуації в реченнях з відокремленими означеннями, з відокремленими додатками та обставинами;
- усвідомлено ставити в простому і складному реченнях кому, крапку з комою, тире, двокрапку;

• правильно оформлювати речення з прямою мовою, діалогом, цитатами;

• знаходити й виправляти пунктуаційні помилки в простих і складних реченнях;

• перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст, таблиця, схема);

• перекладати з румунської мови українською фрагменти текстів, різних за стилем і жанром;

• користуватися різними джерелами довідкової інформації (словниками, енциклопедіями, онлайн-ресурсами тощо).

§ 45. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Орфографія – це система загальноприйнятих правил про способи передання усного мовлення в писемній чи друкованій формі. Орфографічна помилка – це неправильно написане слово.

Орфограми в українській мові поділяють на буквені та небуквені.

Буквені стосуються написання букв у слові, наприклад, вибір між «е» та «и» у ненаголошених складах, велика чи мала буква, написання подвоєних приголосних.

Небуквені орфограми – це використання апострофа, правила переносу слів, написання слів разом, окремо або з дефісом, а також правила використання великої літери.

Вправа 266. **І.** Спишіть речення, розкриваючи дужки та вставляючи, де потрібно, букви на місці крапок. Пригадайте відповідні правила написання. **ІІ.** Проаналізуйте, які орфограми буквені, а які небуквені.

1. Українс(..)кий народ належит(..) до слов(..)нс(..)ких народів. 2. Поряд з україн(..)цями на т(..)р(..)торії країни мешкают(..) р(..)муни, угор(..)ці, молд(..)вани та інші народи. 3. Зима б(..)гата на різні св(..)ята. 4. С(..)огодні пр(..)чудовий ден(..). 5. Восьмим дивом світу наз(..)вали за часів (К,к)иївської (Р,р)усі книги. 6. Два тиж(..)ні поспіль я щоден(..)о прок(..)дався рано(…)вранці о пів на с(..)ому і будив брата, щоб (не)йти самому на річку *(авторки)*.

Вправа 267. **І.** Прочитайте уважно текст. Опишіть власними словами алгоритм визначення орфограм, поданий у тексті, але перекажіть його у формі короткої інструкції або пам'ятки, використовуючи менше слів. **ІІ.** Поясніть, чому, на думку авторок тексту, «розвинена орфографічна пильність допоможе уникати помилок під час письма». Висловіть свою згоду або незгоду з цим твердженням, обґрунтувавши відповідь.

Як визначити орфограму в слові?

Уміння визначати орфограми в словах є важливим для грамотного письма. Для цього потрібно дотримуватися певного алгоритму дій:

1. Уважно послухати слово. Спочатку необхідно чітко усвідомити звуковий склад слова, які звуки воно містить.
2. Виділити «проблемні» місця. Коли проаналізували звуковий склад, потрібно визначити, які звуки можуть бути передані на письмі по-різному, тобто де можливі орфографічні помилки.
3. Пригадати правила правопису. Для визначення правильного написання виділених «проблемних» місць потрібно згадати відповідні правила орфографії.
4. Застосувати правило. За допомогою певного орфографічного правила визначити, яка саме буква, буквосполучення відповідає конкретному звуку.
5. Перевірити себе. Після того, як слово записане згідно з правилом, варто в разі сумнівів звернутися до словника.

Встановлення орфограм потребує ретельного вивчення правил правопису та багато практики. Розвинена орфографічна пильність допоможе уникати помилок під час письма *(авторки)*.

Вправа 268. Спишіть слова, вставляючи на місці пропусків префікс **з-**, **с-**, **зі-**. Поясніть свій вибір, використовуючи пам'ятку, подану після вправи.

…гріти, ...бити, ...ховати, …скочити, ...клеїти, ...шити, …брати, ...фотографувати, ...кинути, …мкнути, ...сунути, ...чистити, …тхати, ...формувати, ...чесати.

Пам'ятка

- Префікс **с-** пишемо лише перед **К**, **П**, **Т**, **Ф**, **Х** (слова «КаФе «ПТаХ»»).
- Префікс **з-** пишемо перед усіма іншими приголосними.
- Префікс **зі-** вживаємо перед сполученням приголосних, коли ***з*** утруднює вимову (наприклад, *зібрати*), а також перед буквою ***с*** у словах типу *зіскочити*.

Вправа 269. Проведіть «детективне розслідування»: визначте значення префіксів у поданих словах. Згрупуйте слова відповідно до поданих значень.

Прегарний, прилетіти, премудрий, прибити, предовгий, присісти, превеликий, приклеїти, преспокійний, принести, пребагато, прибудувати, пречудовий, прийти, прецікавий, примиритися.

Значення для групування:

1. Наближення, приєднання, прибуття.
2. Неповнота дії або ознаки.
3. Висока міра ознаки (дуже).
4. Перевищення чогось.

Пам'ятка

- **Пре-** вживають на позначення **високої міри ознаки** (дуже) або **перевищення** чогось: *пречудовий, пречудово; пресильний, пресильно.*
- **Пре-** вживають у старослов'янських словах *преподобний, преосвященний, престол, превелебний, презирство, презирливий.*

• **При-** вживають на позначення **наближення, приєднання, прибуття, неповноти дії** або **розташування біля чогось:** *прилетіти, пришити, прилягти, приміський.*

• **Пріі-** вживають лише у трьох словах: ***прізвище, прізвисько, прірва***.

Вправа 270. Пригадайте слова-винятки із теми «Спрощення в групах приголосних». Створіть невеличкі історії з цими словами так, щоб запам'яталися винятки.

Зразок: кістлявий.

Коротенька історія: Жила собі в українській мові літера «Т». Вона була дуже важливою й міцною, як справжня кістка. Коли настав час спрощення, багато інших «Т» повтікали, щоб слова вимовлялися легше. Але «Т» у слові «кістлявий» вирішила: «Я ж кістка! Я мушу бути міцною і непохитною, навіть якщо мене важко вимовити. Моя присутність важлива, щоб усі розуміли, що це про кістки!». Так «Т» і залишилася.

Спрощення в групах приголосних – це явище в українській мові, за якого при збігу кількох приголосних звуків один із них (зазвичай середній) випадає, щоб полегшити вимову. Це явище відбувається як у вимові, так і на письмі, і є важливим аспектом орфографії та фонетики української мови.

У цього правила є винятки: *тоскно, скнара, скніти, кістлявий, пестливий, хвастливий, шістнадцять, шістсот, п'ятдесят, зап'ястний, хворостняк, дев'яностники* і похідні.

Спрощення не позначають на письмі, а тільки у вимові (букву **т** у буквосполученні **стн** зберігаємо, хоч відповідний звук не вимовляємо):

• **у запозичених словах:** *баласт – баластний, контраст – контрастний, компост – компостний, гігант – гігантський, агент – агентство, студент – студентство;*

• у групах **стц** і **стч**: *невістка – невістці, невістчин; хористка – хористці, хористчин; пастка – у пастці.*

§ 46. НАПИСАННЯ АПОСТРОФА ТА М'ЯКОГО ЗНАКА

Вправа 271. **І.** Спишіть слова, підкресліть у кожному слові першу літеру і прочитайте народне прислів'я. **ІІ.** Визначте орфограми у словах.

Праслов'янський, різьбяр, ательє, віньєтка, духмяний, узгір'я, Ньютон, експрем'єр, сім'я, Х'юстон, олів'є, Васильєв, альянс, єднання, шлях.

УЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Апостроф ставимо:

1. Після губних **б, п, в, м, ф** перед йотованими **я, ю, є, ї**: *здоров'я, В'ячеслав, люб'язний, в'ється, м'який, Стеф'юк, Прокоф'єв, жираф'ячий.*

2. Після твердого **р** у кінці складу: *подвір'я, Мар'яна, матір'ю.*

3. Після префіксів, які закінчуються на приголосний, перед **я, ю, є, ї**: *під'їзд, без'ядерний, перед'ювілейний, об'єднання, роз'яснити.*

4. Після першої частини складних слів, що закінчується на приголосний, перед **я, ю, є, ї**: *дит'ясла, трьох'ярусний.*

5. Після **к** у словах: *Лук'ян, Лук'янюк, Лук'янович.*

6. У словах іншомовного походження (після губних **б, п, в, м, ф,** задньоязикових **к, х** та гортанного **г**, після шиплячих **ж, ч, ш**; після **р** – перед **я, ю, є, ї**): *комп'ютер, прем'єр, миш'як, п'єдестал, інтерв'ю, Монтеск'є, кар'єра*; після префіксів: *ад'ютант, ін'єкція.*

Апостроф не ставимо:

1. Якщо перед губними стоїть приголосний (крім **р**): *Святослав, свято, мавпячий, різдвяний, морквяний, тьмяний, різьбяр, дзвякнути*; але *черв'як, верб'я.*

2. Після м'якого **р**: *рясний, буряк, повітря, рядок, порятунок, зоря, зоряний.*

Вправа 272. Розгляньте ілюстрації, прокоментуйте, як те, що зображено на них, пов'язане із темою параграфа.

Вправа 273. **I.** Спишіть правильно слова, на місці двох крапок вставте, якщо потрібно, апостроф. Поясніть, яке правило ви використовували до кожного слова. **II.** Складіть речення з кожним словом або вмістіть усі слова в одне речення.

М..який, під..їхати, з..єднати, над..яскравий, пан..європейський, п..ять, м..ята, бур..ян, сім..я, під..їзд, з..єднати, без..ідейний, св..ято, морк..яний, тьм..яний, торф..яний, черв..як, арф..яр, р..яска, бур..я, р..ядно.

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

М'який знак пишемо:

1. Після м'яких приголосних **[д′], [т′], [з′], [с′], [ц′], [л′], [н′], [дз′]** у кінці слова або в кінці складу: *вогонь, честь, вісь, швець, біль, тінь, сіль, донька, різьба, боротьба, будівельник.*

2. Після м'яких приголосних та **р** перед **о**: *льон, сьогодні, сльоза, середньовічний, утрьох.*

3. У суфіксах **-ськ(ий), -ськ(ість), -зьк(ий), -зьк(ість), -цьк(ий), -цьк(ість)**: *український, людський, французький, донецький, близькість, по-німецьки.*

4. У суфіксах **-еньк-, оньк-, есеньк-, ісіньк-, -юсіньк-**: *річенька, зіронька, білесенький, вірнесенький, тонюсінький.*

5. У дієсловах після м'яких приголосних у кінці форм наказового способу, а також перед **-ся**: *стань, сядь, лізь; хвилюється, змагаються, підводься*.

6. У буквосполученнях **-ньч-, -ньц-, -льц-, -льч-, -сьц-, -сьч-**, якщо вони походять від **-ньк-, -льк-, -ськ-**: *ненька – неньці, неньчин; донька – доньці, доньчин; Галька – Гальці, Гальчин*. Але: *рибалка – рибалці, рибалчин; Параска – Парасці, Парасчин*.

7. У словах іншомовного походження відповідно до м'якої вимови: *Рафаель, Ньютон, конферансьє, ательє, мільйон, більярд, медальйон*. Але: *мадяр, нюанс, резюме, ілюзія*.

М'який знак не пишемо:

1. Після губних і шиплячих приголосних: *любов, степ, ніж, розкіш, голуб*.

2. Після **р**: *лікар, Кобзар, зірка, Харків, повірте*.

3. Після м'яких приголосних (крім **л**) перед іншими м'якими приголосними: *пісня, кузня, радість*. Але: *різьбяр* (бо *різьба*), *тьмяний* (бо *тьма*).

4. Після **н** перед шиплячими **ж, ч, ш,** та суфіксами **-ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий), -ств(о):** *інший, менший, кінчик, новоселицький, громадянство*.

5. Після **ц** в іменниках іншомовного походження: *шприц, абзац, форзац* (оформлений зворот обкладинки книжки).

Вправа 274. Попрацюйте в парі. Створіть словниковий диктант для своїх однокласників/однокласниць на основі прикладів уживання м'якого знака.

Вправа 275. Запишіть слова у три колонки: у першу – слова з апострофом, у другу – з м'яким знаком, у третю – без апострофа і м'якого знака. Поясніть правила написання.

Від..їзд, інтерв..ю, осв..ячений, н..юанс, Дем..ян, Прип..ять, цв..ях, олов..яний, В..єтнам, шампін..йон, р..ясно, М..юнхен, різдв..яний, зім..яти, довір..я, В..ячеслав, з..йомки, ін..єкція, з..їзд, ін..ший, без..ядерний, утр..ох, кар..єра, радіст..ю, жовч..ю.

Вправа 276. **І.** Розгляньте дві історії з життя українців про те, як стереотипи впливають на сприйняття одне одного. **ІІ.** Пригадайте випадок із життя, коли ви потрапляли в подібну ситуацію: робили поспішні висновки, які потім виявилися хибними. Напишіть невеличку розповідь про це, використовуючи слова з апострофом і м'яким знаком.

§ 47. ПОДВОЄННЯ ТА ПОДОВЖЕННЯ ЛІТЕР

Вправа 277. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правила написання слів. Визначте тип речення (просте чи складне).

1. Навча(н)я – це насамперед праця, щоденне добува(н)я зна(н)ь *(І. Цюпа)*. 2. Шануйте здобуте трудом поколі(н)ь, помножте його у пошані *(М. Нагнибіда)*. 3. В мого роду – сто доріг, сто столі(т)ь у мого роду

(І. Драч). 4. Довіку мене зігрівало святе відчу(т)я, що лиш рідна земля може дати нам силу жи(т)я *(Л. Забашта)*. 5. Вітчизні – се́рця кожного би(т)я, всі сили їй у творчому горі(н)і! *(В. Сосюра)*. 6. Та найпишніше там цвіті(н)я, найвище серце там зліта, де рух, де дія, де горі(н)я, чу(т)ів і мислей повнота *(М. Рильський)*. 7. Тим міцніше перекона(н)я, чим більше воно залежить від почу(т)я. 8. Сором сліз, що (л)ються од безси(л)я *(з творів Лесі Українки)*.

Одне **н** у прикметниках: *шалений, жаданий, довгожданий, буквений, потомственний, насильственний, навіжений, студений, скажений, даний, піщаний, олов'яний, скляний.*

Вправа 278. Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, у яких ви вставили **нн**; 2) ті, у яких вставили **н**. У кожному слові підкресліть четверту від початку букву і прочитайте прислів'я.

Невпізнан...ий, здорове...ий, мід...ий, дерев'я...ий, страше...ий, сріб...ий, безви...ий, гороби...ий, нездійсне...ий, змії...ий, тума...ий, брат...ій, безсо...ий, силь...ий, чаву...ий, умис...ий, нездола...ий, скля...ий.

Вправа 279. Спишіть тільки ті слова, у яких на місці пропуску має бути буква. У дужках зазначте номер орфограми. 1 – збіг однакових приголосних на межі значущих частин слова; 2 – прикметник зі значенням можливості/неможливості виконання дії; 3 – старослов'янізми з подвоєними літерами; 4 – подвоєні літери внаслідок подовження приголосних; 5 – прикметники зі значенням перебільшення ознаки.

Заздріст..ю (_), осін..ій (_), списан..ий (_), неждан..ий (_), благословен..ий (_), узліс..я (_), височен..ий (_), несказан..й (_), священ..ий (_), невблаган..ий (_), облич.. (_), огнен..ий (_), невгомон..ий (_), передпліч..я (_), качин..ий (_), несказан..ий (_), освітлен..ість (_), від..ячити (_), здоровен..ий (_), розріс..я (_), букве..ий (_), безсмерт..я (_), лют..ю (_).

Вправа 280. Випишіть слова у дві колонки:1) ті, у яких ви вставили **нн**; 2) ті, у яких вставили **н**. У кожному слові підкресліть третю від початку букву і прочитайте прислів'я.

Попідти...ю, шале...о, зліс...о, спросо...я, пошире...о, зра...я, невпи...о, правиль...о, разум…о, буде...о, стара...о, гости...о, скаже...о, доступ...о, навма...я втомле...о, понівече...о, поіме...о, зацікавле...о, натхне…о, предив...о.

§ 48. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 281. Випишіть у дві колонки: 1) іншомовні слова, 2) українські слова. З останніх букв виписаних слів прочитаєте: у групі І вислів Р. Роллана; у групі ІІ – українське прислів'я.

І. Кенгуру, комплекс, нашвидку, ескадрилья, інструктор, молот, портьєра, авангард, спів, соловейко, журі, прогрес, поет, вітер, річ, філігрань, екіпаж, колесо, покіс, політ, силікати, азимут, радощі, таксист, трансмісія.

ІІ. Зупинка, інтермецо, механік, кіно, столяр, вікно, рогіз, масштаб, внизу, віньєтка, матч, канікули, грім, сніг, кабінет, штепсель, стіл, сутінки, бутерброд, хліб, абревіатура, інтеграл, комюніке, високо, каучук, нетто, щоденник, око.

Вправа 282. Доберіть і запишіть до кожного слова чи словосполучення іншомовне слово-відповідник. Поясніть його правопис.

Життєпис; художній стиль кінця XVI – середини XVIII ст., що характеризується декоративною пишністю; повідомлення; наука красномовства; перша вистава п'єси; столиця Франції; оцінка успішності; ввіз (товарів); суперечка; театр, у виставах якого поєднують різні жанри мистецтва; казкова країна золота та коштовного каміння, яку розшукували в Америці перші іспанські завойовники; завіса з важкої тканини на дверях чи вікнах; рішення; керівник підприємства; зображення, що пояснює, доповнює друкований текст; вага товару з упакуванням та без нього.

Вправа 283. **І.** Прочитайте вірш Наталії Немировської. Поміркуйте, з якою метою авторка написала його. Чи значення всіх слів вам зрозуміле? **ІІ.** Віднайдіть за допомогою тлумачного словника (паперового або онлайн) значення виділених слів. Запам'ятайте написання цих слів.

Запросимо **панну, муллу, мадонну, бонну**,
повеземо їх на **віллу** та заведемо до **ванни**.
Наллємо тонну води, зміряємо **нетто** і **брутто**,
дамо скуштувати **дурри**, понюхати **мірри**.
Візьмемо за таке задоволення **пенні**,
складемо про це **мотто** та запишемо до **булли**.

У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються: *бароко, група, сума, шосе, ват* (але *Ватт*), *фін, піца, інтермецо, хобі, папараці, комісія* тощо.

Запам'ятайте: *гамма-промені – кольорова гама, головний біль – білль про права.*

Вправа 284. Спишіть слова іншомовного походження. На місці двох крапок вставте, якщо потрібно, пропущені літери.

Папарац..і, хоб..і, Гол..андія, хок..ей, іл..юзія, ім..іграція, ас..амблея, піц..а, шос..е, шас..і, кор..упція, міс..ія, віл..а, агрес..ія, тер..ор, ал..ергія, пес..имізм, аксес..уари, бал..отуватися, тон..а, прогрес.., ал..егорія, рал..і, ман..а, пан..о, пен..і, ан..отація, і..реальний, Ніц..а, ін..овація, інтел..ект, мул..а, марок..анець.

Вправа 285. **І.** Запишіть слова у три колонки: 1) зі вставленим м'яким знаком; 2) зі вставленим апострофом; 3) без апострофа і м'якого знака. Значення незнайомих слів з'ясуйте за словником. **ІІ.** З других букв слів першої колонки складіть два слова з вислову В. Крищенка: «Хто ми в світі без ... ?». Слів у другій і третій колонках має бути порівну.

Профіл.., б..юлетень, біл..ярд, мад..яр, ідал..го, бар..єр, антресол.., преспап..є, дос..є, н..юанс, агал..матоліт (дрібнозерниста гірська порода), інтерв..ю, порт..єра, прод..юсер, ад..ютант, ескадрил..я, ф..юзеляж, ал..бом, миш..як, лос..йон, квадрил..йон, б..юро, комп..ютер, пас..янс.

§ 49. ВЕЛИКА БУКВА ТА ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Вправа 286. Розгляньте ілюстрації. Що на них зображено? Запишіть правильно власні назви зображених об'єктів. Пригадайте правила написання власних назв.

З великої букви треба писати:

Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин: *Марічка, Олег, Шевченкова хата, Орфей, Мурчик.*

Географічні та астрономічні назви: *Велика Британія, Чумацький Шлях.*

Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят: *День учителя, епоха Просвітництва, Різдво.*

Назви, пов'язані з релігією: *Володимирський собор, Богоматір.*

Назви документів, пам'яток історії та культури, творів: *Конституція України, Колізей, Золоті ворота.*

Назви орденів, медалей, відзнак, премій: *Нобелівська премія, орден Держави.*

Усі слова з великої літери пишемо в назвах органів влади, державних, міжнародних установ: *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи.*

У назвах найвищих державних посад і посад керівників міжнародних організацій з великої літери пишемо перше (або єдине) слово: *Президент Сполучених Штатів Америки, Голова Верховної Ради України, Генеральний секретар ООН, Прем'єр-міністр Канади.*

Вправа 287. Спишіть речення, розкриваючи дужки; букви, де треба, замініть великими. Поясніть орфограми.

1. Земле (ш)евченкова, (з)емле (ф)ранкова, ниво, засіяна щастям-добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова (д)ністра із (д)ніпром. *(Д. Павличко).* 2. Народжує (а)нтеїв земля *(Л. Забашта).* 3. Прийдешні (с)ократи до суті ітимуть крізь сутінь *(Б. Олійник).* 4. За свічадо було б мені (о)ко (м)орське1 поміж гір, а за стелю – небес голубі і бездонні наметі *(Л. Забашта).* 5. Нескінченний (ч)умацький (ш)лях простягався у вічність двома велетенськими кривими коліями *(О. Довженко).* 6. Тяглись повільно в сутінках підводи (ч)умацьким шляхом з млявої доби *(Б. Олійник).* 7. Найвеселіше ж було на (р)іздво та (н)овий (р)ік *(А. Кащенко).* 8. Один кінь у нас звався (м)урай, другий – (т)ягнибіда *(О. Довженко).*

Вправа 288. Запишіть назви відомих в Україні: а) закладів вищої освіти, бібліотек, архівів, спортивних споруд; б) церков, пам'яток історії та архітектури, пам'ятників; в) музеїв, театрів, філармоній, видавництв; г) готелів, ресторанів, кафе, магазинів, туристичних агентств, бюро, курортів і санаторіїв; д) банків; е) державних установ, іноземних представництв.

Вправа 289. Утворіть прикметники за допомоги суфіксів **-ів-, -ов-, -ин-(-їн-)** чи **-івськ-, -инськ-** від слів, поданих у дужках. Запишіть, вживаючи відповідно велику чи малу букви. Поясніть усно свій вибір. Прикметники узгодьте з іменниками.

(Шевченко) твори, (Шевченко) традиції, (Кобилянська) рукописи, (Малишко) поезія, (Косинка) оповідання, (Франко) спадщина, (Моцарт) сонати, (Нобель) премія, (Потебня) читання, (Гаймор) порожнина, (Чернігів) дівчата, (Михайло) дочка, (Галина) внук, (Марина) син, (Євгенія) внучка, (Шевченко) стипендія, (Прокруст) ложе, (Ахіллес) п'ята, (Базед) хвороба, (Київ) кручі, (Дніпро) вода, (депутат) зошит, (Грінченко) словник, (Петро) батоги, (Вертолет) сіль, (Президент) консультанти.

З великої букви і в лапках треба писати:

Назви художніх і мистецьких творів, наукових праць, періодичних видань: *казка «Попелюшка», журнал «Дзвін».*

Назви сайтів, мереж, пошукових систем (поряд із родовим словом): *мережа «Інстаграм»*, АЛЕ назви сайтів, мереж, пошукових систем БЕЗ РОДОВОГО СЛОВА пишемо з маленької букви: *фейсбук, інтернет.*

Назви аеропортів, станцій метро, кав'ярень, готелів тощо: *аеропорт «Жуляни»*, АЛЕ залізничні вокзали і станції – без лапок: *Львівський вокзал.*

Назви товарів і напоїв: *цукерки «Каракум», коктейль «Білосніжка».*

Назви марок технічних засобів (автомобілів, літаків тощо): *автомобіль «Форд», літак «Мрія».*

Назви орденів і відзнак: *медаль «За відвагу».*

Вправа 290. **І.** Прочитайте текст. Пригадайте, чи котрась із цих книг потрапляла до ваших рук. Чи хотіли б ви мати такі книги в домашній бібліотеці? **ІІ.** Складіть зв'язний текст, у якому розкажіть, які книги є у вашій домашній бібліотеці.

Абетки-енциклопедії «Шевченко, Франко, Шептицький, Антонич, Кобилянська від А до Я». Автори: Леонід Ушкалов, Богдан і Наталя Тихолози, Данило Ільницький, Оксана Думанська, Галина Терещук і Світлана Кирилюк.

Недарма абетки-енциклопедії із цієї серії дуже полюбилися читачам. Вони розповідають про видатних українських діячів, письменників просто та без прикрас. Бо, зрештою, це були звичайні люди, напрочуд уважні до світу навколо. Із цих книжок діти дізнаються про Франкову пристрасть до книг, гір і лісових прогулянок. Про те, що Шевченко – надзвичайно талановитий художник, фотограф і навіть актор. А ще Тарас Григорович дуже любив муркотіння котів та ласувати чаєм (саме так, у ті роки чай прирівнювався до смаколиків). Про те, що поет Богдан-Ігор Антонич, який мав поганий зір, зумів зробити свою короткозорість й окуляри частиною іміджу. Про те, що Андрей Шептицький був справжнім велетнем на зріст, але по-справжньому великими були його серце та розум: митрополит опікувався сиротинцями, цінував мистецтво й знав десять мов. Про те, що Буковинська Орлиця була найкращою подругою Лесі Українки. Погодьтеся, з такими класиками можна без проблем потоваришувати, а відтак – і зрозуміти по-справжньому *(за матеріалами сайту «Освіторії»).*

§ 50. ПРАВОПИС ІМЕННИКІВ, ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ, ОКРЕМО, З ДЕФІСОМ

Складні іменники

Разом пишемо іменники:

утворені за допомогою сполучного голосного **о** або **є**: *чорнозем, зоре-пад, водогін*; АЛЕ *угро-фіни, Австро-Угорщина* – утворені з двох самостійних слів;

з першою іншомовною частиною ***авіа-, агро-, відео-, екстра-, кіно-, макро-, мікро-, моно-, радіо-,супер-, стерео-, віце-, екс-, максі-, міні-, міді-, обер-, контр-*** тощо: *авіарейс, відеорепортаж, макроекономіка, супершоу, мініспідниця;*

першою частиною яких є дієслово наказового способу: *горицвіт, перекотиполе, пройдисвіт*; АЛЕ *люби-мене;*

першою частиною яких є числівник, записаний словом: *дев'ятикласник / дев'ятикласниця, двохсотріччя;* АЛЕ *200-річчя;*

назви одиниць вимірювання: *тоннокілометр, людинодень;*

із частиною ***пів***, яка з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття: *південь, півострів;* АЛЕ *пів дня, пів острова;*

з першою частиною ***напів-, полу-***: *напівавтомат, полумисок.*

З дефісом пишемо іменники:

утворені з двох іменників без сполучних голосних: *купівля-продаж, інтернет-магазин, суші-бар, Вовчик-Братчик, хліб-сіль*;

з першою частиною ***альфа-, бета-, дельта-*** тощо (буквою грецького алфавіту, що лексикалізувалася): *альфа-розпад, бета-промені;*

назви державних посад, військових звань: *прем'єр-міністр, генерал-майор;*

назви деяких рослин, термінів: *сон-трава, мати-й-мачуха, гриб-паразит*;

прикладки, що стоять після пояснюваного іменника й виражають ознаку, яку можна передати прикметником: *дівчина-красуня, хлопець-богатир, дуб-велетень;* АЛЕ *красуня дівчина, богатир хлопець, велетень дуб;*

прикладки – видові назви, які стоять перед пояснюваним словом: *Дніпро-ріка, Ведмідь-гора*; АЛЕ *ріка Дніпро, гора Ведмідь.*

Невідмінюваний числівник ***пів*** зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини – пишемо **окремо**: ***пів*** *метра,* ***пів*** *години.* Прикметники, утворені від таких сполук, пишемо **разом**: *півметровий, півгодинний.*

Складні прикметники

Разом пишемо прикметники:

утворені від залежних між собою слів (між ними **не можна** вставити сполучник **і**): *західноєвропейський* (Західна Європа), *лівобережний* (лівий берег), *теплолюбний* (любить тепло);

до складу яких належать слова ***мало-, багато-, ново-, старо-, давньо-, нижньо-, верхньо-*** тощо: *багатоканальний, староукраїнський*;

першою частиною яких є числівник, записаний словом: *дворічний, двадцятикілометровий.*

З дефісом пишемо прикметники:

утворені від незалежних між собою слів (між ними можна вставити сполучник **і**): *мовно-літературний* (мовний і літературний), *валютно-фінансовий* (валютний і фінансовий);

назви відтінків кольору, смаку та поєднання кольорів: *світло-зелений, кисло-солодкий, червоно-чорний*; АЛЕ разом пишемо *жовтогарячий, чорвоногарячий, золотогарячий;*

першою частиною яких є числівник, записаний цифрами: *100-річний, 8-гігабайтний;*

назви проміжних частин світу: *південно-західний, північно-східний;* з першою частиною ***військово-, воєнно-***: *військово-спортивний, воєнно-стратегічний;* АЛЕ разом пишемо *військовополонений, військовозобов'язаний*, прикметники, що стали іменниками.

Прикметники, утворені від складних іменників, пишемо так, як відповідні іменники: *радіофізичний (радіофізика), івано-франківський (Івано-Франківськ)*, АЛЕ ***іванофранківець***.

Вправа 291. Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, які пишемо з дефісом; 2) ті, які пишемо разом. У кожному слові підкресліть третю від початку букву і прочитайте прислів'я.

Монголо/подібний, робітничо/селянський, електронно/обчислювальний, все/український, семи/річний, фізико/математичний, право/захисний, історико/культурний, тепло/провідний, коричнево/сірий, фруктово/ягідний, біло/лиций, бюджетно/фінансовий, дво/поверховий, судно/будівний, клавішно/струнний, плато/спроможний.

Вправа 292. Об'єднайтеся в пари. Протягом однієї хвилини складіть і запишіть складні прикметники з першою частиною *науково-* (або *художньо-*). Поясніть правопис утворених слів. Кожне правильно назване слово оцінюється 1 балом. Перемагає та пара, яка набере найбільшу кількість балів.

Зразок: *науково-дослідний, науково-експериментальний... художньо-документальний, художньо-естетичний.*

Вправа 293. Запишіть слова за алфавітом, знявши риску. Поясніть правопис.

Авіа/моторо/будування, віце/адмірал, хліб/сіль, дощо/мір, людино/день, людино/доза, життє/пис, перекоти/поле, п'яти/річка, стоп/кран, лісо/сплав, радіо/комітет, купівля/продаж, лікар/еколог, блок/система, прем'єр/міністр, кіловат/година, міні/футбол, чар/зілля, мати/й/мачуха, тепло/й/гідро/електростанція, сто/річчя.

Вправа 294. Уявіть ситуацію, що вам довелося переїхати до іншого міста і продовжувати навчання в новому класному колективі. Складіть розповідь на тему «Традиції мого класу», використовуючи складні іменники та прикметники.

§ 51. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ, ОКРЕМО, З ДЕФІСОМ

Вправа 295. **I.** Прочитайте текст. Випишіть складні слова, з'ясуйте, до якої частини мови вони належать, поясніть їхній правопис. Чи є в тексті складні прислівники? **II.** Усно прокоментуйте постановку розділових знаків у тексті.

Ця вулиця... Вона чомусь стала перед ним сліпучо-сонячною, дзвінкою. Великі берести й ясени, тополі й верби стоять обабіч вулиці, підпираючи високу синю баню неба. А над ними пливуть сніжно-білі фантастичні хмари. І все те віддзеркалюється в канавах і калюжах. А над

хмарами й попід хмарами, пишучи на їхній білизні чорні риски, літають стрижі й ластівки. Шугаючи з-під хмар до землі, летять вони низько над свічадами калюж і канав. А по вулицях, підкотивши драні штанці, бреде-біжить золотоголове дитинство і сміється, дзвенить, заливається срібноголосо. Гасає по зелених, квітучих левадах, зриває щавель і лопуцьки, кладучи їх на перли зубів, сміється від надміру щастя. Хлюпає водою, бризкає нею в сонце й робить з дрібних краплинок сліпучу райдугу. Галасливе золоте дитинство! *(За Іваном Багряним).*

Пишемо разом:

прислівники, утворені за допомогою префіксів прийменникового походження від різних частин мови: *віднині, довіку, згарячу, удвоє, вночию;*

прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *вдосвіта, завдовжки, навздогін, попідтинню, наосліп;*

прислівники, утворені злиттям кількох основ: *ліворуч, мимоволі, тимчасово, чимдуж, стрімголов;*

прислівники, утворені за допомогою часток ***аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-, -сь***: *абияк, анітрохи, чимало, щодня, якнайдовше.*

Дефіс пишемо:

після префікса ***по-*** у прислівниках з суфіксами ***-е, -и, -ому, -ему***: *по-перше, по-братськи, по-сучасному, по-їхньому;*

після префіксів ***будь-, казна-, хтозна-***: *будь-як, казна-коли, хтозна-де, казна-як;*

перед суфіксами ***-небудь, -то, -от, -таки***: *де-небудь, де-таки, якось-то, так-то;*

при складанні однакових чи близьких за значенням слів: *ледве-ледве, де-не-де, віч-на-віч, десь-інде (деінде).*

Написання окремо прислівників і прислівникових сполучень:

сполучення іменника з прийменником (між ними можна вставити слово): *без кінця, з радості, на щастя*;

прислівникові сполучення, складені повторенням змінюваного слова в різних відмінках: *кінець кінцем, само самотою, одним одно, з кінця в кінець;*

поєднання прийменника ***по*** зі збірним числівником: *по двоє, по троє, по шестеро, по десятеро;*

прислівникові сполучення, складені з прийменника та числівника або повного прикметника чоловічого роду: *в основному, в цілому, в одному, по одному.*

Вправа 296. До сполучень слів доберіть із довідки прислівники-синоніми. Поясніть правопис прислівників.

На босу ногу, ненароком, по дорозі, дедалі, з власної волі, справа, похапки, зліва, навзнаки, заразом, проти волі, будь-коли.

Довідка: мимохіть, водночас, босоніж, нашвидкуруч, повсякчас, чимраз, мимохідь, праворуч, самохіть, горілиць, силоміць, ліворуч.

Вправа 297. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Визначте синтаксичну роль прислівників. Поясніть орфограму «Дефіс у прислівниках».

1. Діло сяк(так) волочиться, та покинути не хочеться *(народна творчість)*. 2. Тихо(мирно) спала зграя лебедина *(Олександр Олесь)*. 3. Усяк розумний (по)своєму: один спершу, а другий потім *(народна творчість)*. 4. Ось(ось) прийду до хатоньки моєї, де мати жде мене *(Олександр Олесь)*. 5. Тихо(тихо) лопотить на деревах листя та гуде у траві джміль *(В. Нестайко)*. 6. Спів веселий давно(давно) помалу стих *(Олександр Олесь)*.

Вправа 298. **І.** Від прикметників утворіть за зразком прислівники префіксально-суфіксальним способом. Сформулюйте правило написання прислівників з дефісом. **ІІ.** Утворені прислівники розберіть за будовою.

Зразок: *дідівський → по-дідівському, по-дідівськи.*

Іспанський, материнський, богатирський, азійський, братський, командирський, європейський, дитячий, мисливський, панібратський, свійський.

Вправа 299. Випишіть слова у три колонки: 1) ті, які пишемо разом; 2) ті, які пишемо окремо; 3) ті, які пишемо з дефісом. У кожному слові підкресліть четверту від початку букву і прочитайте прислів'я.

Без/вісти, віч/на/віч, до/пня, по/перше, у/вечері, до/діла, у/тричі, без/кінця, по/справжньому, в/літку, до/низу, до/пори, по/різному, хтозна/де, без/ліку, по/всяк/час, казна/коли, до/сих/пір, по/ряд, по/домашньому.

Вправа 300. Спишіть правильно прислівники, знімаючи риску. На основі цих слів створіть зв'язний текст на тему «Один день з моїх канікул».

На/бік, у/решті, часто/густо, до/сих/пір, коли/небудь, на/завжди, на/дворі, вранці/рано, у/вигляді, з/рідка, до/ладу, по/батьківськи, в/слід, в/нагороду, пліч/о/пліч, з/надвору, по/європейськи.

§ 52. *НЕ* З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Частку *не* пишемо разом

– якщо без ***не*** слово не вживаємо: *нехтувати*;

– з іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо з ***не*** утворені нові поняття з протилежним значенням: *нелюбов*;

– у складі префіксів ***недо-***: *недооцінка* (неповна оцінка дій);

– з дієприкметниками, які є означеннями: *нерозв'язана* (проблема).

Частку *не* пишемо окремо

– з усіма частинами мови у протиставленні: *не горе, а радість; не глибокий, а мілкий;*

– з дієсловами, дієприслівниками, числівниками, прийменниками, сполучниками, частками, з більшістю займенників, деякими прислівниками: *не вистачати, не гаразд, не зовсім, не тебе*;

– з прикметниками у функції присудка, якщо частка заперечує ознаку: *ця річка не широка*;

– з дієприкметниками, які мають пояснювальні слова або виконують функцію присудка: *ще не закінчений проєкт*;

– зі словами, які пишемо з дефісом: *не по-українськи*.

Частку *не* пишемо з дефісом

якщо її вжито як префікс в іменниках – власних назвах: *не-Європа*.

Вправа 301. Об'єднайтесь у пари. Запишіть ***не*** разом або окремо зі словами, проведіть взаємоперевірку й поясніть правопис слів.

Не/нависть, не/боязкий, а хоробрий, не/гаразд, не/мічний, не/жить, не/абиякий, не/благонадійний, не/видимість, не/вперше, не/впізнати, не/дозрілий, не/до/речі, не/ясний, а похмурий, не/любов, не/начебто, не/досягати, не/зайнятий справами, не/до/ладу, не/вимушений, не/абихто, не/мовби, не/з'ясоване досі питання, не/там, не/легко, не/забутий усіма вчинок, не/дорослий, не/дорого, а дешево, не/в'янучий, не/близький, не/зважаючи, не/врожай, не/дбалий, не/завжди, не/захищений від вітру, не/краще, не/істотно, не/пекучий, не/переконливий, не/досягати, не/вблаганний, не/проворний, не/часто, не/надійний.

Вправа 302. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Скориставшись правилами, наведеними в правилі перед вправою 301, поясніть усно написання частки ***не*** з різними частинами мови.

1. Хто нічого не робить, той (не)має часу. 2. (Не)велика біда, що минула середа. 3. (Не)бий бобра, бо (не)буде добра. 4. Науки ні вода (не)затопить, ні вогонь (не)спалить. 5. (Не)за те вовка б'ють, що він сірий, а за те, що овечку з'їв. 6. (Не) все кругле – яблуко. 7. (Не)всякому слову вір. 8. (Не)має бджоли без жала, а троянди – без колючок. 9. (Не)перший, але й (не)останній. 10. (Не)соромно мовчати, коли нічого сказати. 11. (Не)рада коза на торг, та мусить. 12. (Не)званому гостю місце за дверима. 13. (Не)знайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить. 14. (Не)тепер, то в четвер. 15. (Не)потрібна солов'ю золота клітка. 16. (Не)великий дощ, а ледареві відпочинок. 17. (Не)робство – домашній злодій. 18. (Не)рухомий камінь мохом обростає. 19. (Не)сіявши – не пожнеш. 20. Хто розуму (не)має, тому й коваль (не)вкує *(народна творчість)*.

Вправа 303. Запишіть у дві колонки слова та сполучення слів: 1) ті, які пишемо з ***не*** та ***ні*** окремо; 2) ті, які пишемо з ***не*** та ***ні*** разом. Поясніть правопис слів з ***не***. Визначте частини мови в словосполученнях. За останніми буквами в кожній фразі прочитайте прислів'я.

Не/ріж, не/кричи, не/озорий степ, поки що не/легко, не/забаром, не/добір, не/подбав, нами не/передбачене, не/зовсім, ні/про/що, не/заперечне, ні/ким, не/мовбито, не/годен, не/кожен, ні/те ні/се, не/вроздріб, не/благозвучне, не/досіл, тяжка не/воля, книжка не/прочитана, не/навиво-

ріт, не/п'ять, не/дорід, не/нависть, не/впоперек; не/коротка, а довга; ні/з/чим, ні/чим, ні/коли, не/до вподоби.

Вправа 304. Напишіть мінітвір на тему «Добре розуміти написання ***не***, ***ні*** зі словами мені допомагає...».

§ 53. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ТА СЛОВА, ГРАМАТИЧНО НЕ ЗВ'ЯЗАНІ З ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ (ЗВЕРТАННЯ, ВСТАВНІ СЛОВА ТА РЕЧЕННЯ). РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Усі повнозначні слова в реченні, до яких можна поставити запитання, є членами речення.

Усі члени речення пов'язані між собою. Встановити цей зв'язок можна за допомогою запитань.

Граматичну основу речення складають **головні** члени речення (**підмет** і **присудок**) або один головний член речення.

Другорядні члени речення (**означення, додаток, обставина**) утворюють групу підмета і групу присудка. Наприклад: *У сонливій ранковій імлі озветься відлуння тривожне* (Г. Чубач).

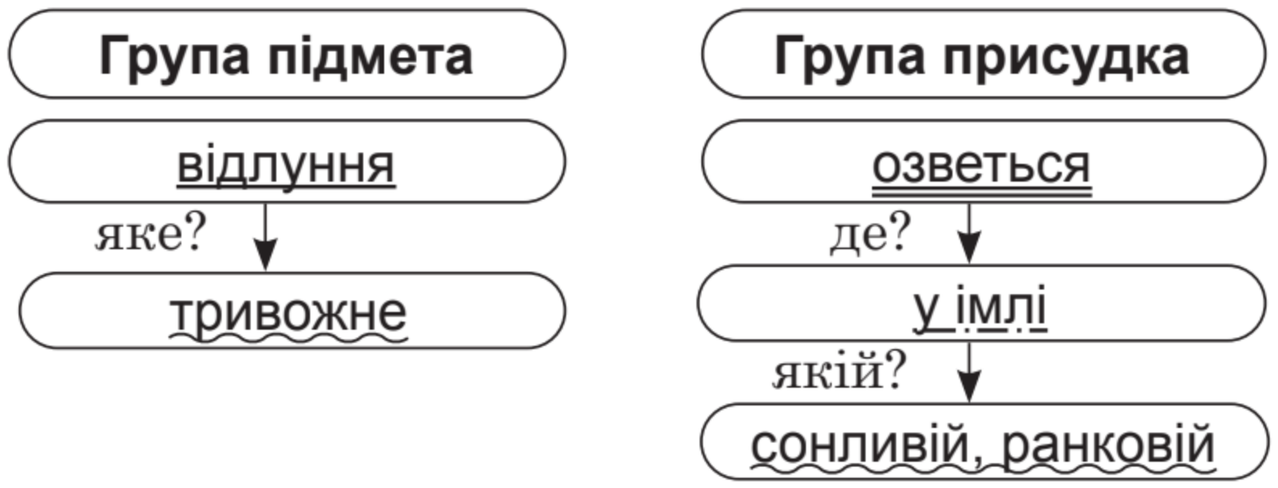

Деякі слова й словосполучення в реченні не пов'язані з ним граматично й не виконують синтаксичної функції.

До таких слів і конструкцій належать, зокрема, звертання, вставні слова і сполучення слів.

Вправа 305. **I.** Прочитайте текст. Проаналізуйте, яким є ваше мислення: стереотипним чи ні. Обґрунтуйте свою відповідь. **II.** Випишіть з тексту виділені речення. Підкресліть у них усі члени речення. Укажіть усно групу підмета та групу присудка.

Людей з інвалідністю часто тавруют як бідних і безпорадних, позбавлених певних можливостей через несправедливість природи чи обставин. Натомість людина з інвалідністю стає безпорадною передовсім унаслідок бар'єрів у суспільстві, а не через стан свого здоров'я. Замість жаліти та виявляти тотальну опіку, варто прибирати бар'єри, щоб кожна людина могла жити й реалізовуватися самостійно.

Чому це важливо? Розвінчування стереотипів – перший крок до розбудови інклюзивного суспільства, тобто суспільства, у якому ніхто не почувається вигнанцем.

Наявність у людини певної ознаки, як-от інвалідність, місце народження, колір шкіри, національність, стать або вік, ніяк не визначає її як особистість. Варто пам'ятати, що людина, яка є внутрішньо переміщеною особою (ВПО) й рятується від обстрілів та окупації в безпечніших містах і селах, не перестала бути громадянином чи громадянкою України. Вона не тільки очікує на допомогу від громади, яка її приймає, а й приносить користь цій громаді.

Утім, медіа нерідко зображають родини, які рятуються від війни, стереотипно – як безпорадних і нещасних. Навіть інформація з корисними контактами й інструкціями для ВПО часто супроводжується фотографіями сумних одиноких жінок із дітьми або ж людей з інвалідністю, щоб викликати жалість.

Стереотип – це спрощене узагальнене уявлення про явище, подію, людину чи певну соціальну групу *(за матеріалами проєкту «IREX»)*.

Вправа 306. Опрацюйте за допомогою схем теоретичний матеріал про розділові знаки при вставних конструкціях і звертаннях. Перетворіть усно отриману інформацію зі схем у зв'язний текст.

Вставні слова

ВС, _____.	А **може**, **власне**, і не в тому справа.
_____, ВС. (!?)	А варто б озирнутись, **далебі**.
_____, ВС, _____.	Мова моя була, **напевне**, щиросердною.

Звертання

_____, ЗВ, _____.	Вийди, **Ганнусю**, вийди *(народна творчість)*.
ЗВ!_____.	**Серце!** Спочинь на хвилину *(Б. Лепкий)*.
ЗВ, _____.	**Тату,** скрипочку купіть *(Л. Забашта)*.
_____, ЗВ!	Вище голівку, **Маріє!** *(В. Сосюра)*.
_____, ЗВ.	Повертайся скоріше, **сину** *(В. Матвієнко)*.

Вправа 307. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте в реченнях звертання і вставні слова.

1. Спасибі предки за духовний спадок *(Л. Костенко)*. 2. Я знаю юначе що серце козаче тобі від природи дано *(Б. Дворецька)*. 3. Дивлюсь як зірка гасне у імлі. Навколо неї мабуть є планети *(І. Коваленко)*. 4. Гарний хлопець з іншої планети може завтра в гості прилетить *(Л. Костенко)*. 5. Куди ж ми люди добрі ідемо? *(А. Михайлевський)*. 6. Люди сідайте будь ласка за стіл великодній *(Б. Дворецька)*. 7. Учись людино у землі добра святого щедрості й любові *(І. Савич)*. 8. Зійди сонце під моє віконце та засвіти ясно *(Леся Українка)*. 9. Справді сонце встало і оглядало

світ *(М. Коцюбинський)*. 10. Люди в радості й горі ми потрібні одне одному! *(М. Томенко)*. 11. Мабуть від учителя я взяв святу любов до книжки *(І. Драч)*.

Значення вставних конструкцій	**Вставні конструкції**	**Приклади**
Упевненість чи невпевненість:	*безумовно, безперечно, справді, певно, напевно, може, мабуть, очевидно*	Того, можливо, не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ *(М. Рильський)*.
Емоційна оцінка (задоволення чи незадоволення):	*на щастя, на диво, на жаль, на сором, чого доброго, гріх казати, як на зло*	Плаща я, на жаль, не взяв *(В. Семеняка)*.
Джерело інформації	*кажуть, мовив, як кажуть, чую, бачу, на мою думку, за словами... , за висловом ...*	Кажуть, душі безсмертнії вмирать не можуть, ні руйнуватися *(В. Самійленко)*.
Активізація уваги співрозмовника/ співрозмовниці	*бачиш, чуєш, вірите, уявляєш, майте на увазі, зверніть увагу, слово честі*	Бач, як вигадала *(В. Семеняка)*.
Зв'язок між думками:		
по-перше, з одного боку, до речі, наприклад, навпаки, отже, зокрема, узагалі, значить, однак, проте		Значить, хтось мене чекав *(В. Семеняка)*.
Спосіб оформлення думок:		
правду кажучи, ніде правди діти, грубо кажучи		Чесно кажучи, я не очікував нічого доброго від цієї оборудки.

Вправа 308. Попрацюйте творчо над текстом: додайте до речень (де це можливо за змістом) вставні слова, різні за значенням. Під час роботи скористайтеся підказками, уміщеними в таблиці перед вправою.

Так, у більшості країн світу діти беруть ланчбокси до школи.

Коли мені було 13, я носив у серці потаємний сором. Ми жили настільки бідно, що часто я приходив до школи без їжі. На перерві, коли однокласники та однокласниці діставали свої яблука, печиво чи бутерброди, я робив вигляд, що не голодний. Ховався за книжкою, аби ніхто не почув бурчання мого шлунка. Усередині боліло сильніше, ніж я міг пояснити.

Одного дня це помітила дівчинка. Без жодних слів, без показухи – просто простягнула мені половину свого обіду. Я зніяковів, але взяв. Наступного дня вона зробила те саме. І ще. І ще. Іноді це була булочка, іноді яблуко, іноді шматочок пирога, який спекла її мама. Для мене це було дивом. Уперше за довгий час я відчув, що мене бачать.

А потім вона зникла. Її сім'я переїхала, і вона більше не повернулася. Щодня я все ще поглядав на двері в надії, що вона зайде й сяде поруч зі своєю усмішкою та бутербродом. Але цього не сталося.

Минали роки. Її доброта залишалася в мені. Вона стала частиною мене.

І ось вчора щось зупинило мій час. Моя маленька донька повернулася зі школи й сказала:

– Тату, можеш завтра покласти мені два перекуси?

– Два? Але ж ти й один не доїдаєш.

Вона подивилася серйозно, так, як можуть тільки діти:

– Це для хлопчика з мого класу. Він сьогодні нічого не їв. Я поділилася з ним своїм.

Я завмер. Мурашки по шкірі, очі повні сліз. У її маленькому вчинку я побачив ту дівчинку з мого дитинства. Вона, можливо, давно забула мене. Може, й не знала, наскільки змінила моє життя. Але я ніколи не забуду. Бо вона показала: навіть найменший акт доброти здатен змінити чиюсь долю.

І тепер я знаю: поки моя донька ділиться своїм хлібом із іншою дитиною – доброта живе *(за матеріалами Kenguru.UA)*.

Вправа 309. Порівняйте речення, розміщені попарно, та дослідіть, коли те саме слово виконує синтаксичну роль, а коли воно є вставним.

1. Небо, **здається**, зараз розколеться навпіл від грому та блискавок.
   Небо здається таким прозорим, чистим, ніби й не пройшла щойно буря, злива.
2. Чи, **може**, щастя хочеш ти? *(Олександр Олесь)*.
   Хто може випити Дніпро? *(М. Рильський)*.
3. Щось, **видно**, у них не склалося.
   Видно шляхи полтавськії *(І. Котляревський)*.
4. Ще, **значить**, не скінчилась суперечка між фізиками й ліриками.
   Як багато значить для людини добре слово!
5. **Кажуть**, дорога до пекла вимощена добрими намірами.
   Про це вже всі в селі кажуть.
6. А малюк, **справді**, такий веселенький був, так схожий на татка.
   Чи справді так було, чи, може хто збрехав... *(Л. Глібов)*.
7. Це, **до речі**, старовинна й дуже дорога прикраса.
   Сказати до речі (=доречно, до ладу) – приємна риса гостя.

§ 54. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОЗНАЧЕННЯХ І ПРИКЛАДКАХ

Вправа 310. Опрацюйте таблицю «Відокремлені члени речення». Пригадайте, за яких умов відокремлюють означення та прикладку.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Відокремлені означення	***Відокремлені прикладки***	***Відокремлені додатки***	***Відокремлені обставини***
Людям, по-справжньому одержимим історією, *щастить почути від мудрої Кліо розповіді про нерозгадані таємниці.*	*Мудра Кліо* – високочола муза історії й покровителька істориків – *не вельми поспішає ділитися своїми секретами.*	*На його дворі,* замість похилої хатини, *стояв веселий будинок.*	Перечекавши небезпеку в немирівському замку Збаразького, *Підкова знову повертається до своїх планів.*

Вправа 311. Прочитайте речення вголос. Випишіть лише речення з відокремленими узгодженими означеннями. Усно поясніть, чому означення відокремлене або чому не відокремлене. Прокоментуйте розділові знаки у реченнях з відокремленими означеннями. За потреби скористайтеся правилами, поданими в таблиці після вправи.

1. У саду зажуренім, крапле сонцелика, вдар в зелені клавіші, мов школяр-музика. 2. Це край мій буковинський, до болю український, до згину дорогий. 3. Батьку, мовчазний і чистий, перед іменем твоїм стою в зажурі. 4. Сільська хатина, низька і безсила, схилятися нас не навчила. 5. Із неї вийшли ми у світ широкий з очима світлими й широкими грудьми. 6. В селянській хаті вікна сповнені мого дитинства. 7. Колючі стерні кривавили дитячі ноги, ворожі очі краяли вразливе серце. 8. Кожна ніч, уперта і тверда, мов криця, зганяє мене, мов злочинця, з постелі і зазирає вічністю до віч! 9. День, у вишиваному нагруднику наопашки, ввійшов у хату і синяви налляв у прозорий келих *(за М. Івасюком).*

Михайло Івасюк

Сполучники підрядності

Правило	**Приклад**
Означення відокремлюють:	
1. Якщо узгоджене означення стосується особового займенника (інколи цей займенник може й не вживатися)	*Ми, **втомлені, щасливі,** поверталися з екскурсії в Карпати.*
2. Якщо означення, що стоїть після означуваного слова, поширене (прикметниковий або дієприкметниковий зворот)	*Вмирав поет, **залюблений у світ**, вмирав поет, **задивлений у море*** (П. Осадчук).

3. Якщо узгоджене означення має обставинний відтінок значення. З таким відтінком значення відокремленими є навіть означення (особливо поширені), що стоять перед означуваним словом	***Осяяні місяцем**, гори блищать, **осріблені місяцем**, сосни шумлять* (Олександр Олесь). ***Здивована його ласкою**, мама не мовила й слова.*
4. Якщо в реченні є два або більше означень (поширених чи непоширених), які стоять після означуваного слова, і перед цим означуваним словом уже є узгоджене означення	*Ах, то мрія співала моя **свою** пісню, **сумну, лебедину*** (Олександр Олесь). *Ми часто бачили тут цю **гарну** жінку, **сумовиту** і **наче пригаслу**.*
5. В інших випадках, якщо мовець підсилює неузгоджене означення (а воно звичайно не відокремлюється!) логічно й інтонаційно	*Пролягла між нами відстань, **довша, ніж до смерті, більша, ніж на Марс*** (М. Івасюк).
6. Якщо неузгоджене означення є однорідним з відокремленим узгодженим означенням	***Щасливий, з блискучим поглядом,** брат не йшов, а летів додому.*

Вправа 312. Перебудуйте (усно) речення так, щоб означення, вжиті перед означуваним словом, стали після нього. Запишіть нові речення, правильно розставляючи розділові знаки.

1. Загадкова дівчина з'являлася в селі ще двічі й щоразу змушувала мешканців розгадувати її характер. 2. Скроплена рясними сльозами пам'ять про воєнні роки часом не давала заснути. 3. Сповненим образи голосом вона тільки й сказала: «Ех, ти!» 4. Вдумлива й рішуча молода вчителька не піддалася на хитрощі класу. 5. Мале й велике кола були поділені на сегменти. 6. Задивлений у майбутнє хлопець інколи легковажив сьогоденням. 7. Здружені роками спільного навчання учні та учениці були здебільшого однодумцями *(авторки)*.

Вправа 313. Прочитайте речення, віднайдіть у них відокремлені прикладки. За допомогою цих речень сформулюйте (пригадайте) правила відокремлення прикладок, запишіть їх разом з реченнями-ілюстраціями.

1. Дивлячись на людей, усміхався і мій батько, великий, добрий чоловік *(О. Довженко)*. 2. Сам Микола Лисенко, бездоганний рицар української пісні, прекрасний композитор і піаніст, зостався в моїй пам'яті як найчарівніша людина *(М. Рильський)*. 3. Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення *(Леся Українка)*. 4. Був Григорій – як рідна земля, покалічена рукою ворога *(В. Василевська)*. 5. Двір – не двір, – вибитий плай. Не обгороджений ніяким тином і без ніяких воріт *(Іван Багряний)*. 6. Стережуть невеличкий город і пасіку – десятків зо два вуликів *(Іван Багряний)*. 7. Настав березень, перший місяць весни, а надворі ще зима *(Н. Забара)*. 8. Їй не хотілося думати про смерть. Батько поставав як живий *(Б. Харчук)*. 9. Благословенні ви, вітрила лазурові життя і юності *(М. Рильський)*.

Вправа 314. Віднайдіть у своєму гаджеті нещодавне фото, на якому є зображення людини та предмета. Опишіть це фото (5–7 речень), використовуючи відокремлені означення та прикладки. Поставте правильно розділові знаки при відокремленні.

§ 55. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ДОДАТКАХ І ОБСТАВИНАХ

Вправа 315. Прочитайте речення. Віднайдіть у них відокремлені додатки й усно вкажіть слова, разом з якими вони відокремлюються.

1. До життя взагалі, а особливо до свого власного життя, треба ставитися критично *(В. Собко)*. 2. На світі білому єдине, як і Дніпрова течія, домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я *(Д. Білоус)*. 3. Кажуть, вчитися треба все життя. Ця стара істина стосується всіх, а найбільше вчителів *(авторки)*. 4. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна *(О. Донченко)*. 5. Черниш уже не бачив нічого, крім протилежного берега *(Олесь Гончар)*. 6. Я любила природничі науки, особливо біологію *(авторки)*. 7. Щодо тестових завдань, то вони виявилися неважкими *(авторки)*.

Відокремлюємо **додатки**, які мають значення виключення, включення, заміщення, доповнення. Вони виражені іменниками з прийменниками **крім, замість, за винятком, опріч, окрім, наприклад, навіть, включаючи, зокрема, особливо**.

На письмі відокремлені додатки виділяємо з обох боків комами.

Вправа 316. Перетворіть пари речень на одне речення з відокремленим додатком. Для відокремлення додатків використайте слова, наведені у довідці. Запишіть утворені речення, правильно розставляючи розділові знаки.

Зразок: *Усі учні та учениці класу взяли участь у туристичному поході. Тарас участі в туристичному поході не брав. – Усі учні та учениці класу, крім Тараса, взяли участь у туристичному поході.*

1. Усі учні та учениці класу взяли участь у туристичному поході. Тарас участі у туристичному поході не брав. 2. Мірчі подобалися усі предмети. Не любив Мірча лише малювання. 3. Усі футболісти були в жовтих футболках. Тренер мав футболку іншого кольору. 4. Дівчатка отримали квитки в театр. А мали отримати квитки на естрадний концерт. 5. Учні та учениці класу добре склали іспит. Особливо відзначилися на іспиті Сандуляк, Попеску й Аіфтоді. 6. Іванко не провідував сьогодні хворого товариша. Це зробили Василько і Раду.

Довідка: крім, окрім, зокрема, особливо, замість, за винятком.

Вправа 317. Спишіть речення і з'ясуйте, чому виділені обставини є відокремленими. Поясніть розділові знаки у реченнях і причину відсутності коми при одиничному дієприслівнику.

1. **Втомившись**, присів спочити і раптом побачив, як негадано розступився туман. 2. Він задихався **розповідаючи**, захрип, правду доводячи. 3. Степ, **струсивши з себе росу та зігнавши непримітні тіні**, горить рівним жовто-зеленим кольором *(Панас Мирний)*. 4. **Розмислюючи про безсмертя**, люди, як правило, мають на увазі щось украй важливе – долю народів, заповіти батьків *(С. Стефан)*. 5. Мене журливо колисали, **як невсипущі матері**, гіллясті яблуні *(М. Івасюк)*. 6. **Незважаючи на образу**, вона підійшла до сестри. 7. Вузлуваті гілки стриміли вгору, **наче розчепірені пальці** *(Іван Нечуй-Левицький)*.

Правило	Приклад
Відокремлюємо й відділяємо комами в реченні обставини:	
виражені як одиничними дієприслівниками, так і дієприслівниковими зворотами	*І я, **заплакавши**, назад поїхав знову на чужину* (Т. Шевченко). *І, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки* (Т. Шевченко).
обставини допустовості з прийменником ***незважаючи на*** (хоча можуть і не відокремлюватися), а також з прийменниками ***всупереч, наперекір, попри, при***	*Незважаючи на втому, ми вирішили продовжити подорож. **Попри всі «за» і «проти»**, дискусія була коректна.*
При відокремленні інших обставин значну роль відіграє задум мовця (автора) – виділяти чи не виділяти обставини, зокрема, ті поширені обставини, що вживаються з прийменниками ***подібно до, на відміну від, відповідно до, згідно з, у зв'язку з, завдяки, внаслідок, на випадок*** тощо	*Дівчата, **подібно до мене**, завжди намагалися говорити правду. Зроблю, хіба що на відміну від вас, добре.* Але: *Марина почувалася на олімпіаді подібно до мене – дуже хвилювалася.* *Хіба що на відміну від вас зроблю добре.*

Не відокремлюємо одиничний дієприслівник, якщо він стоїть одразу після присудка (відповідає на запитання ***як?***) і має значення способу дії та наближається цим до прислівника способу дії. Порівн.: *Співають **ідучи** дівчата, а матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко).

Вправа 318. Спишіть речення, правильно розставляючи розділові знаки при відокремлених обставинах, виражених дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами. Поясніть, чому не в усіх реченнях ви поставили розділові знаки при обставинах.

1. Співають ідучи дівчата *(Т. Шевченко)*. 2. Так вони співали йдучи через дикії пустині *(Леся Українка)*. 3. Плавно кружляли падаючи два

кленових листки *(К. Пісоцький)*. 4. Я лежав нерухомо не розплющуючи очей *(Ю. Смолич)*. 5. Миколка лежав не рухаючись *(авторки)*. 6. Ліси стоять замисливши́сь, в задумі *(Ю. Яновський)*. 7. Килина сиділа підпер-ши голову рукою й дивилась не моргаючи на світло лампочки *(В. Винниченко)*. 8. Пишу вже сидячи в кріслі не лежачи *(Леся Українка)*. 9. Пані Наталя тремтячими руками налляла склянку чаю і розплюскуючи по дорозі подала студентові *(М. Коцюбинський)*.

Вправа 319. Перекладіть речення українською мовою й запишіть їх, правильно розставляючи розділові знаки. Поясніть особливості відокремлення в обох мовах.

1. Ei, îngrădiți de lege, plăcerilor se lasă *(M. Eminescu)*. 2. Atunci el cu o privire nălucită îi descoasă cum că ea – frumoasa fată – a ghicit că e frumoasă *(M. Eminescu)*. 3. Iar izvorul, prins de vrajă, răsărea sunând din valuri *(M. Eminescu)*. 4. Iar între aceste soroace, neclintite ca nişte stâlpi de fontă, țesutul, torsul din furcă, munca în grădină *(G. Galaction)*. 5. Gânditoare şi tăcută, luna-n cale se opreşte *(V. Alecsandri)*. 6. Câmpia, cu verdeața şi veselia primăvăratică, îl ademenea tot timpul *(I. Druță)*. 7. Un bondar ambițios, ager ca şi sabia, indignat şi somnoros, s-a pus rău cu vrabia *(Gr. Vieru)*. 8. Pajul Cupidon, vicleanul, mult e rău şi alintat ... *(M. Eminescu)*. 9. Şi tu chiar ții minte cum se joacă ea, perinița ceea? *(I. Druță)*. 10. Dragoş, mândru ca un soare, a plecat la vânătoare *(V. Alecsandri)*. 11. Atunci copila părintelui, sprințară şi plină de voie, a bufnit de râs *(I. Creangă)*.

Вправа 320. Розгорніть наведені в цьому фрагменті моральні настанови в ширшу розповідь (письмово), висловивши і своє ставлення до змісту афоризму. Використовуйте в тексті відокремлені члени речення.

Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа і де злодії підкопуються і викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить і де злодії до них не підкопуються, не крадуть, бо де скарб твій, там буде і серце твоє *(з Євангелія від Матвія)*.

§ 56. КОМА І КРАПКА З КОМОЮ В СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ

Вправа 321. **І.** Прочитайте текст. Поміркуйте, які відомі вам відкриття сталися внаслідок помилок. **ІІ.** Віднайдіть у тексті складні речення, випишіть їх. Поясніть розділові знаки у виписаних реченнях.

Навіть помилки здатні увійти в історію та бувають корисними. Не вірите? Тоді погортайте пізнавальну книжку «501 факт, який треба знати з географії», яка страшенно популярна серед пізнайок у світі та стала бестселером в Україні. Саме помилка португальського мореплавця Фернана Магеллана у XVI ст. дала лагідну назву одному з найсуворіших океанів – Тихому та відкрила стратегічно важливу протоку між ним і Атлантикою.

А чи знаєте ви, у якому місті варто бути дуже обережним через найвищий рівень злочинності? Парадоксально, але – у Ватикані.

Якщо ж бажаєте побачити на власні очі найдовшу річку світу, тоді вам в Африку – поки це звання ще належить Нілу, хоча бразильські вчені вже десятиліття намагаються оскаржити цей факт на користь Амазонки, досліджуючи її річкову систему.

Ця книжка містить ще багато цікавих статей і допоміжних коротких фактів для всіх, хто любить пізнавати світ: про материки, океани й атмосферу, промисловість різних країн та енергетику, результати досліджень незвичних природних явищ і екокатастроф *(за матеріалами сайту «Освіторії»)*.

Кома в складному реченні

Правило	Приклади
Кому ставимо	
1. Між частинами складносурядного і складнопідрядного речень – у більшості випадків	Цвітуть картоплі, і мак по них цвіте *(Олесь Гончар)*. Моєму серцю снишся ти, як морю сняться урагани *(Л. Костенко)*.
2. Між частинами безсполучникового речення, що виражають одночасність чи послідовність подій (між частинами можна вставити сполучник **і**)	Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє *(Т. Шевченко)*. – **Одночасність** Пригріло сонечко, обсохла земля, потягло орача в поле *(М. Коцюбинський)*. – **Послідовність**.
Кому не ставимо	
1. Між частинами складного речення, з'єднаними одиничним сполучником, якщо вони мають спільне слово (найчастіше – обставина, також спільними можуть бути частки, вставні слова) або спільну головну частину	Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах *(Г. Тютюнник)*. ...Поніс Гонта дітей своїх, щоб ніхто не бачив, де він синів поховає і як Гонта плаче *(Т. Шевченко)*.
2. Між частинами складного речення, з'єднаними одиничним сполучником, якщо речення питальне, спонукальне чи окличне	Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! *(М. Рильський)*. Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? *(М. Стельмах)*.

Вправа 322. Спишіть речення. Визначте в них граматичні основи та межі речень, з'ясуйте тип складного речення. Поміркуйте, чому між частинами складного речення в одному випадку є кома, а в іншому – немає.

1. Буря скінчилася швидко, і люди не постраждали. 2. На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали. 3. Життя жене свою вузькоколійку, і хто збагне душі людської вік? *(Л. Костенко)*. 4. О хто тебе ніж-

но на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів? *(Олександр Олесь)*. 5. Я люблю, коли в листя зелене дерева одягає весна і під вітром хитаються клени. 6. Я люблю, коли в листя зелене дерева одягає весна, і під вітром хитаються клени, і співає в квітках далина *(В. Сосюра)*.

Вправа 323. Спишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Поясніть їхнє уживання. Визначте види речень (просте чи складне; якщо складне: а) складносурядне; б) складнопідрядне; в) із різними видами зв'язку).

1. Якби ж я знала що то щастя я б зупинила оту мить. 2. А мить минала і минала і от тепер її нема. 3. Ті люди блукають як ми з тобою колись. 4. Душа ледь встигла стати на крило і раптом входить Вічність без пароля і все що буде вчора вже було. 5. Нема колиски щоб поколихати а як і є то зовсім не така. 6. Тут свобода не сходить тут сходять хрести. 7. На перевалі там на перевалі що вигинав хребет як динозавр гриміли грози нетривалі і дощ в градинки замерзав. 8. Химерна важка вибухова яку вже ніхто не спасе а може я тінь мого слова от тінь мого слова і все. 9. Починають зорі пригасати в пам'яті сутуляться хрести. 10. Ріку скувала крига і вербам руки з холоду звело *(Л. Костенко)*.

Вправа 324. **I.** Визначте види складних речень, позначені схемами. **II.** Складіть речення, що відповідають схемам. Визначте в них граматичні основи та вкажіть межі умовно простих речень.

1. [1] і [ ].
2. [1], та [2], але [3].
3. [1], (бо 2).
4. [1], (який 2), (що 3).
5. [1], [2], [3], [4].

Крапку з комою ставимо:

– для виділення однотипних частин речення: *Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чутно людської мови* (Т. Шевченко);

– між поширеними членами речення: *Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями; коли обважнілі колоски черкаються об голову, об вуха...* (Іван Нечуй-Левицький);

– у кінці рубрик: 1) голосні; 2) приголосні та ін.

Вправа 325. Виконайте пошукову роботу: випишіть із творів Т. Шевченка, які ви вивчали в 9 класі, три складні речення, між частинами яких стоїть крапка з комою; накресліть схеми цих речень. Виконайте повний синтаксичний аналіз одного із виписаних речень.

§ 57. ДВОКРАПКА У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

Вправа 326. Прочитайте речення, з'ясуйте кількість граматичних основ у кожному реченні. Пригадайте, коли ставимо двокрапку у простому та складному реченнях.

1. У густій мряці, білій як молоко, все пропадало: небо, гори, ліси, пастухи *(М. Коцюбинський)*. 2. Заснув, і снилися красиві коні: сірі, гніді, вороні *(В. Симоненко)*. 3. Та в цю хвилю двері відчинились і ввійшли: якийсь рудобородий у довгому старім плащі подертім; з лірою ж за ним дідок кошлатий, що все кашляв та все очі мружив; ще й третій, що безруко щулився, лиш рукав сорочки теліпався *(П. Тичина)*. 4. Ліс іще дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів *(М. Коцюбинський)*. 5. Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь! *(Леся Українка)*. 6. Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку *(Іван Нечуй-Левицький)*. 7. Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо *(О. Кобилянська)*.

Двокрапка (:) – розділовий знак у вигляді двох крапок, розташованих одна під одною, що використовуємо у простому реченні та безсполучниковому складному реченні в пояснювально-роз'яснювальній функції.

Двокрапка у простому реченні

Перше правило. У простому реченні двокрапку ставимо перед однорідними членами після узагальнювальних слів – займенників і займенникових прислівників (*всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде* та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (після узагальнювального слова можуть стояти слова *наприклад, як-от, а саме* і под.): *У густій мряці, білій, як молоко,* ***все*** *пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський). *Багато поетів,* ***а саме****: Б. Олійник, Л. Костенко, П. Тичина – оспівували давню й нову красу Києва.*

Друге правило. Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робимо попереджувальну паузу, а однорідні члени вимовляємо з перелічувальною інтонацією: *Та в цю хвилю двері відчинились і ввійшли: якийсь рудобородий у довгому старім плащі подертім; з лірою ж за ним дідок кошлатий, що все кашляв та все очі мружив; ще й третій, що безруко щулився, лиш рукав сорочки теліпався* (П. Тичина).

Пряма мова. Якщо пряма мова йде після слів автора, то перед нею ставимо двокрапку, а саму пряму мову беремо в лапки і перше слово прямої мови пишемо з великої букви: *Учитель сказав: «Добрий день, діти!»*.

Також якщо пряма мова розірвана словами автора в тексті, то перед нею ставимо двокрапку. Після прямої мови у цьому випадку треба поставити кому: *Гриць подумав: «Отут відпочину», – і розстелив рядно під деревом.*

Вправа 327. Спишіть речення й розставте в них розділові знаки. Поясніть усно вживання двокрапки в реченнях.

1. Ой хто найсолодше у світі прожива чи хазяйська жона а чи бідная вдова а чи дівчина? *(народна творчість)*. 2. Усе і небо і перемелене на

труху в глибоких коліях дороги сіно і вогкий гнилуватий повів ріки і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало що літо вже здає ключі сумовитій осені *(М. Стельмах)*. 3. І цвіт і грім і дощ і град я серцем спраглим все приємлю та збережу від граду сад і захищу від грому землю *(Л. Дмитерко)*. 4. Усе тут радує зір рівні стрункі берізки не понівечені любителями березового соку гінкі бурштинові сосни що мов корабельні щогли сурмлять у сизу небовінь *(А. Камінчук)*. 5. Стежка озеро стіжок усе в падолисті *(В. Комаровський)*. 6. Усе змішалось в одну мить і злилось докупи і земля і море *(Іван Нечуй-Левицький)*. 7. Та всі голоси і зяблика і вівсянки і зеленушки і навіть одуда заглушувало кування зозулі *(О. Донченко)*.

Двокрапка у складному реченні

Коли наступна частина пояснює зміст першої: *Закон життя один: вірно служити своїй державі* (М. Стельмах).

[ ]: [пояснення].

Якщо друга частина виражає причину того, про що йдеться в першій: *Умовк кобзар сумуючи: щось руки не грають* (Т. Шевченко).

[ ]: [причина].

Коли наступна частина доповнює зміст попередньої: *Поглянь: вуалі білосніжні смагляві вишні одяглі* (Д. Іванов).

[ ]: [доповнення].

Вправа 328. Спишіть складні безсполучникові речення в такій послідовності: а) двокрапка виражає причину; б) двокрапка виражає пояснення; в) двокрапка виражає доповнення.

1. І диво дивне сталося із ним: совість заговорила *(А. Іщук)*. 2. А вас попросив би я зразки ліпити: ви чоловік тямущий *(Леся Українка)*. 3. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде *(народна творчість)*. 4. Я чув легенду: Прометей добув огонь для всіх людей *(М. Упеник)*. 5. Умовк кобзар сумуючи: щось руки не грають *(Т. Шевченко)*. 6. В час гарячий полудневий виглядаю у віконце: ясне море, ясні хмарки, ясне небо, ясне сонце *(Леся Українка)*.

Вправа 329. Доповніть письмово безсполучникові складні речення пропущеними частинами. Поясніть використання двокрапки.

1. Я знаю: [...]. 2. З гори видно гарну картину: [...]. 3. Повертався додому задоволений: [...]. 4. [...]: море сильно штормило.

§ 58. ТИРЕ У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

Вправа 330. Прочитайте речення. З'ясуйте: прості чи складні ці речення. Пригадайте, коли в простому реченні ставимо тире.

1. Боротьба за мир – найсвятіша справа *(Олесь Гончар)*. 2. Лиш боротись – значить жить *(І. Франко)*. 3. На душі – ані хмаринки *(М. Луків)*.

4. Тихо-тихо стікає на землю зерно – перестиглі сльози степів *(М. Стельмах)*. 5. Ні спека дня, ні бурі ночі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою живу *(В. Сосюра)*. 6. Різдво. На столі – кутя. І я – семилітнє дитя – біжу від хати до хати колядувати *(Д. Павличко)*.

Тире у простому реченні

Між підметом і присудком

Якщо підмет виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслово-зв'язка пропущена: *Рожеві вечори – час тихого смеркання.*

Якщо один із них виражений інфінітивом: *Сиротою жити – сльози лити.*

Якщо перед присудком є слова ***це, то, ось, оце, значить***, або їх без зміни змісту можна поставити: *Тримати язик за зубами – то нелегка річ.*

Якщо присудок має значення заперечення або порівняння для виділення його смислового значення (якщо треба передати виразну паузу): *Говорити – не горох молотити.*

На місці пропущеного члена речення

Сонце – в плечі. Життю – ні кінця, ні краю.

Перед узагальнювальним словом після ряду однорідних членів речення

Посада, статус, гроші – ніщо їй не давало втіхи.

Після переліку (якщо такий іде після узагальнювального слова, але не закінчує речення)

Усе наокіл: і трави, і дерева, і кущі – наче завмерло.

Для виділення прикладок (якщо вони стоять у кінці речення і перед ними, не змінюючи змісту, можна вставити ***а саме***)

Вони напливають – ці шуми, і думи, і гомони, й тони.

Вправа 331. Спишіть речення. За допомогою теоретичного матеріалу, вміщеного перед вправою, з'ясуйте, чому в реченнях стоїть тире.

1. Небо розгорнуло намет свій – синій, широкий, глибокий! 2. Повітря ані ворухнеться – чисте, прозоре, спокійне *(Панас Мирний)*. 3. Людська сльоза – велика таємниця, захована в солоній рідині *(П. Перебийніс)*. 4. Підвладна волі сценариста, я нині гратиму Пречисту, а завтра – відьму на мітлі *(І. Жиленко)*. 5. І тільки небо – вічно молоде – не тоне в хвилях каламутних Лети *(Л. Дмитерко)*. 6. Троянди – білу, кремову й червону – я зрізав, не без жалю і вагань *(М. Рильський)*. 7. В серці людському живе сонцесяйна перлина – срібномовна моя Україна *(М. Сингаївський)*. 8. Має людина в собі такий живчик – робити добро *(Олесь Гончар)*. 9. Мамо, налийте мені молока – духмяного соку з липневого поля *(О. Довгий)*.

Вправа 332. Спишіть речення, підкресліть у них граматичні основи та другорядні члени речення. Розставте в реченнях розділові знаки та прокоментуйте їх.

1. Ось і сонце випливло чисте та ясне, граючи своїм світлом. 2. На другому кінці стояв тільки місяць блідий похмурий *(П. Мирний)*. 3. Спасибі тобі моє сонечко за промінчик твій щире словечко! *(І. Франко)*. 4. Люблю Дніпро ріку свого народу *(І. Савич)*. 5. Бережімо честь народу найкоштовнішу перлину *(П. Тичина)*. 6. До тебе Батьківщино земле вічна ведуть усі стежки й усі дороги *(Б.-І. Антонич)*. 7. Бережу реліквію єдину батькову світлину фронтову *(П. Перебийніс)*. 8. Люблю васильки скромні квітки *(А. Казка)*. 9. Розцвів зірками пишними жасмин вродливий син пахучої хуртечі *(Д. Луценко)*. 10. Вінцем досягнень і надбань людини є мабуть рукотворне чудо сад *(Л. Дмитерко)*.

Вправа 333. Уявіть, що ви завітали до кав'ярні (кондитерської). Побудуйте усно з двох простих речень складносурядне, у якому друга частина виражає наслідок, висновок або раптову зміну подій. Який розділовий знак треба ставити на письмі в утворених реченнях?

Зразок: *Відчинилися двері – і повіяло ароматом кави.* [1] – і [2 наслідок, висновок, раптова зміна подій].

1. Ще хвилина. Виконають наше замовлення.
2. Принесли морозиво. Діти почали плескати.
3. Підійде дівчинка. Одразу принесіть, будь ласка, сік.
4. Я замовлю піцу дещо пізніше. Ми будемо їсти її гарячою.
5. З'їмо тістечко. Тато одразу замовить нам морозиво.

Між частинами складносурядного речення ставимо тире, якщо:

• друга частина речення виражає наслідок, висновок з того, про що йдеться в першій: *Дощ пройшов – і Київ зеленіє* (М. Рильський);

• друга частина виражає швидку (раптову) зміну подій:

1. *Ще мить – і сад загубить пишну вроду* (Д. Луценко). 2. *Грім розколов небо – і вдарила блискавка* (з посібника).

Вправа 334. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте свій вибір. Накресліть схеми речень.

1. Додому ніч собі на небо йшла і на зорю дивилася мурашка *(М. Вінграновський)*. 2. Низенький чоловік махнув рукою і машина зупинилася від'їхавши трохи вперед *(О. Копиленко)*. 3. Рвонув за поли вітер дику грушу і ґудзиками впали горобці *(Г. Дудка)*. 4. Береза плаче тихими слізьми а ми ті сльози навесні збираєм *(І. Коваль)*. 5. Малинові язички полум'я весело зазміїлися по хмизові і вгору з тріском шугнули золотисті іскри *(Гр. Тютюнник)*. 6. Тільки за Бугом, у лісах, шумів вітер та безкраїм проваллям хиталася темрява *(Гр. Тютюнник)*.

Тире в безсполучниковому реченні

У безсполучниковому реченні ставимо тире, якщо друга частина виражає:

– висновок: *Ми перестали робити дурниці – отже, ми постаріли* (Еріх Марія Ремарк).

– раптовість, несподіваність: *Заграли знов – ще гірш нема ладу* (Л. Глібов).

– протиставлення, зіставлення: *Не козак вклонявся королеві – король схиляв голову перед козаком!* (П. Загребельний). *На небі сонце – серед нив я* (М. Коцюбинський);

– порівняння (можна вставити ***ніби, наче***): *Подивилась ясно – заспівали скрипки* (П. Тичина);

– наслідок (перша частина вказує на умову – можна поставити сполучник ***якщо***): *Грім гримить – хліб буде родить* (народна творчість);

– час: *Минали роки – учні й учениці покидали стіни школи.*

Вправа 335. Спишіть речення, вставляючи замість скісної риски потрібний розділовий знак. Поясніть вживання тире в безсполучниковому реченні.

1. На зеленій траві білі чайки сидять / білі свічі горять на тарелях латать *(Д. Павличко)*. 2. Перемелеться лихо / добро буде. 3. Не посій / не вродить. 4. Здобудеш освіту / побачиш більше світу *(народна творчість)*. 5. Глянеш на небо / небо високе, глянеш на хмари / хмари летять *(П. Тичина)*. 6. Минали дні / брат не повертався *(О. Десняк)*. 7. Нема мого миленького / ні з ким розмовляти. 8. Як хмелині вгору витись / тичини немає; як дівчині не журитись / козак покидає *(народна творчість)*.

§ 59. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ, ДІАЛОЗІ, ЦИТУВАННІ

Вправа 336. Прочитайте речення. Вкажіть у кожному пряму мову й слова автора. Для чого вживають пряму мову?

1. Я спитав колись у батька: «Ви скажіть мені, на щирість, що найтяжче ранить серце?» І почув: «Несправедливість» *(М. Нагнибіда)*. 2. «Роби добро, – мені казала мати, – і чисту совість не віддай за шмати!» *(Д. Павличко)*. 3. «А це для юності немало», – говорять сиві генерали *(М. Стельмах)*. 4. У липневий вечір якось біля школи ти мені сказала: «Пахнуть матіоли» *(Д. Луценко)*. 5. Із-за обрію темінь поволі перекинула в південь мости. «Буде дощ!» – затремтіли тополі. «Перепиним грозу», – піднялись берести *(М. Стельмах)*.

• **Пряма мова після слів автора**

А: «П». Народна мудрість каже: «Чого Івась не навчився, того Іван не знатиме».

А: «П!» Р. Декарт сказав: «Я мислю, – отже, я існую!»

• **Пряма мова перед словами автора**

«П», – а. «Щоб рибу їсти, треба у воду лізти», – наголошує прислів'я.

«П?» – а. «Куди приведе мене ця дорога?» – часто запитуємо себе, починаючи нову справу.

• **Пряма мова, розділена словами автора**

«П, – а, – п». «Усе можна виправдати високою метою, – вважав П. Тичина, – та тільки не порожнечу душі».

«П! – а. – П». «Говори правду! – попереджав Марк Твен. – Тоді не доведеться нічого запам'ятовувати».

«П, – а: – П». «Влада над собою – найвища влада, – казав Сенека і додавав: – А поневолення своїми пристрастями – найстрашніше рабство».

Вправа 337. Спишіть речення. Розставте розділові знаки в них. Накресліть схеми речень із прямою мовою.

1. Он чутливо спить очеретина і шепоче світу Не буди! *(П. Перебийніс)*. 2. За життя, за життя! заспівала блакить, рідне сонце віта, рідний лист шелестить *(П. Усенко)*. 3. Якраз в той час король там опинився. А що питає він тут дієть ся у вас? *(Л. Глібов)*. 4. Дід он диба, піймав жабу, а каже Риба! *(народна творчість)*. 5. Що ж то таке? про рибу Лев питає. Лукавий Лис поважно докладає Великий господар! Це безголоса твар! *(Л. Глібов)*. 6. Відпочинь, сошко, сказав дід Тимошка тепер не той час, є трактор у нас *(народна творчість)*. 7. У п'ятницю крилом журавки мрія кликала Летім! Чи не високо занадто? смачно позіхнула лінь *(Б. Олійник)*. 8. Ми в колективі дружнім жить не проти перемовлялись між собою Шпроти *(С. Коваль)*. 9. Скажімо дорогам і пісні Спасибі! *(Р. Лубківський)*.

Вправа 338. Спишіть речення. Поясніть розділові знаки в реченнях з цитатами.

1. «Шевченка я знаю, – пожвавішав голос чоловіка. – «Як умру, то поховайте», – писав він *(М. Стельмах)*. 2. Єднали нас усіх слова: «Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива» *(В. Родіонов)*. 3. Що думав ти в ту найгострішу мить? Біль сторінки життя перегортає. Перегорнув останню – заболить: «Караюсь, мучуся, але не каюсь» *(І. Гайворон)*. 4. Занедбали й те, що мали землячки кохані, «славних прадідів великих правнуки погані!» *(М. Хвильовий)*. 5. Всі, хто буває на озері Скарбному, діляться для Нечуйвітра на майстрів і браконьєрів. «Той мурує, той руйнує...» *(Олесь Гончар)*. 6. «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!» – ще раз співає хор *(Іван Нечуй-Левицький)*. 7. Обіпершись вітрові на спину, кричить Тарасова гора: «Нема на світі України, немає другого Дніпра!..» *(В. Симоненко)*.

§ 60. СИНОНІМІЯ ПРОСТИХ І СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ, ПЕВНИХ ЇХНІХ ВИДІВ (ЗІ СТИЛІСТИЧНИМ КОМЕНТУВАННЯМ)

Вправа 339. Прочитайте і законспектуйте теоретичний матеріал.

Синонімія простих і складних речень полягає в можливості заміни одного типу речення іншим, зберігши або змінивши смисловий акцент, для досягнення певної стилістичної мети – від урочистості до лаконічності. Наприклад, просте речення з однорідними членами можна трансформувати у складносурядне, а складне – у просте, використовуючи відокремлені члени речення або причетні й дієприкметникові звороти.

ТИПОВІ ВИПАДКИ СИНОНІМІЇ

Просте речення з однорідними членами → Складносурядне речення:

• **Просте:** Сонце сіло, і наступила темрява. (Використання сполучника **«і»** для з'єднання однорідних присудків, що описують послідовні події).

• **Складносурядне:** Сонце сіло, і темрява наступила. (Зміна структури, але збереження зв'язку між частинами).

Стилістичний ефект: такий перехід може підкреслити самостійність та взаємозв'язок подій, додаючи урочистості.

Складне речення → Просте речення:

• **Складне:** Коли він повернувся додому, то побачив, що його кімната порожня. (Нарощування деталей та створення ефекту очікування).

• **Просте:** Повернувшись додому, він побачив порожню кімнату. (Трансформація, що робить речення лаконічнішим і динамічнішим).

Стилістичний ефект: перехід до простого речення з дієприкметниковим зворотом робить виклад більш стислим та точним, що особливо цінно в діловому мовленні.

Речення з дієприкметниковим зворотом → Складне речення:

• **Просте:** Хлопчик, читаючи книжку, задрімав.

• **Складне:** Хлопчик задрімав, коли читав книжку. (Розширення інформації та акцент на часовому зв'язку).

Стилістичний ефект: додає реченню більшої описовості та виразності, підкреслюючи тривалість дії, яка відбувається одночасно з іншою.

Складнопідрядне речення → Просте речення:

• **Складнопідрядне:** Той будинок, що стоїть на пагорбі, був побудований більше століття тому.

• **Просте:** Той будинок на пагорбі, побудований більше століття тому, привертає увагу. (Заміна підрядного речення атрибутивним зворотом).

Стилістичний ефект: створює образний опис, надаючи мові більшої виразності.

Синонімія простих і складних речень дає можливість трансформувати мову, досягаючи необхідного стилістичного ефекту: від урочистості та розгорнутості до стислості та динамічності. Вибір між простим і складним реченням залежить від мети висловлювання та контексту.

Вправа 340. Прочитайте речення. За можливості перебудуйте їх так, щоб у їхній структурі були відокремлені члени речення. Запишіть перебудовані речення, підкресливши ці відокремлені члени.

1. Дрібний холодний дощ ішов аж до вечора. 2. Чорне й високе небо тремтить від блискучого розсипу зірок. 3. Недалеко почулася дівоча пісня, що була сповнена надії. 4. Коли дівчата побачили чоловіка, вони обірвали спів *(авторки)*. 5. У пропахлій Поліссям воді мене мати на щастя купала *(П. Перебийніс)*. 6. Мене ще змалку пестила й купала в лю-

бистках зачарована Волинь *(Д. Луценко)*. 7. Час пролітає над нами то чорною птицею, то прекрасним і білосніжним лебедем. 8. Нетривке і скороминуче він замітає білими глибокими снігами, пилом забуття. 9. Вічне він підводить в новій красі, що не має виміру *(за М. Стельмахом)*. 10. А марно десь прогаяну хвилину й ракетою уже не доженеш *(Д. Луценко)*.

Вправа 341. Із запропонованих пар речень змоделюйте прості речення з дієприкметниковим зворотом так, щоб в одному випадку зворот відокремлювався, а в іншому – ні.

1. Мене зачарувала краса осіннього гаю. Цей гай був вкритий пізньою позолотою. 2. Яблуні посхиляли гілля до землі. Гілля обтяжене запашними плодами. 3. У степу темніли рядки копичок. Їх розкуйовдив вітер.

Вправа 342. **I.** Спишіть речення, з'ясуйте, чим вони ускладнені. Поясніть розділові знаки. **II.** Перебудуйте речення, де це можливо, на синонімічні види.

1. Тонкий лист, облітаючи з жовтих дерев, лягає на плечі *(Олесь Гончар)*. 2. Я не знаю нічого ніжнішого, окрім берези *(Леся Українка)*. 3. Отак бринить мені, поету, життя у пісні дорогій *(А. Малишко)*. 4. Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним *(М. Коцюбинський)*. 5. Акації стояли в цвіту, заквітчані безліччю білих китиць *(Іван Нечуй-Левицький)*. 6. Незважаючи на погану погоду, біля під'їзду театру панувало пожвавлення *(В. Собко)*. 7. Там могили з буйним вітром в степу розмовляють, розмовляють сумуючи *(Т. Шевченко)*. 8. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна *(О. Донченко)*.

Вправа 343. Речення з непрямою мовою перебудуйте на речення з прямою мовою. Правильно розставте розділові знаки. Намалюйте схеми до речень.

1. А батько старий перекаже сусіду, що син, мов, вернувся і маєм невістку *(А. Малишко)*. 2. І дід сказав мені, що він чекав на мене, шо він хотів мені переказати, як роблять хліб *(В. Коротич)*. 3. Ти часом перепитуєш мене, де я шукаю творчого натхнення *(Д. Луценко)*. 4. Учитель в школі нам казав, що інший світ тепер настав, що слід по відьмах, по чортах лишився тільки у казках... *(Олександр Олесь)*. 5. Казала щука, ех, якби їй крила! Свиня казала, ех, якби до рила та ще й два роги! *(П. Тичина)*. 6. Зі скирти раптом каркнула ворона, мовляв, поживи дайте і мені *(О. Довгий)*.

Вправа 344. **I.** Перебудуйте речення на синонімічні. Скористайтеся підказками з таблиці, вміщеної після вправи. **II.** Визначте вид речення-оригінала й перебудованого. Поясніть розділові знаки в обидвох реченнях.

1. Коли пройшли дощі, стрясають срібні сльози зелені віти... 2. Якщо посієш вчасно, то вродить рясно. 3. Жінки співали на далекім полі і плили в блакитних небесах пісні *(Д. Павличко)*. 4. Якщо ластівки низько літають, то дощ обіцяють. 5. Не бійся, і я обороню тебе... *(С. Васильченко)*.

Синонімія складних безсполучникових і сполучникових речень

Правило	Безсполучникове складне речення	Синонімічне сполучникове речення
1. Якщо в другому реченні вказано причину того, про що говорилося в першому	Сова ніяк заснуть не може: цикада співами тривожить *(М. Годованець)*. **[ ]: [причина]**.	Сова ніяк заснуть не може, тому що цикада співами тривожить.
2. Якщо друге речення розкриває зміст першого, пояснює його. У першому реченні можуть бути слова ***так, такий, одно***	Часто так буває: один вину свою на другого звертає *(народна творчість)*. **[ ]: [пояснення]**.	Часто так буває, а саме: один вину свою на другого звертає.
3. Якщо друге речення доповнює перше в цілому або якийсь із його членів	Бачу здалеку: хвиля іскриста грає вільно по синьому морю *(Леся Українка)*. **[ ]: [доповнення]**.	Бачу здалеку, що хвиля іскриста грає вільно по синьому морю.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 5–9 КЛАСАХ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Префікс ПРЕ- треба писати в усіх словах рядка
А пр..вражий, пр..велебний, пр..дивний, пр..святий
Б пр..хороший, пр..благий, пр..бережний, пр..красний
В пр..жовтий, пр..гіркий, пр..освященний, пр..новий
Г пр..тихий, пр..жовкати, пр..непорочний, пр..дивний
Д пр..зирливий, пр..глушений, пр..пишний, пр..вірний

2. Правильно написано всі слова в рядку
А рідкісний, ненависний, захистний
Б форпостний, пісний, кількісний
В шістсот, кістлявий, студенський
Г улесливий, цілістний, шелеснути
Д тріснути, тижденник, контрастний

3. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка
А відв..язати, Лук..янчук, різдв..яний
Б тьм..яний, бур..ян, з..єднати
В моркв..яний, об..єднання, черв..як
Г торф..яний, м..ята, п..ятсот
Д прем..єра, духм..ний, сузір..я

4. М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка
А низ..кий, волин..ський, утр..ох
Б турец..кий, різ..бяр, нян..чити

В рибон..ці, красун..чик, сяд..те
Г погод..теся, жен..шень, тон..ший
Д їдал..ня, русал..чин, голівон..ці

5. Позначте рядок, у якому всі слова пишемо з подвоєними приголосними.

А годин..икар, щоде..о, без..убий, хвилин..ий, безмеж..я
Б роз..броїти, від..ати, священ..ик, шален..о, суд..я
В широчен..ий, священ..ий, вихован..ий, здоровен..ий, затиш..я
Г ден..ий, числен..ий, захопле..ість, написан..ий, суд..івський
Д Він..иця, туман..ний, печен..ий, страйк..ом, бездоріж..я

6. Позначте рядок, у якому всі слова іншомовного походження пишуть з апострофом.

А ад..ю, п..єдестал, кон..юнктура, р..юкзак
Б б..юргер, Руж..є, Іх..ямас, ін..єкція
В Барб..є, Фур..є, комп..ютер, грав..юра
Г прем..єр, ад..ютант, вар..єте, миш..як
Д Лур..є, к..ювет, кар..єра, Рейк..явік

7. Подвоєні приголосні треба писати в усіх словах рядка

А барок..о, ан..отація, дол..ар
Б гет..о, хоб..і, ір..еальний
В мул..а, пен..і, ат..ракціон
Г брут..о, віл..а, буд..изм
Д ван..а, Рус..о, ім..ітація

8. З великої літери треба писати лише перше слово у власній назві в рядку

А Д(д)іва М(м)арія, Т(т)овариство Ч(ч)ервоного Х(х)реста
Б С(с)вяте П(п)исьмо, К(к)итайська Н(н)ародна Р(р)еспубліка
В А(а)ндріївська Ц(ц)ерква, М(м)іністерство Ф(ф)інансів
Г В(в)оскресіння Г(г)осподнє, А(а)дміністрація П(п)резидента У(у)країни
Д П(п)резидент У(у)країни, М(м)іністерство О(о)віти і Н(н)ауки

Тести на встановлення відповідності (№9–12)

9. Установіть відповідність між реченнями і типами вставних конструкцій, ужитих у них.

Типи вставних конструкцій	*Приклади речень*
1 вставне слово	**А** Юні друзі, ви, певна річ, полюбляєте мандри.
2 вставне словосполучення	**Б** Література, за висловом письменника, наповнює ідеї плоттю й кров'ю.
3 вставне речення	**В** В ім'я миру і злагоди народів, напевне, кожний із нас не пошкодує віддати розум і здібності, віддати всі найкращі сили своєї душі.
4 звертання і вставне словосполучення	**Г** А я хвилинку виберу, скажу про командира (отак за першим спогадом і другий виплива): душа у нього щира...
5 звертання і вставне речення	

10. Доберіть до кожної умови вживання тире (1–4) приклад (А – Д).

Умова вживання тире	*Приклади речень*
1 тире між підметом і присудком	**А** «Пропала грамота» режисера Бориса Івченка – це легендарна кінокартина, якій, проте, не було присуджено жодної премії.
2 тире при однорідних членах речення	**Б** Усупереч цьому неперевершена гра акторів та щирий український гумор подарували фільмові найвищу нагороду – любов глядачів.
3 тире при відокремленій прикладці	**В** Козака Василя майстерно зіграв Іван Миколайчук, а запорожця Андрія й кількох епізодичних персонажів – Федір Стригун.
4 тире при відокремлених означеннях	**Г** Український колорит: мальовничі села, безкрайні рідні степи, проникливі пісні – вражає глядачів кінокартини вже з перших кадрів.
	Д Дотепних і смішних фраз у фільмі настільки багато, що здається, ніби його весь можна розібрати на цитати – влучні, глибокі й водночас мудрі.

11. Приєднайте до фрагмента речення *«Ластівки літали понад самою землею...»* запропоновані варіанти та з'ясуйте тип кожного з утворених речень.

Варіант завершення речення	*Тип речення*
1 ... навіть хлопчаки їх не лякали.	**А** просте з відокремленими членами
2 ... сповіщали про наближення дощу.	**Б** просте з однорідними членами
3 ... дарма що шуліка висів у небі.	**В** складнопідрядне
4 ... і байдуже їм було до всього.	**Г** складносурядне
	Д складне безсполучникове

12. Доберіть до кожного типу складного речення (1–4) приклад (А – Д).

Тип складного речення	*Приклади речень*
1 складносурядне	**А** 12 травня – Міжнародний день медичної сестри, і він є визнанням важливості такого фаху на державному рівні та одним зі способів висловити подяку людям цієї професії за щоденну працю.
2 складнопідрядне	
3 безсполучникове	
4 з різними видами зв'язку	

Б У розвинених країнах світу професію медичної сестри називають однією з ключових для ефективного функціонування системи охорони здоров'я, особливо в профілактиці захворювань.

В Британська медсестра Флоренс Найтінгейл, на честь якої і було започатковано Міжнародний день медичної сестри, народилася 12 травня 1820 року в родині аристократів.

Г Тоді цю професію в Британії не надто шанували, натомість Флоренс дуже хотіла допомагати людям і попри всі перешкоди вирішила стати сестрою милосердя.

Д Коли почалася Кримська війна, Ф. Найтінгейл у шпиталі допомагала пораненим, і саме завдяки їй значна кількість солдатів отримала не лише професійний сестринський догляд, а й співчуття та милосердя.

Рефлексія до теми «Систематизація та узагальнення вивченого в 5–9 класах»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   - що таке орфограма та орфографічна помилка;
   - які є типи орфограм;
   - як відрізнити розділові знаки в простому і складному реченні;
   - які розділові знаки треба ставити при прямій мові, діалозі, цитуванні.
2. Що я навчився/лася робити:
   - визначати орфограми в словах, що належать до різних частин мови;
   - відрізняти розділові знаки в простому та складному реченні;
   - пояснювати пунктуацію в простому та складному реченні;
   - правильно оформлювати речення з прямою мовою, діалогом, цитатами.
3. Що мені сподобалося/не сподобалося з теми:
   - що було найцікавішим?
   - які завдання здавалися мені найскладнішими?
   - що я хотів/ла б ще дізнатися/навчитися з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   - я оцінюю свою роботу з теми на ... (високий, достатній, середній, низький) рівень;
   - я вважаю, що мені треба більше попрацювати над ... .
5. Мої поради вчителю / вчительці:
   - що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   - які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   - що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   - як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Мої очікування:

- повторити вивчене про мовлення, типи і стилі мовлення;
- докладно переказувати почуте повідомлення, що стосується відомої або частково нової тематики;
- визначати достовірність, новизну, несуперечливість інформації;
- вирізняти типові вияви маніпулятивних впливів;
- перетворювати інформацію з одного виду на інший;
- навчитися правильно писати заяву, автобіографію, резюме;
- створювати дописи для соціальних мереж;
- застосовувати основні прийоми активного слухання;
- застосовувати практики переконання;
- навчитися керувати своїми емоціями;
- навчитися оформлювати тематичні виписки;
- логічно структурувати власне повідомлення.

§ 61. СПРИЙМАННЯ УСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ, ТЕКСТ, СТИЛІ Й ТИПИ МОВЛЕННЯ

Вправа 345. **І.** Запишіть ключові слова ***мовлення, спілкування, текст, типи мовлення, стилі мовлення***. **ІІ.** Занотуйте всі асоціації, які спричинюють ці слова.

Вправа 346. **І.** Послухайте аудіозапис уроку на тему «Повторення вивченого про мовлення та спілкування, про текст, стилі та типи мовлення» від Всеукраїнської школи онлайн (до 08.19 хв), перейшовши за покликанням **https://cutt.ly/nrDra81H** або відсканувавши QR-код. **ІІ.** Під час першого прослуховування випишіть ключові слова або фрази, які, на вашу думку, найкраще передають зміст повідомлення. Після прослуховування обговоріть, чому саме ці слова були обрані. **ІІІ.** Після другого прослуховування створіть візуальну карту, яка відображатиме основні ідеї, поняття з аудіотексту.

Вправа 347. **І.** Створіть невеликий проєкт, що відображає ваш типовий день. Для кожної частини дня (наприклад, ранок, школа, вільний час, вечір) напишіть короткий уривок, використовуючи відповідний стиль мовлення та тип тексту. **ІІ.** Презентуйте свій проєкт, пояснивши вибір стилю та типу мовлення.

Наприклад:
Ранок: Розмовний стиль (діалог з батьками), розповідь.
Школа: Офіційно-діловий (запис у щоденнику), опис (опис уроку).
Вільний час: Художній (опис хобі), роздум (чому це важливо).
Вечір: Публіцистичний (коротка «новина» про день), розповідь.

Вправа 348. **І.** Розгляньте ілюстрацію. Опишіть елементи, які ви на ній бачите. Як перекладається українською напис? Як ви думаєте, чим займається HR-спеціаліст/-ка. **ІІ.** Збільшувальне скло часто є символом дослідження або детального вивчення. З якою метою його зображено на ілюстрації? **ІІІ.** Книга відкрита на сторінці зі словами «HUMAN RESOURCES». Які ще розділи або теми можуть бути в цій книзі? Запропонуйте три можливі назви розділів. **ІV.** Поясніть, якими навичками спілкування, на вашу думку, має володіти HR-спеціаліст / спеціалістка.

Фото створено за допомогою ШІ

Вправа 349. **#ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки.** **І.** Перегляньте відео про професію – HR-менеджера «Хто такий HR та що входить в його обов'язки?» **https://youtu.be/X7_iHtS8LN8?feature=shared** **ІІ.** Сформулюйте основну мету та намір автора відео. **ІІІ.** Запишіть ключові якості хорошого/ї HR-менеджера / менеджерки та чотири важливі правила для успішної кар'єри в HR.

Вправа 350. Уявіть ситуацію: двоє однокласників/однокласниць у вашому класі, які працюють над спільним проєктом, посварилися. Один вважає, що інший нічого не робить, а інша скаржиться, що її ідеї ігнорують. Ваше завдання – виступити в ролі HR-менеджера / менеджерки (медіатора / медіаторки). Напишіть короткий сценарій вашої розмови з ними.

1. Почніть розмову, щоб налаштувати обох на конструктив.

2. Застосуйте правило «рівних прав», надавши змогу кожному/кожній висловитися.

3. Збережіть «спокій і позитив», навіть якщо вони емоційні.

4. Допоможіть їм знайти спільне рішення та відновити довіру.

Вправа 351. Уявіть, що ви – HR-менеджер/менеджерка у вашій школі. Розробіть три «правила корпоративної культури» для учнів/учениць, які б допомогли поліпшити атмосферу та успішність у навчанні.

§ 62. ЧИТАННЯ Й КОМЕНТУВАННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ СТАТЕЙ ПРО ВИБІР ПРОФЕСІЇ

Вправа 352. **І.** Розгляньте ілюстрацію. **ІІ.** Дайте відповіді на запитання.

1. Про що, на вашу думку, ця ілюстрація? 2. Що може вказувати на те, що вона створена за допомогою штучного інтелекту? 3. Які професії зображені на долонях? Чи можете ви назвати їх? 4. Яке повідомлення передає ця ілюстрація про вибір професії? 5. Чому, на вашу думку, руки людей різного кольору? 6. Що символізує коло з рук у центрі? 7. Яка з цих професій здається вам найцікавішою? Чому? 8. Які ще символи професій ви б додали до цього кола? 9. Як ви думаєте, чи легко зробити «вибір професії»? Чому?

Вправа 353. Прочитайте статтю про вибір професії. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання, розміщені після тексту.

ВИБІР ПРОФЕСІЇ: ЯК ВИЗНАЧИТИСЬ ТА НЕ РОЗЧАРУВАТИСЬ?

Добре, коли тема вибору професії хвилює, адже це засвідчує те, що ти вже соціально та психологічно зрілий/ла. Гірше, коли ця тема байдужа: мама з татом відведуть за руку до юридичного ЗВО, тому що тобі ніби-то подобається історія, згодом виявляється, що ти не переносиш роботу з папірцями та постійного спілкування з різними людьми.

Професійно визначитись зазвичай складно двом категоріям учнів/учениць.

• Перша категорія – це ті, які не віднайшли для себе нічого цікавого. Такі учні/учениці зазвичай гарно вчаться, але особливо чимось не захоплюються.

• Друга категорія – дуже активні як у навчанні, так і в різних видах діяльності. Вони відвідують одночасно п'ять гуртків, три спортивних секції. Однак їм складно сконцентрувати свій вибір на чомусь одному.

Як же розібратися у собі? Насамперед потрібно взяти папір, ручку, написати: Хочу – ... (мені подобається, мені цікаво, мене захоплює). Можу – ... (я вмію, я здатен/здатна, я маю навички). Потрібно – ... (затребуваність професій на ринку праці).

Раціональне співвідношення цих трьох слів «хочу-можу-потрібно» зробить твій професійний вибір найбільш вдалим. Іншими словами, потрібно віднайти ту професію, яка була б цікава, відповідала здібностям і була популярною.

Професія дійсно повинна цікавити. Якщо ти захоплюєшся технікою, це і буде тебе підживлювати в роботі інженера-конструктора або фізика. Якщо подобається все живе навколо – тоді буде цікаво працювати в природничій сфері.

Кожна професія вимагає, щоб у її носіїв були «професійно важливі якості», наприклад, для коректора/-ки – увага, для художника/-ці – образне мислення тощо. Тому важливо добре розуміти, чи є у тебе ті здібності, яких найчастіше вимагатиме робота. У ситуаціях, коли закрадаються сумніви, краще обирати ту справу, де будуть максимально реалізовані твої здібності.

Отож для того щоб обрати одну професію, насамперед, потрібно добре зануритися в себе, спробувати поглянути на себе з віддалі, у яких ситуаціях і оточенні ти поводишся, як «риба в воді», а коли насторожуєшся та замикаєшся в собі. Це дасть відповіді на багато запитань. Хоча одне правило працює в будь-якій професії – потрібно привчатись до праці та не лінуватись.

А наступний уже крок після «вивчення себе» – це вибір ЗВО. Дізнайся, які спеціальності та спеціалізації відповідають тому виду діяльності, який тобе найбільше приваблює, і вперед – робити правильний вибір! *(Запорізький ЦЗ)*

Дайте відповіді на запитання:

1. У чому полягає основна теза / ідея статті? 2. Для кого, на вашу думку, написана ця стаття? 3. Що вказує на адресата / адресатку (наприклад, лексика, стиль)? 4. Яка структура статті? 5. Чи має вона вступну і заключну частини? 6. На які дві категорії поділяє автор / авторка тих, кому зазвичай складно визначитися з майбутньою професією? 7. З чого, на думку автора / авторки, варто розпочинати вибір професії?

Виконайте завдання:

1. Створіть **інфографіку** або **таблицю**, де буде відображено три ключові компоненти: ХОЧУ – МОЖУ – ПОТРІБНО (з прикладами зі свого життя). Придумайте іконки або емодзі для кожної з трьох категорій і поясніть свій вибір .

2. Віднайдіть у тексті **речення, які виражають суб'єктивну думку** автора/авторки. Визначте, з якими з них ви погоджуєтеся, а з якими – ні. Аргументуйте.

3. Створіть коротке **мотиваційне повідомлення** для своїх однокласників/однокласниць у шкільному чаті: як не боятися обирати свій шлях.

§ 63. МОВЛЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ. ДИСКУСІЯ ЯК РІЗНОВИД СУПЕРЕЧКИ

Вправа 354. **І.** Опрацюйте теоретичний матеріал. **ІІ.** Дайте відповідь на запитання: чим відрізняється суперечка від дискусії? Наведіть приклад із життя (у школі, вдома, в інтернеті), коли ви брали участь у дискусії або спостерігали її.

Суперечка – це ситуація мовлення, коли позиція співрозмовника/співрозмовниці зазнає критичної оцінки.

Під час суперечки постає **драматична ситуація напруження** у спілкуванні, зумовлена розбіжностями поглядів або інтересів мовців, словесне змагання, яке може призвести до конфлікту.

Обов'язковими учасниками/учасницями суперечки є:

Пропонент – це той, хто висуває, захищає деяку тезу. Без пропонента не може бути ані суперечки, ані процесу аргументації, оскільки спірні питання не виникають самі собою, вони повинні бути кимось сформульовані й висунуті для обговорення. Пропонент може висловлювати власну думку або представляти колективну позицію з якогось питання.

Опонент – другий обов'язковий учасник суперечки. Це той, хто заперечує, сумнівається в слушності тези, яку висунув пропонент.

Авдиторія – це третій колективний учасник суперечки. Це не пасивні спостерігачі, а колектив, який має свої переконання, свої пропозиції з приводу питання, що обговорюється. До авдиторії звернено усі аргументи пропонента й опонента.

Суперечка за формою може бути дискусією, полемікою, диспутом або дебатами. Проходить в усній, письмовій формі: на сторінках періодики, у теле- і радіостудіях, у залах суду, на ток-шоу, під час політичних дебатів, в інтернет-мережі (форуми, чати соцмереж).

Дискусія (від лат. discussio – *дослідження, розгляд*) – це публічна суперечка, мета якої полягає в з'ясуванні й порівнянні різних поглядів, у знаходженні правильного розв'язання спірного питання, обговорення певної проблеми або групи питань чи одного дуже важливого питання з метою досягнення істини.

Дискусію можна також розглядати як своєрідний спосіб пізнання. Вона дає змогу краще зрозуміти те, що не є достатньо чітким і зрозумілим. Навіть якщо учасники/учасниці дискусії не доходять спільного висновку, усе ж таки взаєморозуміння між протилежними сторонами посилюється. **Безпосередня мета дискусії – це досягнення згоди між учасниками/учасницями суперечки стосовно проблеми, яка обговорюється.**

Дискусію ведуть за певними правилами й за згодою її учасників/учасниць. Тему **дискусії** формулюють заздалегідь або до початку **дискусії**. Учасники/учасниці почергово висловлюють свої **положення, думки, спростування**, унаслідок чого **дискусія** набуває логічного, зв'язного характеру.

Вправа 355. **I.** Проведіть у класі мінідискусію на тему «Обирати серцем чи розумом: що важливіше при виборі професії?», використовуючи інформацію з попереднього параграфа. **II.** Під час підготовки до дискусії скористайтеся інструкцією «Як підготуватися до дискусії» та пам'яткою «Правила дискусії».

Як підготуватися до дискусії

Зміцнюйте свої навички говоріння, а також створюйте позитивну взаємодію з однолітками.

Крок 1. Глибоке занурення в тему: перечитайте текст, визначте для себе ключові ідеї.

Крок 2. Визначте свою позицію: з якою думкою в тексті ви найбільше погоджуєтеся?

Крок 3. Зберіть докази та аргументи: влаштуйте «мозковий штурм»; поспілкуйтесь із дорослими; віднайдіть інформацію в інтернеті; згадайте приклади із життя тощо.

Крок 4. Продумайте контраргументи: уявіть, що вам заперечують. Які контраргументи може навести ваш / ваша опонент / опонентка? Подумайте, як би ви могли відповісти на таке заперечення.

Крок 5. Побудуйте структуру виступу: чітко сформулюйте свою основну тезу; наведіть два-три аргументи на підтримку своєї тези + докази; підсумуйте сказане і ще раз повторіть свою головну думку.

Крок 6. Підготуйте нотатки: запишіть головні ідеї та аргументи на невеликих картках або в нотатнику.

Крок 7. Будьте готовими слухати: уважно слухайте учасників/учасниць; поважайте їхню думку, навіть якщо не погоджуєтесь.

Критикуйте ідеї, а не окремих осіб!

Правила дискусії

1. **Виступ:** виступи мають проходити організовано, тільки з дозволу ведучого / ведучої.

2. **Висловлювання:** кожне висловлювання треба підкріплювати фактами.

3. **Учасник/учасниця:** кожен/кожна учасник/учасниця повинні мати змогу висловитися.

4. **Позиція:** кожна позиція має бути уважно розглянута.

5. **Обговорення:** під час обговорення неприпустимі «перехід на особистості», «навішування ярликів», образливі висловлювання.

Вправа 356. **I.** Оберіть одну професію (юриста, програміста, економіста, лікаря, дизайнера тощо). У парах складіть таблицю за зразком. **II.** Розподіліть наведені причини на зовнішні (соціальні, фінансові) й внутрішні (особисті, емоційні). Порівняйте із власними уявленнями про цю професію. Поясніть, які причини важче змінити – зовнішні чи внутрішні. Чи може неправильний вибір професії стати причиною нещастя? **III.** Уявіть, що ви – учасник/учасниця дискусії. Напишіть два аргументи «за» та два «проти» думки: «Популярність професії – головний критерій її вибору».

Зразок таблиці:

Причини вибору професії	Причини втрати інтересу

Вправа 357. У парах обговоріть: чи варто змінювати професію, якщо перестав її любити? Чи краще залишитися, але змінити підхід/місце роботи?

Вправа 358. **I.** Об'єднайтеся в пари, подискутуйте на тему «Краще обрати затребувану, але нецікаву професію, ніж захопливу, але з малим попитом». **II.** Підготуйте два-три аргументи на підтримку своєї позиції. **III.** Після дискусії напишіть висновок, чи змінилася ваша думка.

Вправа 359. Об'єднайтеся в пари та обговоріть: якби ви нині обирали професію, то на що б звернули увагу найбільше – на престиж, дохід, інтерес чи стабільність?

Вправа 360. Складіть мініесе або мотиваційний пост на тему «Як я шукаю себе: мій шлях до вибору професії» Використайте в тексті хоча б дві ідеї зі статей на зазначену тему.

§ 64. АУДІЮВАННЯ ВІДЕОУРИВКІВ ПРО ВІДОМИХ ДІЯЧІВ УКРАЇНИ. СКЛАДАННЯ Й РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

Вправа 361. **I.** Послухайте аудіотекст «Ігор Сікорський. Містер Вертоліт, що втілив мрію Леонардо да Вінчі», перейшовши за покликанням **https://cutt.ly/frDas0J0** або відсканувавши QR-код. **II.** Виконайте завдання до нього.

Завдання перед прослуховуванням:

1. Подумайте і запишіть, хто такий Ігор Сікорський.

2. Дайте відповідь на запитання: яким чином його винаходи могли вплинути на світ, у якому ми живемо сьогодні?

Завдання під час прослуховування: зверніть увагу на нові терміни або концепції, які стосуються авіації чи винахідництва, і запишіть їх. Якщо відео пояснює їхнє значення, то занотуйте витлумачення.

Наприклад: Шасі – система опор для зльоту та посадки.

Завдання після прослуховування:

1. Дайте відповіді на запитання:

- Яким літальним апаратом захоплювався Сікорський у дитинстві, надихаючись Леонардо да Вінчі?
- Як називався перший чотиримоторний літак, створений Сікорським?
- У якому році Сікорський емігрував до США?
- Який вертоліт став першим у світі масовим виробництвом від компанії Сікорського?
- Поясніть, чому перша спроба Сікорського побудувати вертоліт 1908 року була невдалою.

- Опишіть, як «Ілля Муромець» еволюціонував від пасажирського літака до бомбардувальника.
- Як більшовицька революція вплинула на кар'єру та життя Сікорського?
- Які основні відмінності між ранніми літаками Сікорського та його пізнішими вертольотами?
- Поясніть, чому Ігоря Сікорського називають «Містер Вертоліт».

2. Уявіть, що ви менеджер/-ка проєкту. Як би ви застосували наполегливість Сікорського в подоланні технічних труднощів для розв'язання сучасної інженерної проблеми?

3. Проаналізуйте, які чинники (особисті якості, зовнішні обставини, підтримка) були найважливішими для успіху Сікорського в Україні та США.

4. Порівняйте та протиставте виклики, з якими Сікорський зіткнувся, створюючи літаки, та виклики при розробці вертольотів.

5. Складіть монолог від імені Ігоря Сікорського, який він виголошує після успішного польоту VS-300 або після отримання чергової нагороди. У монолозі він згадує свої дитячі мрії, перші невдачі, труднощі еміграції та радість від реалізації своєї головної мети. У монолозі використайте складносурядні речення.

Вправа 362. **I.** Уявіть, що ви ментор/менторка, а ваш / ваша підопічний/на зазнав/-ла великих труднощів. **II.** Складіть діалог, де розгляньте, як Ігор Сікорський продовжував працювати над своїми ідеями, незважаючи на невдачі, війни та революції. Які риси характеру дозволили йому не здаватися? Обговоріть, як можна використовувати уроки Сікорського для подолання власних труднощів і перетворення поразок на сходинки до успіху.

Вправа 363. Складіть діалог між двома друзями/подругами, які обговорюють кар'єру або вибір професії. Обговоріть, наскільки важлива була мрія дитинства Сікорського (про літальні апарати Леонардо да Вінчі) для його подальшого успіху. Які труднощі він долав на шляху від мрії до її реалізації? Чи завжди мрії збігаються з реальністю і як важливо не здаватися перед обличчям невдач?

Вправа 364. **І.** Пригадайте декілька ключових складних рішень, які Ігор Сікорський ухвалював у своєму житті, згідно з відео (наприклад, перехід від вертольотів до літаків, еміграція, відновлення роботи над вертольотами після довгої паузи). **ІІ.** Оберіть одне рішення, яке, на вашу думку, було найважчим або найризикованішим для нього. **ІІІ.** Напишіть невеликий внутрішній монолог (до 100 слів) від імені Ігоря Сікорського в момент ухвалення цього рішення. Відобразіть його думки, сумніви, потенційні наслідки різних варіантів і причини, що спонукали його до остаточного вибору.

Наприклад: Якщо ви обрали еміграцію: *«Залишити все, що я будував? Мою Батьківщину? Але як продовжувати дослідження тут, коли світ навколо руйнується... Чи зможу я почати все з нуля в чужій країні?»*

Вправа 365. Напишіть короткий діалог між Леонардо да Вінчі та Ігорем Сікорським, який відбувається в уявній «позачасовій» бібліотеці. Да Вінчі цікавиться, як Сікорському вдалося вирішити проблему з його кресленнями літальних апаратів (особливо вертольота), а Сікорський пояснює йому сучасні принципи авіації та показує фотографії своїх винаходів.

§ 65. ПЕРЕТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ПОЧУТОГО ПОВІДОМЛЕННЯ В РІЗНІ ФОРМИ ПОВІДОМЛЕНЬ

Вправа 366. Опрацюйте теоретичний матеріал. Пригадайте, що вам відомо про інформацію та повідомлення. Перекажіть інформацію, використовуючи складні речення.

Уявіть собі, що ви сидите на уроці, і вчителька/вчитель розповідає про історію України. Усе, що вона/він говорить, – це є **інформація**. Або ви читаєте улюблену мангу, дивитесь відео на YouTube чи спілкуєтесь з друзями/подругами про вчорашній футбольний матч – це теж інформація.

Інформація – це будь-які відомості, знання або дані, які ми отримуємо, обробляємо й передаємо. Вона допомагає нам зрозуміти світ навколо, навчає новому, як ухвалювати рішення і спілкуватися.

Уявіть, що ви хочете поділитися з другом чи подругою враженнями від нової пісні. Ви можете:

- **наспівати** її (звукова інформація);
- **написати** текст пісні (текстова інформація);
- **показати** ноти (графічна інформація);
- **відправити** відеокліп (відеоінформація).

Кожен із цих способів — це **перетворення інформації з одного виду в інший**. Це надзвичайно важлива навичка, яка допомагає нам у багатьох сферах життя.

Чому це важливо? **Для кращого розуміння та засвоєння**. Іноді складно зрозуміти текст (наприклад, складний параграф у підручнику), але якщо його **перетворити на схему або малюнок** (з текстової інформації в графічну), усе відразу стає зрозумілішим. Прочитати довгий список цифр (числова) може бути нудно, але **перетворивши їх на графік** (графічна), ви одразу побачите тенденції та закономірності.

Для ефективного передання інформації. Якщо вам потрібно щось швидко пояснити, часто краще швидко **намалювати схему** (графічна), ніж довго розповідати словами (текстова). Спілкуючись з другом/подругою, ви можете не лише розповісти про подію (текстова/звукова), а й **показати фотографії** (графічна), щоб він/вона краще уявив/ла собі все.

Для зберігання та обробки. Комп'ютери та телефони перетворюють всю інформацію, яку ми вводимо (наприклад, текст або зображення), на числа (двійковий код), щоб її зберігати та обробляти. Без цього вони просто не працюватимуть. Ви можете надиктувати голосове повідомлення (звукова), а телефон перетворить його на текст (текстова), який ви потім відправите.

Для вирішення завдань і творчості. Художник може **перетворити свої почуття та ідеї** (нечітка інформація) у картину (графічна). Композитор **перетворює мелодію, яка звучить у голові** (звукова), на ноти (графічна). Програміст **перетворює логіку** (текстова) на код (текстова), який потім комп'ютер **перетворює на дії** (електричні імпульси).

Вправа 367. #ДовідникАбітурієнта/Абітурієнтки. I. Перегляньте відеоурок «Як обрати майбутню професію?», перейшовши за покликанням **https://cutt.ly/KrDvWsHv** або відсканувавши QR-код. **II.** Після перегляду дайте відповіді на запитання: 1. Чому спікерка рекомендує починати вибір професії з дослідження себе («Світ Я»), а не з вивчення ринку праці («Зовнішній світ»). 2. Які, на вашу думку, потенційні ризики можуть з'явитися, якщо в ході вибору професії брати до уваги суто її «престиж»? 3. Яку пораду з відео ви вважаєте найціннішою для сучасних підлітків, які стоять перед вибором професії? Чому? **III.** Оберіть одне із завдань і виконайте його. Скористайтеся інструкціями, що розміщені після вправи.

1. Створіть візуальне повідомлення (інфографіку або ментальну карту), що узагальнює основні етапи та поради з відео щодо вибору професії. Додайте його до повідомлення: «Світ Я» та «Зовнішній світ», використавши ключові слова; зазначте **основні стереотипи**, дібравши до кожного з них короткі назви або піктограми; **принципи VUCA-світу** (візуальне представлення); **перспективні галузі** (список або іконки).

2. Запишіть коротке (1–2 хвилини) **відеозвернення** або **аудіоподкаст**, де ви ділитеся трьома найважливішими, на вашу думку, інсайтами з відео. Представте у відео себе та тему відео; чітко сформулюйте три ключових поради з відео (наприклад, «мені найбільше запам'яталося, що...»). Поясніть, чому саме ці поради важливі для вас. Додайте особисту думку.

3. Створіть невеликий запитальник (5–7 запитань) для самодіагностики, який допоможе людині краще зрозуміти себе на етапі **«Світ Я»**, використовуючи принципи, згадані у відео. Запитання мають спонукати до роздумів про інтереси, здібності, цінності, про те, що надихає/дратує, а також до пошуку ідеї для подальших дій.

ПОКРОКОВА ІНСТРУКЦІЯ «ЯК СТВОРИТИ ІНФОГРАФІКУ»

1. **Оберіть тему та визначте мету.** Оберіть щось, що вас дійсно цікавить або що ви добре знаєте. Визначте, для чого ви створюєте цю інфографіку. Щоб пояснити складну ідею? Порівняти щось? Показати послідовність дій? Розповісти історію?

2. **Зберіть і впорядкуйте інформацію**. Віднайдіть **ключові факти**, цифри, дати, статистику до своєї теми. Використовуйте надійні джерела: підручники, енциклопедії, наукові статті, офіційні сайти.

Не намагайтеся вмістити все. Оберіть тільки найважливішу інформацію, яка відповідатиме вашій меті. Випишіть її у вигляді тез.

Розділіть інформацію на логічні блоки або розділи. Подумайте, як одне випливає з іншого. Це допоможе вам потім розмістити її на полотні.

3. **Оберіть тип інфографіки**. Список/перелік чудово підходить для подання порад, фактів, кроків. Порівняння, коли потрібно показати відмінності або схожість між двома або більше об'єктами. Хронологія/процес – ідеально для подій у часі або для пояснення, як щось працює крок за кроком. Статистика/графіки, якщо у вас багато чисел, відсотків, даних. Карта – для географічних даних або розташування об'єктів.

4. **Створіть чернетку.** Візьміть аркуш паперу та олівець. Намалюйте грубий ескіз, де буде заголовок, де – блоки тексту, де – картинки, графіки. Залиште простір між елементами, щоб інфографіка не виглядала перевантаженою. Визначте, яка інформація найважливіша – її потрібно зробити помітнішою (більший шрифт, яскравіший колір тощо).

5. **Оберіть інструменти для створення.** Canva – дуже простий у використанні, багато шаблонів та елементів. Piktochart – спеціалізується на інфографіках, є готові блоки. Google Slides/PowerPoint – також можна використовувати, якщо вам зручно працювати з презентаціями.

6. **Додайте візуальні елементи.** Заголовок має бути коротким, чітким та привабливим. Іконки та зображення використовуйте, щоб замінити довгий текст.

Якщо у вас є цифри, покажіть їх візуально (кругові діаграми, стовпчикові діаграми). Використовуйте два-три різні шрифти – один для заголовків, інший для основного тексту. Переконайтесь, що текст легко читається. Обирайте кольори, які гармоніюють між собою. Можете використовувати три-чотири основні кольори. Кольори також можуть передавати емоції або асоціюватися з темою.

7. **Додайте текст.** Замість довгих речень використовуйте ключові слова або короткі фрази. Заголовки мають бути більшими, а основний текст – легко читатися.

8. **Перевірте і вдоскональте.** Чи вся інформація точна? Чи немає помилок? Чи легко зрозуміти головне повідомлення? Чи не перевантажена інфографіка? Чи всі елементи розташовані охайно? Чи гармонійно виглядають кольори та шрифти? Покажіть свою інфографіку другові/подрузі, вчителю/вчительці або батькам і запитайте, чи все зрозуміло.

Вправа 368. #СвітПрофесій. I. Послухайте аудіотекст – відеоінтерв'ю з Владиславом Якименком, студентом Інституту аерокосмічних технологій КПІ, перейшовши за покликанням **https://cutt.ly/5rDFX4bI** або відсканувавши QR-код. **II.** Дайте відповідь на запитання. Виходячи зі змісту, тону та подання інформації у відео, визначте головну цільову аудиторію цього інтерв'ю. На кого, на вашу думку, розрахований цей матеріал? Яку основну мету ставили перед собою творці відео? Це інформування, мотивація, реклама чи щось інше? Обґрунтуйте свою думку. **III.** Оберіть одне із завдань і виконайте його.

1. Уявіть, що ви абітурієнт/абітурієнтка, який/яка розглядає вступ до Інституту аерокосмічних технологій КПІ. **Складіть 3-4 запитання**, які ви б поставили Владиславу, ґрунтуючись на інформації з відео, але з метою отримати додаткові уточнення, що допоможуть вам ухвалити рішення про вступ.

2. **Порівняйте та зіставте** переваги навчання в Інституті аерокосмічних технологій КПІ (на основі розповіді Владислава) з можливими труднощами, які він згадує. **Створіть таблицю**, яка відображатиме ці два аспекти (переваги та труднощі).

3. На основі всієї отриманої інформації з інтерв'ю з Владиславом **розробіть короткий (до 1 хвилини) сценарій рекламного відеоролика**, який заохочуватиме молодь вступати до Інституту аерокосмічних технологій КПІ. Обов'язково включіть ключові переваги та можливості, які роблять цю спеціальність привабливою.

ІНСТРУКЦІЯ «ЯК СТВОРИТИ СЦЕНАРІЙ КОРОТКОГО РЕКЛАМНОГО ВІДЕОРОЛИКА»

1. **Визначте мету та цільову аудиторію**. Що ви хочете, щоб глядачі зробили або зрозуміли після перегляду? Хто ваші глядачі? Від цього залежить тон, лексика та візуальний ряд.

2. **Сформулюйте ключове повідомлення (слоган)**. Напишіть короткий, чіткий і привабливий слоган (3–7 слів), який виражає головну ідею вашого ролика. Це може бути те, що глядач/глядачка має запам'ятати насамперед. Наприклад: *«Твоє майбутнє у небі починається тут!»*

3. **Продумайте структуру ролика.** Короткі рекламні ролики (до 1 хвилини) зазвичай мають таку структуру:

   1. **Зачин/гачок** (перші 5–10 секунд). Щось, що одразу приверне увагу глядача/глядачки. Це може бути цікавий факт, несподіваний візуал, запитання, що спонукає до роздумів.

2. **Основна частина** (20–40 секунд). Розкриття ключового повідомлення. Тут ви показуєте переваги, можливості, цікаві факти. Використовуйте інформацію, яку ви відібрали з відеоінтерв'ю.
3. **Заклик до дії** (останні 5–10 секунд). Що ви хочете, щоб глядач/глядачка зробив/ла? Наприклад: відвідав/ла сайт університету, прийшов/ла на день відкритих дверей, подумав/ла про цю професію.

4. **Створіть сценарій-таблицю.** Це найзручніший формат для сценарію.

Ви розділяєте екран на кадри та описуєте, що відбувається в кожному кадрі.

Створіть таблицю з такими стовпцями:

Номер кадру	Таймінг (час)	Візуал (що бачить глядач/глядачка)	Аудіо (що чує глядач/-ка: текст, музика, звуки)
КАДР 1	0:00 - 0:05	*Опис картинки/відео:*	*Текст (голос за кадром актора/акторки):*

5. **Заповніть сценарій деталями.**

Візуал. Чітко опишіть, що відбувається на екрані. Можете вказати місце дії (аудиторія, лабораторія), об'єкти (студент/студентка, дрон, ракета), дії (креслить, збирає, запускає).

Аудіо. Запишіть точний текст, який буде вимовлятися (голосом за кадром або акторами). Робіть його коротким, влучним, динамічним. Опишіть, яка музика грає (наприклад, «динамічна, надихаюча музика», «фонова, спокійна мелодія»). Чи потрібні якісь додаткові звуки (наприклад, гул двигуна, звук клацання клавіатури, шум лабораторії)?

Таймінг. Приблизно вкажіть тривалість кожного кадру. Це допоможе вам вкластися у загальний хронометраж (наприклад, 45–60 секунд).

6. **Перегляньте та доопрацюйте сценарій. Прочитайте вголос**: це допоможе вам зрозуміти, чи звучить текст природно і чи вкладається в таймінг. **Уявіть відео.** Чи відповідає візуальний ряд аудіо? Чи зрозуміле ваше повідомлення? Чи можна щось скоротити, зробити більш влучним? Чи викликає ролик потрібні емоції (натхнення, цікавість, довіру)?

Вправа 369. Напишіть короткий есей (до 60 слів) про те, чому Владислав із вправи 368 обрав саме цю спеціальність. Посилайтесь на його мотивацію, згадану у відео. Як його особисті інтереси співвідносяться з обраним шляхом?

Вправа 370. **І.** Напишіть короткий мотиваційний лист (4–5 речень), у якому поясніть, чому вас варто взяти на навчання на обраний вами фах. **ІІ.** Використайте мінімум два складнопідрядні речення з обставинними підрядними (різного типу).

§ 66. СКЛАДАННЯ ТВОРУ-ФЕНТЕЗІ «ЛЮДИНА МАЙБУТНЬОГО», «ПРОФЕСІЯ МАЙБУТНЬОГО», «Я ЧЕРЕЗ 25 РОКІВ»

Вправа 371. **І.** Розгляньте ілюстрацію. **ІІ.** Дайте відповіді на запитання.

1. Які джерела світла ви бачите в кімнаті? 2. Опишіть можливу професію жінки на зображенні, обґрунтуйте свою думку. 3. Чому жінка одягнена в такий спосіб? Який період часу або стиль це нагадує? 4. Визначте основну ідею або тему цього зображення. 5. Які деталі на зображенні вказують на науково-фантастичний або фентезійний характер світу? 6. Проаналізуйте композицію зображення. Як розміщення об'єктів впливає на сприйняття? 7. Які емоції викликає у вас це зображення? Які елементи сприяють цьому? 8. Порівняйте реалістичні та фантастичні елементи на зображенні. Який з них переважає? 9. Наскільки вдало, на вашу думку, художник передав атмосферу наукової фантастики/фентезі? Обґрунтуйте свою відповідь.

Вправа 372. **І.** Дайте усну відповідь: що таке фентезі як літературний жанр? **ІІ.** Назвіть три–п'ять основних ознак фентезі. **ІІІ.** Пригадайте один-два твори у жанрі фентезі, які ви читали або екранізацію яких бачили. Які елементи фентезі там були найяскравішими?

Фентезі (англ. fantasy – *фантазія*) – літературний жанр, у якому магія та інші надприродні явища є головними елементами сюжету, теми чи місця дії. Багато історій цього жанру відбуваються у вигаданих світах, де магія є звичною справою.

Вправа 373. **І.** Об'єднайтеся в пари та обговоріть, як можуть змінитися професії в майбутньому. **ІІ.** Висновок запишіть двома-трьома складними реченнями, вказавши вид складного речення.

Вправа 374. **І.** Оберіть одну із трьох запропонованих тем для вашого майбутнього твору: *«Людина майбутнього»*, *«Професія майбутнього»*, *«Я через 25 років»*. **ІІ.** Поясніть своїми словами, чому обрана тема є полем для фентезі. Які саме фантастичні припущення ви могли б у ній використати? **ІІІ.** Створіть хмару слів або асоціа-

тивний кущ для вашої теми. Запишіть у центрі назву теми, а навколо – усі слова, ідеї, образи, що спадають на думку. **IV.** Складіть план вашого майбутнього твору. Він може бути простим (вступ, основна частина, кінцівка) або більш детальним.

Вправа 375. Проаналізуйте ключове фантастичне припущення вашого твору. Дайте письмову відповідь на одне з запитань, що відповідає вашій темі:

1. **«Людина майбутнього».** Якщо люди отримають здатність до телекінезу, як це вплине на суспільство, архітектуру, роботу і стосунки? Які нові закони доведеться створити?

2. **«Професія майбутнього».** Що в сучасному світі може призвести до появи професії, яку ви вигадали? Які проблеми ця професія вирішуватиме і які нові може створити?

3. **«Я через 25 років»**. Які ваші сьогоднішні риси характеру, мрії та рішення допоможуть (або завадять) вам стати тією людиною, яку ви описали? Проаналізуйте зв'язок між вашим реальним «я» і фантастичним образом.

Вправа 376. **I.** Напишіть **вступ** до вашого твору. У ньому ви маєте не лише представити світ і героя, а й сформулювати головну ідею або проблему (наприклад: *«Чи зробить вічне життя людей щасливими?», «Яка ціна технологічного прогресу?»*). **II.** Напишіть **висновок** до твору. У ньому висловіть власне ставлення до описаного майбутнього. Це світ, у якому ви хотіли б жити? Чому? Який урок чи застереження містить ваша історія для сучасних читачів? **III.** Обміняйтеся написаними вступами та висновками з сусідом/сусідкою по парті. Оцініть роботу одне одного за критеріями: ясність думки, оригінальність ідеї, емоційність.

Вправа 377. Напишіть повноцінний твір-фентезі на обрану тему обсягом 1–1,5 сторінки. Використовуйте художні засоби (епітети, метафори, порівняння). Приділіть увагу опису деталей: як виглядає світ, що відчувають герої, які звуки їх оточують. Використайте складні речення.

Вправа 378. Напишіть оголошення від імені винахідниці із вправи 371 про набір учнів та учениць до її незвичайної лабораторії. Які вимоги до кандидатів/кандидаток? Чого вони навчаться? Які можливості на них чекають?

§ 67. СТАТТЯ ДЛЯ ШКІЛЬНОГО САЙТУ/ДОПИС У СОЦМЕРЕЖУ «ВИЗНАЧНІ ОСОБИСТОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ» З ВИКОРИСТАННЯМ РІЗНИХ ЗА БУДОВОЮ РЕЧЕНЬ

Стаття – це публікація в пресі або в інтернеті, що містить актуальну інформацію, думки чи коментарі з певної теми. Стаття повинна бути доступною, цікавою й відповідати правилам офіційно-ділового або публіцистичного стилю відповідно до теми та мети.

Допис – коротке текстове повідомлення, яке публікують у Facebook, Instagram, TikTok чи інших соцмережах, часто з фото, відео чи інфографікою. Він має привертати увагу, бути лаконічним і чітким.

Ознака	Стаття для сайту	Допис у соцмережі
Обсяг	200–500 слів	20–150 слів
Стиль	Публіцистичний / офіційно-діловий	Публіцистичний / розмовний
Мета	Повно й аргументовано висвітлити подію чи тему	Швидко зацікавити й спонукати до взаємодії
Структура	Заголовок – вступ – основна частина – висновки	Заголовок (хештеги) – короткий текст – заклик до дії
Ілюстрації	Фото/відео/графіки	Фото/відео/емодзі

Структура статті для шкільного сайту

1. **Заголовок** – яскравий, конкретний, без зайвих слів.
2. **Вступ** – два-три речення про подію або тему.
3. **Основна частина** – докладний опис фактів, коментарів, вражень.
4. **Висновок** – підсумок або заклик до дії.
5. **Ілюстрації:** фотографії, схеми, інфографіка.

Лайфхаки для допису в соцмережу

1. Використовуйте емоційно забарвлені слова.
2. Додавайте запитання, щоб стимулювати коментарі.
3. Ставте хештеги: #школа, #успіх, #нашіПеремоги.
4. Пишіть короткими фразами, використовуйте емодзі.
5. Не забувайте про заклик до дії.

Вправа 379. **І.** Зайдіть на сайт своєї школи або її офіційну сторінку в соцмережі. Віднайдіть останню публікацію про будь-яку подію. **ІІ.** Перепишіть її у форматі статті (якщо це був допис) або у форматі допису (якщо це була стаття). **ІІІ.** Обговоріть у групі, який варіант краще привертає увагу.

Вправа 380. **І.** Розгляньте ілюстрації. Хто на них зображений? **ІІ.** Створіть серію коротких дописів (наприклад, у вигляді сторіс в Instagram), де кожне зображення супроводжується коротким описом. Використовуйте короткі речення для швидкого сприйняття інформації та речення з однорідними членами для перерахування досягнень.

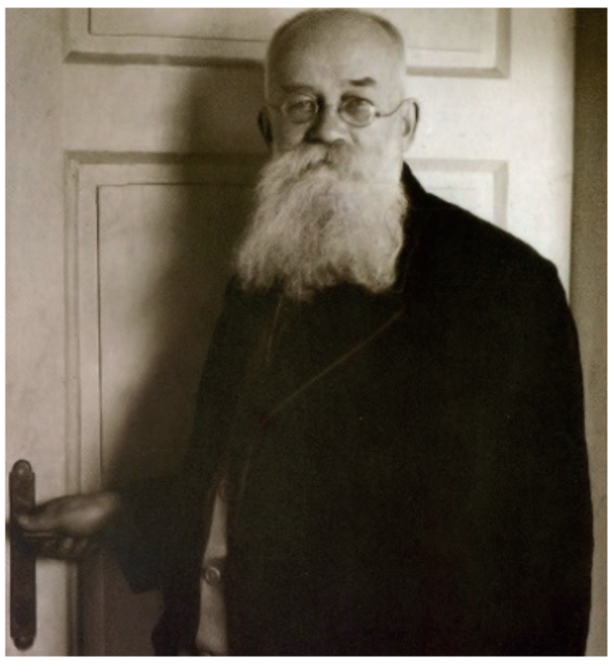

Вправа 381. **І.** «Візьміть» інтерв'ю у визначної особистості. Складіть список із п'яти–семи запитань і напишіть вірогідні відповіді. Використовуйте **пряму мову** для передавання діалогу та **складнопідрядні речення** для пояснень і розлогих думок героя. **ІІ.** Перетворіть інтерв'ю у допис до соцмережі.

§ 68. ЧИТАННЯ Й АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ І ГРАФІЧНИХ ТЕКСТІВ. ПЕРЕТВОРЕННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Вправа 382. **І.** Перегляньте два варіанти оголошень. **ІІ.** Дайте відповідь на запитання: який формат повідомлення швидше приверне вашу увагу? Відповідь обґрунтуйте. У яких випадках доречний кожен формат? Виправте помилки, яких припустилися автори.

Графічні тексти – це тексти, у яких зміст подаємо не лише словами, а й через графічні (зорові) образи.

Основними ознаками графічного тексту є поєднання словесної інформації та зображень/схем/знаків; ключову роль відіграє зорове сприйняття (малюнки, піктограми, таблиці, діаграми, карти, комікси, інфографіка); текст читаємо не тільки зліва направо, а й блоками – залежно від структури й візуального оформлення.

Цифрові тексти – це тексти, створені або поширені в цифровому середовищі. Основні ознаки: електронна форма; інтерактивність (можна клікати, переходити за посиланнями, залишати коментарі), мультимедійність (текст часто поєднує фото, відео, аудіо, гіперпосилання, емодзі), мережевий характер (створюємо, поширюємо і зберігаємо в інтернеті чи на цифрових пристроях).

Вправа 383. **І.** Прочитайте уривок зі статті Владислава Мамилова «Чому ми запам'ятовуємо краще, коли читаємо друкований текст, аніж при роботі із цифровими матеріалами?» **ІІ.** Узагальніть інформацію у вигляді схеми або діаграми.

ПОДКАСТИ ТА ОНЛАЙН-ВІДЕО

Враховуючи все більше поширення «зворотних класів» – коли учні та учениці перш ніж приходити до навчальної кімнати слухають або ж переглядають лекційні матеріали, багато шкільних завдань, які раніше

передбачали читання, було замінено на прослуховування чи перегляд матеріалів. Ця підміна значно пришвидшилась під час пандемії та перейшла у віртуальні заняття.

«Під час опитування викладачів університетів США та Норвегії 2019 року ми з професором Ставангерського університету Енн Мангер виявили, що 32% викладачів США зараз замінюють текст відеоматеріалами, а 15% повідомляють, що замінюють його аудіо. У Норвегії цифри були дещо нижчими. Але в обох країнах 40% респондентів, які змінювали свої вимоги до курсу протягом останніх п'яти–десяти років, повідомили, що сьогодні призначають студентам менше читання», – каже Наомі Барон.

Основною причиною переходу до аудіо- та відеозаписів є відмова студентів / студенток від читання завдань. Хоча проблема навряд чи є новою, дослідження 2015 року, у якому взяли участь понад 18000 людей із закладів вищої освіти, виявило, що лише 21% учнів та учениць виконують усі призначені курси читання.

Аудіо та відео можуть бути більш привабливими, аніж текст, тому вчителі / вчительки дедалі частіше звертаються до цих форматів – скажімо, призначають перегляд доповіді на конференції TED замість прочитання статті тієї ж людини із сайту **https://uapo.org.ua/**.

Вправа 384. Об'єднайтеся в пари. Обговоріть усі можливі переваги та недоліки цифрових текстів. Узагальнену інформацію запишіть у формі таблиці.

Вправа 385. I. Оберіть будь-який уривок із художнього твору, який ви вивчали у 9 або 8 класі. Проаналізуйте його **II.** На основі уривка створіть допис для будь-якої соціальної мережі. Додайте хештеги.

Наприклад: пост в Instagram від імені Мотрі із «Кайдашевої сім'ї»: *«День 345 у цьому домі. Свекруха знову сказала, що я «з перцем». Ну так, а як інакше вижити в цьому серпентарії[1]?»*

#кайдашева_сім'я #молода_невістка #дістало #свекруха_це_діагноз»

§ 69. ІДЕНТИФІКАЦІЯ РІЗНИХ ВИДІВ МАНІПУЛЯЦІЙ (У ЗАГОЛОВКАХ, ФОТО, ВІДЕО, СОЦІОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКАХ ТОЩО) ТА ВИЯВІВ ПРОПАГАНДИ И МОВИ ВОРОЖНЕЧІ

Вправа 386. Уважно розгляньте три зображення. Яке центральне зображення на кожній з ілюстрацій? Як змінюється зображення курки та яйця на кожній з ілюстрацій? З огляду на наведені зображення поясніть, як би ви встановили відмінність між *фактом, маніпуляцією фактами* та *пропагандою?*

[1] *Серпентáрій* – заповідник, у якому утримують отруйних змій.

ФАКТ	МАНІПУЛЯЦІЯ ФАКТАМИ	ПРОПАГАНДА
	Відома і правдива інформація, яка подана так, щоб ввести в оману	Упереджена чи оманлива інформація, яку використовують для того, щоб поширювати певну точку зору
Курка знесла яйце.	*Курка-патріотка: курка знесла яйце на честь національного свята.*	*Українські кури є найплодовитішими в Європі, що дає змогу українському експорту утримувати лідерство в галузі.*

Маніпуляція – це прихований вплив на наші думки, емоції та поведінку. Найчастіше ми наражаємося на маніпуляції в заголовках, які привертають увагу, але не містять суті («шок-контент», «сенсація», «терміново»). Часто маніпулятори використовують емоційні заголовки або недостовірні фото/відео, які були змінені, вирізані з контексту або використані для іншої мети. Ще один поширений прийом – це маніпуляція статистикою та соціологічними показниками. Наприклад, можна показати результати опитування, яке проводилося лише серед невеликої групи людей, щоб створити враження, що це думка всієї країни.

Види маніпуляцій:

1. **Маніпуляції в заголовках.** Використання гучних сенсаційних слів «шок», «терміново», «сенсація», які привертають увагу, але не розкривають змісту статті. Це так званий **клікбейт** (clickbait).

2. **Маніпуляція фото- та відеоматеріалами.** Це може бути як повний фотомонтаж, так і використання справжніх фото/відео, але вирваних з контексту. Наприклад, використання фото п'ятирічної давності для ілюстрації сьогоднішньої події.

3. **Маніпуляція соціологічними даними.** Викривлення результатів опитувань через некоректну постановку запитань, вибір «правильної» аудиторії або публікації лише частини даних.

Пропаганда – це більш системне поширення ідей, яке формує певне ставлення до подій, людей або ідеологій. На відміну від звичайної реклами, пропаганда часто створює спрощені, чорно-білі картини світу, де є «ми» (хороші, праві) та «вони» (вороги, які загрожують нашому існуванню). **Основні інструменти пропаганди** – це створення «образу ворога», використання емоційно заряджених слів і постійне повторення одних і тих самих тез, що в підсумку змушує мозок сприймати їх як правду.

Найбільш небезпечною формою маніпуляції та пропаганди є **мова ворожнечі.** Це висловлювання, що принижують, ображають, дискримінують або закликають до насильства проти окремих груп людей. Вона ґрунтується на стереотипах і узагальненнях, створює атмосферу нетерпимості та ненависті.

Вправа 387. Віднайдіть статтю з новиною або публікацію в соціальних мережах і визначте факт у ній. Перетворіть цей факт на маніпуляцію або пропаганду. Що змінилося у контексті чи доданих деталях?

Вправа 388. I. Розгляньте світлини. Як ви думаєте, чому фотографії, що апелюють до почуттів самотності та жалю, є такою ефективною зброєю в інформаційній війні? Які емоційні тригери використовуються в цих підписах? Що це за вид маніпуляції? Чому, на вашу думку, люди готові ділитися такими зображеннями, не перевіряючи їхню достовірність? Яку роль відіграють соціальні мережі у поширенні таких матеріалів? **II.** Запропонуйте правила медіаграмотності, яких треба дотримуватися, щоб не стати жертвою подібних маніпуляцій.

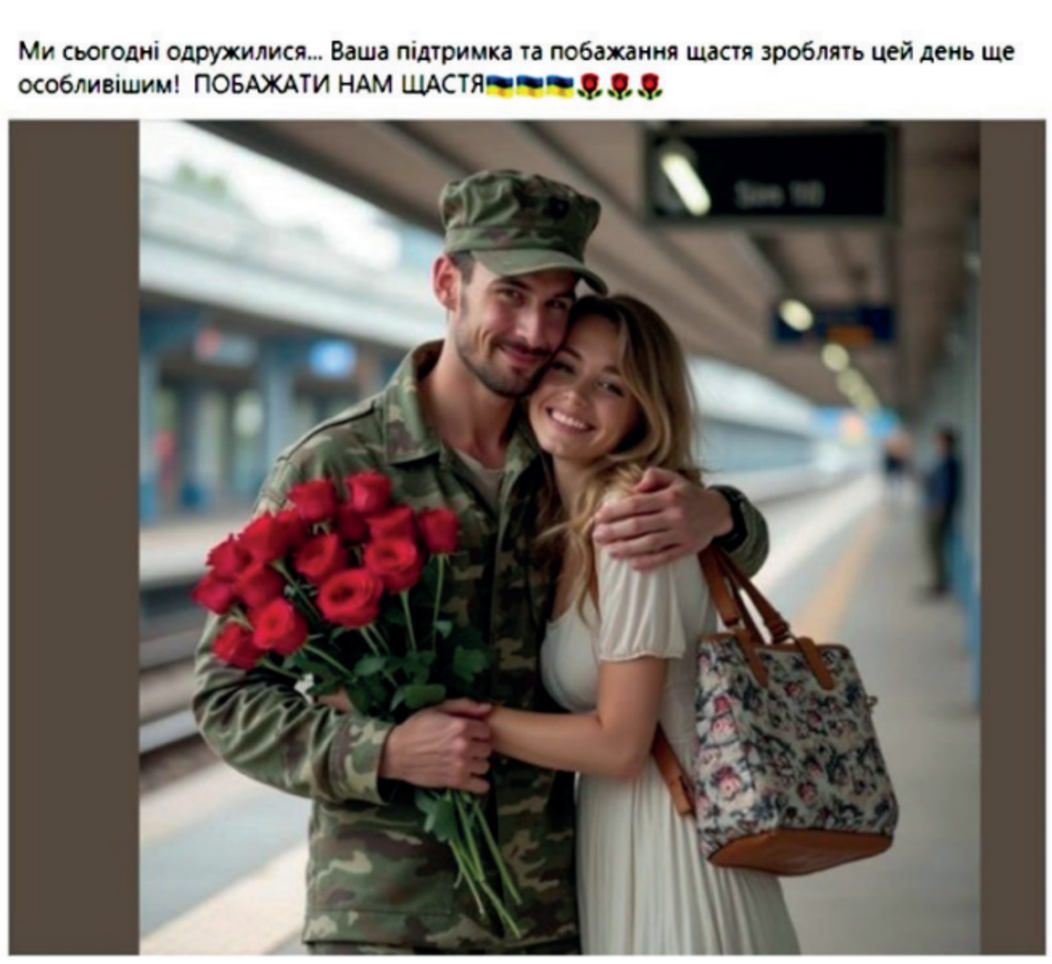

Вправа 389. I. Уявіть, що ви блогер. Ваша аудиторія читає коментарі, у яких виявлено мову ворожнечі. **II.** Запишіть відповіді на запитання. Як ви відреагуєте? Які слова доберете, щоб не посилити конфлікт, але чітко позначити свою позицію? Яке повідомлення ви б надіслали своїй аудиторії щодо боротьби з мовою ворожнечі?

§ 70. МИСТЕЦТВО ПЕРЕКОНАННЯ: ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДУМКИ. КЕРУВАННЯ ЕМОЦІЯМИ ПІД ЧАС ВИСТУПУ

Вправа 390. I. Дайте відповіді на запитання. Що таке спілкування? За допомогою чого ми спілкуємось? Чи завжди слова передають те, що ми насправді відчуваємо? Що окрім слів може «говорити» про наші думки та почуття? **II.** Опрацюйте теоретичний матеріал. **III.** Запишіть основні вербальні та невербальні засоби переконання, згадані в теоретичному матеріалі. Поясніть, чим вони відрізняються.

Мистецтво переконання – це здатність впливати на думки, почуття та поведінку інших людей за допомогою мови й інших засобів. Воно є ключовою навичкою для успішного спілкування та публічних виступів.

Вербальні засоби – це все, що пов'язано з усним мовленням:

1. **Словниковий запас**. Влучні, точні та образні слова, які підсилюють зміст повідомлення.

2. **Логічна послідовність.** Чітка структура виступу (вступ, основна частина, висновок). Це допомагає слухачам легко сприймати інформацію.

3. **Аргументація.** Використання фактів, прикладів, статистичних показників та авторитетних джерел для увиразнення своєї думки.

4. **Риторичні прийоми.** Запитання, порівняння, метафори, які роблять мову виразнішою та емоційно насиченою.

Невербальні засоби – це сигнали, які ми передаємо без слів: міміка та жести, поза та постава, зоровий контакт, тембр, гучність та інтонація голосу.

Керування емоціями під час виступу є не менш важливим. Страх, невпевненість чи надмірне хвилювання можуть звести нанівець усі зусилля. Щоб опанувати свої емоції, потрібно заздалегідь підготуватися, використовувати дихальні вправи для заспокоєння, зосередитися на повідомленні, а не на власному стані.

Вправа 391. **I.** Прочитайте текст. Визначте, які вербальні засоби переконання використовує автор / авторка. **II.** Дайте відповіді на запитання: чи можна вважати цей текст переконливим? Свою відповідь обґрунтуйте.

«Друзі! Сьогодні ми стоїмо на порозі нового етапу. Завтра буде пізно. Кожен із нас, хто дійсно вірить у майбутнє, має зробити свій вибір, адже, як казав відомий філософ: "Найкращий час для дій — сьогодні". Наші зусилля не марні, і ми це доведемо!»

Вправа 392. **I.** Перегляньте відео «Як потрібно говорити, щоб людям хотілося слухати» – **https://youtu.be/VITVUiMFAE8?feature=shared**. **II.** Виконайте завдання.

Завдання:

1. Назвіть усі «сім смертних гріхів» спілкування, про які говорив Джуліан Трежер.

2. Випишіть чотири основи ефективного спілкування, приховані в **HALE** абревіатурі. Розшифруйте їх.

3. Поясніть своїми словами, чому використання «виправдань» заважає ефективній комунікації.

4. Уявіть, що ви виступаєте на важливому заході, але відчуваєте, що ваш голос тремтить від хвилювання. Використовуючи поради з відео, запропонуйте три конкретні дії, щоб впоратися з цим і звучати впевнено.

5. Розберіть виступ Джуліана Трежера на TED. Визначте, які вербальні та невербальні засоби він використовує. Поясніть, чому вони є ефективними у цьому конкретному контексті.

6. Напишіть короткий текст для виступу (40–50 слів) на одну із тем: «Чому важливо читати книги?», «Переваги та недоліки соціальних мереж», «Моє хобі». Додайте у свій виступ елементи, які є «смертними гріхами» спілкування. Потім перепишіть цей текст, використовуючи принципи **HALE**.

Вправа 393. **I.** Підготуйте три короткі промови для різних цілей: 1. Переконати однокласників та однокласниць взяти участь у волонтерській акції. 2. Запропонувати ідею для шкільного проєкту на зборах активу. 3. Подякувати вчителю/вчительці за допомогу. **II.** Проаналізуйте, як ви змінюєте вербальні та невербальні засоби залежно від мети.

Вправа 394. Підготуйте коротке повідомлення (1 хв) на будь-яку цікаву тему. Запишіть себе на відео та проаналізуйте власні вербальні та невербальні засоби спілкування.

Вправа 395. **I.** Перейшовши за покликанням – **https://cutt.ly/KrC9GzJr**, ознайомтеся із техніками, які можуть допомогти вам подолати страх під час виступу. **II.** Створіть «Пам'ятку оратора / ораторки», де ви сформулюєте п'ять–сім ключових правил для успішного публічного виступу, використовуючи як вербальні, так і невербальні аспекти, а також практики подолання страху.

§ 71. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ ЯК СПОСІБ ЗАСВОЄННЯ Й ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ПОЧУТОГО І ПРОЧИТАНОГО

Вправа 396. **I.** Опрацюйте теоретичний матеріал. **II.** Назвіть щонайменше три професії, для яких уміння робити тематичні виписки є корисною навичкою.

Тематичні виписки – це невеликі за обсягом фрагменти тексту (речення, окремі абзаци), що містять основну інформацію з певної теми; дають змогу максимально точно й логічно відтворити зміст висловлювання. Потреба у виписках постає тоді, коли питанню, яке вас цікавить, присвячено не весь твір, а лише якусь частину, окремі фрагменти; або коли вивчають кілька текстів з певної проблеми (під час підготовки доповіді, реферату тощо). Основні вимоги до виписок: точність, оформлення слів автора / авторки як цитат із зазначенням назви твору, розділу, параграфа, сторінки.

ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД ТЕМАТИЧНИМИ ВИПИСКАМИ

1. Вибрати з тексту необхідний матеріал і виписати його на картки у формі цитати в такій послідовності: цитата, прізвище та ініціали автора/авторки, назва твору, видавництво, рік і місце видання, розділ книги чи том, сторінка.

2. Якщо з цієї сторінки беремо ще цитати, то посилання на джерело робимо так: «Там само».

3. Чужі слова потрібно наводити з абсолютною точністю, не вириваючи їх з контексту.

4. Якщо під час цитування доводиться робити пропуски окремих слів, то в цитаті замість пропущених слів ставимо три крапки.

5. Цитати у вигляді самостійного речення оформлюємо за правилами пунктуації при застосуванні прямої мови.

6. Якщо цитата є складником думки того, хто пише, то її беремо в лапки і пишемо з малої букви.

7. На полях перед цитатою, або у верхній частині, доцільно давати їй короткий заголовок, тобто одним чи декількома словами передати основний зміст цитованого тексту.

Зразок: ПОЕТИЧНИЙ СВІТ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

«З усіх щедрот життя В. Симоненко обирав неспокій, труд душі, болін-ня серця. Він поспішав висловити своє ставлення до світу, ...категорично проголосити своє «за» і «проти», піднести і заперечити, олюднити створю-ваний світ, бо олюднення – це насамперед визначення позиції, етична оцінка життєвих явищ».

В. Моренець. На відстані серця. Літературно-критичні статті, нариси, есе. Київ, 1986. С. 90.

Вправа 397. Прочитайте уривок про професію «журналіст / журналістка». Зробіть тематичні виписки на тему «Етапи роботи журналіста/-ки над статтею».

Робота журналіста / журналістки починається з пошуку цікавої теми та збору інформації. Він / вона проводить інтерв'ю, аналізує статистику та вивчає документи. Наступний етап – це написання матеріалу: журналіст / журналістка структурує текст, формулює заголовки та добирає ілюстрації. Важливим є етап редагування, коли текст перевіряють на точність і граматичні помилки. Завершальний етап – публікація матеріалу в газеті, на сайті чи в телевізійному ефірі.

Вправа 398. Проаналізуйте твердження: «Уміння робити тематичні виписки втрачає свою актуальність у світі, де є безліч цифрових інструментів для збе-рігання інформації». Чи погоджуєтеся ви з цим? Обґрунтуйте свою відповідь, наводячи аргументи «за» або «проти».

Вправа 399. **І.** Уявіть, що ви ведете власний подкаст на тему «Професії майбутнього». Оберіть одну із професій, яка вам цікава (наприклад, UX-дизайнер, біотехнолог, кіберполіцейський), і віднайдіть про неї інформацію в інтернеті. **ІІ.** Створіть сценарій епізоду подкасту тривалістю 3–5 хвилин: 1. Зберіть інформацію про цю професію. 2. Зробіть тематичні виписки, виділивши ключові факти: основні обов'язки, необхідні навички, можливості кар'єрного зростання та цікаві факти. 3. На основі виписок напишіть текст для подкасту, який буде простим і зрозумілим для слухачів і слухачок.

§ 72. ДОКЛАДНИЙ УСНИЙ І ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

Вправа 400. **І.** Прочитайте текст. **ІІ.** Виконайте завдання, розміщені після нього.

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР

Щодня ми стикаємося з безліччю рішень, які формують нашу долю. Деякі з них прості та безболісні: що одягти, який фільм подивитися. Інші – складні, такі, що вимагають серйозного морального вибору. Це може бути рішення підтримати друга чи подругу в скрутну хвилину, навіть якщо це незручно, або відмовитися від нечесної вигоди, яка обіцяє легкі гроші.

Суспільство часто нав'язує нам свої цінності, що не завжди збігаються з нашими внутрішніми переконаннями. Реклама, соціальні мережі, думка «більшості» можуть підштовхувати до показового успіху або зневаги до слабших. Однак справжній моральний стрижень формується тоді, коли людина здатна чинити опір цьому тиску й залишатися вірною своїм принципам.

Моральний вибір – це не проста дія. Це процес, який вимагає роздумів, самоаналізу і, що найважливіше, мужності. Мужності визнати власну помилку, попросити вибачення, якщо це потрібно, або стати на захист правди. Адже саме вчинки по-совісті, а не за розрахунком, засвідчують справжню зрілість особистості.

Кожен наш моральний вибір – це цеглинка у фундаменті нашого майбутнього. Вона визначає, якою людиною ми станемо і який слід залишимо на землі. Тому так важливо не втрачати свій внутрішній компас, слухати голос сумління й завжди пам'ятати, що добро та справедливість – це не порожні слова, а реальна сила, яка здатна змінити світ.

Завдання:

1. Поясніть, що означає вислів «справжній моральний стрижень».
2. Як ви розумієте фразу «слухати голос сумління»?
3. Перекажіть другий абзац тексту своїми словами.
4. Уявіть, що ви автор / авторка цього тексту. Складіть ще одне речення, яке може бути доповненням до останнього абзацу.
5. Сформулюйте власні моральні принципи, ґрунтуючись на ідеях, викладених у тексті.
6. Визначте, які мовні засоби (епітети, метафори, порівняння) автор / авторка використовує для посилення емоційного впливу. Наведіть приклади.
7. Віднайдіть у тексті аргументи, які підтверджують головну думку.
8. Проаналізуйте структуру тексту. Визначте, де вступ, основна частина та висновок.
9. Об'єднайтеся в пари. Усно перекажіть текст так, ніби ви пояснюєте його учневі / учениці 5 класу. Пам'ятайте про прості слова та логічну послідовність.

Вправа 401. **I.** Прочитайте або послухайте текст. **II.** Виконайте завдання до тексту та дайте відповіді на запитання.

ЯК ВЗЯТИ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЛАСНЕ ЖИТТЯ

У сучасному світі, де зміни відбуваються стрімко й невизначеність стає нормою, здатність взяти на себе відповідальність за власне життя є ключовою навичкою. Цей процес вимагає усвідомлення своїх дій, рішень та їхніх наслідків. У цій статті ми розглянемо, чому відповідальність за власне життя є важливою, які перешкоди можуть поставати на цьому шляху та надамо практичні поради, як розвинути цю навичку.

Чому відповідальність важлива?

1. *Зростання та розвиток.* Відповідальність за власні дії допомагає людям рости та розвиватися. Вона дає змогу зрозуміти, які вчинки ведуть до успіху, а які – до невдач. Усвідомлення цього допомагає краще планувати своє майбутнє та уникати повторення помилок.

2. *Підвищення самосвідомості.* Відповідальність змушує задуматися про свої цілі, цінності та пріоритети. Це сприяє глибшому розумінню себе, своїх сильних і слабких сторін.

3. *Поліпшення стосунків.* Люди, які беруть відповідальність за свої вчинки, зазвичай мають кращі стосунки з оточенням. Вони не звинувачують інших у своїх проблемах і готові вирішувати конфлікти конструктивно.

4. *Підвищення впевненості у собі.* Коли людина бере на себе відповідальність, вона відчуває, що контролює своє життя. Це гарантує підвищення впевненості у своїх силах і здібностях.

Перешкоди на шляху до відповідальності

1. *Страх невдачі.* Багато людей бояться відповідальності через можливість помилок. Вони уникають ухвалення рішень, щоб не бути винними у разі провалу.

2. *Відсутність мотивації.* Без чітких цілей і прагнень важко віднайти мотивацію для прийняття відповідальності за своє життя.

3. *Вплив оточення.* Інколи оточення, яке не підтримує (через критику, недовіру чи небажання змін), може заважати взяти на себе відповідальність. Це може бути у формі критики, недовіри чи небажання змін.

4. *Відсутність навичок самоуправління.* Управління своїм часом, емоціями та ресурсами вимагає певних навичок, яких може бракувати.

Як розвинути відповідальність?

1. *Визначте свої цінності та цілі.* Розуміння своїх цінностей допоможе вам зрозуміти, які рішення відповідають вашому життєвому шляху. Встановлення чітких цілей додасть мотивації.

2. *Ухвалюйте рішення свідомо.* Кожне рішення має наслідки. Навчіться аналізувати можливі варіанти та їхні наслідки перед тим, як зробити вибір.

3. *Учіться на помилках.* Замість того щоб звинувачувати інших або обставини, розгляньте свої помилки як можливість для навчання. Аналізуйте, що ви можете поліпшити в майбутньому.

4. *Розвивайте самодисципліну.* Вироблення звичок, які допомагають досягати цілей, є ключовим аспектом відповідальності. Це може бути регулярний спорт, здорове харчування, планування дня тощо.

5. *Навчіться говорити «ні».* Це важлива навичка, яка допоможе зосередитися на важливому і не відволікатися на другорядні завдання.

6. Віднайдіть підтримку. Оточіть себе людьми, які підтримують вас і ваші прагнення. Це можуть бути друзі, родина, колеги або ментори.

Відповідальність за власне життя – це не лише важлива риса характеру, а й необхідна умова для досягнення успіху та щастя. Вона дає змогу контролювати своє життя, розвиватися як особистість і налагоджувати гармонійні стосунки з іншими. Хоча шлях до відповідальності може бути складним і вимагати значних зусиль, результат вартий того. Приймаючи відповідальність, ви стаєте справжнім господарем свого життя *(за матеріалами Українського психологічного ХАБу).*

Завдання:

1. До якого типу та стилю належить цей текст? 2. Яка тема та основна думка тексту? 3. Розділіть текст на мікротеми, виокремте ключові слова та словосполучення. Запишіть план тексту. 4. Випишіть із тексту незнайомі слова. За словником визначте їхні значення. 5. Поясніть, чому відповідальність сприяє підвищенню впевненості у собі. 6. Чому вміння говорити «ні» вважають частиною відповідальності? 7. Яка з порад у тексті вам здається найефективнішою? Чому? 8. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, що «приймаючи відповідальність, ви стаєте справжнім господарем свого життя»? Аргументуйте. 9. Напишіть докладний переказ тексту. Додайте приклад із власного життя, коли ви брали на себе відповідальність і це допомогло досягти успіху.

Вправа 402. Складіть пам'ятку «П'ять кроків до особистої відповідальності» для однолітків / одноліток.

Вправа 403. I. Об'єднайтеся у пари. **II.** Розіграйте мініситуацію: один / одна учень / учениця уникає відповідальності, інший/інша на особистому прикладі показує, як взяти на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова. Обговоріть результати.

§ 73. СТВОРЕННЯ РЕПОРТАЖУ ПРО ЛЮДИНУ, ЯКУ ВВАЖАЄТЕ ВЗІРЦЕМ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ, З ПОЯСНЕННЯМ, ЯКІ ЧЕСНОТИ ЦІЄЇ ОСОБИ Є НАЙЦІННІШИМИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

Вправа 404. I. Перегляньте світлини. Назвіть особистостей, яких на них зображено. Що ви про них знаєте? **II.** Що означає для вас слово «інтелігентність»? Це лише про освіченість і знання? Кого ви можете назвати сучасним взірцем інте-

лігентності в Україні? А кого – з історичних постатей? Чому важливо вести мову про людей, які є взірцями для багатьох?

Вправа 405. **І.** Опрацюйте теоретичний матеріал. **ІІ.** Чим репортаж відрізняється від замітки чи інтерв'ю? Які обов'язкові елементи має репортаж (заголовок, початок, основна частина, висновок)? Чому важливо наводити конкретні факти та деталі в репортажі?

Репортаж – жанр журналістики, у якому автор / авторка безпосередньо описує події, ситуації або людей, часто з елементами власних вражень.

Ознаки: актуальність, правдивість, динамічність, опис деталей, цитати очевидців/очевидиць або самої особи.

Структура:

1. Заголовок (цікавий, інтригувальний).
2. Вступ – коли, де, про кого йтиметься.
3. Основна частина – розповідь, опис ситуацій, цитати, характеристики.
4. Висновок – оцінка автора / авторки, підсумок.

ПАМ'ЯТКА «ЯК СТВОРИТИ РЕПОРТАЖ ПРО ЛЮДИНУ»

1. Яскравий заголовок. Має привернути увагу та відображати головну ідею (наприклад: *«Невтомний вартовий совісті: репортаж про Євгена Сверстюка»*).

2. Лід (вступ). Перший абзац, який відповідає на запитання: ***Хто? Де? Коли?*** та містить «гачок» — найцікавіший факт, деталь чи цитату, що заінтригує читача/читачку.

3. Основна частина.

• **Представте свого персонажа**. Розкажіть коротко, хто ця людина.

• **Створіть «ефект присутності».** Опишіть місце, де ви «зустрілися» з персонажем (навіть якщо це уявна зустріч через його твори чи біографію). Наприклад: *«Я сиджу в затишній кімнаті, заставленій книжками, і гортаю збірку Ліни Костенко...»*

• **Розкрийте обрані чесноти через конкретні приклади. Не пишіть:** *«Він був дуже принциповим»*. **Пишіть**: *«Навіть під тиском КДБ він не зрадив своїх друзів і відмовився свідчити проти них, знаючи, що на нього чекають роки таборів. Це і є принциповість у дії»*.

• **Додайте цитати.** Використовуйте висловлювання вашого персонажа або думки інших людей про нього.

4. Кінцівка (висновок).

• Підсумуйте, чому чесноти цієї людини є **найціннішими для суспільства.**

• Сформулюйте головний меседж: чого ми можемо навчитися у нашого персонажа? Який приклад він/вона нам подає?

Вправа 406. Подумайте та визначтеся з персонажем для вашого майбутнього репортажу. Запишіть його ім'я. Це може бути відома публічна особа: письменник/письменниця, науковець / науковиця, музикант/-ка, громадський діяч / діячка, волонтер / волонтерка. Або людина з вашого оточення: вчитель / вчителька, лікар / лікарка, хтось із вашої родини, хто є для вас авторитетом.

Вправа 407. Об'єднайтеся в пари. Обговоріть, які якості роблять людину взірцем інтелігентності. Оберіть дві-три **ключові чесноти** свого героя / героїні, які ви вважаєте найважливішими. Обґрунтуйте свою відповідь.

Вправа 408. Запишіть аудіорепортаж (на 2–3 хвилини) з місця події (наприклад, зі шкільного подвір'я під час перерви). Використовуйте звуки оточення (шум, сміх, дзвінок), щоб створити «ефект присутності» для слухачів / слухачок.

Вправа 409. Оберіть одну зі світлин. Напишіть короткий репортажний абзац (7-8 речень), ніби це фото зроблено на місці події й воно описує, що відбувається.

Вправа 410. Заплющіть очі та уважно слухайте звуки (2–3 хв), що долинають ззовні (шум автомобілів, спів птахів, розмови). Уявіть, що відбувається за вікном. Напишіть про це коротенький репортаж.

§ 74. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗАЯВА. АВТОБІОГРАФІЯ. РЕЗЮМЕ

Вправа 411. **I.** Дайте відповіді на запитання: Які основні стилі мовлення ви знаєте? Які особливості офіційно-ділового стилю? Де його використовуємо? Які види ділових паперів вам відомі? **II.** Опрацюйте теоретичний матеріал.

Ділові папери – це документи, які фіксують і передають інформацію, пов'язану з діяльністю установ, організацій і приватних осіб. Вони слугують основою для спілкування в офіційній сфері й мають чітку структуру та мовні особливості.

Заява – це офіційне звернення особи (фізичної чи юридичної) до установи або посадової особи з проханням, пропозицією, скаргою тощо. Вона складається з:

- **адресата** – до кого звертаються (назва установи, посада, ПІБ);
- **Адресанта** – хто звертається (ПІБ, адреса, телефон);
- **назви документа** (Заява);
- **основного тексту** – викладення суті звернення;
- **дати та підпису.**

Директору ліцею №2
Каліструк І.М.
Книжницької Анастасії Вікторівни
(адреса, телефон)

Заява

Прошу зарахувати мою дитину, Книжницьку Анну, до 9 класу вашого ліцею з 1 вересня 2026 року.

01.08.2026 (підпис)

Автобіографія (від грец. auto – *сам*, bios – *життя*, grapho – *пишу*) – це документ, у якому людина розповідає про своє життя, починаючи від народження. Вона має хронологічну структуру.

Автобіографія

Я, Сердюк Петро Олексійович, народився 6 травня 2008 року в м. Чернівці. Проживаю за адресою: м. Львів, вул. Зоряна, буд. 210, кв. 87.

Склад сім'ї:

Батько – Сердюк Олексій Григорович, 1981 року народження, менеджер з продажу лакофарбових виробів.

Мати – Сердюк Любов Петрівна, 1985 року народження, лікар-педіатр.

Брат – Сердюк Семен Олексійович, 2006, року народження, студент 2-го курсу Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Сестра – Сердюк Злата Олексіївна, 2016 року народження, учениця 3 класу Львівського ліцею № 5.

З 2011 по 2014 рік ходив до дитячого садка «Левеня» №3 в м. Чернівці. З 2014 по 2020 рік навчався в математичному ліцеї №2 в м. Чернівці. У 2020 році в зв'язку з переїздом сім'ї до Львова, здійснився мій перехід до Львівського ліцею № 17, який я закінчив 2025 року. Того ж року вступив до Львівського національного університету ім. І. Франка, де навчаюсь і зараз.

У 2023–2024 роках брав участь в міських, обласних олімпіадах з геометрії та алгебри, на яких здобував призові місця, здобув четверте місце на всеукраїнській олімпіаді з геометрії.

Захоплююсь авіамоделюванням, спортом (футбол).

Дата ПІБ/підпис)

Основні відомості, що їх містить автобіографія:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- дата і місце народження;
- родинний стан;
- освіта (школа, ПТУ, технікум, університет – роки навчання, здобуті спеціальності);
- трудова діяльність (місця роботи, посади, періоди роботи);
- громадська діяльність (за бажанням);
- місце проживання та контактні дані.

Резюме (від фр. resume – *підсумок, стислий виклад*) – це документ, який містить стислу інформацію про вашу освіту, професійний досвід, навички та досягнення. Його мета – зацікавити роботодавця та отримати запрошення на співбесіду.

Ключові розділи резюме:

- **особисті дані** – ім'я, контактна інформація (телефон, email, місце проживання);
- **мета** – коротко про бажану посаду чи сферу діяльності;
- **освіта** – навчальні заклади, спеціальність, роки навчання;
- **досвід роботи** – перелік місць роботи, посади, обов'язки та досягнення (бажано з цифрами);
- **навички** – професійні (знання програм, мов) та особистісні (комунікабельність, відповідальність);
- **додаткова інформація** – мовні курси, тренінги, сертифікати, хобі (якщо вони релевантні).

Вправа 412. Об'єднайтеся в пари. На основі теоретичного матеріалу порівняйте заяву, автобіографію та резюме за такими критеріями: мета написання, обсяг, стиль, основні елементи змісту. Створіть порівняльну таблицю.

Критерії	Заява	Автобіографія	Резюме
Мета написання			
Обсяг			
Стиль			
Основні елементи змісту			

Вправа 413. Напишіть чорновий варіант автобіографії, зосередившись на досягненнях, які ви вже маєте, та на тих, до яких ви прагнете.

Вправа 414. Напишіть заяву на вступ до уявного шкільного клубу (наприклад, клубу любителів астрономії, дебатного клубу тощо), обґрунтувавши своє бажання та мотивацію.

Вправа 415. I. Перейдіть за покликанням – **https://cutt.ly/frVy7mNN** або відскануйте QR-код. Опрацюйте рекомендації від work.ua щодо складання резюме. **II.** Уявіть себе дорослими та складіть резюме для бажаної професії. Додайте «уявні» навички та досягнення, що відповідають цій професії.

§ 75. ПЕРЕКЛАД ІЗ РУМУНСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ НЕВЕЛИКИХ ЗАВЕРШЕНИХ ТЕКСТІВ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Вправа 416. I. Прочитайте тексти, згенеровані штучним інтелектом. Віднайдіть помилки. Відредагуйте їх. **II.** Перекладіть тексти українською мовою.

TEXTUL 1

Dragi elevi din clasa a 9-a,

Vă aflați la o răscruce importantă în viața voastră. În curând va trebui să faceți o alegere care vă va influența viitorul: alegerea profesiei. Poate că vi se pare departe, dar este un moment crucial la care trebuie să vă gândiți serios.

Alegerea unei profesii nu înseamnă doar a decide ce veți face pentru a câştiga bani. Este despre a descoperi ce vă pasionează, ce vă face să vă simțiți împliniți şi unde puteți contribui cel mai bine la societate. Când alegeți o carieră care vă place, munca nu mai este o povară, ci o sursă de bucurie şi satisfacție.

Profesia potrivită vă poate oferi un sentiment de scop, vă poate dezvolta abilitățile şi vă poate deschide noi orizonturi. Nu vă fie teamă să explorați diverse domenii, să discutați cu profesioniști şi să vă ascultați inima. Viitorul vostru este în mâinile voastre. Alegeți cu înțelepciune!

TEXTUL 2

Dragi elevi,

Atingerea succesului începe cu stabilirea unor obiective clare. Întrebați-vă: «Ce vreau cu adevărat să realizez?». Odată ce aveți un răspuns, transformați-vă visul într-un obiectiv SMART: Specific, Măsurabil, de Atins, Relevant şi bazat pe Timp.

Nu vă fie frică să începeți cu paşi mici. Fiecare pas, oricât de mic ar fi, vă aduce mai aproape de țelul final. Faceți un plan detaliat, împărțiți obiectivul în sarcini mai mici şi stabiliți termene limită pentru fiecare.

Drumul spre succes nu este întotdeauna uşor. Veți întâmpina obstacole, dar nu vă descurajați. Persistența este cheia. Când aveți momente de slăbiciune, amintiți-vă de ce ați început şi vizualizați momentul în care vă veți atinge obiectivul.

Credeți în voi înşivă, munciți cu dedicare şi veți reuşi!

TEXTUL 3

Stimați elevi,

Nu vă fie teamă să greşiți! Greşelile sunt paşi esențiali pe drumul spre succes. Fiecare eroare este o oportunitate de a învăța, de a creşte şi de a deveni mai puternici. Nu vă lăsați descurajați de eşecuri, ci folosiți-le ca pe nişte lecții valoroase.

Amintiți-vă, marile realizări au apărut adesea după multe încercări. Fii curajoşi, experimentați şi nu uitați să zâmbiți, chiar şi atunci când lucrurile nu merg conform planului. Optimiismul şi perseverența sunt cele mai bune arme!

III. Виконайте завдання.

1. Поясніть, чому, на думку автора, вибір професії – це не лише про гроші.

2. Сформулюйте, чому важливо поділяти велику мету на менші завдання.

3. Поясніть, як помилки можуть бути «сходинками на шляху до успіху».

4. Використайте поради з тексту 1, щоб скласти список із трьох потенційно цікавих для вас професій. Обґрунтуйте, чому саме вони вас зацікавили.

5. Проаналізуйте, як ідеї з трьох текстів пов'язані між собою. Як ставлення до помилок (текст 3) може допомогти у досягненні цілей (текст 2) і у виборі професії (текст 1)?

6. Оцініть, наскільки поради з текстів є практичними для вашого життя. Які з них, на вашу думку, найкорисніші, а які – найважчі для виконання?

7. Розробіть інфографіку або постер, що візуально відображає основні ідеї одного з текстів. Використайте власні ілюстрації та ключові слова.

Вправа 417. Об'єднайтеся в пари. Перекладіть цитати українською мовою.

1. «Viața este 10% ceea ce şi se întâmplă şi 90% cum reacționezi la ea» *(Charles R. Swindoll)*. 2. «Alege o muncă pe care o iubeşti şi nu va trebui să munceşti nicio zi din viața ta» *(Confucius)*. 3. «Profesionalismul înseamnă să faci ceea ce faci bine, chiar şi atunci când nu te priveşte nimeni» *(Înțelepciunea populară)*. 4. «Un vis fără un plan este doar o dorință» *(Antoine de Saint-Exupéry)*.

Вправа 418. На основі цитати 2 із попередньої вправи придумайте та розіграйте уявне інтерв'ю з представником/представницею вашої ідеальної професії.

- **Інструкція:**

1. Виберіть професію, яка вас справді захоплює.

2. Підготуйте запитання, які б ви поставили людині, що вже працює в цій сфері (наприклад: «Що вам найбільше подобається у вашій роботі?», «Як ви зрозуміли, що це ваша професія?», «Які виклики ви долаєте?»).

3. Запишіть свої відповіді від імені «ідеального/ної» фахівця/фахівчині, який/яка «жодного дня не працює», тому що любить свою справу. Це може бути відео, аудіозапис або письмовий діалог.

Вправа 419. Оберіть уривок вашого улюбленого художнього тексту з підручника румунської мови або літератури й перекладіть його українською мовою. Поясніть, чому ви обрали саме цей уривок.

Вправа 420. Дослідивши різні науково-публіцистичні джерела румунською мовою про сучасні професії, підготуйте невеличкий виступ з теми «Моя майбутня професія». Перекладіть його українською мовою.

Рефлексія до теми «Розвиток мовлення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
   - що таке мовлення, спілкування, типи і стилі мовлення;
   - які є способи передання почутого повідомлення;
   - як визначати достовірність, новизну, несуперечливість інформації;
   - як вирізняти типові вияви маніпулятивних впливів.
2. Що я навчився/лася робити:
   - доречно використовувати цитати для увиразнення та конкретизації мовлення;
   - логічно структуризувати власне повідомлення;
   - застосовувати основні прийоми активного слухання;
   - правильно планувати свій день.
3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми:
   - що було найцікавішим?
   - які завдання здавалися мені найскладнішими?
   - що я хотів/ла б ще дізнатися/навчитися з цієї теми?
4. Моя оцінка знань з теми:
   - я оцінюю свою роботу з теми на ... (високий, достатній, середній, низький) рівень;
   - я вважаю, що мені треба більше попрацювати над ... .
5. Мої поради вчителю / вчительці:
   - що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
   - які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?
6. Додаткові думки:
   - що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
   - як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ З КЛЮЧЕМ, ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

С. 6-7. Впр.2. 1 – Г; 2 – Е; 3 – А; 4 – Б; 5 – В; 6 – Д.

С. 14. Впр. 14. Люди, будьте людяні!

С. 24. Впр.31. 1-Г; 2-Д; 3-Е; 4-Є; 5-А; 6-В; 7-Б.

С. 42-44. 1-Б. 2-Г. 3-Д. 4-В. 5-Б. 6-В. 7-Д. 8. 1-Г; 2-Б; 3-В; 4-А. 9. 1-Д; 2-В; 3-Б; 4-А. 10. 1-В; 2-Г; 3-Д; 4-Б. 11. 1-Б; 2-Г; 3-Д; 4-В. 12. 1-Д; 2-А; 3-Г; 4-В.

С. 69-71. 1-В. 2-Г. 3-Б. 4-Д. 5-Г. 6-Г. 7-Д. 8-А. 9. 1-В; 2-Б; 3-Д; 4-А.

С. 117. Впр. 183. 1-Д; 2-Г; 3-А; 4-Є; 5-Б; 6-В; 7-Е.

С. 140-143. 1-Б. 2-Г. 3-В. 4-Д. 5-А. 6-В. 7-Б. 8. 1-Б; 2-В; 3-А; 4-Д. 9. 1-В; 2-Г; 3-Б; 4-А. 10. 1-Д; 2-А; 3-Б; 4-Г. 11. 1-Б; 2-Г; 3-А; 4-В.

С. 163-165. 1-В. 2-Г. 3-Б. 4-Д. 5-Г. 6-А. 7-Б. 8. 1-В; 2-Г; 3-Б; 4-А. 9. 1-Д; 2-Б; 3-В; 4-А. 10. 1-Г; 2-Д; 3-Б; 4-А. 11. 1-Г; 2-Д; 3-А; 4-Б.

С. 187-192. 1-В. 2-Г. 3-В. 4-Б. 5-Д. 6-Г. 7-А. 8. 1-Б; 2-А; 3-Д; 4-В. 9. 1-В; 2-Д; 3-А; 4-Г. 10. 1-Г; 2-В; 3-Д; 4-Б. 11. 1-Б; 2-В; 3-А; 4-Г. 12. 1-В; 2-Б; 3-Г; 4-Д.

С. 201-202. Впр. 263. Б.

С. 203-208. 1-Д. 2-Б. 3-А. 4-Б. 5-Б. 6-А. 7-В. 8. 1-В; 2-Г; 3-А; 4-Б. 9. 1-Б; 2-Г; 3-А; 4-В. 10. 1-В; 2-Г; 3-Б; 4-А. 11. 1-Б; 2-В; 3-А; 4-Г. 12. 1-В; 2-Б; 3-А; 4-Г.

С. 213. Впр. 271. Правду не сховаєш.

С. 216. Впр. 278. Правда суду не боїться.

С. 216. Впр. 280. Правда світліша за сонце.

С. 216-217. Впр. 281. І. Уся радість життя у творчості. ІІ. Око бачить далеко, а розум глибоко.

С. 218. Впр. 285. ... рідного слова?

С. 222. Впр. 291. Без труда нема плода.

С. 224. Впр. 299. Вчитися ніколи не пізно.

С. 225-226. Впр. 303. Живемо не батьками, помремо не людьми.

С. 245-248. 1-А, 2-Б, 3-Г, 4-Б, 5-А, 6-Г, 7-Г, 8-В. 9. 1-В, 2-Б, 3-Г, 4-А. 10. 1-А, 2-Г, 3-Б, 4-Д. 11. 1-Д, 2-Б, 3-В, 4-Г. 12. 1-А, 2-В, 3-Г, 4-Д.

ЗМІСТ

Вступ. Повторення та узагальнення вивченого 5
§ 1. Функції мови. Значення мови в житті людини та суспільства. 6
§ 2. Самостійні та службові частини мови,
їхнє значення та граматичні ознаки. Вигуки. 11
§ 3. Речення та словосполучення. Просте речення. Види речень за метою
висловлювання та інтонацією. 14
§ 4. Підмет і присудок як головні члени двоскладного простого речення.
Способи їхнього вираження. Тире між підметом і присудком 17
§ 5. Другорядні члени речення та способи їхнього вираження 22
§ 6. Односкладні прості речення з головним членом у формі присудка
(означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові,
безособові) і підмета (називні) 26
§ 7. Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях 30
§ 8. Просте речення, ускладнене однорідними членами речення,
звертаннями, вставними конструкціями. Розділові знаки при них 33
§ 9. Відокремлені другорядні члени речення, у тому числі уточнювальні.
Розділові знаки при відокремлених членах речення 35
§ 10. Синтаксичний розбір простого речення. 38

Діагностувальна робота. Вступ. Повторення та узагальнення вивченого . . 42

**Синтаксис і пунктуація складного речення.
Складносурядне речення** 46
§ 11. Синтаксис. Пунктуація. Складне речення та його ознаки 47
§ 12. Сполучникові та безсполучникові складні речення 50
§ 13. Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. 52
§ 14. Складносурядні речення з єднальними сполучниками 55
§ 15. Складносурядні речення з розділовими сполучниками 58
§ 16. Складносурядні речення з протиставними та зіставними
сполучниками 60
§ 17. Розділові знаки між частинами складносурядного речення.
Інтонація складносурядного речення 62
§ 18. Синоніміка складносурядних речень з різними сполучниками,
складносурядних і складнопідрядних, а також складносурядного
речення і простих речень 66

Діагностувальна робота. Синтаксис і пунктуація складного речення.
Складносурядне речення 69

Складнопідрядне речення. 73
§ 19. Складнопідрядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому 74
§ 20. Розділові знаки між головними та підрядними частинами речення . . . 77
§ 21. Основні види підрядних частин:
означальні, з'ясувальні, обставинні. 82

§ 22. Складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною 85
§ 23. Складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною 88
§ 24. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами 90
§ 25. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними способу дії, міри та ступеня 95
§ 26. Складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною. 98
§ 27. Складнопідрядні речення з підрядними місця 101
§ 28. Складнопідрядні речення з підрядними часу 105
§ 29. Складнопідрядні речення з підрядними умови 108
§ 30. Складнопідрядні речення з підрядними причини. 112
§ 31. Складнопідрядні речення з підрядними мети 116
§ 32. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними допусту. 119
§ 33. Складнопідрядні речення з підрядними наслідку. 121
§ 34. Складнопідрядні речення з кількома підрядними (з однорідною та неоднорідною супідрядністю). Розділові знаки 126
§ 35. Складнопідрядне речення з кількома підрядними (з послідовною та комбінованою підрядністю). Розділові знаки. 134

Діагностувальна робота. Складнопідрядне речення 140

Безсполучникове складне речення 145

§ 36. Безсполучникове складне речення, змістові відношення між його частинами. Інтонаційне оформлення безсполучникових складних речень 146
§ 37. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні (кома, крапка з комою) 151
§ 38. Двокрапка й тире в безсполучниковому складному реченні 155
§ 39. Синоніміка складних речень зі сполучниками, без сполучників і простих речень 159

Діагностувальна робота. Безсполучникове складне речення 163

Складні синтаксичні конструкції з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язків. Текст і його основні ознаки. 167
§ 40. Складне речення із сурядним і підрядним зв'язками, його пунктуаційне оформлення 168
§ 41. Складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язками, його пунктуаційне оформлення 176
§ 42. Складне речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками, його пунктуаційне оформлення. 183

Діагностувальна робота. Складні синтаксичні конструкції з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язків 187
§ 43. Будова тексту. 192
§ 44. Мікротема й абзац. Ключові слова в тексті й абзаці. Засоби зв'язку між частинами тексту 197

Діагностувальна робота. Текст і його основні ознаки 203

Систематизація та узагальнення вивченого в 5–9 класах 210
§ 45. Правопис префіксів. Спрощення в групах приголосних 211
§ 46. Написання апострофа та м'якого знака. 213
§ 47. Подвоєння та подовження літер 215
§ 48. Написання слів іншомовного походження 216
§ 49. Велика буква та лапки у власних назвах 218
§ 50. Правопис іменників, прикметників разом, окремо, з дефісом 220
§ 51. Правопис прислівників разом, окремо, з дефісом 222
§ 52. ***Не*** з різними частинами мови. 224
§ 53. Члени речення та слова, граматично не зв'язані з членами речення (звертання, вставні слова та речення). Розділові знаки при них. 226
§ 54. Розділові знаки при відокремлених означеннях і прикладках 229
§ 55. Розділові знаки при відокремлених додатках і обставинах 232
§ 56. Кома і крапка з комою в складних реченнях 234
§ 57. Двокрапка у простому і складному реченнях 236
§ 58. Тире у простому і складному реченнях 238
§ 59. Розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитуванні 241
§ 60. Синонімія простих і складних речень, певних їхніх видів (зі стилістичним коментуванням) 242

Діагностувальна робота. Систематизація та узагальнення вивченого в 5–9 класах 245

Розвиток мовлення 249
§ 61. Сприймання усної інформації. Повторення вивченого про мовлення та спілкування, текст, стилі й типи мовлення 250
§ 62. Читання й коментування публіцистичних статей про вибір професії. 251
§ 63. Мовлення і спілкування. Дискусія як різновид суперечки. 253
§ 64. Аудіювання відеоуривків про відомих діячів України. Складання й розігрування діалогів. 255
§ 65. Перетворення інформації з почутого повідомлення в різні форми повідомлень 257
§ 66. Складання твору-фентезі «Людина майбутнього», «Професія майбутнього», «Я через 25 років» 262
§ 67. Стаття для шкільного сайту/допис у соцмережу «визначні особистості української історії» з використанням різних за будовою речень 263
§ 68. Читання й аналіз цифрових і графічних текстів. Перетворення текстової інформації. 265
§ 69. Ідентифікація різних видів маніпуляцій (у заголовках, фото, відео, соціологічних показниках тощо) та виявів пропаганди й мови ворожнечі 266
§ 70. Мистецтво переконання: вербальні та невербальні засоби вираження думки. Керування емоціями під час виступу. 268
§ 71. Тематичні виписки як спосіб засвоєння й запам'ятовування почутого і прочитаного. 270

§ 72. Докладний усний і письмовий переказ тексту публіцистичного стилю на морально-етичну тему 272
§ 73. Створення репортажу про людину, яку вважаєте взірцем інтелігентності, з поясненням, які чесноти цієї особи є найціннішими для суспільства 274
§ 74. Ділові папери. Заява. Автобіографія. Резюме 276
§ 75. Переклад із румунської мови українською невеликих завершених текстів публіцистичного стилю 279
Відповіді до вправ з ключем, тестових завдань 282

Навчальне видання

ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна
КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА Анастасія Вікторівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу з навчанням румунською мовою закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100 $^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 00,00.
Обл.-вид. арк. 00,00. Тираж 0000 пр.
Зам. № 0000

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017